THE

Auto-Biography

OF

Rao Bahadur

KANDUKURI VEERESALINGAM PANTULU

Vijnana Chandrika Mandali

1915.

PRINTED BY THOMPSON & CO., AT THE "MINERVA" PRESS.

THROUGH THE PUBLISHING AGENTS

H. V. KRISHNA & Co.,

CHINTADRIPET, MADRAS.

The Vijnana Chandrika Series

EDITED BY

K. V. LAKSHMANA RAO, M.A.

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల:—28.

స్వీయ చరిత్రము

రెండవభాగము

ఇది

రావుబహాదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగముగారిచే
రచియింపబడినది.

విజ్ఞానచంద్రికా మండలి వారిచే
ప్రకటితము
[illegible]

చింతాద్రిపేట - మద్రాసు.

[illegible].

 [వెల 1-10-0.

అవతారిక

ఈ స్వీయచరిత్రముయొక్క ద్వితీయ భాగములోని మొదటి ప్రకరణము విశేషభాగము 1910-వ సంవత్సరము జూను నెలలో నాభార్య సజీవురాలయి యుండఁగా బెంగుళూరిలో వ్రాయఁబడినది. మిగిలిన భాగమంతయు 1913 వ సంవత్సరము వేసవికాలములో నేను బెంగుళూరికి వెళ్లినప్పుడు మెయిజూను నెలలలో వ్రాసితిని. 1912 వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల మొదలుకొని 1913 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల వఱకును స్థానికపత్రికలలో రెంటిలో నాకు విరోధముగా కొన్ని యుద్ఘోషణములు చేయఁబడుచుండెను. ఆవిషయమును నాలుగవ ప్రకరణములోఁ గొంత వ్రాసితినిగాని తరువాత నేతత్పత్రికలను గూర్చి యాంగ్ల ధర్మస్థానములలో, దండశాఖలలోను, వ్యవహారశాఖలలోను, కొన్ని యభియోగము లారంభమయి యుండి ముద్రింపఁబడుచుండినప్పుడు ముగియకుండుట వ్యవహారమధ్యమున దానిని ప్రకటించుట యుచితముకాదని నిలిపివేయవలసిన వాఁడనైతిని. పుస్తకమంతయు నేక సంపుటముగా ముద్రింపఁబడునప్పుడు తద్విషయమయి మఱియొక ప్రకరణము చేర్పఁబడును. నాకిప్పుడఱువది యేడేండ్లు నిండి యఱువదియెనిమిదవ యేఁడు ప్రారంభమయినది. ఏండ్లు గడచిన కొలఁదిని నాకంతకంతకు దేహదార్ఢ్యమును ధారణాసామర్థ్యమును తగ్గిపోవుచున్నవి. ఇటువంటి యవస్థలో స్వీయచరిత్రములో దొరలిన ప్రమాదములవలనఁ గలిగిన దోషములేవేని పఠితలగు మహాజనులుపేక్షించి చదువుదురుగాక !

రాజమహేంద్రవరము
1వ ఏప్రిల్ 1915-వ సం॥ } కందుకూరి-వీరేశలింగము.

సంపాదకీయ భూమిక

శ్రీ రాజా బహద్దూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు గారి స్వీయచరిత్రలోని మొదటి భాగమును 1911 సంవత్సరములో ప్రకటించియున్నాము. అప్పటినుండి ప్రయత్నించు చున్నను అనివార్యములగు కొన్ని కారణముల చేత, రెండవభాగమును, ఇంతవఱకును ప్రకటింపఁ జాలకపోతిమి.

ప్రస్తుతసంపుటము వెలువడినప్పటినుండియు వారికి శరీరారోగ్యము చక్కగా లేకున్నను, అనేక శ్రమలకోర్చి, దీనిని రచించి మాయుద్యమమునకుఁ బ్రోత్సాహముఁ గలిగించినందు లకు వారికి మా కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనముల సమర్పించు చున్నాము.

గ్రంథమునందు సమకాలికులగు పలువురఁగూర్చి సందర్భానుసారముగ పంతులుగారు, ఒక్కొకచో భూషించుచును నొక్కొకచో దూషించుచును వ్రాసియున్నారు. స్వీయచరిత్ర మువంటి గ్రంథమునందు, ఇట్టి నానా భావములుండుట వింతకాదు. అట్లుకాని యెడల స్వీయచరిత్రము, స్వభావమైన

యథార్థ చరిత్రకాఁజాలదు, కొన్ని యెడల సంఘములు వారికిని మాకును అభిప్రాయ భేదములున్నను గ్రంథకర్తవారి స్వాతంత్ర్యము సంపూర్ణముగా వారిదియే యగుటచే వ్రాసినది వ్రాసినట్లు ప్రకటించితిము.

మన సాంఘిక విషయము లనేకము లీగ్రంథమునందుఁ జర్చింపఁబడినవి. ఒక సంఘమునందలి మంచి చెడుగుల నంటిని దెలిసికొనిననే తప్ప సంఘాభివృద్ధి కనువగు ప్రయత్నములఁ జేయ వీలుండదు. కావున నాంధ్రమహాజను లీ స్వీయచరిత్ర నాదరించుచు సంఘమునందలి గుణదోషములను గ్రహింతురు గాక యని కోరుచున్నాము.

చింతాద్రిపేట.
ఏప్రెలు 24-1915,

ఇట్లు విధేయుఁడు,
సంపాదకుఁడు.

విషయసూచిక

స్వీయ చరిత్రము

రెండవ భాగము

మొదటి ప్రకరణము

పురమందిరాదిక నిర్మాణాదిక. (1880 మొదలు 1900 వఱకు)

1879వ సంవత్సరమునందు వితంతువివాహ విషయమున నేనిచ్చుచుండిన కొన్ని కొన్ని యుపన్యాసములకు తావొసగదగిన స్థలము లభింపకపోయి నప్పటి నుండియు సర్వజనులకు నుపయోగపడునట్టి యుపన్యాస సభాభవన మొకటి పట్టణమున నుండిన బాగుండునని నాయున్న సంకల్పముతో తత్సిద్ధియత్నములు కలుగునా యని యాలోచించుచుంటిని. నా యుత్తర మండలములలో కొంత కాలము పాఠశాలా పరీక్షకులుగా నుండినట్టియు, తెలుగుదేశమునందు నధి కాభిమానము కలవారయి యుత్తరమండలములనుండి పట్టపరీక్షయందును తెలుగు భాగమున ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందును కృతార్థతను పొందినవారిలో నగ్ర స్థానమును బడసినవారికి రెండు బంగారు పతకము నిచ్చుట కేర్పాటుచేసి నట్టియు, తరువాత చెన్నపురి రాజధానిలోని పాఠశాలల కెల్ల విద్యాధికారిగా కర్తయయి యుపకార వేతనమును బడయుచున్నట్టియు కర్నల్ మక్డానల్డుగారి పేర రాజమహేంద్రవరములో పురమందిరమును కట్టింపవలెనని 1880వ సంవత్సరములో ప్రయత్నించితిని. ఆ సంవత్సరము మార్చి నెల 15వ తేదిని జరగిన పురజనులసభలో మక్డానల్డు దొరగారి పేర పురమందిరము కట్టింప నిశ్చయింపఁబడి, చందాలు పోగుచేయుటకయి యేర్పాటుచేయఁబడిన సభకు నేను కార్యదర్శిగా నియమింపఁబడితిని. కాగితముమీఁద నేనూఱు రూపాయలవఱకును చందాలుపడినను చాలినంత ధనము వచ్చు జాడ కానరానందున నప్పటి

నా కృషి సఫలమయినదికాదు. అయినను నేను నా యుద్యమము నంతటితో విడిచిపెట్టక పట్టణమందిరనిర్మాణమునకయి పురమధ్యమున ధర్మవైద్యాలయవీధి యందొకస్థలమును దామరాజు నాగరాజుగారి పేర కొని యుంచి, శ్రీ విక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి జూబిలీ మహోత్సవ సందర్భమున 1887 వ సంవత్సరమున చందాలుచేర్చి పురమందిరమును కట్టింపవలెనని మరల ప్రయత్నముచేసి యొక సభకూర్చితిని. పురమందిర నిర్మాణార్థమయి శ్రీ పిఠాపురరాజుగారు వేయి రూపాయలను దయచేసిరి; చందాలమూలమున నయిదాఱునూఱులు పోఁగయి నవి. మందిర నిర్మితికయి పలుమాఱు సభలు చేయఁబడుచు వచ్చినవి. ఈ సభలలో పట్టుమని పదిరూపాయ లియ్య సాహసింపని యుదారపురుషులు నేను కష్టపడి తిరిగి వ్రాయించి తెచ్చిన భవనాకృతిలో లోపము లెంచుచు లక్షరూపాయలు వ్యయపెట్టి దివ్యభవనము కట్టింపవలెనని కొందఱును, నేను కొన్నస్థలము బాగులేదని దోషము లెన్నుచు జనోద్యానముగా నుపయోగింపఁ దగిన సుందర విశాలస్థలమును పురమధ్యమున సంపాదింపవలెనని కొందఱును, ఆచరణసాధ్యములు కాని చిత్రవిచిత్రాభిప్రాయముల నియ్యఁజొచ్చిరి. ఈ ప్రకారముగా రెండుసంవత్సరములు సభలు జరిగినపిమ్మట వ్యర్థకాలహరణ మగుట తప్ప నిట్టి సభలవలన కార్యము కలుగఁబోదని నేను తలఁచి, ఒకనాఁటి పుర మహాజనులసభలో నా యభిప్రాయమును వెల్లడించి 1889వ సంవత్సరము మార్చినెల 26వ తేదిని ముద్రితమైన యీ క్రిందిలేఖను చందాదారులకుఁ బంపితిని.—

"Sir, I beg to inform you that, from my experience of the last ten years during which I have been working to secure a public hall for our town, I have had ample reasons to believe that there are no chances of our Town Hall ever coming into existence by means of public subscriptions and that I have therefore made up my mind to have the Hall built at my own expense (independently of public subscriptions) in the site opposite to the Town School by the Hospital Road which I already purchased with my own money for the purpose. I am

now prepared to devote the sale proceeds of my books and any remunerations that I may get in case of my being made an examiner in connection with University or other examinations, to the construction of the Town Hall for the speedy completion of which I intend raising loans. After completion of the building and discharge of all the debts contracted for this purpose, I will hand over the building for the use of the Rajahmundry public to a committee of respectable townsmen, reserving to myself the right of using the Hall for my lectures and weekly, fortnightly or monthly meetings organized by me in preference to those of others who may wish to have their lectures and meetings on the same day and at the same time. But I now promise that I will gladly place the Hall at the disposal of the Rajahmundry public without claiming any right whatever for myself, if any gentlemen come forward to pay me all the moneys I spend and the debts I contract for the construction of the Hall on the condition of placing the Hall in charge of a committee consisting of at least half a dozen respectable townsmen for the use of the Rajahmundry public without distinction of caste or creed. I gave out my intentions to the audience of a public meeting held on Sunday last in the Vizianagaram Maharajah's Girls' School to the same effect.

ఇక్కడను పదిసంవత్సరాలనుండి చేస్తూవున్న ప్రయత్నములను బట్టి చూస్తేగాని ఉపన్యాసాలకు ప్రతికాలంలో ఉపన్యాసశాల కట్టించవలెనని నాకెక్క మహోత్సాహము నాకు కలుగుచున్నది. అందుచేత యీపట్టణమున మునిసిపాలిటీ వారిచ్చి చందాలతోటిన్ని సంబంధంలేకుండా నేనే స్వయంగా దానికి పూనుకో వడానికి నిశ్చయించుకొన్నాను. అనుమతిపత్రిక ఉపన్యాసాలు ... నాకేమి వారి స్థలమును ప్రత్యేకము నేను ... గారివద్ద ఉపన్యా సాలు నిమిత్తం నా స్వంతసొమ్ముతో కొన్నస్థలంలో కొంతసొమ్ము ఋణము చేసిన్నీ, నా పుస్తకాల అమ్మకమువల్లనున్నూ నేను యూనివర్సిటీ పరీక్షల

నైనా యజమానినరు కావడం తటస్థించే పక్షమున దానివల్లనున్ను వచ్చేసొమ్మును
పెట్టిన్ని టవునుహాలు కట్టించి, నేనప్పుడప్పుడు ఇచ్చే వుపన్యాసములనున్ను
వారానికి వకసారిగాని పక్షానికైనా నెలకైనా వకసారిగాని నేను యేర్పరిచ
బోయే సభలకున్ను అడ్డము రాకుండావుండే పద్ధతిమీద దానిమీదవుండే
బాకీలన్ని తీరినతరువాత తగిన కట్టుదిట్టములతో వకకమిటీని యేర్పరిచి యీ
పురమహాజనుల వుపయోగము నిమిత్తమై హాలును వారి ఆధీనము చెయ్యా నుద్దే
శించుకొన్నాను. యీలోపుగా యెవరైనా తగు మనుష్యులు టవునుహాలు
నిమిత్తమై నేను చేసిన రుణములనున్ను నేను ఖర్చుపెట్టిన సొమ్మునున్ను
నాకు ఇచ్చివేసి, యీ మందిరమును జాతిమత భేదములేకుండా పురజనుల
కందరికీ వుపయోగపడేలాగున అధమం ఆరుగురు పెద్దమనుష్యులకు తక్కువ
కాకుండా వుండే కమిటీవారి వశంలో వుంచడానికి పూనికపడేయెడల, యే
విధమైన స్వాతంత్ర్యములనున్ను నేను కోరకుండా యీ హాలున్ను స్థలమున్ను
నేను వారి స్వాధీనం చెయ్యగలవాడను. కాబట్టి యీ సంగతులను మీకు
విశదపరిచినాను. ఈ సంగతులనే మొన్న ఆదివారంనాడు విజయనగరం మహా
రాజులంగారి బాలికా పాఠశాలలో జరిగిన పబ్లీకు మీటింగులో సభికులకు
విన్నవించియున్నాను.

I beg to remain, Sir,

Yours faithfully,

K. VEERASALINGAM "

Rajahmundry.
26th March 1889, Tuesday

ఈ ప్రకారముగా సభతోడి సంబంధమును వదల్చుకొని రెండుమూడు
వేల రూపాయలతో నొక చిన్నమందిరమును కట్టింపవలెనని పని యారంభించి
తిని. ఇంతకు ముందును మిత్రభావముతో నాకు కావలసినప్పుడెల్లను వడ్డిలేక
బదులిచ్చుచుండినట్లే యీ పురమందిరము కొఱకును న్యాపతి సుబ్బారావు
పంతులుగారు నాకేనూఱు రూపాయలు బదులిచ్చిరి; నా శిష్యుఁడైన యిం
కొకమిత్రుఁడు దజ్జరపు వీరయ్యగారు రెండు సంవత్సరములలో తీర్చు పద్ధతి
మీఁద నన్నూఱు రూపాయలను వడ్డిలేకుండ బదులిచ్చిరి. ఈ రు 900ల

కొను నాయొద్దనున్న రూపాయలతోను ఇటుకలు కఱ్ఱలు మొదలయినవి సాధ్య మయినంత వఱకు గొనుచు పనివాండ్రను బెట్టి చేసెద ననుయుద్దేశముండి పని చేయించుచు నుంటిని. ఈ విషయములో నా శిష్యసాహాయ్యము ముఖ్యముగా నను ప్రోత్సాహపఱచినది. క్రిందటి సంవత్సర మేనూఱు రూపాయల పుస్తకములే నావి యమ్ముడు పోయినను పదిహేనువందలు ఈ సంవత్సరమునందు పుస్తక విక్రయమువలన వేయి రూపాయలకంటె నధికముగా వచ్చినవి; నేను కోరకయే యీ సంవత్సరమున నన్ను సర్వకళాశాలవారు పరీక్షకునిగా నియమించిరి; చెన్నరాజధాని విద్యాధికారికర్తగారు నన్ను మధ్యమపాఠశాలా పరీక్ష కునిగా నేర్పఱిచిరి: ఈశ్వర ప్రేరణము చేతఁ గాక యిదియిన్నియు సముచిత ముగా చేకూరుట యెట్లు సంభవించును? మంచికార్యములకెల్లను దేవుఁడు తోడుపడు ననుటకు లేశమును సందేహము లేదు. ఈ ప్రకారముగా నే నయిదు మాసముల ధన ప్రాప్తికలుగఁగా, మూఁడువేలతో ముగింపఁదలఁచిన మందిర మును పెంచి పెద్దదానినిజేసి యేడువేల రూపాయలు దాని నిమిత్తము వ్యయ పెట్టితిని. ఈ పురమందిర నిర్మాణములో నాకు సాయము చేసిన పయి యిరువురు మిత్రులకును ఇతర మిత్రులకును నా కృతజ్ఞతను దెలుపవలసి యున్నది. నాళము కామరాజుగారు పురమందిరము యొక్క తూర్పుభాగమున కట్టఁ బడిన పఠనమందిరము నిమిత్తమయి తమ స్థలములోనుండి మున్నూటయేబది గజముల స్థలము నుచితముగా నిచ్చిరి; ఖాజా అహమదుల్లాఖాను సాహేబు గారు కఱ్ఱలు కోయించుకొనుట మొదలయిన పనుల కుపయోగించుకొను నిమిత్త మయి తమ స్థలములో తావిచ్చిరి; మామిడి రామస్వామిగారును పాపూడి రామానుజముగారును తాము విశేషలాభము నపేక్షింపక యిటుకల కమ్మిడు దానికంటె తక్కువవెలలకు నాకు కొన్ని కట్టియిచ్చిరి; కొమ్ముదాడుపు కలప వర్తకులైన జాన్ పీటర్సనుగారును కోట్ల పాపన్నగారును తోఁగా చిన వెంకట స్వామిగారును నాయొద్ద మూల్యముపుచ్చుకొనక యొక్కొక్కొక్కటి చేసి కఱ్ఱల నిచ్చిరి; పురమందిరము నిమిత్తము కావలసిన తక్కువవెల యిసుకకు నన్ను పోఁకుపువేళ నామరాజు నాగరాజుగారి పేర కొన్న స్థలమును తవ్వియుంచు

కొని దానిలో కొట్లు కట్టింపవలసిన దని బంధువులును తమ కష్టమునకే ము; కొన్న దానికంటె నైదురెట్లు ధన మిచ్చెద మని మిత్రులును ప్రోత్సాహపఱచినను వినక యాయన నాపేర వ్రాసియిచ్చిరి; నేను కొన్న స్థలమునకు వెనుక నున్న స్థలమును పురమందిరము నిమిత్తమయి తన పేరఁగొని బసవరాజు గవర్రాజుగా రింతలో కాలధర్మము నొందఁగా గవర్రాజుగారిభార్య లక్ష్మీదేవమ్మగారు కొన్న నూటయేఁబదిమూఁడు రూపాయలకే నాకాస్థలము నిచ్చెను. ఈ ప్రకార ముగా నప్పుడప్పుడు కొనుచువచ్చిన స్థలములకయి వ్యయపడినది రు 653-8-0లు; మందిర నిర్మాణమునకు వ్యయపడినది రు 5149-15-3 లు; తరువాత పురమందిర మును బిల్లియర్డుగదిని దానితోఁ జేర్చి కట్టుటకయి వ్యయపడినది రు1269-0-0లు; మొత్తముమీఁద నేను పురమందిర నిర్మాణార్థము కర్చుపెట్టిన మొత్తమంతయు రు 7072-7-3 లు. ఇందు నిమిత్తము నే నితరులవలన నేమియుఁ గైకొనకుండు న ట్లేర్పఱుచుకొన్నను దొమ్మగూడెపు కలప వర్తకులవలన మున్నూఱు రూపా యలు వెలచేయు పదునేనుకఱ్ఱలు ధర్మార్థముగా పుచ్చుకొనవలసి వచ్చినది. కప్పుల బంధనముల (Trusses) నిమిత్తమయి కావలసిన పొడుగయిన పేనుకఱ్ఱలు రాజమహేంద్రవరములో దొరకకపోయెను. అవి కఱ్ఱలకు జన్మస్థానమయిన బస్తరులోను దొమ్మగూడెములోను దొరకునని తెలియవచ్చినందున, అట్టి కఱ్ఱలనుకొని పంపవలసినదని నా శిష్యులును భద్రాచలము తహసీల్దారుగారును నయిన సయ్యదువజీరుద్దీన్ సాహేబుగారిపేర వ్రాసితిని. ఈ విషయమయి కొన్ని యుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడచిన యనంతరము నం దాయన భద్రాచలము తాలూకాలోని కూనూరునుండి 1989వ సం॥ ఏప్రిల్ 29వ తేదిని వ్రాసిన యుత్తరములోని కొన్ని వాక్యముల నిందు వ్రాయుచున్నాను—

"Myself and the Buster Tahsildar Mr. Chintaman Ramachander tried our best to buy some timber at Dommugudem and send them on to you. There are some logs at Dommugudem now but they say the timber can not now be taken down the river owing to the difficiency of water in the river. I herewith send you three letters to the addresses of

1. Nalam Kamaraju Garu
2. Alapati Bhaskarramiah Garu and
3. Joga Venkataswami

at Rajahmundry, given by the following Shaukars, *viz.*,

1. John Paterson
2. Kotla Potanna and
3. Joga China Venkataswami.

These Shaukars have some timber of their own for sale at Rajahmundry with their agents at Rajahmundry named above. I hope you will get the fifteen logs of the description you mentioned in your letter soon after you send these letters to the addressees. You can select the best logs from the lots. Myself and Mr. Ramachender asked the Dommugudem Shaukars to take from you the reasonable price for the logs, but your good reputation is such that the Shaukars refuse to take money from you and they say they contribute this timber towards the charitable purpose you have undertaken. I can say I have used no influence at all in this affair and I have thought it would be a great discourtesy to refuse the subscription they willingly offer for the construction of the Town Hall which is but a building for the use of the general public."

(నేనును బ్రస్తుత తహస్సీలుదారయిన చింతామణి రామచంద్ర గారును దొమ్మగూడెములో కఱ్ఱలుకొని మీకు పంపుటకు సాధ్యమైనంత ప్రయత్నము చేసితిమి. ఇప్పుడు దొమ్మగూడెములో కొన్ని కఱ్ఱలున్నవిగాని, నదిలో నీరు తక్కువగా నున్నందున దిగువకు నదిలోనుండి యిప్పుడు కఱ్ఱలు తీసికొనిపోవుటకు వీలుపడదని చెప్పుచున్నారు. రాజమహేంద్రవరము నందున్న 1. నాళము కామరాజుగారు, 2. ఆలపాటి భాస్కరరామయ్యగారు, 3. జోగా వెంకటస్వామిగార్ల పేరను ఈ క్రింది సాహుకార్లనగా జాన్ పీటర్సన్, కోట్లపోతన్న, జోగా చినవెంకటస్వామి యిచ్చిన మూడుత్తర

ములను మీకిందుతో పంపుచున్నాను. పైని చెప్పఁబడిన రాజమహేంద్రవరములోని తమ యేజెంట్లవద్ద అమ్మకము నిమిత్తము ఈ సాహుకార్లు తవ కలపనుంచియున్నారు. మీ యుత్తరములో మీరు వివరించినరీతి 15 కఱ్ఱలును మీ రీ యుత్తరములను చిఱునామాదారులకు పంపినతోడనే మీకు లభించునని నమ్ముచున్నాను. రాశిలోనుండి మీరు మంచికఱ్ఱల నేరుకోనచ్చును. కఱ్ఱలకు న్యాయమైన వెలలను మీయొద్దనుండి పుచ్చుకోవలసినదని నేనును రామచందర్ గారును దొమ్మగూడెపు సాహుకారుల నడిగితిమికాని మీ మంచిపేరు ఎక్కువదైనందున సాహుకారులు మీవద్దనుండి సొమ్ము పుచ్చుకొనుట కంగీకరింపలేదు. మీరు పూనిన ధర్మకార్యము నిమిత్తమయి తా మీ కలప నిచ్చెద మని వారు చెప్పుచున్నారు. ఈ వ్యవహారములో నే నెంతమాత్రమును నా యధికారము నుపయోగింపలేదని నేను చెప్పఁగలను. మహాజనోపయోగార్థమయి కట్టఁబడుచున్న పురమందిరము నిమిత్తమయి వారు హృదయపూర్వకముగా నియ్యపూనిన సాయమును నిరాకరించుట గొప్పయమర్యాదగా నుండునని నేను తలఁచియున్నాను.)

మాకు కావలసినరీతి కఱ్ఱలు వేఱొకచోట దొరకనందున నే నా కఱ్ఱల నంగీకరింపవలసిన వాఁడ నయితిని. తన యధికారము నెంతమాత్రము నుపయోగింపలేదని నామిత్రుఁడు చెప్పుచున్నను, ఆ కలపవర్తకులు తమ తహశ్శీలుదారుని జూచి యిచ్చియుందురుగాని యీ కఱ్ఱలను నన్నుచూచి యిచ్చియుండరు. ఇట్లు సాయముచూపిన నా నెయ్యుఁడైన సయ్యదు వజీరుద్దీను సాహేబుగారియెడల నే నెంతయు కృతజ్ఞుఁడ నయి యుండవలెను. 1890వ సం॥ అక్టోబరు నెలలో పురమందిరము పూర్తియయి యుపయోగమునకు సిద్ధమయ్యెను. ఆ నెలలో దానిని తెఱచి గృహప్రవేశోత్సవ సమయమునందు ప్రస్తుతము చెన్నపురిరాజధానీ రాజకీయశాస్త్రి పాఠశాలలో సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నున్న రావుబహద్దరు రంగాచార్యులు (ఎమ్-ఏ) గారు నన్నుఁ గూర్చి యింగ్లీషున 23వ తేది నొక యుపన్యాస మిచ్చిరి. అటు తరువాత కలకత్తాలోని సాధారణ బ్రహ్మసమాజ ప్రధానబోధకులైన పండిత శివనాథ

శాస్త్రి (ఎమ్.ఏ) గారు రాజమహేంద్ర నగరమునకు వచ్చి నవంబరు నెల 15వ తేదిని నన్నుగూర్చి కొంత చెప్పి, పురమందిరములో రాజమహేంద్ర పురవాసు లప్పటినుండి నిరాతంకముగా సభలు చేయుచున్నారని చేసికొనుచున్నారని ఘోషించిరి. తరువాత శాస్త్రిగారా దినముననే యొకటియు మరునాఁ డొకటియు పురమందిరములో రెండుపన్యాసములు చేసి పోయిరి. వారు యీ పుర నన్నుగూర్చి చెప్పినదానిలో నా స్తోత్రపాఠములు తప్ప విశేషాంశము లేవియు నుండవు గనుక వాని నిచ్చట వివరింపుట యనావశ్యకము. 1896వ సంవత్సరాంతములో పట్టణమందిర నిర్మాణవిషయమున నేను చేసిన ఋణములన్నియు పూర్ణముగా తీరిపోయినవి. మందిరమునకు నాపేరు పెట్టవలసిన దని కొందరును, నేనుకూడ ధర్మకర్తగా నుండుట యావశ్యకమని కొందరును, నాతోఁ జెప్పిరి కాని వారి మాటవినక నేను చెన్నపురికి పోవుటకుముందు 1897వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెలలో నే నీక్రింది నిక్షేపపత్రము (Trust deed) ను వ్రాసి లేఖ్యారూఢము చేయించి మందిరమును ధర్మకర్తల కొప్పగించి పోయితిని.

"Rajahmundry Town Hall Trust Deed

బ్రాహ్మణుఁడను, కీ॥ కందుకూరి సుబ్బారాయుఁడు గారి కుమారుఁడను, ప్రస్తుతము రాజమహేంద్రనగరము కాలేజీలో ప్రథమ పండితుఁడను, అయిన కందుకూరి వీరేశలింగము నను నేను

1. శ్రీరాజా కొచ్చెర్లకోట రామచంద్ర వేంకటకృష్ణరావుగారు.
2. ది ఆనరబిల్ న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు, B.A., & B.L.
3. చేగి వేంకట సోమయాజులుగారు.
4. చిత్రపు వేంకటాచలముగారు, B.A., & B.L.
5. గోపిశెట్టి నారాయణస్వామి నాయుఁడుగారు, B.A.
6. నాళము పద్మనాభముగారు, B.A.

7. ఖాజా అహమ్మదుల్లాఖాన్ సాహేబుగారు.

8. మంతిప్రూడి కామేశ్వరరావుగారు, B.A

9. కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారు

10. రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారు.

11. శ్రీ రాజా కంచుమర్తి వేంకటసీతారామచంద్రరావుగారు.

12. అమెరికన్ లూథరన్ మిషన్ సీనియర్ మిషనరీ.

13. జూబిలీపబ్లిక్ లైబ్రేరీ రీడింగురూము సెక్రటరీ.

అను నిమ్మఁ ట్రస్టీలనుగా నియమించి, ఆసుపత్రిరోడ్డున నుత్తర పార్శ్వమునందు నేను స్థలముకొని నా సొంతసొమ్ముతోఁ గట్టించిన టౌను హాలును, దానితోఁ జేరిన స్థలమును, ౧౮౯౭వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల ౧వ తేదికి సరియైన హేవిళంబి నామసంవత్సర మార్గశిరశుద్ధ ౮ బుధవారము నాఁడు దిగువ నుదాహరింపఁబడిన షరతులప్రకారముగా మీయాజమానిషినుండి వ్యవహారము జరుపుచుండుటకయి మీ కధికారమిచ్చి యీహద్దులమధ్యస్థమైన స్థలమును దానిలోఁ గట్టింపఁబడిన పురమందిరమును మీ స్వాధీనము చేయుచున్నాను.

హద్దులు.

మొదటి ప్రతి - (టౌన్ హాలున్న భాగము.)

ఉత్తరము—ఆసుపత్రిరోడ్డు.

తూర్పు—నాళము కామరాజుగారిచ్చిన స్థలములోఁ గట్టఁబడిన బిల్లి యర్డు లైబ్రేరీ రూములు.

దక్షిణము—బసవరాజు గవర్రాజుగారు నానిమిత్తము రహీమాన్ బేగు వద్ద కొన్న స్థలము.

పడమట—పూర్వము రహీమాన్ బేగు క్రిందనుండినదారి కుపయోగించు స్థలము. దామరాజు నాగరాజుగారివద్ద నేను కొన్న యీప్రతి తూర్పు పడమరలు 27 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 18 గజములు, వెరసి 486 చదరపు గజములు.

రెండవప్రతి.

ఉత్తరము—గోరీవాలుస్థలము

తూర్పు—నాళము వారియొక్కయు ముత్తంగి వారియొక్కయు కాలీస్థలము.

దక్షిణము—రహీమాన్‌బేగువద్ద నేను కొన్న కాలీస్థలము.

పడమట—దారిక్రింద వదలిపెట్టబడిన స్థలము.

శేటుబసవరాజు నర్సరాజుగారు నాతండ్రిన గోరీవాలునిమిత్తము తమపేర కొన్నట్టియ్యు, ఆయనభార్య గనుకాంత నాపేర వ్రాసి యిచ్చినట్టియ్యు, ఈప్రతితూర్పు పడమరలు 27 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 14 గజములు, వెరసి 378 చదరపు గజములు.

మూడవప్రతి.

ఉత్తరము—బసవరాజు నర్సరాజుగారు నానిమిత్తము కొన్నస్థలము.

తూర్పు—ముత్తంగి వారిస్థలము

దక్షిణము—ముత్తంగి వారియొక్కయు నాశకివాంద్ర యొక్కయు స్థలము.

పడమట—ఖాజీ దాదాసాహేబుగారు మొదలైనవారి కాలీస్థలము.

18 గజములపొడవు సర్వస్వతంత్రములతోను, 13 గజములపొడవు కొన్ని షరతులతోను, రహీమాన్‌బేగువద్ద నేను కొన్న యీప్రతి తూర్పు పడమరలు 31 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 18 గజములు, వెరసి ౫౫౮ చదరపు గజములు.

నాలవప్రతి.

ఉత్తరము—ఆసుపత్రిరోడ్డు.

తూర్పు—నాళమువారి స్థలము.

దక్షిణము—ముత్తంగివారి స్థలము.

పడమట.—టౌౝ హాలును స్థలమును.

నాళము కామరాజుగారు టౌౝ హాలున కిచ్చినట్టియు, ఇప్పు బిల్లియర్డు లైబ్రేరీరూములు కట్టఁబడినట్టియు, ఈప్రతి తూర్పు పడమరల 8 గజములు, ఉత్తర దక్షిణములు 20 గజములు, వెరసి 160 చదరపు గజములు.

అయిదవ ప్రతి.

ఉత్తరము—ఆనుపత్రి వీధి.

తూర్పు—ప్రార్థన సమాజమందిరమును గవర్రాజుగారు కొన్న స్థలమును.

పడమట—ఖాజీదాదా సాహేబుగారు మొదలైనవారి ఖాళీస్థలము.

మార్గముక్రింద నుపయోగపడెడి యీప్రతి తూర్పు పడమరలు 4 గజములు. ఉత్తర దక్షిణములు 32 గజములు, వెరసి 128 చదరపు గజములు.

1. ఈ స్థలములలో మొదటిప్రతిలోను నాలవప్రతిలోను నా సొంత సొమ్ముతో కట్టించఁబడిన హాలును బిలియర్డు లైబ్రేరీయాములును కలిసి రాజమహేంద్ర పురమందిరము (Rajahmundry Town Hall) అని పిలువఁబడవలెను.

2. హాలుకు పడమటివైపున నున్న మెట్లదారియు, దానిలోఁజేరి గ్యాలరీలకు వెనుక నున్నగదియు, ఆగదితోఁ జేరిన (మేడమెట్లున్న) నసారాయును, టౌౝహాలునకును ప్రార్థనసమాజ మందిరమునకును ఉమ్మడిగానుండి రెంటిక్రిందను వాడుకలో నుండవలెను.

3. ప్రార్థనసమాజ మెప్పుడయినను లేకపోవుట తటస్థించిన పక్షమున, ప్రార్థనసమాజ నిమిత్తము కట్టఁబడి దాని యుపయోగములో నున్న పడమటిభాగమందలి హాలును దానిపైనున్న మేడయును టౌౝహాలులో భాగముగా నెంచఁబడి దాని యుపయోగము క్రిందనుంచఁబడవలెను. అప్పుడు ప్రార్థనసమాజమందిరపు ట్రస్టీలలోని పెద్దాడ సాంబశివరావు B.A., B.L. గారును, గోటేటి కనకరాజు B.A. గారును, ఆ టౌౝహాలు అడిషనల్ ట్రస్టీలుగాఁ జేర్చుకొనఁబడవలెను. ఒకసారి పోయినతరువాత మరల నెప్పు

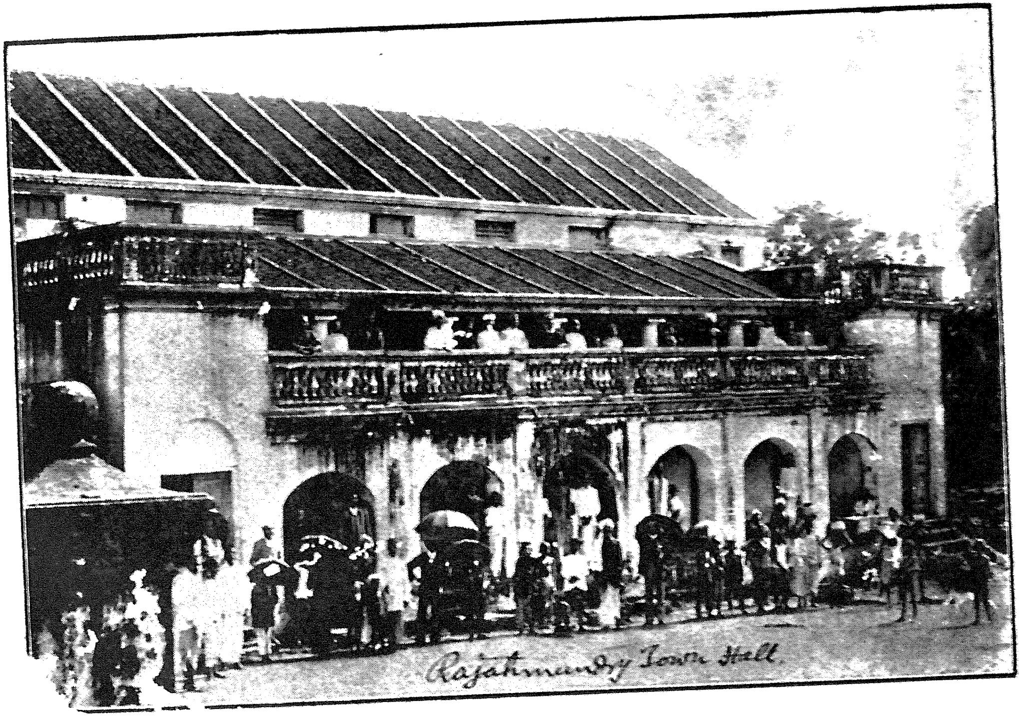

రాజమహేంద్రి పురమందిరము

డయినను ప్రార్థనసమాజ మను పేరితోఁగాని బ్రహ్మసమాజ మను పేరితోఁ గాని (అవతారాదుల యుపాసనయు విగ్రహారాధనమును లేని) యేకేశ్వర మానసికోపాసనముగల పరిశుద్ధాస్తిక సమాజ మేర్పడిన పక్షమున, ఆభాగము మరల దానిక్రింద నుపయోగ పడుచుండవలెను.

4. సమస్తవిషయములలోను జ్ఞానాభివృద్ధి కలుగుటకును నీతిమతవిరుద్ధాచారములయందలి మూఢవిశ్వాసములు తొలఁగుటకును నీతి పెంపొందుటకును దుర్నీతి దురాచారములు తొలఁగుటకును నీతిమతశాస్త్ర రాజ్యాంగ విషయములలో గుణదోషవిచారము చేయుటకును అనుకూలములైన యుపన్యాసములు ప్రసంగములు వాదములు మొదలైనవానికొఱకును, మహాపురుషులను సత్కరించుటకొఱకును, దేశాభివృద్ధికిని భాషాభివృద్ధికిని తోడ్పడు కృషికొఱకును, జనులసంతోషమునకును వినోదమునకును జరగెడి యాటపాటలకొఱకును, జనోపయుక్తములైన సమస్తతరగతి కార్యములకొఱకును, హిందువు యూరోపియను క్రైస్తవుఁడు మహమ్మదీయుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రుఁడుఅను నిట్టి భేదభావము లేక యెల్లజాతులవారును సర్వమతములవారును సభలు మొదలైనవి చేసికొనుటకై మందిర ముపయోగపడవలెను.

5. దుర్నీతిని ప్రోత్సాహపఱచునట్టిగాని యితరమతవిశ్వాసములను దూఱఁ గొల్పునట్టిగాని రాజభక్తిని పోఁగొట్టునట్టిగాని ప్రతిపక్షులను హాస్యాస్పదులను సూచించుట కేర్పడినట్టిగాని సంఘసంస్కారాదుల నిమిత్తము పాటుపడువారిని బహిష్కరించుటకొఱకు సమ్మతింపఁబడునట్టిగాని సభ లిందు జరగఁగూడదు.

6. అవతారాదులతో సంబంధించిన యుత్సవములు, భజనలు, విగ్రహపూజలు, వేశ్యల యాటపాటలు జారిణులవేషములు [illegible] నాటకాదులు, సురాపానాదులుగల విందులు, ఇందు జరపఁగూడదు.

7. గోడలయందు సత్కార్యములను చేసినవారియొక్కయు సద్వర్తనముగలవారియొక్కయు పటముల నుంచవచ్చును. మతముతో సంబంధించినట్టి

కాని వేఱువిధమైనట్టికాని బూతుబొమ్మలను దిగంబరరూపములను గ పెట్టఁగూడదు.

8. ఇక్కడ సంగీతము మొదలైన కళలను విద్యలను బ్రోత్సాహపఱచుటకు సభలు చేయవచ్చును. అయినను స్వలాభమునిమిత్తము నాటకాదులకీ హాలు నియ్యఁగూడదు.

9. ఇక్కడకువచ్చి చదువుకొను వారికందఱకు నుపయోగపడు జ్యూబిలీలైబ్రేరీ రీడింగురూము స్థిరముగా టౌనుహాలులో నుంచఁబడుటకు వెనుక నేర్పఱిచిన షరతులను ట్రస్టీలు చెల్లింపవలెను.

10. ప్రార్థన సమాజమందిర మేహేతువు చేతనైన ననుకూలపడకయు మఱియొక స్థలము దొరకకయు నిక్కడనే చేయవలెనని కోరినప్పుడు వితంతు వివాహములను జరుపుకొనుటకు వివాహదినమున నీ హాలునియ్యవలెను.

11. ప్రార్థన సమాజమునికాని బ్రహ్మసమాజమునికాని వ్యవహరింపఁబడు పరిశుద్ధాస్తిక మతవిశ్వాసముగల (ప్రార్థనమందిరములోనుండు) సమాజము వారుచేయు విశేష సభలకును సంవత్సరోత్సవములకును హాలునిచ్చుచుండవలెను. ఆదినములలో వేఱు సభల నిమిత్తముగా యితరులు కోరినపక్షమున హాలు నియ్యఁగూడదు.

12. బిల్లియర్డు టేబిలు టౌనుహాలులోనే యుంచఁబడి దాని నిమిత్తమయి కట్టఁబడినగది టేబిలున్నంతవఱకు దానికొఱకే యుపయోగింపఁబడవలెను.

13. ప్రజల యుపయోగార్థముగా రెండుమాసముల కొకసారియైనను తప్పక యిందొక యుపన్యాసము జరుగుచుండునట్లు ట్రస్టీ లేర్పాటు చేయవలెను.

14. వీధివైపుననున్న యాఱుకొట్లమీఁదను వచ్చెడియద్దెలో నాలవవంతుకు మించకుండ మరమ్మతునిమిత్త మవసరమువచ్చినప్పుడు ప్రార్థన సమాజమందిరపు ట్రస్టీల కిచ్చి తక్కిన మూడువంతులును టౌనుహాలు మరమ్మతు నిమిత్తము ట్రస్టీ లుపయోగపఱచుచుండవలెను.

15. ఈ మందిరమునుగాని కొట్లనుగాని దొడ్డినిగాని దీనితోఁ జేరిన ఏదే భాగమునుగాని ట్రస్టీలెప్పుడును విక్రయింపఁగూడదు; తాకట్టు పెట్టఁగూడదు; మఱేదే విధముగాను అన్యాక్రాంతము చేయఁగూడదు. ట్రస్టీలు మందిరము నంతనుగాని కొంతభాగమునుగాని తమసొంత పనుల కుపయోగించుకొనఁగూడదు; అట్టి సొంతయుపయోగము నిమిత్తము నద్దెకుఁగాని వేఱువిధముగాఁగాని యితరుల కియ్యఁగూడదు. ఆవశ్యకములైన మార్పులను అభివృద్ధులను జేయవచ్చును.

16. ట్రస్టీలలో నొక క్రైస్తవుఁడును, ఒక మహమ్మదీయుఁడును, ఒక వైశ్యుఁడును, ఒక శూద్రుఁడును, ఎల్లప్పుడు నుండవలెను.

17. ట్రస్టీలలో నెవ్వరైనను, ఎప్పుడైనను, ట్రస్టీగానుండుట కిష్టములేని యెడల మానుకొనవచ్చును. మరణమువల్లఁగాని మానుకొనుటవల్లఁగాని మఱియొక విధముగాఁగాని ట్రస్టీలలో ఖాళీవచ్చినప్పుడు ప్రార్థనసమాజ మందిరపు ట్రస్టీలలోని గ్రాడ్యుయేట్లలోనుండి యొకరిని, ఆయావారలలో నుండు జూబిలీ టీచింగుహాలు మెంబర్లలోని గ్రాడ్యుయేట్లలోనుండి యొకరిని, ఈప్రకారముగా వంతువరుసను (Alternately) మార్చి మిగిలిన ట్రస్టీలు బ్యాలెట్టు మూలమున ఖాళీలు పూర్తి చేయుచుండవలెను. ఖాళీలు వచ్చినప్పుడెప్పుడయిన ఆయావారలు ట్రస్టీలలో మహమ్మదీయుఁడైనను క్రైస్తవుఁడైనను వైశ్యుఁడైనను శూద్రుఁడైనను లేకపోవుట సంభవించినపక్షమున, ఆ యాతరగతిలో గ్రాడ్యుయేట్లు దొరకనియెడల నేతరగతిలో ఖాళీవచ్చునో యాతరగతిలోని తగుమనుష్యుని ప్రార్థనసమాజ మందిరపు ట్రస్టీలలోనుండియు వారిలో లేని యెడల జూబిలీ టీచింగుహాలు మెంబర్లలో నుండియు వారిలోను లేనియెడల నితరులలోనుండియు గ్రాడ్యుయేట్లు కాని వానినైనను ట్రస్టీగా బ్యాలెట్టుమూలమున తక్కిన ట్రస్టీలేర్పాటు చేయవలెను. దేశాభిమానమును పరోపకారచింతయు స్వకార్యనిర్వాహణమునందు శ్రద్ధయుఁ గలవాఁడన్న విశేష హేతువుచేత గ్రాడ్యుయేట్ కానివాఁ డెవ్వఁడైన ట్రస్టీగా నుండుట కర్హుఁడనియు, అట్టివానిని ట్రస్టీగానియమించుట గ్రాడ్యు

యేట్టు నేర్పఱుచుటకంటె నెక్కుడులాభకరముగా నుండుననియు, ట్రస్టీ లభిప్రాయపడెడు పక్షమున అతఁడు ప్రార్థనమందిరపు ట్రస్టీగాని జ్యూబిలీకీసింగు రూము మెంబరుగానినైనను కాకపోయినను కాలీవచ్చినప్పుడెట్టి వానిపేరు నాకుఁదెలియఁజేసి ట్రస్టీలు నా యనుమతిమీఁద నా జీవితకాలములోమాత్ర మట్టివానిని ట్రస్టీగా జేసికొనవచ్చును. కాలీలు పూర్తి చేయుటకొఱకు జరగెడి మీటింగులో గ్రామములో నుండని ట్రస్టీలు ప్రతినిధి (Proxy) మూలమున తమవోటు (Vote) నియ్యవచ్చును. ఈ ట్రస్టుదస్తావేజు రిజిస్టరయిన మూడుమాసముల లోపల నిందలి షరతులకు భిన్నములుగా నుండునట్లుగా తమపనిని నెరవేర్చుట కావశ్యకములైన నిబంధనలను ట్రస్టీలు చేయ్యవలెను. ట్రస్టీలు సభచేసి కార్యదర్శి (Secretary) నేర్పఱుచుకొను వరకునను చిత్రపు వేంకటాచలముగారిని కార్యదర్శిగా నేర్పఱుచుచున్నాను.

18. ఎప్పుడైనను వరుసగా (Continuously) రెండుసంవత్సరముల వఱకును దాముచేయవలసిన పనులను నేనిని చేయకయు, ఇందలి షరతులకు విరుద్ధముగా ప్రవర్తించియు, ఆవశ్యకమైనప్పుడు మరమ్మతులు చేయింపకయు, ఉపేక్షచేసిన పక్షమున ట్రస్టీలనుతొలఁగించి మందిరమును గమనాధీనము చేసికొని పూర్వోక్తములయిన షరతులను చెల్లించుచు పురజనుల యుపయోగము నిమిత్తము ట్రస్టీలుగానుండి వ్యవహరించుటకయి లోకల్ ఫండు బోర్డు వారికిఁగాని రాజమండ్రీ మ్యునిసిపాలిటీ వారికిఁగాని తము నుచితమని తోఁచిన యితరసంఘము నేర్పాటుచేసి దానికిఁగాని హాలును ఒప్పగింప పెట్టుటకును గవర్నమెంటువారి కిందుమూలమున నధికారమిచ్చుచున్నాను.

ఈ పయిని వివరింపఁబడిన షరతులకు లోఁబడి యిందులోఁ జెప్పఁబడిన హద్దులమధ్యస్థమయి యేడువేల రూపాయల విలువచేయు నించుమించుగా 1720 చదరపు గజములుగల స్థలమును దానిలోఁగట్టఁబడిన హాలును బిల్లియర్డు రూమును లైబ్రేరీరూమును కొట్లను మార్గములను ఫలవృక్షములను సమస్తమును మీస్వాధీనముచేసి, వీనితో సంబంధించిన దస్తావేజులను మీకిచ్చివేసి, నాకుఁ గలహక్కును బాధ్యతను సంబంధమును ట్రస్టీలయిన మీ కిందుమూలమున సంక్రమింపఁ జేయుచున్నాను.

రాజమహేంద్రవరము
2వ డిసెంబరు 1897 సం॥ } ☞ కందుకూరి - వీరేశలింగము."

పురజనుల యుపయోగార్థము పురమందిరమును నేను కట్టించి యియ్యఁ దలఁచినప్పుడు సంతోషించి పురజను లందఱును నాకు తోడుపడి యుందురని మీ రనుకోవచ్చును. మా పట్టణ మట్టిపాపము కట్టుకొనలేదు. నేను పురమందిరమును కట్టించుటకు ముందే యా స్థల విషయమయి నాలుగు వ్యాజ్యములు వేయఁబడి కొట్టుపడిపోయినవి. నేను నాగరాజుగారి వద్ద స్థలమును కొన్న సంవత్సరమునందే నాకు ప్రతిపక్షియయి నిలిచినవారిలో విషయమున ఖండనవ్యాసములు వ్రాయుచువచ్చిన మారి వేంకటకృష్ణశాస్త్రిగారు నాకు స్థల మమ్మిన మహమ్మదుమీర్జాలి నొకనిని తీసికొని వానిచేత నాయా స్థలములో భాగ మున్నదని 1884వ సం॥ 407 నంబరుగల సంక్షిప్తాభియోగము (Summary Suit) తెప్పించెను; అది కొట్టుపడి పోయినతరువాత 1885వ సం॥ 241వ సంఖ్యగల క్రమమైన వ్యాజ్యమును (Regular Suit) నాకు స్థల మమ్మినవానిని జేర్చి తాను పెట్టుబడి పెట్టి వేయించెను. అదియును కొట్టుపడి పోఁగా వ్యాజ్యమున కయిన ఖర్చులను వేంకటకృష్ణశాస్త్రులవారే యిచ్చుకోవలసిన వారయిరి. నేను పురమందిరమును కట్టుట ప్రారంభించిన తరువాత స్థలము తనకాధి (Mortgage) లో నున్నదని వేంకటకృష్ణశాస్త్రిగారే తన పేరట 1889వ సం॥ 181వ సంఖ్యను అసలు వ్యాజ్యము తెచ్చెను. అది 1891వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు 5వ తేదిని పురమందిర నిర్మాణము ముగిసిన తరువాత కొట్టివేయఁబడినది. దానిపైని 1891వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 28వ తేదిని ఉపర్యభియోగమును దెచ్చెనుగాని దానికిని పూర్వపు వ్యాజ్యములను మూఁటికిని పట్టిన దురవస్థయే పట్టెను. ఇది యిట్లుండఁగా 1889వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో ఖాజా అహమ్మదల్లాఖాను సాహేబుగారు కల్లలు వేసి కొనుటకయి యిచ్చిన స్థలములో మేము అంపపుఁగోఁతకయి గోయి పెట్టి ఇటుకలు కోయించుచుండఁగా, ఒక పెద్దమనుష్యుఁడు ఖాజా సాహేబుగారి దూరజ్ఞాతియైన యొకబీద తురకవానిని పిలిపించి వాని పక్షమున నొక బ్యారిష్టరును బెట్టి వానిచేత నేను తనతాత సమాధిని త్రవ్వించి వేసినట్లు నాపయి నభియోగము నొకదానిని సంయుక్తదండవిధాయకుఁడైన హాబర్ట్ దొరగారియొద్ద

తెప్పించెను. 1889వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 30వ తేదిని తేఁబడిన యీ యభియోగము నా దొరగారు విమర్శచేసి తమకు తెలియఁజేయవలసిన దని 16వ అక్టోబరున పోలీసువారికి పంపిరి. అంపపుగోతిలోనుండి యేఱిన తన తాత యెముకలని బుట్టలోవేసి తెచ్చిన యెముకలబుట్టలో నాటీవ సూరక వానిని పోలీసువారు రాజకీయ వైద్యునికడకుఁ గొనిపోయి పరీక్షింపించి, వాని తాత యెముక లన్నియు మేఁక యెముక లని డాక్టరు నిర్ణయపత్రమిచ్చిన తరువాత నితరులనుగూడ విచారించి, ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి ప్రేరణము చేత తేఁబడినదిగాని యిది నిజమైన యభియోగము కాదని 1889వ సం॥ నవంబరు నెల 13వ తేదిని దండవిధాయకునికిఁ దెలియఁజేసిరి. దొరగారు (దండ విధాయి) నాహేబువద్ద దండశాసనానుసారముగా వాఙ్మూలముత్తిన పుచ్చు కొనక తాము నన్ను స్వయముగా నెఱుఁగుదు మనియు నే నట్టిపని చేయు వాఁడను కాననియు వ్రాసి యీ యభియోగమును నవంబరు 30వ తేదిని కొట్టి వేసిరి. దానిలో నప్పుడే పునర్విమర్శకు విన్నపము పెట్టించియుందురు గాని దొరగారా మహమ్మదీయుని ప్రేరేపించిన పెద్దమనుష్య నసత్యాభియోగము తెప్పించి నందున కయి విమర్శించి దండింతురేమోయని భయపడి యీ దొర గారు మా మండలమును విడిచిపోవువఱకు నూరకుండిరి. మోబర్లీ దొరగారు మా మండలము విడిచి వెళ్లినతరువాత వాతని తీర్పుపై నాలుగు మాసములకు 1890వ సంవత్సరము మార్చి 31వ తేదిని మా మండల న్యాయాధిపతియొద్ద పునర్విమర్శకు విజ్ఞాపనమును బెట్టించిరి. ఆ విన్నపమును మండల దండన్యా యాధికారిగారు 1890వ సం॥ జూలయి 26వ తేదిని కొట్టివేసిరి.

నాకు బాల్యమిత్రుఁడయి యుండిన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు నాపై నిట్టి తప్పు టభియోగము నేల తెప్పింతు రని కొంద ఱడుగవచ్చును. ఆస్తికపాఠశాలా స్థాపనమునకు తరువాత స్వల్పకాలమువఱకును మే మిరువుర మును కలిసి పనిచేయుచువచ్చినను, ఆ పాఠశాలా విషయమున నాతఁ డనుసరిం చుచు వచ్చిన మార్గమును, రాత్రి పాఠశాలా విషయమున వాతఁడు త్రొక్కిన త్రోవయు, ఇతర విషయములయం దతఁడవలంబించిన పద్ధతులును, నింద్యము

లుగా నాకు కనఁబడినందున పూర్వ మిత్రభావమునుబట్టి నే నప్పుడప్పు డాయ
ను మందలించుచుండుటయు వివేకవర్ధనిలో వ్రాయుచుండుటయు తటస్థిం
చుచు వచ్చెను. అతఁడును తాను ప్రకటించెడు గోదావరీ వృత్తాంత
(Godavery News) మను పత్రికలో నాపై వ్యతిరిక్తముగ వ్రాయఁదొడఁగెను.
ఇది యిట్లుండఁగా నతఁడు రాజమహేంద్రవరోన్నత పాఠశాలకు ప్రధానోపా
ధ్యాయుఁడును, రాజమహేంద్రపుర పారిశుధ్యవిచారణ సంఘమున కధ్యక్షుఁ
డును, అగుట తటస్థించెను. ఈ కాలములో రాజమహేంద్రవరములో నున్న
నెప్పల్లి రామబ్రహ్మ మను నొక గృహస్థుని యింటిమీఁద రాళ్లు పడుచుండెను.
రామబ్రహ్మముగారి వదినెగారయిన శేంగరమ్మ యనునామె తన యింటిమీఁద
రాళ్లుపడుచున్న విషయమును యిరుగుపొరుగుల వారితోను చుట్టుపట్టులనున్న
పెద్దమనుష్యులతోను మొఱ్ఱపెట్టుకొనుచు సత్యముగాని యిష్వాయను దానిని
నివారించుట కయి ప్రయత్నము చేయుచుండెను. ఇట్లు రాళ్లుపడుటకు ముఖ్య
కారణము రామబ్రహ్మముగారి మనుమఁడు. అతఁడు పదునెనిమిదేండ్ల
ప్రాయముగల తల్లిదండ్రులు లేని కుఱ్ఱవాఁడు; అతనిభార్య పదునేడేండ్ల
ప్రాయముగలది. అతఁడు డేగూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి సన్నిధానవర్తిగా నుండు
చుండెడివాఁడు. అతఁడు తన భార్యను తనవెంటఁ బంపవలసిన దనియును, తాను
వేఱుగ కాపుర ముండెద ననియును, అత్తవారి నడిగి నిర్బంధించుచుండ
రాఁగా కాపుర ముండుట కిల్లు లేకుండుటను బట్టియు నిరుద్యోగి యగుటచే
భార్యను పోషింప శక్తిలేని వాఁడగుటను బట్టియు వారతనివెంట నా చిన్న
దానిని పంపకపోయిరి. అంతేకాక యెవ్వరో దుర్మార్గు లేదో యుద్దేశముతో
నా చిన్నదానిని తీసికొని రమ్మని యతనిని ప్రేరేపించుచున్నారనియు వారి కను
మానము కలిగెను. ఈకారణములచేత భార్యను తనవెంటఁ బంపకపోఁగా
నా పిల్లవాఁడత్తవారి యింటినుండి లేచిపోయి పూర్ణముగా లక్ష్మీనరసింహము
గారి సంరక్షణములో చేరెను. ఆయన పురపరిపాలక సంఘమువారి యధికార
ములో నున్న కంభమువారి సత్రములో నతనికి భోజనవసతి యేర్పఱిచి, మరణ
కాలమునందు తండ్రి యిచ్చిపోయిన యేనూఱు రూపాయలుగల రక్షణనిధి

పుస్తకమును (Savings Bank book) తన యాధీనములో నుంచుకొనెను. అతఁడిల్లు వెడలిపోయినది మొదలుకొని యీ రాళ్లుపడుట నెలలకొలఁది నడచెను. ఎవ్వరో చాటున బలవంతులు తోడుపడువా రుండక యిటువంటి పనిని నెలలకొలఁది జరుపుట యిల్లువాకిలిలేని యొక్క నిరాధారబాలునికి సాధ్యముకాదు. ఎవ్వరితోఁ జెప్పుకొన్నను పాలనములేక పట్టపగలు రాళ్లింటి మీఁద నానాముఖముల వర్షపాతమువలె పడుచుండుట కోర్వలేక యొక దినము మట్టమధ్యాహ్నమున మాయింటి కేడ్చుచువచ్చి యొక స్త్రీ మేడమీఁదనున్న నాతో మాటాడుచు లక్ష్మీనరసింహముగారు బుద్ధిహీనుఁడైన తమ యల్లుని స్వాధీనము చేసికొని తమ చిన్నదాని వివాహమైన పొలమింటిలో తమ యింటిమీఁద రాళ్లు వేయించుచున్నాఁడని శంకయున్నదని చెప్పి యేలాగున నైన తమ బాధనుమాన్పి రక్షింపు మని నన్ను దీనముగా వేఁడుకొనెను. లక్ష్మీనరసింహము గారికిని నాకునుగల వైమనస్యమునుబట్టి యీ వ్యవహారములో సంబంధము కలుగఁజేసికొన నిష్టములేనివాఁడ నయి పోయి పోలీసువారితో చెప్పుకొమ్మని చెప్పితిని. ఎవ్వరితోఁ జెప్పుకొన్నను ఫలము లేకపోయెనని యామె పెద్దపెట్టున నేడ్చుచు దీనాలాపములు పలుకఁజొచ్చినందున మనసు కరఁగినవాఁడ నయి యార్తులకు చేతనైన సాయము చేయుచుండుట ధర్మముగా నని భావించి లేచి మిత్రునిఁబంపివేసి నే నామెవెంట వారియింటికి పోయితిని. ఆమె తమయింటిమీఁదను ముంగిటను పడియున్న యిటుక ముక్కలను జూపి యవి దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనుండి వేయఁబడినవని చెప్పెను. ఆ యిటుక ముక్కలను పరీక్షించి చూడఁగా అవి చిరకాలమునుండియుండి వానను తడిసి పాకుడు పట్టినవిగా కనఁబడెను. పిమ్మట నేను దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనికిపోయి చూడఁగా నక్కడ పాకుడుపట్టియున్న యిటుకముక్కలకుప్పలు పెక్కు లుండెను. ఆయింటి మీఁదపడుచుండిన యిటుకముక్కలును, ఈ దొడ్డిలో నుండిన యిటుకముక్కలును, ఏకరీతి నయి యుండినందున దుగ్గిరాలవారి యింటి దొడ్డిలోనుండి రాళ్లు వేయఁబడు చుండుట స్పష్ట మయినది. దుగ్గి రాలవారి యింటిలో లక్ష్మీనరసింహముగారి కాపురులును వారి పాఠశాలలో

సహాధ్యాయులు నైన యిద్దఱు బ్రహ్మచారి బ్రాహ్మణులు వెంకటప్పయ్య తిరుపతిరాజు అనువారు వాసము చేయుచుండిరి. ఈ పని వారి తోడుపాటుచేత జరుగుచున్నదని భావించి యింటిలోనికి పోయి గృహయజమానుఁడయిన దుగ్గిరాల ప్రకాశరావుగారిని కలిసికొని యా బ్రహ్మచారులను తమయింటినుండి పంపివేయుటనుగూర్చి మాటాడి యాయనను వెంటఁగొని మగల రామబ్రహ్మముగారి యింటికి వచ్చితిని. మే మక్కడనిలుచుండి యుండఁగానే దొడ్డిప్రక్కనుండి గాక వీధిప్రక్కనుండి వచ్చి యొక రాయి యింటిమీఁద పడి దాని కప్పునుండి జారి మేమున్నచోట పడెను. అది యిటుక కొంతగాక నల్లరాతి ముక్కయయి యుండెను. అది చిన్నస్వామిగారి మేడమీఁదనుండి వేయఁబడినదనియు తత్క్షణముపోయి చూచినయెడల దుష్టుఁ డా మేడమీఁద కనఁబడు ననియు శంకరమ్మ కేకలు వేసెను. నేను నామిత్రునితోఁ గలిసి వెంటనే యా మేడ మీఁదికిపోయి చూడఁగా నక్కడ నా బాలుఁడు కనఁబడలేదుగాని యింటిమీఁద పడినరాతిముక్కల వంటి రాతిముక్కలు రెండు కనఁబడెను. ఈ రాతిముక్క లేల యక్కడనున్నవని నే నడుగఁగా చిన్నస్వామిగారి పడవల గుమాస్తా బంగారము చిసుకకొట్టుటకయి తేఁబడినవని చెప్పెను. అతఁ డిచ్చిన యుత్తరము విశ్వాసార్హమయినది కానందున రామబ్రహ్మముగారి యింటిపైని రువ్వుటకే యా రాళ్లు తేఁబడెనని నిశ్చయించి, యిట్టి యనుచితకార్యమును చేయించుట మంచిది కాదని చెంతనున్న చిన్నస్వామిగారి రెండవ కుమారుని మందలింపఁగా నతఁడు లక్ష్మీనరసింహముగారి కాఁకలివాఁడే పట్టపగలు రాళ్లు వేయుచుండఁగా వాని నేమియు చేయక మమ్ములనిందించెదవని యడిగెను. అందుచేత నీ రాళ్లువేయుటలో లక్ష్మీనరసింహముగారి సంబంధము తప్పక యున్నదని నిశ్చయించి, ఆయనతో మాటాడుటకయి పోయితినిగాని యాయన గ్రామాంతరము పోయినందున నేను మా యింటికిఁ బోయితిని. ఇది యింగ్లీషు 1889 వ సం|| జూలయి నెల 28 వ తేదిని జరగినది. లక్ష్మీనరసింహముగా రూరి నుండి రాఁగానే 30 వ తేదిని నేనాయన పాఠశాలకు పోయి యాయనప్రాణమిత్రు లయిన నిడుమర్తి దుర్గాప్రసాద రాయఁడుగారును సహోపాధ్యా

యుఁ డైన దామరాజు బసవరాజుగారును దగ్గఱనుండఁగానే రామబ్రహ్మము గారి యల్లుని జేరఁదీసి వారి యింటి మీఁద మీరు రాళ్లువేయించు చున్నా రని చెప్పుచున్నా రెంతవఱకు నిజమనియడిగితిని. ఆయన తానేమియు నెఱుఁగ ననియు గిట్టని వారట్టి ప్రవాదములు వేయుచున్నా రనియు చెప్పఁగా నేను మరలి మాయింటికిఁబోయితిని. నేను మాటాడిపోయిన తరువాత లక్ష్మీనర సింహముగారు శిలాపాత విషయమున నేమైనపని జరుగు నేమో యని భయపడి మఱునాఁడు (31 వ తేది) తెల్లవాఱు నప్పటికి తనమిత్రుఁ డైన మానిరెడ్డి వీరాస్వామినాయఁడుగారి యింటికిపోయి యాయనతో నేమో మాటాడఁగా నాయఁడుగారు నన్నొక్క పర్యాయము దర్శన మిచ్చిపోవలసిన దని వర్తమా నము పంపిరి. ఆయన జరిగిన దేమని యడుగఁగా 28 వ తేదిని జరిగిన సర్వ వృత్తాంతమును జెప్పి రాళ్లువేయుచున్నా రన్న చాకలివాఁడు మొదలయినవారి పేరులెల్లఁజెప్పితిని. అక్కడ కందఱిని పిలుచుకొనివచ్చుట కయి మనుష్యు లను బంపిరికాని, వారిలో కొందఱు రాలేదు. వెంకటప్పయ్యను తిరుపతి రాజును దుగ్గిరాలవారి యింటినుండి పంపివేయుటకు నిశ్చయింపఁబడినది. నేను విచారించిన దానిని బట్టిచూడఁగా రాళ్లవ్యవహారములో తప్పక యీ లక్ష్మీనరసింహముగారి సంబంధ మున్నట్టు స్పష్ట మగుచున్న దని చెప్పఁగా, ఆయన బదులుపలుకక యూరకుండెను. అప్పుడక్కడనున్న దామరాజు నాగరాజుగారు తా నీ విషయమయి లక్ష్మీనరసింహముగారి మీఁద ఫిర్యాదు దాఖలుచేసెద నని చెప్పెను. సామాన్యులకును గొప్పవారికిని తగవువచ్చి నప్పుడు సామాన్యముగా దండవిధాయులవద్దను ముఖ్యముగా స్వదేశీయదండ విధాయుల వద్దను న్యాయము దొరకుట దుర్లభ మని యెఱిఁగినవాఁడ నయి తొందరపడి పనిచేయవల దని నాగరాజుగారితో చెప్పితినిగాని యాయన నామాట వినక యుపదండవిధాయకునియొద్ద లక్ష్మీనరసింహముగారి పయి నభియోగము తెచ్చి నన్నును వీరాస్వామినాయఁడుగారు మొదలైనవారిని సాక్షులనుగా కోరెను. త్రిప్పిత్రిప్పి కడకు దండవిధాయి యీ యభియోగ మును కొట్టివేసెను. నన్ను విమర్శించు కాలములో లక్ష్మీనరసింహముగారి

న్యాయవాదియు మిత్రుఁడు నైన దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారు ముందేదో నాపయి నభియోగము తెప్పింపవలె నని మనస్సులోనుంచుకొని యప్పటి వ్యవహారముతో సంబంధింపని ప్రశ్నలు నన్నడిగి నావలన నుత్తరములను బడసెను. ఈ పగను తీర్చుకొనవలె నన్న యుద్దేశముతోనే లక్ష్మీనరసింహము గారు సమాధిని త్రవ్వించితి నని నామీఁద మిథ్యాభియోగమును తెప్పించెను. వీరాస్వామినాయఁడుగారి యింట సమావేశము జరగిన రెండు దినములకు (ఆగష్టు 2 వ తేదిని) ప్రాతఃకాలముననే రామబ్రహ్మముగారు నా యొద్దకు వచ్చి తన యింటి మీఁద మరల రాళ్లుపడుచున్న వనియు తాము తమయింట కాపురము లున్నవారును దొడ్డిలోనికి వచ్చుట యే కష్టముగా నున్నదనియు నేలాగునైన రాళ్లువేయుట మాన్పించి తమ్మపాయమునుండి రక్షింపవలసిన దనియు నన్ను వేఁడుకొనెను. వచ్చి విచారించెద నని చెప్పి యాయన నింటికి పంపివేసి, పోలీసిన్స్పెక్టరును వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి యా స్థలమును చూపి యా ఘోరకృత్యమును మాన్పవలసిన దని యాయనను కోరితిని. భటులను కావలియుంచి రాళ్లు వేయువారిని పట్టుకొనుటకయి ప్రయత్నము చేసెద నని చెప్పి యాయన వెడలిపోయెను. నేను దుగ్గిరాలవారి దొడ్డిలోనుండి యీవలకు వచ్చుచుండఁగా తమ లోపలినుండి రెండవతరగతి న్యాయవాదియైన వేలూరి వెంకట్రామయ్యగారు వెలుపలికివచ్చి నెప్పల్లివారి విషయ మయి జరగుచున్న దౌర్జన్యమునుగూర్చి నాతో మాటాడ మొదలుపెట్టెను. ఆయన తాను విన్నకన్నవిషయములను నాతో చెప్పనారంభింపఁగా నింతలో చుట్టుపట్టులవారును నెప్పల్లివారి యింటిలో కాపురమున్నవారును వచ్చి తా మెఱిఁగినది చెప్పఁజొచ్చిరి. మే మందఱమును వెంకట్రామయ్యగారి వీధియరుగు మీఁద కూరుచుండి వారువారు చెప్పినది వినుచుండఁగా లక్ష్మీనరసింహముగారి మిత్రుఁడైన బయ్యపునేడి వెంకటనాగయ్యగా రచ్చటకు వచ్చి యీసభ యేమని యడిగెను. ఆయనతో జరగిన కథ నంతను చెప్పఁగా, లక్ష్మీనరసింహముగారి సమక్షమున నీ వ్యవహారము నడచుట మంచి దని చెప్పి తాను పోయి యేమో మాటాడి యాయన నక్కడకు తీసికొనివచ్చెను. మిత్రబలముచేత

లక్ష్మీనరసింహముగారు కొంత నిర్భయతపూని యీ యల్లరియంతయు నేను చేయుచున్నానుగాని తనమీఁద నెవ్వరును సందేహపడు చుండలేదని చెప్పెను. ఆ పయి నెవ్వరికితోఁచిన మాటలు వారనఁదొడఁగిరి. అందఱు చెప్పిన మాటలను విన్నపిమ్మట మిత్రుఁడైన వేంకటజోగయ్యగారు సహిత మింతమంది మీకు వ్యతిరేకముగా చెప్పుచున్నప్పుడు మీరు మీ నడతను శుద్ధపఱుచుకోవలసినదని లక్ష్మీనరసింహముగారితో చెప్పవలసిన వారయిరి. ఈ దినము మొదలుకొని రామబ్రహ్మముగారి యింటిమీఁద రాళ్లుపడుట నిలిచిపోయి నా కృషివలన వారి యాపద నివారణ మయినందుకు నేను సంతోషించితిని.

ఈ వ్యవహారము నడచిన తరువాత దాదాపుగా సంవత్సరకాలమునకు మిత్రులతో నాలోచించి యాలోచించి లక్ష్మీనరసింహముగారు నేను తన్నిండ్లమీఁద రాళ్లువేయించినట్టును తన నడతమంచిది కానట్టును పెద్దమనుష్యుల యెదుట దూషించినందున కయి మూడువేల రూపాయలు మాననష్టమిప్పింపఁగోరి 1890 వ సం॥ జూలయి నెల 15 వ తేదిని మండల న్యాయసభలో నా మీఁద వ్యాజ్యము తెచ్చెను. నేను దీని కెంతమాత్రమును జడియక యీ వ్యవహార విషయమై నాతో మాటాడిన వారితో నతఁడు రాళ్లు వేయించినట్టును అతని నడతమంచిదికానట్టును నేను ఋజువుచేసెదనని స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. అందు మీఁద నాతని మిత్రులును న్యాయవాదియైన దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారును ఆలోచించి, దండవిధి (Criminal) వ్యవహారములో నతనినడతయు వాడుకయు విచారణీయములు కాకపోవుటచే నట్టి యభియోగమును దెచ్చి యది తమ కనుకూలముగా తీర్పఁబడిన యెడల నీవ్యాజ్యమును తీసివేసికోవలెనన్న యుద్దేశముతో 1890 వ సంవత్సరము జూలై నెల 29 వ తేదిని పయిని జెప్పఁబడిన దూషణము కొఱకే నామీఁద సంయుక్త దండ విధాయకునియొద్ద నభియోగము తెచ్చిరి. ఈ విషయమయి మండల న్యాయాధిపతి తన తీర్పులో నిట్లు వ్రాసెను.—

"There is no doubt whatever in my mind on the very strong testimony for the defence, that at the time when the imputation and insinuation under the 5th and 7th issues were made plaintiff's reputation was distinctly *bad*; and I cannot help thinking that it was his own consciouness of this fact (and there is the evidence of the plaintiff's 6th and defendant's 34th witnesses to support this conclusion) that prompted him after launching this suit, to proceed criminally against defendant in the Joint Magistrate's Court where his own character and reputation could not be gone into so that if he succeeded there he would be in a position to withdraw this suit without any exposure." (ప్రతివాది పక్షమున వచ్చిన మిక్కిలి బలమైన సాక్ష్యమును బట్టి 5, 7 సారాంశముల క్రింది యారోపణమును వ్యాజోక్తియు చేయఁబడిన కాలములో వాదియొక్క పేరు స్పష్టముగా చెడ్డదిగా నున్నందుకు నా మనస్సులో సందేహ మెంత మాత్రమును లేదు; ఈ తత్వమును గూర్చిన తన యెఱుకయే (ఈ సిద్ధాంతమును పోషించుటకు వాదియొక్క 6 వ సాక్షియొక్కయు ప్రతివాదియొక్క 34 వ సాక్షియొక్కయు సాక్ష్యముగలదు) అందు తన నడతయు పేరును విచారింపఁ బడ నేరవు గావున తా నక్కడ జయము నొందిన పక్షమున నే ప్రమాద మేమియు లేకుండ ఈ వ్యాజ్యమును తీసి వేసికొను స్థితిలో నుందు నని యీ వ్యాజ్యము చేసిన తరువాత సంయుక్త దండ విధాయకుని సభలో ప్రతివాది మీఁద దండవిధి వ్యవహారమును నడపుట కతనిని త్వరపెట్టిన దని నేను తలఁచకుండఁజాలను.)

ఈ యభియోగములో దశే మహారణ్య పురాధిపత్య మన్న ప్రహసనము తన్నుద్దేశించి ప్రకటింపఁబడిన దనియు తత్ప్రకటనమున కయి నన్ను శిక్షింప వలయు ననియు లక్ష్మీనరసింహముగారు నాపై నింకొక యభియోగమును కూడఁ దెచ్చిరి. ఈ వ్యవహారములను నడుపుట కయి తఱుచుగా న్యాయ సభలకు పోవలసి వచ్చుచుండు నని నేను సంవత్సరకాలము సెలవు పుచ్చుకొని పాఠశాలకు పోవుట మాని నిలిచితిని. వాది పక్షమున న్యాయవాది యైన

దుర్గాప్రసాదరాయఁడుగారు నన్నేలాగున నైన శిక్షింపఁజేయునట్లే నని యెంతో పట్టుదలతో పనిచేయఁదొడఁగిరి; నా పక్షమున న్యాయవాది యైన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారును మిత్రపక్ష మవలంబించి నన్నేలాగున నైన శిక్షనుండి తప్పింపఁజేయవలె నని వాదియొక్క న్యాయవాది కంటెను పదిరెట్లెక్కువ పట్టుదలతో పని చేయసాగిరి. మిత్రవిషయ మయి పంతులు గారు పడిన శ్రమ యింతయని చెప్పుటకు శక్యము కాదు. ఈ పనిలో నాయన నిద్రాహారములను గణనచేయలేదు; తమ నిద్రను మానుకొని రాత్రియెంతో ప్రొద్దుపోయిన దాఁక మేలుకొని యీ విషయమైన గ్రంథమును చదువుట మొదలయిన పనిని చేయుచు వచ్చిరి; పగలు వేళకు భోజనమునకు సహితము పోవక యీ వ్యవహార విషయమయిన సాక్ష్యమును చూచుట మొదలయిన పనిలో నెంతోసేపు కాలము గడపుచుండిరి. ఆయనకు భోజనము చేయునప్పుడును వెలుపలికి పోయినప్పుడును కూడ నీ విషయమైన చింతయే కాని కొంత కాలము వేఱు చింత లేకుండెను. ఆ సమయము నందు నా విషయమయి యాయనకుండిన మనోవ్యాకులతలో షోడశాంశమైనను నాకు లేకుండెను. నే నన్నమాటలు నిజము లన్న నమ్మకముచేత వ్యవహార మెట్లు ముగిసినను సంతోషమే యని నేను నిర్విచారముగా నుండెడివాఁడను. వ్యవహార మడుసులో పాతిన కంబమునంటి దగుటచేత నే నంక కొరగు నో యన్న యాలోచన చేత కొన్ని సమయములయం దాయనకు రాత్రులు నిద్రసహితము తిన్నగాపట్ట కుండెను. ఈ విషయమయిన గ్రంథమును చదువుటకు రాత్రు లప్పుడప్పుడు నన్నాయన తమ యింటికి రమ్మనుచుండెడివారు. నేను సుఖముగా భోజనము చేసి పోయి యాయన కష్టపడి గ్రంథమును చదువుచుండఁగా నేను పరుండి హాయిగా నిద్రపోవుచుండెడివాఁడను. ఇన్ని వ్యవహారములు ధర్మస్థానములలో పైని నిలిచియుండఁగా నిట్లు నిద్ర యెట్లు పట్టునని యాశ్చర్యపడి నన్నా యన లేపి మా యింటికి పంపుచుండెడివారు. మిత్రకార్య తత్పరత్వముచేత నా విషయమయి యాయన పడిన శ్రమకు కృతజ్ఞతాపూర్వకము లైన వందన ములు సమర్పించుట తప్ప వేఱు ప్రతిక్రియ నేను చేయఁజాలను; లక్షరూపాయ

లిచ్చినను నాకు వారు చేసిన యుపకార ఋణము తీఱదు; లక్షరూపాయ లిచ్చినను వా రితరుల విషయమయి యింత శ్రద్ధవహించి పని చేసియుండరు. ధనికుఁడనుగాని నేనాయన కిట్లు శ్రమపడి పని చేసి నందున కొక్క చిల్లిగవ్వ యయినను ప్రతి ఫలముగా నియ్యలేదు; ఆయనయు మిత్రభావము చేతనేకాని ధనాపేక్ష చేత పని చేయనులేదు. ఆయనయే నాకు కావలసి వప్పుడెల్లను ధన సాహాయ్యమును జేయుచుండెడి వారని యిదివఱకే చెప్పియుంటినిగదా! ఆయన నాకు చేసిన యుపకారమును నాజన్మ మధ్యమున నే నెప్పుడును మఱవఁజాలను.

వ్యవహారము కొంతవఱకు నడచిన తరువాత నా ప్రతిపక్షులు సహితము మాచిక్కులో నుండి యేలాగునైన గౌరవముతో వెలువడి యీవలఁ బడవలె నని చింతింప మొదలు పెట్టిరి. ఉభయ పక్షములకును సంధి చేయవలె నని ప్రముఖు లనేకులు ప్రయత్నించిరిగాని నా మూర్ఖపుపట్టువలన వారి కృషి సఫల మయినదికాదు. మా శాస్త్రపాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులైన మెట్కాఫు దొరగా రుభయపక్షముల గౌరవమును నిలుపఁగోరి, మీరు క్షమార్పణమును గాని విచారసూచనమును గాని చేయవలసిన పనిలే దనియు పూర్వ మాయన నడత మంచిదికా దని యభిప్రాయపడి యిప్పు డితరులు మంచిదే యని చెప్పుటచే నేనన్న మాటలు మరలించుకొనుచున్నానని చెప్పిన చాలు ననియు నాని కెవ్వరికి తోఁచిన వ్యాఖ్యానమును వారు చేసికొందురుగాన నింతమాత్రమున కొడఁబడ వలసిన దనియు బహువిధములనాతోఁ జెప్పిరికాని యిప్పుడు సహితము తాఁడు మంచివాఁడు కాఁడనియే నేను దృఢముగా నమ్ముచున్నందున నేనట్లు సందిగ్ధ వచనములు వ్రాయుటకు సహితము నొడఁబడ నేర' నని యాయనకోరికను నిరాక రించితిని. సుబ్బారావు పంతులుగారు నన్ను సమాధానపడనీయకుండఁ జేసిరని కొందఱభిప్రాయపడిరికాని వా రనుకొన్నది సరికాదు. ముందు పర్యవసాన మెట్లు తేలినను ప్రస్తుత మీ యాయాసమును ధనవ్యయమును మనస్తాపమును తప్పించుకొని నిశ్చింతముగా నుండుటకయినను వారు కోరినదాని కొప్పుకొని సంధి చేసికొనవలసినదని పంతులుగా రెంతమూరమో చెప్పిరిగాని నేనే నా పట్టును

విడువకుంటిని. నేను నాకు తోఁచినట్టేకాని యితరులు చెప్పినట్టు చేసెడు
స్వభావముగల వాఁడనుకాను; ముందు కార్య మేవిధమున ముగియునో యని
భయపడు స్వభావము కలవాఁడనుకాను. ఈ వ్యవహార మిట్లు జరుగు చుండఁగా
రాణిగారి (జూబిలి) యుత్సవమున కయికర్చుపడఁగా మిగిలియున్న కొంచెము
సొమ్ము నే జనోపయుక్త కార్యము నిమిత్తము వ్యయపెట్టవలెనో యాలో
చించి నిశ్చయించుట కయి పురజనుల సభయొకటి జరిగెను. ఆ సభయందు
రాజకీయ వైద్యుఁడు ధర్మవైద్య శాలకు చికిత్సనిమిత్తమయి వచ్చెడి నిరుపేదల
యాచ్ఛాదన దానమున కయి దాని నుపయోగ పఱుపవలసిన దని కోరెను;
విద్యాధికులును నా పక్షమున సాక్షులుగా నుండినవారును కొందఱు బంతు
లాట కయి చిత్రవస్తు ప్రదర్శనశాలలో చత్వరమును (Tennis Court)
వేయించుట కయి దాని నుపయోగపఱుపవలసిన దని కోరిరి. అప్పుడు నేను
లేచి వ్యాధి బాధితులైన నిరుపేదలకు వస్త్రదానము చేయుట కయి యున్న
యల్పధనమును వ్యయపెట్టవలసిన దని యొకరు చెప్పుచుండఁగా ధనికులును
విద్యాధికులు నయిన సంపన్న గృహస్థులు జనోపయుక్త మని చెప్పి తమ
నిమిత్త మయి కందుకక్రీడా చత్వరమును దానితో వేయింపు మని కోరుట
యవమానకరమును స్వప్రయోజనపరత్వము నని చెప్పితిని. నా మాటలు
విని నా ప్రతిపక్షులు కరతాళధ్వనులు చేసి నన్నభినందించిరి. సభనుండి
మే మీవలకు రాఁగానే సుబ్బారావు పంతులుగారు నా వద్దకు వచ్చి మీ
వ్యవహారము తుదముట్టు వఱకును మీరిఁక ముందు సభలకువచ్చి మాటాడ
కుండుఁ డని నన్నుగడ్డము పట్టుకొని బతిమాలుకొనిరి. మా వ్యవహారములో
సాక్షుల విచారణ మారంభమయినది. నా ప్రతిపక్షమున వచ్చిన సాక్షులలో
కొందఱు మిత్రరక్షణ తత్పరత్వముచేతనో ధారణాశక్తిలోపము చేతనో నేను
తమతోననని మాటలను గూడఁ గొన్నిటిని నే నన్నట్లు తమ సాక్ష్యములోఁ
జెప్పిరి. అందు చేత దండాధికారి వారి సాక్ష్యమును విశ్వసింపక పోవుట
సహితము తటస్థించెను. నేను బ్రాహ్మణుఁడను లక్ష్మీనరసింహముగారు
బ్రాహ్మణేతరుఁడు నగుటచేత మావివాదము మాలోమాకుఁగలిగిన విశేష వివాద

మే యయినను బ్రాహ్మణులకును బ్రాహ్మణేతరులకును సంభవించిన సామాన్య వివాదమునుగాఁ గల్పించి నాప్రతిపక్షులను తన్మిత్రులు కొందఱును [illegible] పక్షమును బలపఱచుటకై యీ పాటుపడి కొంతవఱకు సఫలమనోరథు లయిరి కాని సంపూర్ణమనోరథసాఫల్యమును బొందఁజాల రైరి. బంధువుల యొక్కయు కులమువారియొక్కయు నిర్బంధమును సహింపక బ్రాహ్మణేతరులలో ననేకులు నా పక్షమున సాక్ష్యమిచ్చిరి. విమర్శనముగిసిన పిమ్మట మునుపుగా దండవిధాయకుఁడు 1891 వ సం॥ [illegible] నెల 27 వ తేదిని తీర్పుచెప్పి నా మీఁద తెచ్చిన యభియోగముల నంటిని కొట్టివేసెను. ఈ దండవిధాయకుఁ డింకొకరిమీఁద [illegible] [illegible] కొన్ని [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] పడెను. నా ప్రతిపక్షియొక్క [illegible] తీర్పులో [illegible] దానిలో కొన్నిభాగముల నిందు క్రిందఁ బొందు పఱచుచున్నాను.

13. With regard to the Deft's statement that complainant was not a man of good character, the Defendant states that in making this remark he had in his mind the general reputation of the complainant as a man of adulterous character, untruthful and given to misappropriating money If the word character "character" is taken to mean merely reputation the Defendant's statement that the complainant was not a man of good character is proved by the evidence to be perfectly true.............................. ....

14 It is contented for the prosecution that the word character as used by the Defendant cannot be taken to mean merely reputation and that Defendant clearly expressed an opinion that complainant's conduct as well as his reputation was bad. The defence have produced a mass of evidence, to prove that complainant's conduct was as such as would lead any reasonable person to suppose that he was dishonest, unprincipled and of loose morals. It would have been sufficient to make out his case, if the Defendant had merely proved a few instances of complainant's bad conduct and I propose to touch only on a few incidents..

15. One of the facts which the Defence has endeavoured to establish is that while the complainant was giving out to the public that he was working a number of schools as the Agent or Manager of the Theistic Society in the interests of religion and morality he was in reality working these schools as private proprietory schools of his own and misapplying if not misappropriating their funds. The facts proved are as follow.—In Ex. LXIII a letter written on 28-12-82 by the complainant to the President of the Educational Commission he describes the Theistic Society as "chiefly an educational body". In Ex. LXVI a letter written by the complainant on 19-3-83 he makes mention of the "Theistic Society's Schools." In Ex. IX a letter written by the complainant on the 14th March 1883 he refers to the resolutions of the Theistic Society and promises to send a copy of the same to the person he addresses. In Ex. VIII dated 31-10-83 the complainant writes "I am finishing the accounts of the Society for the last two years." In Ex. LXIV a letter written by the secretary of the Theistic Society under the complainant's directions to the Director of Public Instruction, the writer alleges that the records of the Theistic Society have been filed in court in a certain case. These documents in themselves, independently of the oral evidence on the point clearly show that the complainant was giving out to the public that there was a regular organized society called the Theistic Society which recorded resolutions, kept accounts and started schools as an educational body and that he was the Manager of those schools on behalf of the Society. What, however, was really the fact is clear from the complainant's own admissions in cross examination. He there says "I called myself, my teachers and sympathisers the Theistic Society. * * The Society was to help me generally. * * * It had no control over any of the schools, * It had no school of its own. * * The Society did not hold meetings or pass proceedings as a society. It had no rules

and no funds. * * I never rendered any accounts. No one had a right to call for accounts;" and further on he says "I treated my schools as part of my property." Such is the wide difference between the reality and the representations made by the complainant to the public regarding that great educational body the Theistic Society and its schools, its resolutions and its accounts.

That the Defendant knew that the complainant was imposing on the public in this way there can be no reasonable doubt. The Defendant has been intimately associated with complainant for years and Defendant was for a long time the editor of a local newspaper to whom as a matter of course all local news of importance would find its way. Knowing then as he must have known the difference between what complainant professed to the public and what he did there is small wonder that he formed the opinion that he was not a man of good character so far as straightforwardness and truthfulness are concerned.

16. As regards the way in which complainant dealt with the funds of his schools we have his own admission *viz* "I treated my schools as part of my property." That they were not part of his property and that he had no business to treat them as such is abundantly evident from the evidence and his own admissions in cross-examination. The Dowleswaram School it is proved was handed over to him as manager by a Committee with a surplus of over Rs. 500 in about August 1883. There is evidence to show that the Committee still continued to exist and take an interest in the school after the transfer. Complainant denies this, but even supposing the committee became extinct this did not make the school the complainant's private property. The school funds were clearly trust property which he was bound to account for and manage with the utmost care and prudence. Ex. LXXII the Educational Administration report for 1883-84 shows that the

school was in a very flourishing condition during the offic year 1883-84. The whole of the expenditure was met fro fees, subscriptions and Rs. 78 grants. Nothing was shown drawn out of the endowment fund (*viz*, Rs 47[illegible] deposited the Savings Bank which the Committee had handed over the complainant). As a matter of fact, however, the Savin Bank book shows that on the 21st March 1884 the complain ant drew out of the Bank Rs. 300, on the 2nd April 1884 h drew out Rs. 170 and on the 26th May 1884 he drew ou Rs. 8. The fact that the sum of Rs. 300 drawn in Marc 1884 is not shown in the financial statement Ex. LXXII almost conclusive proof that it was not drawn for expenditur on the school, and if not drawn for that purpose the inferenc is almost irresistable that it was drawn for the complainant' private purposes and was therefore misappropriated. Thi inference is corroborated by the complainant's subsequent conduct in October 1884 when he handed back the manage ment of the school to the committee, in debt and with the accumulated surplus he had received in August 1883 all spent (except about Rs. 18 in the Savings Bank). He at first distinct- ly promised to render accounts (Ex. LX). Subsequently the new Manager Mr. Vanstavern (the 20th Def. Witness) found he could get no accounts out of him and no replies to his letters asking for accounts. After sometime one of the masters sued complainant for arrears of pay due to him and an arbitrator was appointed to enquire into the matter. To that arbitrator the complainant rendered a partial account Ex. LXXXVI of the money he had drawn from the Savings Bank in which occur the following items.

Pay to Head Master from 9th May to 19th July 1884.		Rs. 106—14—6
Pay of the above for September 1884	...	„ 50—0—0
Travelling allowance of the above	...	„ 6—0—0
Mr. Muthuswami Iyer's pay for October 1884		„ 50—0—0

Mr. Venkayya Sastry for April, May & June 1884. Rs. 30—0 0

Rs. 242 14—6

Some more items are given without dates, but the above items are sufficient to show that out of the Rs. 470 drawn by the complainant out of the Savings Bank in March and April 1884 he can only account for Rs. 242 odd by saying that he paid sums which did not fall due till after he drew the money out. His pleader says that he sometimes paid advances to masters but there is no evidence to support this and it is most improbable that he was making advances of pay to masters when we find that at least two of the masters sued for arrears of pay after he handed over the management. More over Muthuswami Sastri to whom Rs 50 is shown as paid was not employed in the school till October 1884 and no advance could have been paid to him in March or April 1884.

We have further evidence to show that complainant was in debt and at the same time celebrated his sister's marriage in 1884. An unprejudiced person in possession of these facts would certainly have had ample grounds for saying that the complainant had misapplied if he had not misappropriated trust money entrusted to his charge. It may not be that Deft. knew all the facts now before the court, but he had ample opportunities of getting information from other sources and as long as the court finds that there is evidence of complainant's bad conduct about which Deft. might have come to know it is not necessary for the Deft. to put forward how exactly he derived his information.

17. Another instance of the complainant's misuse of money to which he had no right is in the case of the Peddapur school. He claims to have been appointed Manager of the school, but this fact is negatived by the oral evidence and the documents on which complainant himself relies do not support this contention. Ex. H is a letter written to the

complainant by the previous Manager Mr. Perraz. In thi letter Perraz no doubt asks the complainant to accept th management of the school, but the evidence of M Subba Rao (19th Def. Witness) and the subsequent correspondence between him and the complainant show clearly that the complainant never assumed management of the school and that Perraz subsequently changed his mind and transferred the management to a committee (Vide Ex. XXXVIII, Ex. J, Ex. XLVIII, Ex. XLIX, Ex. Z, Ex. XLI).

The letter Ex. H asking complainant to become manager is dated 25-5-85. Immediately on receipt of this we find that the complainant wrote Ex. XXVIII dated 28-5-85 to the Secretary of the school asking him what funds he had got. On the 18th June 1885 he went down to Peddapur and although he did not assume management he took Rs. 80 from the Secretary under the pretence of getting furniture for the school. For a space of three whole years after this the complainant would neither refund the Rs. 80 nor supply any furniture. This is clearly proved by the documentary evidence At last after a suit was filed against him on the 18th June 1888 (vide Ex. XLV.) he paid up. His only explanation is that he took the money as manager, that Perraz had no business to subsequently transfer the management without his consent after putting him to the expense of going to Peddapur and that on this account he refused to recognize the School Committee and repay them the Rs. 80. Nothing can be more unsatisfactory than this explanation. Complainant's quarrel admittedly was with Perraz. If Perraz caused him any loss it was he whom he should have sued. There was not a shadow of justification for his refusing to part with the school money after he knew that the proposal made by Perraz to make him Manager was withdrawn and a committee was actually working the school. His retention of the Rs. 80 for these three years if not a misappropriation of

money under the Penal Code is at any rate a most immoral and unjustifiable transaction for which he would well merit the epithet of a bad character.

18. I consider it unnecessary to touch on any more of the mass of evidence produced to prove the complainant's bad character. The above remarks are in my opinion sufficient to show that there were ample grounds for an unprejudiced person to describe him as a man who was not of good character.

(13. వాది మంచి ప్రవర్తనగలవాఁడు కాఁడని ప్రతివాది చెప్పినదానిని గూర్చి, దాని విషయమును ముచ్చటించి నప్పుడు వాది జూదుఁడు, అసత్య వాది, పరులసొమ్మపహరించువాఁడు, అన్న యొకని సామాన్యఖ్యాతి తన మనస్సులో నున్నదని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. 'ప్రవర్తన' అన్న పదమును 'ఖ్యాతి' అని మాత్ర మర్థము చేసెదు పక్షమున, వాది మంచి ప్రవర్తనగలవాఁడు కాఁడన్న సంగతి పూర్ణముగా సత్యమగునట్లు సాక్ష్యములవలన ఋజువు చేయఁబడినది.

14. ప్రతివాది చేత నుపయోగింపఁబడిన ప్రవర్తన యన్న పదము ఖ్యాతి యని మాత్ర మర్థమగునట్లు గ్రహింపఁగూడదనియు, వాదియొక్క ఖ్యాతి యు వర్తనమును గూడ చెడ్డ దని ప్రతివాది స్పష్టముగా తన యభిప్రాయమును తెలిపియున్నాఁడనియు, వాది పక్షమున వాదింపఁబడినది. వాది వర్తనము వివేకముగల మనుష్యుని చెప్పినట్లైన వాది యన్యాయపరుఁడు నీతి మాలిన వాఁడు వ్యభిచారి యని భావించునట్లు చేసెడు వట్టి దని ఋజువు చేయుటకై ప్రతివాది పక్షమున కావలసినంత సాక్ష్యము తీసికొని రాఁబడినది. వాది యొక్క చెడు నడతను గూర్చి కొన్ని సంగతులను మాత్రమే ప్రతివాది ఋజువు చేసినను, తన పక్షమును స్థాపించుటకై చాలియుండును. నేను కొన్ని సంగతులను మాత్రమే చేకొనుట కుద్దేశించుచున్నాను............

15. ప్రతివాది పక్షమున స్థాపింపఁ బ్రయత్నము చేసిన సంగతులలో నొకటి మతముయొక్కయు నీతియొక్కయు అభివృద్ధి నిమిత్తము ఆ స్త్రీ సమాజము యొక్క ప్రతినిధిగానో కార్యనిర్వాహకుఁడుగానో చెడు

పాఠశాలలను తాను జరపుచున్నట్టు లోకమునకు వెల్లడించుచు వాని నిజమునకీ పాఠశాలలను తన సొంత స్వామ్యము క్రింద తనపాఠశాలలనుగా జరపుచు వాని మూలధనముల నపహరింపక పోయిన పక్షమున దుర్వినియోగము చేయు చుండెననుట. ఈ క్రిందివి ఋజువు చేయఁబడిన సంగతులు—63 వ సంఖ్య నిదర్శనపత్రమయిన 28-12-82 తేదినివాది విద్యాసంబంధ నియుక్తసభాధ్యక్షు నకు వ్రాసిన యుత్తరములో ఆస్తిక సమాజమును "ముఖ్యముగా విద్యాసంబంధ సంఘము నుగా వివరించెను." 66 వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రమయిన 19.3.83 వ తేదిని వాదిచే వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో "ఆస్తిక సమాజము యొక్క పాఠశాలలు" అని చెప్పుచున్నాఁడు. 9-వ నిదర్శనపత్రమయిన 1883-వ సం॥ 14-మార్చి తేదిని వాదిచే వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో ఆస్తిక సమాజముయొక్క నిర్ధారణములను గూర్చి చెప్పుచు వానియొక్క నకలును తా నుత్తరము వ్రాసినవానికి పంపెదనని వాగ్దానము చేయు చున్నాఁడు. 31-10-83వ తేదిగల 8-వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రములో "వారు సమాజముయొక్క కడచిన రెండేండ్ల లెక్కలను నేను ముగించుచున్నాను" అని వ్రాయుచున్నాఁడు. 64-వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రమయిన వానియొక్క యుత్తరువు మీఁద ఆస్తిక సమాజ కార్యదర్శిచేత విద్యావిచారణాధికారికి వ్రాయఁబడిన యుత్తరములో ఆస్తికసమాజము వారి కాగితము లీ కొన్నిక వ్యవహారములో న్యాయసభలో దాఖలు చేయఁబడిన వని యతఁడు చెప్పు చున్నాఁడు. ఈ లిఖితములే వ్యాగ్రూపమైన సాక్ష్య మక్కఱ లేకుండ వాది ఆస్తికసమాజ మను నామముతో క్రమముగా నేర్పాటు చేయఁబడిన యొక సమాజ మున్నట్టును, అది నిర్ధారణములు చేసి లెక్కలుంచి విద్యాసంబంధ సంఘముగా పాఠశాలలను స్థాపించినట్టును, తాను దాని పక్షమున పాఠశాలల కార్యనిర్వాహకుఁ డయినట్టును, లోకమునకు ప్రకటించుచున్నాఁ డని స్పష్ట ముగా చూపుచున్నవి. అడ్డు పరీక్షలో వాది చేసిన యొప్పుదలలను బట్టియు వాస్తవ మేమో స్పష్ట మగుచున్నది. అందులో నతఁడు "నన్నును, నా యుపాధ్యాయులను, అభిమానులను, ఆస్తిక సమాజ మని పిలిచెడివాఁడను

...” ...“ సమాజము సామాన్యముగా నాదు సాయము చేయుటకే ”... “ఆ పాఠశాలలలో దేనిమీఁదను దాని కధికారము లేదు ”...“ సమాజము సభలు చేయుటగాని సమాజముగా చర్యజరుపుట కాని లేదు. దానికి నిబంధనలు లేవు సొమ్ము లేదు. ”...“ నే నెప్పుడును లెక్కలు చెప్ప లేదు. నన్ను లెక్కలు చెప్పుమని యడుగుట కెవ్వరికిని అధికారము లేదు.” అని చెప్పుచున్నాఁడు. అటు తరువాత నతఁడు “నా పాఠశాలలను నా సొత్తులో భాగముగా నే నెంచినాఁడను ” అని చెప్పుచున్నాఁడు. గొప్ప విద్యాసంబంధి సంఘ మనియు దాని పాఠశాల లనియు నిర్ధాగణము లనియు లెక్కలనియు, ఆస్తిక సమాజమును గూర్చి వాడి లోకులకు చెప్పుచున్న దానికిని సత్యమునకును ఇంత గొప్పవ్యత్యాసమున్నది.

ఈ విధముగా వాడి జనులను వంచించుచున్నాఁడని ప్రతి వాడి యెఱిఁగియుండ దనుటకు న్యాయమైన సందేహము లేదు. వాడి ప్రతి వాటితో సంవత్సరముల కొలఁది సన్నిహితముగా కలిసియుండుటచే కాక ముఖ్యమైన స్థానికవృత్తాంతము లన్నియు సాధారణముగా పంపఁబడు చుండెడు స్థానికవృత్తాంత పత్రికకు చిరకాల మధిపతియయి యుండెను. కనుక తెలిసియుండవలసినట్టుగా వాడి ప్రజలను ప్రవర్తించుచున్న దానికిని తాను చేయుచుండిన దానికిని గల వ్యత్యాసము తెలిసిన వాఁడయి ప్రతివాడి యతఁడు బుద్ధి ప్రవర్తనముతోను సత్యసంధతతోను సంబంధించి యున్నంత మట్టుకు మంచి నడత గలవాఁడు కాఁడని యభిప్రాయ మేర్పఱుచుకొని యుండుట వింతకాదు.

18. వాడి తన పాఠశాలల సొమ్ము విషయమయి వ్యవహరించిన మార్గమునుగూర్చి “ నా పాఠశాలలను నా సొత్తులో భాగముగా నే నెంచుచున్నాను ” అని యతఁడు చేసిన యొప్పుదలచే మన కున్నది. అవి తన సొత్తులో భాగము కానియు కానివట్టి వానిని గా వ్యవహరించుట తప్పనియు సాక్ష్యము వలనను అడ్డుపరీక్షలో నతఁడు చేసిన సొంత యొప్పుదలల వలనను చక్కఁగా విశద మగుచున్నది. ధనకోశ్వగము పాఠశాల యేనూఱు రూపా

యల కంటె నెక్కువగాఁ గల నిలువ సొమ్ముతో సంఘము వారిచేత 1888 వ సం॥ ఆగష్టు నెల ప్రాంతము నందు కార్య నిర్వాహకుఁడుగా పని చేయుట కాతని వశము చేయఁబడినట్టు ఋజువు చేయఁబడినది. ఈ కార్య నిర్వాహ కత్వ సంక్రమణానంతరమున కూడ సంఘము నిలిచియుండి పాఠశాల విషయ మయి శ్రద్ధవహించుచుండినట్టు చూపుటకు సాక్ష్యమున్నది. వాది యిది లేదను చున్నాఁడు కాని సంఘము పోయిన దను కొన్నను అందువల్ల పాఠశాల వాది యొక్క సొంత సొత్తు కానేరదు. పాఠశాల సొమ్ము స్పష్టముగా నిక్షేపద్రవ్య మగుటచేత దాని విషయమయి లెక్క చెప్పుటకును దాని నత్యంత శ్రద్ధతోను వివేకముతోను వ్యవహరించుటకును వాది బద్ధుఁడయి యున్నాఁడు. 72 వ నిదర్శన పత్రమయిన 1883-84 వ సంవత్సరపు విద్యాసంబంధ కార్య నిర్వహణ విజ్ఞాపనము 1883-84 వ్యావహారిక సంవత్సరములో పాఠశాల మిక్కిలి వృద్ధిదశలో నున్నట్టు తెలుపుచున్నది. వ్యయమున కంతకును పాఠశాల జీతములును చందాలును 78 రూపాయల సహాయద్రవ్యమును సరి పోయెను. ఆధారనిధినుండి (అనఁగా సంఘమువారు వాది వశముచేసి నప్పుడు రక్షణ నిధిలో నుంచఁబడిన 475 రూపాయలలో నుండి) యేమియు తీయఁ బడినట్టు చూపఁబడలేదు. అయి నప్పటికిని వాది నిధిలో నుండి 1884 వ సంవత్సరము మార్చి 21 వ తేదిని రు 300-0-0 లును, 1884 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 2 వ తేదిని రు 170-0-0 లు ను, 1884 వ సంవత్సరము మెయి నెల 26 వ తేదిని రు 8-0-0 లును, తీసినట్టు రక్షణ నిధి పుస్తకము స్పష్ట ముగా వాస్తవమును చూపుచున్నది. 1884 వ సంవత్సరము మార్చి నెలలో తీయఁబడిన మున్నూఱు రూపాయల మొత్తమును అయవ్యయ నివేదన పత్రిక యైన 72 వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రములో చూపఁబడక పోవుట అది పాఠ శాల వ్యయముల నిమిత్తము తీయఁబడ లేదనుట కించు మించుగా నిశ్చయ మైన ఋజువయియున్నది. అందు నిమిత్తము తీయఁబడక పోయిన పక్షమున, అది వాది యొక్క సొంత పనుల కయి తీయఁబడెననియు నందుచే నక్రమముగా వినియోగ పఱుపఁబడిన దనియు నూహించుట

యుంచు మించుగా ననివార్య మయియున్నది. 1883-వ సంవత్సరములో తాను పుచ్చుకొన్న నిలువ సొమ్మంతయు (రక్షణ నిధిలో నున్న రు 18-0-0లు తప్ప) వ్యయముచేసి ఋణములో 1884 వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెలలో తాను పాఠశాల యొక్క కార్య నిర్వాహకత్వమును మరల సంఘమువారి కప్పగించి నప్పటి వాది యొక్క తరువాతి నడత నేతనీ యూహ దృఢ పఱుపఁబడుచున్నది. అతఁడు లెక్క చెప్పుటకు మొట్టమొదట స్పష్టముగా వాగ్దానము చేసెను (60 నిదర్శన పత్రము). తరువాత క్రొత్త కార్య నిర్వాహకుఁడైన నాన్ స్టీవెరన్ గారు (ప్రతివాది యొక్క 20 వ సాక్షి) అతని వద్దనుండి లెక్కలను లెక్కల నిమిత్తమయి వ్రాసిన యుత్తరములకు ప్రత్యుత్తరములను బడయలేనట్టు కనుఁగొనెను. కొంత కాల మయిన తరువాత నుపాధ్యాయులలో నొకఁడు తనకు బాకీ పడియున్న వెనుకటి జీతము నిమిత్తమయి వాది మీఁద వ్యాజ్యము తేఁగా, ఆ విషయమయి విచారించుట కయి యొక మధ్యవర్తి యేర్పాటు పఱచఁబడెను. ఆ మధ్యవర్తికి వాది తాను రక్షణ నిధిలో నుండి తీసిన సొమ్మున కయి యిచ్చిన అసంపూర్ణమైన లెక్కలో (86 వ నిదర్శన పత్రము) ఈ క్రింది పద్దులు కనఁబడుచున్నవి.

1884 వ సం॥ 9 వ మేయి మొదలు 19 వ జూలై వఱకు ప్రధానోపాధ్యాయుని జీతము	రు. 106-14-6
1884 వ సం॥ సెప్టెంబరుకు పైవారి జీతము	50-0-0
పై వారికి ప్రయాణవ్యయములు	6-0-0
1884 వ సం॥ అక్టోబరు నెలకు ముత్తుస్వామి అయ్యరుగారి జీతము.	50-0-0
1884 సం॥ ఏప్రిల్, మే, జూన్ నెలలకు వెంకయ్య శాస్త్రిగారి జీతము.	30-0-0
	రు. 242-14-6

తేదులు లేకుండ మఱికొన్ని పద్దులుకూడ చూపఁబడినవి కాని 1884 వ సం॥ మార్చి ఏప్రిల్ నెలలలో రక్షణ నిధిలో నుండి వాదిచేత తీయఁబడిన రు 470-0-0 లలోను తాను సొమ్ముతీసిన యనంతరము నటకును బాకిపడని మొత్తములను తానిచ్చినట్టు చెప్పుటవలన రు 242 ల పయి చిల్లరకు మాత్రమే లెక్కచెప్పఁగలిగెనని చూపుటకు పయి పద్దులే చాలియున్నవి. అతని న్యాయవాది యతఁడు కొన్నిసమయములం దుపాధ్యాయులకు ముందుగా నిచ్చెనని చెప్పుచున్నాఁడుకాని దీని కాధారముగా సాక్ష్యములేదు; కార్య నిర్వాహకత్వము నొప్పగించి వేసిన తరువాత నధమ ముపాధ్యాయులలో నిద్దఱు తమ జీతముల ప్రాఁత బాకీ నిమిత్తము వ్యాజ్యములు వేసినట్టు మనము కనుఁగొనుచున్నప్పు డుపాధ్యాయుల కతఁడు జీతములు ముందుగానే యిచ్చు చుండెననుట బొత్తిగా నమ్మఁదగినదికాదు. అంతేకాక యేఁబది రూపాయలు ముందుగా నియ్యఁబడ్డట్టుచూపఁబడిన ముత్తుస్వామి శాస్త్రి 1884 వ సం॥ అక్టోబరు నటకును పనిలో నియమింపఁబడ లేదు; కాఁబట్టి యతనికి 1884 వ సం॥ మార్చిలోఁగాని యేప్రిల్ లోఁగాని ముందుగా జీత మియ్యఁ బడి యుండ నేరదు.

వాది ఋణములో నున్నాఁ డనియు నప్పుడే 1884 సంవత్సరములో సోదరి పెండ్లి చేసె ననియు చూపుటకు మన కింకను సాక్ష్యమున్నది. ఈ సంగతులను తెలిసియున్న నిష్పక్షపాతిగానైనవాఁడు వాది తన కప్పగింపఁబడిన నిక్షేపధనమును తా నపహరింపక పోయిన యెడల దుర్వినియోగము చేసె నని చెప్పుటకు నిశ్చయముగా కావలసిన న్ని హేతువులను కలిగి యుండును. ఇప్పుడు న్యాయాధికారి యెదుటనున్న సంగతుల నన్నిటిని ప్రతివాది యెఱుఁగి యుండక పోవచ్చునుగాని యతఁ డితరమార్గములచేత సమాచారము సంపాదించుటకు కావలసినన్ని యవకాశములను కలిగియుండెను; వాదియొక్క చెడు నడతను గూర్చి ప్రతివాదికి తెలిసియుండవచ్చు నని సాక్ష్యమున్నట్టు న్యాయాధికారి కనుఁగొనుచున్నప్పుడు తానీ సమాచారము నెట్లు సరిగా తెలిసికొనెనో తెలియఁబఱుచుట ప్రతివాది కావశ్యకముకాదు.

17. తనకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే ధనమును వాది దుర్వినియోగము చేసి నందున కింకొకయుదాహరణము పెద్దాపురపు పాఠశాల విషయములో. అతఁడు తా నా పాఠశాలకు కార్యనిర్వాహకుఁడుగా నియమింపఁబడినట్లు చెప్పుచున్నాఁడుగాని యీమాట వ్రాఁతసాక్ష్యమువలన నిరసింపఁబడుచున్నది; వాదియే తన కాధారముగాఁ జేకొన్న లిఖితములు తన వాదమును పోషింపవు. ఎచ్ గుర్తు నిదర్శన పత్రము పూర్వపు కార్యనిర్వాహకుఁడైన పేర్రాజు గారి చేత వాదికి వ్రాయఁబడిన యుత్తరము. ఈ యుత్తరములో పేర్రాజు పాఠశాలయొక్క కార్యనిర్వాహకత్వము నంగీకరింపవలసిన దని వాదికి వ్రాసి యుండుట సందేహము లేదుగాని యాపె-సుబ్బారావు (ప్రతివాది 19 వ సాక్షి) యొక్క సాక్ష్యమును తరువాత నాతనికిని వాదికిని మధ్య నడచిన యుత్తర ప్రత్యుత్తరములును వాది యెప్పుడును పాఠశాల యొక్క కార్యనిర్వాహకత్వమును వహింపలేదనియు పేర్రాజు తరువాత తన మనస్సును మార్చుకొని కార్య నిర్వాహకత్వము నొక వర్తకున కిచ్చివేసె ననియు స్పష్టముగా జూపుచున్నవి. (నిదర్శన పత్రములు 38, [illegible], 48, 49, [illegible], 41 చూడుఁడు).

వాదిని కార్యనిర్వాహకుఁడుగా నుండవలసిన దని కోరుచు ఎచ్ గుర్తు నిదర్శన పత్రమైన యుత్తరము 25-5-85వ తేదిని. ఆ యుత్తరమందిన తోడనే పాఠశాల కార్యదర్శికి నిధి యెంతయున్నదని యడుగుచు 28-5-85 తేదిని 28వ సంఖ్య నిదర్శన పత్రమైన యుత్తరమును వాది వ్రాసినట్లు మనము గమనించుచున్నాము. 1885 వ సం॥ జూన్ 18 వ తేదిని వాది పెద్దాపురమునకు వెళ్లి, కార్యనిర్వాహకత్వమును వహింపక పోయినను పాఠశాలకు బల్లలు మొదలయిన యుపకరణములు చేయించెద నను మిషమీఁద కార్యదర్శివద్దనుండి రు. 80-0-0 లను పుచ్చుకొనెను. ఇది జరిగిన తరువాత పూర్ణముగా మూఁడు సంవత్సరముల వఱకును తాను పుచ్చుకొన్నరు 80-0-0 లను తిరిగి యియ్యను లేదు పాఠశాలోపకరణములను చేయించి పంపను లేదు. లిఖిత సాక్ష్యమువలన ఇది స్పష్టముగా ఋజువు పఱుపఁబడినది. కడపట 1888వ సంవత్సరము జూన్ 18 వ తేదిని తన మీఁద వ్యాజ్యము వేయఁబడిన తరువాత (45 వ

నిదర్శన పత్రము చూడుఁడు) అతఁడు సొమ్మిచ్చివేసెను. ఆతని యొక్క సమాధానము కార్యనిర్వాహక ధర్మమున తాను సొమ్ము పుచ్చుకొంటిననియు, తనకు పెద్దాపురమునకు పోవుట కయి వ్యయములను తగిలించిన పిమ్మట తన యానుమతినిబడయక పేర్రాజు కార్యనిర్వాహకత్వమును మఱి యొకరి కియ్యవలసినపని లేదనియు, అందుచేత తాను పాఠశాలా కార్య నిర్వాహక సంఘము నంగీకరింప నిరాకరించి రు. 80-0-0 లను తిరిగి యియ్యలేదనియు, అయియున్నది. ఈ సమాధానమున కంటె సత్తృప్తికర మైనది మఱి యేదియు నుండదు. వాదియొక్క కలహము నిస్సందేహముగా పేర్రాజుతోడిది. పేర్రాజు తన కేమయిన నష్టికలిగించియుండిన యెడల, ఆతని పైని వ్యాజ్యము వేయవలసియుండెను. తన్ను కార్య నిర్వాహకునిగాఁ జేయుట కయి పేర్రాజుచే చేయఁబడిన కర్తవ్య నిర్దేశము మరలించుకోఁబడి సంఘమువారు పాఠశాలా వ్యవహారములను ప్రత్యక్షముగా జరపుచున్నారని యెఱిఁగిన తరువాత పాఠశాల సొమ్మును విడువ నిరాకరించుటకు న్యాయ సమర్థన లేశమైనను లేదు. ఈ మూడు సంవత్సరములు రు 80-0-0 లను తానట్టె యుంచుకొనుట శిక్షాస్మృతినిబట్టి ధనాపహరణముకాక పోయిన పక్షమున, ఏ విధముచేతనైనను చెడునడతగలవాఁ డన్న బిరుద నామమునకు తన్నత్యంతార్హునిచేయు మిక్కిలి నీతి మాలిన యసమర్థనీయ వ్యవహార మయియున్నది.

18. వాదియొక్క చెడునడతను ఋజువు చేయుట కయి తేఁబడిన సాక్ష్య రాశిలో నుండి మఱియే యితర విషయమును ముట్టుట యనావశ్యకమని నేను తలఁచుచున్నాను. నిష్పక్షపాతియగు వాఁ డతనిని మంచినడత గల వాఁడుకాఁడని నిర్దేశించుటకు కావలసి నన్ని హేతువు లున్నవని చూపుటకు పయి నిరూపణములు నాయభిప్రాయమునందు చాలియున్నవి.")

నేను లక్ష్మీనరసింహముగారి నడత మంచిదికా దన్నానను విషయమును గూర్చి దండ విధాయకుని తీర్పులోనుండి పయి భాగమును తెనిఁగించి వ్రాసియున్నాను. ఇఁక నిండ్ల మీఁద రాళ్లు వేయించుచున్నారని నేనన్న రెండవ

విషయమునుగూర్చి వ్రాయవలసి యున్నది. దానిని మండల న్యాయాధిపతి యొక్క తీర్పులోనుండి యెత్తివ్రాయుట కనుజ్ఞ వేఁడుచున్నాను. ఇది కొంత దీర్ఘముగా నుండునుగాన చదువరులు విసుగుకొనక నన్ను మన్నింతురు గని వినయ పూర్వకముగా విన్నవించుచున్నాఁడను.

"14. ఉభయ పక్షముల వారును చెప్పెడి ప్రకారముగా రామబ్రహ్మము గృహము మీఁద రాళ్లువేయుట మధ్యమధ్య కొంచె మవకాశముతో నెలల కొలఁది 1889 వ సం॥ ఆగష్టు నెలవరకును జరుగుచువచ్చెను; వాది ప్రతివాదుల సాక్ష్యమువల్లను ప్రతివాది యొక్క 3, 4, 5, 17 సాక్షుల సాక్ష్యము వల్లను రామబ్రహ్మము ఇంటికి పెద్దదైన యాతనిసవతి శంకరమ్మయు తమ యల్లునిచేత రాళ్లువేయఁబడుచున్నవని తరుచుగా మొఱ్ఱపెట్టుచుండెననుట స్పష్టము; చిన్నవయసువాఁడైన యల్లుని విషయమయి వాది నిర్వివాదముగా విశేష శ్రద్ధను వహించుచుండెను; ఆ బాలుఁడీ సాంగత్యముతో సంబంధించిన కాలమునందు రామబ్రహ్మముతోను శంకరమ్మతోను తగవులాడి భార్య యొక్క (రామబ్రహ్మముయొక్క) యిల్లు విడిచి తన నిమిత్తమయి వాది చేసిన యేర్పాటుల ననుసరించి యొక సత్రములో ప్రత్యేకముగా వాసము చేయు చుండెను; అతగవులలో వేఱుగా కాపురముండుటకు తన భార్యను తన వెంటఁబంపు మని యీ బాలుఁడు కోరినట్టు వాదియొప్పుకొనుచున్నాఁడు. రామబ్రహ్మము చచ్చిపోయెను శంకరమ్మ విచారింపఁబడలేదు; కాని తనతో వేఱుగా కాపురముచేయుట కయి యీ పిల్లవాని భార్యను పంపక నిరాకరించి నందున వాది యీ బాలుని తమయింటిమీఁద రాళ్లు వేయుటకు పురికొల్పుచున్నాఁ డనుటకుఁ గలిగిన యనుమానములను దాఁచక శంకరమ్మ యింటింటికిఁబోయి చెప్పుచున్నదని ప్రతివాది యొక్క పైని చెప్పఁబడిన సాక్షుల సాక్ష్యము పూర్ణముగా తెలుపుచేయుచున్నది; దీని మూలమున తన సంరక్షణములోను స్వాధీనతలోను ఉన్న బాలునితో వేఱు స్థలమున గాపురమును పంపునట్లు చేయుట కయి ప్రయత్నించుటలో వాదికి దురుద్దేశ మున్నదనుట. ఆ సాక్షులయొక్కయు ప్రతివాదియొక్క యొకటి రెండు సాక్షులయొక్కయు

సాక్ష్యమువలన ఆమె పూర్వపు మొఱ్ఱల వేనినలనను కార్యము లేకపోయిన తరువాతను ప్రతివాది యొకసారి తానిందులో సంబంధము కలుగఁజేసికొనని నిరాకరించి యధికారులతో చెప్పుకోవలసిన దని యామెను పంపివేసిన తరువాతను శంకరమ్మ ప్రార్థనలవలన మనసు కరఁగినవాఁడయి ప్రతివాది 1889వ సంవత్సరము జూలయి 28వ తేదిని తన విచారణవల్ల నామెకు సాయము చేయఁ బూనుకొన్నట్టు తేటపడుచున్నది.

15. ఆ దినమున శంకరమ్మ యేడ్చుచు తనవద్దకు వచ్చి రాళ్లు పడుటను ప్రయత్నముచేసి మాన్పుట కయి యెవ్వరును తనకు సహాయము చేయు లేదనియు, రాళ్లప్పుడు సహితము పడుచున్నవనియు, రాళ్లు దుగ్గిరాల వారి దొడ్డిలోనుండియు మరణశాసనాధికారిగా నున్న మృతుఁడైన చిన్నస్వామిగారి సొత్తయిన పడవల కార్యస్థానముగల మేడమీఁది నుండియు వచ్చుచున్నవనియు, చెప్పి, వాది విషయమయి తనకుఁగల నమ్మకముల నేకరువు పెట్టి, తనతో మొఱ్ఱ పెట్టుకొనెనని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. అప్పుడు శంకరమ్మ రామబ్రహ్మముయొక్క యల్లునితోఁగూడ తిరుపతిరాజు వెంకటప్పయ్య (వీరిలో మొదటివాఁడు వాదియొక్క పాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడు) అనెడి యిద్దఱు బాలురనుగూడ కలిపిన దని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రతివాది దానినిగూర్చి విచారింపవలసిన దని యామె చేసిన ప్రార్థనలకు లోఁబడినవాఁడయి (ఈ పట్టణములో జనులు తమ దుఃఖములను కష్టములను చెప్పుకొని సహాయము నిమిత్తమును ఆలోచన నిమిత్తమును ప్రతివాదివద్దకు పోవుచుందు రనుటకు సందేహము లేదు,) ప్రతివాదియొక్క 17వ సాక్షితోఁగలిసి పయి యిద్దఱు బాలురును కాపురమున్న దుగ్గిరాల వారి దొడ్డితోఁ జేరియున్న యింటి యజమానుఁడైన దుగ్గిరాల సూర్యప్రకాశరావు (ప్రతివాది రెండవసాక్షి) వద్దకు మొదట వెళ్లెను.

16. వాది క్రిందనున్న యున్నత పాఠశాలయొక్క పట్టాలఖాలకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడుగా నున్న ప్రతివాది మొదటిసాక్షి కే. రామేశ్వరరావు శంకరమ్మకును ప్రతివాదికిని జరిగిన సంభాషణ సమయమునందు కడపట

కును ఉండెను; అతఁడు వారి సంభాషణలోని విషయముల నన్నిటిని జ్ఞాపక
ముంచుకొన్నట్టు చెప్పక పోయినను, శంకరమ్మ చెప్పిన సంగతుల విషయమయి
ప్రతివాది సాక్ష్యమును ముఖ్యముగా స్థిరపఱుచుచు, ఆమె కష్టము యొక్క
యాథార్థ్యము తన మనస్సులో నాటుకొనఁగా తోనుగూడ తన ప్రధానో
పాధ్యాయుఁడైన వాదిపై నామె చేసిన దోషారోపణములను తత్క్షణము
నమ్మితి నని చెప్పుచున్నాఁడు.

17. ఆ దినమున దుగ్గిరాల వారి దొడ్డిలోను రామబ్రహ్మము గృహము
వద్దను చిన్నస్వామి మేడమీఁదను ప్రతివాది చేసిన విచారణలో జరిగినదాని
విషయమై ప్రతివాది రెండవసాక్షి ప్రతివాది చెప్పినదానిని పూర్ణముగా
స్థిరపఱుచుచున్నాఁడు. దొడ్డిలో వారొక యిటుకల కుప్పను జూచిరి; రామ
బ్రహ్మముయొక్క యింటి కప్పుమీఁద నదే విధమైన యిటుక ముక్కలను
జూచిరి. ఇది శంకరమ్మ ముగ్గులను బలపఱిచెడి యొక సంగతి. వారు రామ
బ్రహ్మముయొక్క యింటివద్ద నున్నప్పుడు దానిమీఁద కొన్ని రాళ్లుపడెను.
తనతో వేఱుగా నుండుట కయి భార్యను పంపకపోవుటచేత వానియొక్క
దురాగ్రహచేత రామబ్రహ్మముయొక్క అల్లుఁడు రాళ్లు వేయుచున్నాఁడని యామె
మరల చెప్పుటయేకాక, యే వైపునుండి రాళ్లు వచ్చుచున్నవో యా చిన్న
స్వామి మేడమీఁద నా చిన్నవాఁ డప్పుడు కనఁబడునని కూడ చెప్పెను.
చిన్నస్వామి మేడమీఁదికి వెళ్లిన మీఁదట బాలుఁ డక్కడ కనఁబడలేదు
గాని యింటిపై నింతకుముందు పడినరీతి రాళ్లను గంటెని వారక్కడఁ గనుఁ
గొనిరి; గుమాస్తా యొకఁడు రాళ్లు బంగారు నగలను దాఁగగొట్టుట కయి
యక్కడ నుంచఁబడెనని చెప్పెను. ఈ సమాధానము వారికి రుచింపలేదు;
చిన్నస్వామి రెండవకుమారుఁడు (ప్రతివాదియొక్క 38వ సాక్షి) వాదియొక్క
చాకలివాఁడు రాళ్లు వేసి వాని యింటిలోనికి పరుగెత్తుచుండఁగా చూడఁ
బడెనని వారితో చెప్పెను. శంకరమ్మ ముగ్గులను బలపఱుచుట కివి
సంగతులు. రామబ్రహ్మము గృహమునందు కాపురమున్న (ప్రతివాదియొక్క
54వ సాక్షి) వనపాలనోద్యోగి (The Forester) భార్యను బాలునితోఁగూడ

వేఱుగా కాపురముండుట కయి పంపివేయుమని రామబ్రహ్మముతో చెప్ప వలసిన దని వాది తన్నడిగినట్టు ప్రతివాదితో చెప్పెను; బాలునిభార్య నరసాపురమునకు పంపివేయఁబడి నప్పుడు రాళ్లు వేయుట యా కాలములో నిలిచి పోయినట్టు తాను విన్నానని ప్రతివాది రెండవసాక్షి ప్రతివాదితో చెప్పెను వనపాలనోద్యోగి (ప్రతివాది 54వ సాక్షి) ప్రతివాదిమాట స్థిరపఱచు చున్నాఁడు; ప్రతివాదియొక్క రెండవసాక్షి తను ముందవ్వాడున్న సాధనములపైని రాళ్లు వేయుటలో వాదికి సంబంధ మున్నదని తానుకూడ నభిప్రాయ మేర్పఱుచుకొని యా యభిప్రాయమును ప్రతివాదికి తెలిపి, నుగ్గిరాల వారి యింటిని దొడ్డిని విడిచిపెట్టవలెనని సలహాను లేదా సందేహింపఁబడిన బాలురైన తిరుపతిరాజును వెంకటప్పయ్యను వెడలఁగొట్టవలెనని సలహానని ప్రతివాది 17వ సాక్షికి ముందుగా హెచ్చరింతలు యిచ్చుటవలన తన యభిప్రాయమును సార్థక పఱచితి నని చెప్పుచున్నాఁడు. కొన్ని దినముల తరువాత వారందుండి వెడలఁగొట్టఁబడిరి.

18. పైని చెప్పఁబడిన సాధనములుగాక యీ సారాంశముక్రింద వస్తు మిప్పింపవలె ననుట కాస్పదము లయిన మాట లన్నకాలమునకు ప్రతివాది తన ముందెక్కడ సాధన సామగ్రిని గలిగి యుండెను.

19. జూలయి 28వ తేదిని వాది రాజమహేంద్రవరములో లేఁడు; కాని యతఁడు తిరిగి రాఁగానే ప్రతివాది తిన్నగా నాతని యొద్దకుపోయి జూలయి 30వ తేదిని మొదటి సారాంశముక్రింద చెప్పఁబడిన సంభాషణము నాతనితో నున్నత పాఠశాలలో జరపెను. మఱునాఁడు న్యాయవాదియైన వీరాస్వామి నాయని (వాదియొక్క 11వ సాక్షి) యింటివద్ద నీ పనికై సరియైన సభయే జరిగెను; ఈ సభకు వాది కోరికమీఁదనే ప్రతివాది రప్పింపఁ బడెను. ఈ సభలో తానావఱకు చేసిన విచారణనుబట్టి వాది రాళ్లు వేయుటను ప్రోత్సాహ పఱచినట్టు తన నమ్మకమని ప్రతివాది వాదితో తెలియఁ బలికినప్పుడు వాది యూరకుండె నని యీ సాక్షి ప్రతివాది చెప్పినదానిని స్పష్టముగా బలపఱుచుచున్నాఁడు - ఈ నడత శంకరమ్ము చేసిన దోషారోపణ

ములను బలపఱచుటకు ప్రబలముగా తోడుపడునదిగా నున్నది. అర్థు పరీక్షలో వాదియే యీ యంశమును ఒప్పుకొనెను; తిరుగు పరీక్షలో దానికి వ్యాఖ్యానము చేయుట కేమియు నడుగఁబడలేదు; కాని యాతని 11వ సాక్షి యీ విషయమయి వేంకట్రామయ్య (ప్రతివాది 4వ సాక్షి) యింటియొద్ద వాదికిని ప్రతివాదికిని వేఁడిమాటలు నడచినందున నాతఁ డూరకుండె నని చెప్పుచున్నాఁడు. అయినను ఆగస్టు 2వ తేదినాఁడైనను వేంకట్రామయ్య యింటియొద్ద సమావేశమే నిశ్చయముగా జరుగనందున ఈ సమాధాన మంగీకరింపఁబడఁ దగినది కాదు.

20. జూలయి 30వ తేది సభలో వాదియొక్క 11వ సాక్షి కుత్తరముగా ప్రతివాది తనకు సమాచార మిచ్చినవారి పేరులను చెప్పెను; అనుమానింపఁబడిన పిల్లవాండ్రతోకూడ వారందఱును పిలిపింపఁబడిరి; అక్కడ జరిగిన దానినిబట్టి వారికి వ్యతిరిక్తమయిన తన నమ్మకము స్థిరపడె నని ప్రతివాది చెప్పుచున్నాఁడు; వాదియొక్క 11వ సాక్షి సహాయమున సందేహింపఁబడిన ముగ్గురు బాలురను పంపివేయఁబడవలసిన దన్న నిశ్చయమునకు వచ్చితి నని చెప్పుచున్నాఁడు. సభయం దప్పుడున్న ప్రతివాదియొక్క 17వ సాక్షి పిల్లవానిభార్య నతనితో నుండుటకు పంపవలసిన దని వాదిచేసిన ప్రార్థనను తా నంగీకరింపక నిరాకరించిన హేతువుచేత వాది యీ శిష్యులను రాళ్లు వేయ పురికొల్పినట్లు శంకరమ్మ తనతోనే మొఱ్ఱపెట్టుకొన్న దని తా నప్పుడు వాదియెదుటనే చెప్పితి నని ప్రమాణము చేయుచున్నాఁడు. రాళ్లువేఁత వ్యవహారములో శంకరమ్మయొక్కయు రామబ్రహ్మముయొక్కయు న్యాయవాదియైన ప్రతివాదియొక్క 5వ సాక్షి కూడ ఆ సభలో నుండెను. అతఁడు తాను చేసిన విచారణయొక్క పర్యవసానమును ప్రతివాదితో చెప్పితి ననియు, ఆ సభలో తాను వాదిపై నభియోగము తేనున్నాఁడ నని చెప్పినప్పుడు వాది పలుకక యూరకుండె ననియు, చెప్పుచున్నాఁడు. అంతేకాక యీ సాక్షి తొందరపడి యభియోగము తీసికొని రావల దనియు సమాధానము చేయుటకయి మాటాడుచున్న వాదియొక్క 11వ సాక్షితో ముందుగా నీ విషయ

మయి చర్చింపవలసిన దనియు, ప్రతివాది తన్ను బలసంత పెట్టె నని చెప్పు చున్నాఁడు.

21. శ్రీమద్బ్రహ్మముయొక్క యింటి మీఁద మరల రాళ్లు పడుచున్న వని సమాచారము తెలిసిన మీఁదట ఆగష్టు 2 వ తేదిని ప్రతివాది ఆరక్షక కావేక్షకునితో (ప్రతివాది 6 వ సాక్షి) అక్కడకు వెళ్లెను. ఆరక్షక భటాధికారి స్థలము చూచిన పిమ్మట వెళ్లిపోయెను. తన నాలవ సాక్షియైన వెంకట్రామయ్యతో నాతని యింటి సమీపమున మాటాడు చుండఁగా రామ బ్రహ్మముయొక్క యింటిలో కాపురముండిన టి. నాగరాజను నతఁడక్కడకు వచ్చి తిరుపతిరాజు (పూర్వోక్తవాది సహోయోపాధ్యాయుఁడు) రాళ్లు వేయుచుండఁగా తాను చూచితి నని తమతో చెప్పినట్టు ప్రతివాది చెప్పు చున్నాఁడు. ప్రతివాది యొక్క 4 వ సాక్షి తత్పూర్వము శంకరమ్మ తనతో మొఱ్ఱపెట్టుకొన్న మీఁదట తాను చేసిన విచారణలయొక్క ఫలితములను ప్రతివాదికి తెలియఁజేసినట్టు చెప్పుచున్నాఁడు.

22. ప్రతి వాదికిని వెంకట్రామయ్యకును ఈ సంభాషణము జరగు చుండఁగాను వాది మీఁద శంకరమ్మ చేసిన దోషారోపణమును ప్రతివాది నమ్మునట్లు చేయ ననుకూలమైనది యెంతో నడచిన తరువాతను వాదియొక్క 4వ సాక్షి బీ. వీ. జోగయ్యవచ్చి యీ సంభాషణ మే వినియుండి యుండి గెను; వాది రాళ్లు వేయుటను ప్రోత్సాహపఱిచె నన్నతన నమ్మకమును ప్రతి వాది యీ సాక్షితో చెప్పినది యప్పుడు. అందుమీఁద వెళ్లి వానిని వెంక ట్రామయ్య (ప్రతివాది 4వ సాక్షి) యింటికి తీసికొని వచ్చినది యీ సాక్షియే. వేడిమాటలు సంభవించినట్టుగా నివఱకే చెప్పఁబడిన సభ యిప్పుడు నడచెను.

23. అల్లుఁడు రాళ్లు వేయుచున్నాఁ డనియు వాది వానిని ప్రోత్సాహ పఱుచుచున్నట్టు తా ననుమాన పడుచున్నా ననియు శంకరమ్మ తనతో మొఱ్ఱ పెట్టుకొన్నప్పుడు తాను (సాక్షి) వారితో నా కాలమందలి శంకరమ్మయొక్క

వాది మీఁది సందేహములను చెప్పితి నని ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు; ఆగష్టు 2 వ తేదిని జరగిన సభలో తన మీఁద నెవ్వరును నను మాన పడలే దనియు ప్రతివాది మాత్రమే తన మీఁద దోషారోపణము చేయుచున్నాఁడనియు వాది బహిరంగముగా చెప్పినప్పుడు శంకగన్న సందేహములను తా నాయనకే తెలిపియుండిన సంగతిని వాదికి స్మరణకుఁ దెచ్చితి నని యతఁడు రూఢిగా చెప్పుచున్నాఁడు. ఇది వాది కాదనుచున్నాఁడు; కాని యది యే నిశ్చిత మార్గమున చేయఁబడవలె నో స్పష్టము కాక పోయి నప్పటికిని ఈ సభలో జరగిన దాని యొక్క వర్ణనసాధనము వాది 4 వ సాక్షి యైన జోగయ్యచేత సహితము వాది తన నడతను శుద్ధపఱుచుకో వలెనన్న యభిప్రాయము తెలుపుట యయినందుకు సందేహము లేదు. అట్లను టలో తన యభిప్రాయ మంతయు ప్రతివాది గౌరవము గలవాఁడు గనుకను నేరము మోపుచున్నాఁడు గనుకను వాది ప్రతివాది నడ్డగింపోయి కొంత సమయమునందు సంగతులను వివరించి చెప్పి తన్ను శుద్ధపఱుచుకోవలె ననుటయే యని వాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు. అంత నుండి సామాన్య లెవనికి వ్యతిరేకముగా చెప్పుచున్నప్పుడు వాది న్యాయ సభలో తన నడతను శుద్ధ పఱుచుకోవలసిన దని వాది 4 వ సాక్షి యొక్క యభిప్రాయమునట్లు తాను గ్రహించితి నని ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు.

24. ఈ సభజరగిన తరువాత మూఁడు వారములకు రాజ్లి నేఁత (యాక్టి) యోగను తాలూకా పంచ వినాయకుని సభలో చేయఁబడెను; తాను చేసిన విచారణల నన్నిటిని బట్టి వాది రాజ్లు చేయుటను ప్రోత్సాహపఱిచినాఁ డని యభియోక్త చేసిన దోషారోపణమునకు నంబిమూలా ముహ్ల నని ప్రతివాది తన 27 వ సాక్షి యైన పి. శ్రీనివాసరావుతో చెప్పినట్లు యుండెను కొంత కాలము ముందు.

25. రాజ్లు చేయుట రాష్ట్రమ్మును యొక్క యుద్దేశ్యము కాపురమున్న వారియొక్క పని యనియు, దానికి నిజమైన కారణము స్త్రీలలో నవహాల నోద్యోగి (ప్రతివాది 54 వ సాక్షి) యొక్క యభియుక్త సంబంధ మనియు,

బాలుఁడు తన భార్యను వేఱుగా కాపుర ముండుట కయి పంపు మనికోరుట కిదియే కారణ మనియు, తాను చేసిన విచారణలలో ప్రతివాది సాధారణమైన జాగ్రత్త నుపయోగించియుండిన యెడల నీ పర్యవసానమునకు వచ్చియుండవలె ననియు, వాదియొక్క వాదము. ఆ బాలుఁడు వనపాలనోద్యోగిపై దోషారోపణము చేయుచు తనతో నొకకథ చెప్పె ననియు, వనపాలనోద్యోగినిగూర్చిన కలహముల మూలమున నిల్లు విడిచె ననియు, వాది చెప్పుచున్నాఁడు. అయినప్పటికిని తరువాత నొకప్పుడు తాను వనపాలనోద్యోగితో మాటాడుచు నక్కడ కూరుచుండియుండఁగా నింటిమీఁద నొక రాయి ప్రత్యక్షముగా పడినప్పుడు సహిత మీసంగతిని తా నెప్పుడును వనపాలనోద్యోగితో చెప్పలే దని యతఁ డొప్పుకొనుచున్నాఁడు. ఉన్నత పాఠశాలలోను వీరాస్వామి నాయని యొక్కయు వెంకట్రామయ్య యొక్కయు గృహములలో జరగిన సభలలోను ప్రతివాది తన ముఖము మీఁదనే తన్ను నిందించి నప్పుడు వనపాలనోద్యోగిపయి బాలుఁడు నింద మోపిన విషయ మయి తా నెప్పుడు నొక్క మాటయినను పలుకలే దనియు రాళ్లు వేయుట యింట కాపురమున్నవారి పనియని చూపుటకు దారి తీసెడు సమాచారమును దేనిని తా ననుగ్రహింపలే దనియుఁ గూడ వాది యొప్పుకొనుచున్నాఁడు. తన వాదమున కేమైన నాధార ముండిన పక్షమున వాని స్వాభావికముగా తన ప్రస్తుత వాదము నుదాహరింపఁగోరుట కివి యన్నియు సమయములు; ఇటువంటి యవకాశములు తటస్థించి నప్పుడు ప్రతివాది తనకు విరోధముగా తన నమ్మకమును వెల్లడి చేయుచున్న సాధనములను మాత్రమే కలిగి యుండునట్లు ప్రతివాదిని విడిచి యూరకుండిన యెడల నతఁడు తన్ను మాత్రమే తాను నిందించుకోవలెను.

26. ఒకసారి రామబ్రహ్మముయొక్క యింటి మీఁద రాళ్లు పడకుండ నిలుపుటకయి చిన్నస్వామి పడవమనుష్యులలో కొందఱిని వాది యిచ్చెద నన్నట్టును, ఇంకొకసారి రామబ్రహ్మముయొక్క కొమారితలలో నొకతె రాళ్లు వేయుచుండఁగా నొక కూలివాఁడు చూచెనని తాను విన్నట్టును, వాది చెప్పె

నట్లు ప్రతివాది 4 వ సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు; కాని యిది తాను నమ్మనగున ప్రతివాది కీవిషయములను తెలుపలే దని సాక్షి చెప్పుచున్నాఁడు. 1889 వ సం॥ ఆగష్టు నెల ౧౦ ను తాను చాకలి వానిని పనిలోఁ బెట్టుకొలేదని వాది చెప్పుచున్నాఁడుగాని వీరాస్వామినాయని (11 వ సాక్షి) యింటి వద్ద సభకు ఆ నేరస్థుఁడు పిలిపింపఁబడి యక్కడ నుండినట్లు గౌరవార్హు లయిన సాక్షుల యొక్క ప్రమాణము మీఁద చెప్పిన సాక్ష్యమున్నది; దానిని సందేహించుటకు నాకు హేతువు కనఁబడదు. ఇంకను పట్టణములో వాదింపఁబడినవి—చిన్నస్వామియొక్క పడవలకార్యస్థానమైన యటువంటి బహిరంగ స్థలమునుండి రాళ్లు వేయఁబడదు నని ప్రతివాది నమ్మకూడదనియు, అక్కడనుండి రాళ్లు వేయఁబడినను రాళ్లువేయుటలో వాని సంబంధమును స్థిరపఱచుటకు సంగతు లతిమార్గమైన వనియు, ఇరుగు పొరుగుల నున్న పెద్దమనుష్యులు (ప్రతివాదియొక్క 2, 3, 4 సాక్షుల వంటివారు) తమలో శంకగన్న యంతకు ముందు పెట్టుకొన్న పెట్టెలలో నామకీల సాయము చేయఁగా పోయిరో గనుఁగొనుట కయి ప్రతివాది యేమియున విచారణ చేసియుండిన గోడల రాళ్లు వేయుట యింటిలోనివాని చేత జరుపఁబడుచున్న హేతువు చేతనే యని యూహింపదు కని పెట్టియుండు ననియు,—అనునవి. ఇట్టి సంగతులు నీ సాక్షుల నుండి యిటువంటి దేదియు వివరించఁబడలేదు. ఇంకను ప్రతికూలముగా ప్రతివాదియొక్క 1, 2, 3, 5, 17 సాక్షులు ప్రతివాదికింద నిక్కమైన పరిశోధనలతోను నిష్పక్షపాతముగా సద్విశ్వాసముతో సహాయమును ప్రతివాదియొక్క నిర్ణయమున కిచ్చి వారి రాళ్లువేయుండినా రని నమ్ముటకు మన మొలఁగియున్నాము.

27. తన యిటువంటి నమ్మకమునకుఁ గల హేతువులలో నొక దానినిగా వాది మంచి నీతి వర్తనముగలవాఁడు కాఁడని (దీనిని 5 వ సాక్షి దంశమున క్రింద సత్యమని వాదించుచున్నాఁడు) తా నెఱుఁగుటను ప్రతివాది చెప్పియున్నాఁడు; అతఁడు తానును వాదియు 1881-82 వ సంవత్సరములనుండి స్నేహితులుగా నుండుట మానివేసిన ట్లొప్పుకొనుచున్నాఁడు. అతఁడు 1889

వ సంవత్సరములో వాదిమీఁద తనకు ద్వేష మున్నట్టొప్పుకొనఁడుగా సాంఘికమత విషయములలో వాది యభిప్రాయములను తాను ద్వేషించుచున్నాఁడ నని చెప్పుచున్నాఁడు. అయినను భిన్నపక్షముల వారిలోఁగల మనోధర్మస్థితిలో నిటు వంటి సూక్ష్మవిభేద వర్ణన మంగీకరింపఁబడ వీలు లేదని చూపుటకు చాలినంత సాక్ష్యములో బయటఁదీయఁబడినది. ప్రతివాదియొక్క "వివేకవర్ధని" లో వాదియొక్క వ్యాసములను ప్రకటించుటను గూర్చి వివాదములు (ఏగుఱుతు నివర్ణన పత్రము), వాదియొక్క బాలికా పాఠశాల విషయమయి ప్రతివాదియొక్క ప్రతికూలాభిప్రాయములు ప్రతివాదియొక్క పత్రికపయి క్రమ్మఱ వాదియొక్క ప్రతికూలాశయములు (8, 14, నిదర్శన పత్రములు), రాత్రిపాఠశాలలోను ప్రార్థన సమాజములోను కలిగిన విభేదములలో రెంటిలోను వాది ప్రతివాదులు ప్రతిపక్షు లగుట, వాదియొక్క యొక్క స్నేహితుని చేతను వాదియొక్క దుర్బోధచేత తాను ప్రతికూల లేఖ వ్రాసితినని ప్రతివాదితో చెప్పిన యింకొక స్నేహితుని చేతను వితంతూపునర్వివాహసమాజ సంబంధమున వ్రాయఁబడిన ప్రతివాదిమీఁది ప్రతికూల లేఖలు, వాది ప్రతివాదిదానికి విపక్షపత్రికను స్థాపింపఁ దలఁకొనుట, పారిశుద్ధ్య విచారణ సంఘములోను దాని యుపసంఘములలోను వాదిప్రతివాదుల నిరంతర ప్రాతికూల్యము,—1880 మొదలు 1889 వఱకును పరస్పర ఘర్షణము యొక్క వివిధకారణములను గూర్చిన యశేషసాక్ష్యముయొక్క ఫలము. 1889 వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో రాజ్లమండ్రి వ్యవహారములో ప్రతివాది తనవిచారణల కారంభించినప్పు డుభయులమధ్య నిప్పుడున్న గర్భశత్రుత్వమును సమీపించెడి దేదియు కాక పోయినను వాదిపయి స్పష్టమయిన ప్రతికూల భావమును కలిగియుండె నని నామనస్సులో సందేహమును విడువకుండుట యయియున్నది.

28. కాని యీ సారాంశముక్రింద నిష్కృతిఘన మడుగఁబడిన ప్రతివాది వాక్యములు ద్వేషముచేత చెప్పఁబడిన వని యే విధము చేతను దీని ననుసరించి యేర్పడదు. ప్రతివాది వాక్యములు, సంబంధులచేత నంగీకరింపఁబడిన

విచారణ సరణిలో తననుండి పైకి తీయఁబడినట్టియు నట్టిమనుష్యుల లాభమున కయి వారి యెడలను లోకము నెడలను (పేలయున రామబ్రహ్మము యొక్క యింటి మీఁద రాళ్లు వేయుటవంటి దీర్ఘ నిరంతర దోషకర్మము లోకాపఖ్యాతికర మయినందుకు సందేహము లేదు) గల కర్తవ్యతాబుద్ధితో తన చేత చేయఁబడినట్టియు వాది శిలాపతనమును ప్రోత్సాహపఱచుచున్నాఁ డన్న పరిశుద్ధ విశ్వాస నివేదనము లయిన పక్షమున, అప్పుడు ప్రతివాది చేసిన విచారణలు న్యాయముగాను సామాన్య నైపుణ్యముతోను జాగరూకతతోను చేయఁబడిన పక్షమునను తద్వాక్యములు విచారణతో సంబంధించనివి కాకపోయిన పక్షమునను ఇతర విషయములలో నతఁడు వానికి ప్రతికూలభావమును వహించి యున్నాఁ డన్న యేకసంగతి యాతని వాక్యముల కంటియుండు స్వతంత్రతను నశింపఁజేయుటకు ప్రత్యేకముగా సమర్థ మయియుండదు. శంకరమ్మ తనతో మొట్ట మొదట ముట్టపెట్టుకొన్నకాలము మొదలుకొని యీ విషయములో నాతని సమగ్రప్రవర్తననుబట్టి యాతని గుణదోష నిర్ణయము చేయవలెను; ఈ విషయమయి వయిని చూపఁబడిన సాక్ష్యము సందేహలేశమునైనను విడువ దని నేను తలఁచుచున్నాను.

29. ప్రతివాది ద్వేషము చేత ప్రేరితుఁడైన పక్షమున, శంకరమ్మ వాది పైఁగల తన యనుమానము చాటుచు తిరుగ నారంభించి నప్పుడే తనకుఁగలిగిన మొదటి యవకాశమునే యతఁడు నిశ్చయముగా చేకొని యుండును. స్థాపింపఁబడిన యాతని ప్రవర్తన మంతయు, శంకరమ్మ యొత్తుడుచేత విచారణలో ప్రవేశించె ననియు, ఆమె యొక్కయు రామబ్రహ్మము యొక్కయు స్పష్టమయిన నియోగముతోనే ప్రథమావకాశము కలుగఁగానే తిన్నగా వాది యొద్దకు పోయె ననియు, అభియోగము తెచ్చు విషయమున తొందరపాటును నిరుత్సాహ పఱిచె ననియు, కనఁబఱుచుచున్నది. అతఁడు నిజముగా నింటికి కావలియుంచుట మాని వేసెను; (కావలి పెట్టినయెడల) తాను చేసిన దానికంటె నెక్కువ సూక్ష్మముగా నొకవేళ విషయమును గాలించి యుండవచ్చును; కాని యతఁడు సామాన్యమైన జాగరూకత లేకుండఁగాని దోషమయిన

నక్రమమయినట్టియో యనర్హమయినట్టియో విధమునఁగాని ప్రవర్తించెన
చూపుటకు సాక్ష్యములో నే నేమియు కనుఁగొనఁజాలను; అతఁడు సంబ
ధించిన మనుష్యులయొక్క మిక్కిలి స్పష్టమైన హితముకొఱకే పని చేయు
చుండెను. రాళ్లువేయుటలో వాది హస్తమును ముఖ్యముగా వాదియొక్క దే
మానమును చూపుచు ప్రతివాదిముం దేమియుండెనో సాక్ష్యము కనఁబఱచు
చున్నది; పక్షాంతరముగాని సమాచారముగాని వాదిచేత నాతనికి చూపఁబడ
లేదు. తన ముందున్న సమస్త సంగతులనుబట్టి రాళ్లు రువ్వుటను వాది
ప్రోత్సాహపఱిచె నని ప్రతివాది నిష్కపటముగా నమ్మె ననుటకు సందేహ
ముండఁ జాలదని నేను తలఁచుచున్నాను. ఈ వాక్య మతఁడు సాధ్యమైన
యెడల చిరకాలమునుండి జరుగుచున్న నేరమును నిలుపుటకై శంకరమ్మకును
రామబ్రహ్మమునకును ప్రజలకును తన ధర్మమును వారిచేత నియ్యఁబడిన యధి
కారమునుబట్టి నిర్వహించుచున్న సమయములో సీ. వీ. జోగయ్య చేతను శ్రీని
వాసరావు చేతను (వాది 4వ సాక్షి ప్రతివాది 27వ సాక్షి) అతనినుండి పైకి
తీయఁబడిన దయి యుండెను; అతని వాక్యము విచారణముతో సంబంధింప
నిది కాదనుట స్పష్టము. తాలూకా దండవిధాయకుఁడు తన ముందున్న
సాక్ష్యమంతటితోను (ప్రతివాదిది కలుపుకొని) వాది మీఁద తేఁబడిన యభి
యోగము నబద్ధ మని కడపట కొట్టివేయుట నిజమే; కాని యీ సభవారు
వాది నిశ్చయముగా ఈ నేరమును ప్రోత్సాహపఱిచి నాఁడా యని కాని
న్యాయానుసారముగా పనిచేసెడి వాఁడు ప్రతివాదివలె నదే పర్యవసాన
మునకు వచ్చియుండునా యనికాని, వివేకియైన వాఁ డిటువంటి సంగతి సంద
ర్భములలో నిట్లు చేసియుండునా యనియైనను కాని, చూడవలసిన పనిలేదు.
ఈ సభవారు చూడవలసినది రాళ్లవేఁతను వాది ప్రోత్సాహపఱిచినాఁడని
ప్రతివాది వాస్తవముగా నిర్వ్యాజబుద్ధితో నమ్మెనా యనుట; దీనిని గుఱించి
పూర్వోక్త సాక్ష్యమునుబట్టి నా కెంతమాత్రమును సందేహము లేదు.

30. పూర్వోక్తము లయిన హేతువు లన్నిటి మీఁదను సీ. వీ. జోగయ్యతోను పీ. శ్రీనివాసరావుతోను ప్రతివాది పలికిన వాక్యములు

రామబ్రహ్మముయొక్క యింటిమీఁద రాళ్లు వేయుటను వాది ప్రోత్సాహపఱిచెనన్న యాతని నమ్మకమును తెలిపె ననియు, ఆ వాక్యము లే సందర్భమున నవి చేయఁబడినవో యా సంగతులలో విశేషాధికార విశిష్టము లనియు, ఈ సారాంశములో నేను నిర్ణయించుచున్నాను.

14. According to both sides, stone-pelting had been going on at intervals for some months up to August 1889, on Ramabrahmam's house; and from the evidence of plaintiff himself as well as that of defendant and the defendant's 3rd, 4th, 5th and 17th witnesses it is clear that Ramabrahmam and his sister in-law Sankaramma who was the senior lady of the house, had repeatedly complained that the stones were being thrown by their son-in-law, a boy in whom plaintiff admittedly took a special interest, and who, at the time with which this issue is concerned, was living separately in a choultry under arrangements admittedly made for him by the plaintiff, having left his wife's (Ramabrahmam's) house because of disputes with Ramabrahmam and Sankaramma in the course of which, as plaintiff himself acknowledges, the boy had wanted his wife to be sent to live separately with him. Ramabrahmam is dead and Sankaramma has not been examined; but there is the testimony of the foregoing defence witnesses which sufficiently shows that Sankaramma had been going about making no secret of her suspicions that plaintiff was instigating the boy to pelt stones on their house because they had refused to send the boy's wife away to live separately with him, the suggestions being that plaintiff had an improper object in endeavouring to get the girl sent to live elsewhere with this boy, who was under his protection and influence. From the evidence of those witnesses and defendant's 1st and 2nd witnesses it is also plain that it was only after nothing had come of all her previous complaints and after defendant had once declined to interfere in the matter and had referred her to the authorities, that defendant was moved by Sankaramma's appeals on the 28th July 1889 to assist her by his enquiries.

15. Defendant says that, on that day, Sankaramma in tears came to him complaining that nobody had helped her to try and stop the stone-pelting which was going on even then, and re-iterated her convictions against plaintiff adding that the stones were coming from the Duggirala yard and the upstairs building in which the boat-office of late Chinnaswamy's estate, of which plaintiff is admittedly an executor, was located. Sankaramma, defendant says, then implicated two lads Tirupatirazu and Venkatappayya (of whom the former was an assistant teacher in plaintiff's school) along with Ramabrahmam's son-in-law; and defendant, yielding to her entreaties to enquire into the matter (and defendant there is no doubt, is a man to whom people with grievances and difficulties in this town do resort for assistance and advice) went first to Duggirala Suryaprakasa Row (2nd defence witness) the owner of the house, attached to Duggirala yard, in which those two lads were living with the 17th defence witness.

16. The 1st defence witness K. Rameswara Row who is Head master of the town branch of the High school under plaintiff was present throughout that interview between Sankaramma and defendant; and though not professing to remember the whole details of their conversation, he substantially corroborates defendant's testimony as to Sankaramma's statements, adding that he himself was so impressed with the genuineness of her distress that he at once believed her accusations against his own head master the plaintiff.

17. The 2nd defence witness fully corroborates defendant as to what occurred in the course of defendant's enquiries that day at the Duggirala yard, at Ramabrahmam's house and at Chinnaswamy's upstairs. In the yard they found a heap of bricks, and on Ramabrahmam's roof they found pieces of brick of the same kind—one circumstance going to corroborate Sankaramma's complaints. While they were in Ramabrahmam's house, some stones fell on it. She repeated that

Ramabrahmam's son-in-law was pelting them at plaintiff's instigation because his wife was not sent to live separately with him, and she added that the boy would then be found in Chinaswamy's upstairs from which direction the stones were comming. On going to Chinaswamy's upstairs they did not find the boy there, but they found two stones similar to those which had just fallen on the house; some Goomastah said that these stones were kept there to beat out gold ornaments—an explanation not commending itself to their minds; and Chinnaswamy's 2nd son (38th defence witness) told them that plaintiff's washerman-servant had been seen throwing stones and running to plaintiff's house—more circumstances going to corroborate Sankaramma's accusations. The Forester (54th defence witness) who lodged in Ramabrahmam's house told defendant that plaintiff had asked him to speak to Ramabrahmam to send the boy's wife to live separately with him; and 2nd defence witness told defendant that he had heard the stone-throwing had ceased during a period when the boy's wife had been sent away to Narsapore. The Forester (54th defence witness) corroborates defendant; and the 2nd defence witness states that on the materials then before them he himself formed the opinion that plaintiff had had a hand in the stone-pelting and communicated that opinion to defendant giving practical effect to it by warning the 17th defence witness to vacate the Duggirala house and yard or to send away the suspected lads, Tirupatirazu and Venkatappayya—which was done a few days afterwards.

18. But, besides the foregoing materials, defendant had more before him by the time that he made the statements on which damages are claimed under this issue.

19. Plaintiff was not in Rajahmundry on that 28th July; but on his return defendant went straight to him and had that interview with him in the High School on 30th July, which has been referred to under 1st issue. Next day, there

was a regular meeting about the business at the house of pleader Veeraswamy Nayudu (plaintiff's 11th witness) to which defendant was summoned at plaintiff's own request. This witness distinctly corroborates defendant in stating that when defendant, at that meeting, expressed to plaintiff his belief as the result of his enquiries that plaintiff had instigated the stone-pelting, plaintiff was silent—conduct strongly calculated to corroborate Sankaramma's accusations. Plaintiff himself practically admitted this fact in cross-examination and was not asked, in re-examination to explain it, but his 11th witness says that he kept quiet because there had been hot words between him and defendant at Venkatramayya's (4th defence witness's) house about the same matter. This explanation, however, cannot be accepted because it is certain that there was no meeting at Venkatramayya's house till the 2nd August.

20. In reply to plaintiff's 11th witness at the meeting on 30th July, defendant gave the names of his informants who, with the suspected lads, were sent for, and in consequence of what passed, defendant says he was confirmed in his belief against plaintiff while plaintiff's 11th witness himself says he came to the conclusion that the three suspected lads should be sent away. The 17th defence witness who was present at that meeting, swears that he then mentioned in plaintiff's presence that Sankaramma had complained to himself that plaintiff had instigated these pupils to pelt the stones because she had refused to accede to plaintiff's request to send the boy's wife to live with him. The 5th defence witness, who was Sankaramma's and Ramabrahmam's pleader in the stone-pelting case, was also present at that meeting and says that he had told defendant the result of his own enquiries and that when, at the meeting, he intimated his intention of filing a charge against the plaintiff, plaintiff said nothing. This witness adds that

defendant urged him not to be precipitate in filing the charge, but to discuss the matter first with plaintiff's 11th witness, who was talking about a compromise.

21. On 2nd August, in conseqence of information that stones had again been thrown on Ramabrahmam's house, defendant went there with the Acting Police Inspector (6th defence witness) who after seeing the premises, went away and defedant says that he was talking with his 4th defence witness Venkatramayya near the latter's house, when one T. Nagarazu, an inmate of Ramabrahmam's house, came up and informed them that he had seen Tirupatirazu (plaintiff's assistant aforesaid) throw stones. The 4th defence witness adds that he then communicated to defendant the results of his own enquiries on Sankaramma's previous complaints to himself.

22. It was while this conversation between defendant and Venkatramayya was going on, and after so much had passed calculated to make defendant believe Sankaramma's implication of plaintiff that plaintiff's 4th witness B. V. Jogayya came up and asked what the conversation was about; and it was then that defendant told this witness his belief that plaintiff had instigated the stone-pelting. It was this witness who thereupon went and fetched plaintiff to Venkatramayya's (4th defence witness's) house, and the meeting took place which has already been referred to as that at which hot words ensued.

23. The 4th defence witness says that when Sankaramma complained to him of the son-in-law throwing stones and that she suspected plaintiff of instigating him, he (the witness) told plaintiff at the time of Sankaramma's suspicions against him; and he is positive that when plaintiff at the meeting of 2nd August declared that he was suspected by nobody and that defendant alone was implicating him he reminded plaintiff of having already told him Sankaramma's suspicions. This the plaintiff denies; but there is

no doubt although it is not clear in what precise way it was to be done, that the upshot of what passed at this meeting was an expression of opinion, even by plaintiff's 4th witness Jogayya that plaintiff should clear his character. Plaintiff's 4th witness says all he meant was that, as defendant was a respectable man and was accusing him, plaintiff should go to defendant and clear himself by explaining matters to him in their calmer moments. The 4th defenee witness says he understood plaintiff's 4th witness to mean that plaintiff should clear his character in Court when so many people were speaking against him.

24. Three weeks after that meeting the stone-pelting charge was filed in the Taluq Magistrate's Court ; and it was at sometime before then that defendant told his 27th defence witness P. Srinivasa Row of his conviction, from all the enquiries he had made, that the complainant's accusation, that plaintiff had instigated the stone-pelting, was well founded.

25. Plaintiff's theory is that the stone-pelting was the work of inmates of Ramabrahmam's house, that the real cause of it was the Forester's (54th defence witness's) improper relations with the females that *that* is why the boy wanted his wife sent away to live separately with him, and that if defendant had exercised ordinary care in his enquiries he must have arrived at these conclusions. Plaintiff says that the boy told him a story implicating the Forester, and left the house in consequence of disputes about the Forester. Yet he admits that he never told the Forester this even when, on a subsequent occassion, a stone actually fell on the house while he was sitting there talking to the Forester. Plaintiff also admits that when defendant was accusing him to his very face at the High School and at the meeting at Viraswamy Naidu's and Venkatramayya's houses, he never mentioned a word about the boy's implication of the Forester or vouchsafed any information directed to show that stone-throwing was the

work of inmates of the house. All these were occassions when plaintiff would naturally mention his present theory if he had any foundation for it ; and he has only himself to blame if, with such opportunities, he left defendant possessed of only the materials on which defendant was expressing his belief against him.

26. The 4th defence witness speaks to one occassion when plaintiff offered to lend some of Chinnaswamy's boatmen to Ramabrahmam to stop the stone-pelting and to another occassion on which he was told that a cooly had seen one of Ramabrahmam's own girls throwing stones ; but the witness says he did not believe this and did not communicate these matters to defendant. Plaintiff says his washerman servant was not employed by him till August 1880 but there is the sworn testimony of respectable witnesses, which I see no reason to doubt, to that servant having been sent for and present at the meeting at Viraswamy Naidu's (11th witness's) house. What is further urged is that defendant could have believed that stones would be thrown from so public a place as Chinaswamy's boat office, that even if they were thrown from there the circumstances were too remote to justify the connection of plaintiff with the stone throwing and that if defendant had made any enquiry to find out why the respectable neighbours (the 2nd, 3rd and 4th defence witnesses for instance) had not helped Sankaramma in her previous complaints to them, he would have discovered it was because the stone throwing was being done by inmates of the house. Nothing of this sort was elicited from these witnesses in cross-examination. On the contrary we have the 1st, 2nd, 3rd, and 17th defence witnesses, though with *less* information than defendant and presumably acting *bona fide*, coming to the same conclusion as defendant and believing the plaintiff did instigate the stone-pelting.

27. Defendant has stated it as one of his reasons for his similar belief, that he knew plaintiff not to be a man of good

moral character (which under the 5th issue he pleads to be true); and he admits that he and plaintiff had ceased to be on good terms since 1881 or 1882. He does not acknowledge *personal* ill-feeling in 1889 towards plaintiff but says he disliked plaintiff's opinions on social and religious matters. Quite sufficient, however, has been elicited in evidence to show that this qualified description of the state of feeling between the parties cannot be accepted. The effect of the whole evidence as to various causes of friction from 1880 to 1889 disagreements about publishing plaintiff's articles in defendant's "Viveka-varthani" (see Exhibit A), defendant's attacks on plaintiff's Theistic School with plaintiff's counter-attacks on defendant's paper (see Exhibits VIII and E), a split in the night school followed by a split in the Prardhana Samaj in both of which the parties were opposed, attacks on defendant in connection with the Widow Re-marriage Association by one friend of plaintiff and by another who informed defendant he had written his attack at plaintiff's instigation, plaintiff starting a rival paper to defendant's and constant opposition between plaintiff and defendant in the Municipal Council and on Municipal sub-committess—the effect is to leave in my mind no doubt that when defendant entered upon his enquiries in the stone-throwing affair in July 1889 he had a distinct personal feeling against the plaintiff though nothing approaching the bitter enmity which now exists between them.

28. But it by no means follows defendant's statements, on which damages are asked under this issue were maliciously made. If defendant's statements were exepressions of his honest belief that plaintiff instigated the stone-pelting, elicited from him in the course of his enquiries authorised by the persons concerned, and made by him in the interest of those persons from a sense of duty to them and to the public (for a long continued offence such as that stone throwing on Ramabrahmam's house was undoubt-

edly a public scandal), then if defendant's enquiries were made fairly and with ordinary care and caution and his statements were not irrelevant to that enquiry, the single circumstance that he had a personal feeling against the plaintiff in other matters will not suffice by itself to destroy the privilege which would attach to his statements. He has to be judged by his whole conduct in the matter from the time of Sankaramma's first complaint to him; and as to this the evidence above set out can, I think, leave little doubt.

29. Had defendant been actuated by malice, he would surely have taken the earlier opportunity he had when Sankaramma was going about making no secret of her suspicions against plaintiff. His whole proved conduct shows that he entered upon his enquiries under pressure from Sankaramma and with the distinct authority of herself and Ramabrahmam that he went straight to plaintiff at the earliest opportunity and that he discouraged any precipitancy in filing the charge. No doubt he omitted to have the premises watched and might perhaps have sifted the matter more minutely than he did, but I can find nothing in the evidence to show that he acted without ordinary care or in any unfair or undue manner, and he was acting in the most obvious interests of the persons concerned. The evidence shows what defendant had before him pointing to plaintiff's hand in the stone-throwing especially plaintiff's own silence and no alternative theory or information was vouchsafed to him by plaintiff. And in all the circumstances before him, there can, I think, be little doubt that defendant did honestly believe that plaintiff instigated the stone-pelting. That was his statement elicited from him by B. V. Jogayya and Srinivasa Row (plaintiff's 4th witness and defendant's 27th witness) in the course of his duty to Sankaramma and Ramabrahmam and the public under the authority given him by those persons and to

stop, if possible, a long continuing offence, and his statement was plainly not irrelevant to his enquiry. No doubt the Taluq Magistrate, with all evidence before him (including defendant's) ultimately dismissed the charge against plaintiff as false; but this Court has not to see whether plaintiff did in fact instigate the offence, or whether a person acting judicially would have come to the same conclusion as defendant, or even whether a reasonable man would, in the same circumstances, have done so. What the Court has to see is whether defendant did in fact honestly believe that plaintiff instigated the stone-throwing, and of this, on the foregoing evidence, I have no doubt whatever.

30. On all the foregoing grounds, I find under this issue that defendant's statements to B. V. Jogayya and P. Srinivasa Row expressed his belief that plaintiff had instigated the stone-throwing on Ramabrahmam's house and that those statements were privileged in the circumstances in which they were made.

సంయుక్త దండవిధాయకుని యొద్ద 1890వ సంవత్సరము జూలయి నెల 29వ తేదిని నామీఁద తేఁబడిన యభియోగములు రెండును సంవత్సరకాలము విమర్శనములో నున్నమీఁదట 1891వ సంవత్సరము జూలయి నెల 27వ తేదిని కొట్టివేయఁబడెనని యీవఱకే తెలిపియున్నాను గదా. 1890వ సంవత్సరము జూలై నెల 15వ తేదిని మండలన్యాయసభలో మూఁడు వేల రూపాయలు మాన నష్టమునకయి యిప్పింపవలసిన దని నాపైని లక్ష్మీనరసింహముగారు తెచ్చిన వ్యాజ్యమంత శీఘ్రముగా ముగియక దాదాపుగా (మూఁడు మాసములు తక్కు-వగా) మూఁడు సంవత్సరముల కాలము నడచిన పిమ్మట 1893వ సంవత్సరము మార్చి నెల 10వ తేదిని తీర్పఁబడెను. ఈ తీర్పులో మండల న్యాయాధిపతి యించుమించుగా సారాంశముల నన్నిటిని నాకనుకూలములుగానే నిర్ధారణము చేసినను, "ఇండ్లమీఁద రాళ్లు వేయించువారు పెద్దమనుష్యులుగా పరిగణింపఁబడుచున్నారు" అని నేను వివేకవర్ధనిలో ప్రకటించిన దానిని గూర్చి నాకు

ప్రతికూలముగా నిర్ణయము చేసి, "వాది యీ వ్యాజ్యము నే తీసికొని రాకుండ వలసినది" "సతిరస్కార నష్టమున కర్హమయిన వ్యవహార మెప్పుడైన నుండిన యెడల ఇది యొకటి" అని వ్రాసి, నే నొక యణా వాదికి నష్టముక్రింద నిచ్చునట్లును ఎవరి వ్యయములు వారే భరించునట్లును తీర్పు చెప్పెను. ఈ వ్యవహారము లిట్లు తీర్పఁబడిన తరువాత సహితము లక్ష్మీనరసింహముగారు నాయెడల నుంచి యభిప్రాయమును విడువని వారయి, కనఁబడినచోట నెల్ల నాకు నమస్కారము చేయుచు, నాతో మాటాడుచు వచ్చెను.

పురమందిర నిర్మాణమును గూర్చి యీ వఱకే చెప్పఁబడినది. దానితోఁ జేర్చి కట్టఁబడిన ప్రార్థన మందిరమును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. పురమందిరమునకు వలె ప్రార్థనమందిర నిర్మాణమున కయిన వ్యయముల నన్నిటిని నే నొక్కఁడనే భరింపలేదు. వ్యయములలో విశేషభాగము చందాల మూలమున సమకూర్పఁబడినది. రాజమహేంద్రవరప్రార్థన మందిరమును గూర్చి 1897 వ సంవత్సరము మెయి నెలలో "సత్యసంవర్ధని" యందు నేను వ్రాసినదాని నిందుక్రిందఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.—

"ఈ మండలములోని పెనుమంట్రలో డిప్టీ స్యూపరింటెండెంటుగా నుండిన మ-రా-శ్రీ టి. శేషాచలము నాయఁడుగారు మూఁడు సంవత్సరముల క్రిందటఁ దమ మరణ శాసనములో నూఱు రూపాయలు రాజమహేంద్రవర ప్రార్థనసమాజమున కిచ్చునట్లు వ్రాసి లోకాంతరగతులు కాఁగా, తదనంతర మాయనయన్నగారగు మ-రా-శ్రీ రామదాసు నాయఁడుగారు నూఱు రూపాయలును నా యొద్దకుఁ బంపిరి. అప్పు డా నూఱు రూపాయలను స్థిరమయిన యేదో యొకపని కుపయోగింపవలె నని యాలోచించుచుండఁగా నీశ్వరప్రేరణము చేత ప్రార్థనమందిరమును గట్టింపవలెనన్న బుద్ధి నా హృదయమునం దుదయించినది. అప్పుడు నా సంకల్పమును వెంటనే శ్రీరాజా గోడే నారాయణ గజపతిరావు బహద్దూరు సి.ఐ.ఇ. గారికిఁ దెలిపి సహాయము వేఁడఁగా, వారు తమ సహజౌదార్యముతో మున్నూఱు రూపాయలను నా యొద్దకుఁ బంపిరి. ఆ రూపాయలకు నావి యిన్నూఱు రూపాయలను జేర్చి మా

సామాజికులకును మిత్రులకును దెలుపఁగా, మ-రా-శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారా
పంతులుగారు నూఱు రూపాయలును, నాళము పద్మనాభముగారు నూఱు
రూపాయలును, రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగా రేఁబది రూపాయలును, కనప
శ్రీరాములుగా రేఁబది రూపాయలును, ఆర్-వేంకటరత్నము నాయఁడుగా
రేఁబదిరూపాయలును, పెద్దిభట్ల వెంకటప్పయ్యగా రేఁబది రూపాయలును
రాయసము వెంకట శివుఁడుగా రేఁబది రూపాయలును, చందాలు వేసి యి
సత్కార్యమునకుఁ దోడుపడిరి. ఈ చందాల విషయమున నిక్కడ నింకొ
యంశమును ముఖ్యముగాఁ జెప్పవలసియున్నది. మేము ప్రార్థనమందిరముఁ
గట్టింపఁబోవుచున్నామని విని ముగ్గురు స్త్రీలు మే మడుగకయే హృదయ
పూర్వకమయిన భక్తితో నొకరు మూఁడు రూపాయలును మఱియిద్దఱైదైదే
రూపాయలును మొత్తము మీఁద పదుమూఁడు రూపాయలను నాయొద్దకుఁ బంపి
వారి నామములను నే నిక్కడఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగాఁ దెలిపియుందును
గాని వారికోరికనుబట్టి యిప్పుడు ప్రచురింప నశక్తుఁడ నయి నందునకుఁ జిం
తిల్లుచున్నాను. ధనికులును ధనార్జనము చేయుచున్నవారు నైన పురుష
లిచ్చిన నూఱులు నిన్నూఱులు మున్నూఱుల కంటె నస్వతంత్రలయిన నబ
లలు భక్తి పూర్వకముగా నిచ్చిన యీ మూఁడునైదులును భగవంతుని
కధికప్రీతికరము లని నేను భావించెదను. పురుషుల తోడ్పాటువలన స్త్రీలలో
నిట్టిపరిశుద్ధాస్తిక భక్తి యంతకంతకు వర్ధిల్లునుగాక !''

ఈ మందిరములో నుపాసన కుద్దేశింపఁబడిన క్రిందికూటము మాత్రమే
కాక పయిని మేడకూడ కట్టఁబడినది. మేడమీఁద విశాలమైన పెద్దగది
యొకటి యున్నది. ఈ మందిర నిర్మాణసమయము నందు దగ్గఱనుండి పనిచే
యించుచు నాకు తోడ్పడినందునకయి రెబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారికి వందనము
లాచరించుచున్నాను. ఈ మందిర నిర్మాణమునకు దాదాపుగా రు 1500 లయి
నవి. నేను స్థలము నిచ్చుటయేకాక చందాల మూలమున వచ్చినదిగాక
మిగిలిన దానిని కూడ నేనే భరింపవలసిన వాఁడ నయితిని. సంవత్సరోత్సవ
సమయము నందు మ-రా-శ్రీ ఆర్- వేంకటరత్నము నాయఁడుగారు బందర

నుండి వచ్చి మందిరమును తెఱచి 1897 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 17 వ తేదిని గృహప్రవేశోత్సవమును నడపిరి.

1893 వ సంవత్సరారంభమున నూతన సంవత్సరపు బిరుదులలో నిండియా దొరతనము వారు నాకు రావు బహదూరు బిరుదము ననుగ్రహించిరి. ఈ బిరుదాంకితమునకు నేనర్హుఁడ నగుదునో కానో కాని బహుస్థలములనుండి నే నెఱిఁగిన వారును ఎఱుఁగని వారును కూడ నన్నభినందించుచు లేఖలు వ్రాసిరి. ఇట్లు నూటికంటె నెక్కువగా వచ్చిన లేఖలలో కొన్నిటిలోని కొన్నిభాగములను మాత్ర మిందుదాహరించుచున్నాను.—

1. Let me lose no time in congratulating you on your new honor. I have known of it for a long time but could not speak of it, as it was referred to me confidentially. As I said then and now say again there is no one within my knowledge that has better deserved it."—E. P. Metcalfe Esq., M. A., Principal, Rajahmundry Collge.

(మీ యొక్క నూతన గౌరవమునకు మిమ్మభినందించుటలో నేను కాలహరణము చేయకుందునుగాక ! దీనినిగూర్చి నేను చిరకాలమునుండి యెఱిఁగి యున్నానుగాని నాకాంతరంగికముగా నాలోచనకు పంపఁబడి నందున దీనిని గూర్చి నేను మాటాడక యుంటిని. నేనప్పుడు చెప్పినట్లుగా నే యిప్పుడును నేనెఱిఁగి నంతవఱకు దీనికి మీ కంటె నెక్కువ యర్హతగలవారు లేరని మరల చెప్పుచున్నాను.— మెట్కాఫు దొరగారు.)

2. "How glad I was last night when the Hindu put your name before my eyes and how rejoicing I am now when I am constantly thinking of the truly deserved honor conferred on your good self. In the long list of the recipiants of honors, I cannot think of a more deserving recipiant." ....S. Rangiah Chetty, B. A., Telugu Translator to Govt., Madras.

(గతరాత్రి హిందూపత్రిక మీ పేరును నాకన్నుల యెదుటఁ బెట్టి నప్పుడు నే నెంత సంతసించితిని! మీ కియ్యఁబడిన నిజముగా నర్హమైన గౌరవమునుగూర్చి తలఁచుకొనుచు నే నిప్పుడెంత సంతోషమును పొందుచున్నాను! బిరుదులను పొందినవారి పెద్దపట్టికలో మీకంటె నెక్కువ పాత్రతగల వానిని నేనూహింపలేను...... స. రంగయ్య చెట్టిగారు, చెన్నపట్టణము.)

3. "Although we are strangers to you we have much pleasure in conveying our sincere and cordial congratulations to you on the well deserved distinction conferred on you none too soon by the Government of India.

Our regret that we do not accept your theories in regard to social reforms concerning betrothal and marriage does not in the least mitilate against our admiring your single mindedness of purpose and perseverance in the paths of practical reform"...........N. Pattabhirama Rau, T. Varada Rao, Calicut.

(మేము మీకు క్రొత్తవారమయి నప్పటికిని యుక్తకాలములో నిండియా దొరతనమువారి చేత మీకు దయచేయఁబడిన యత్యంతార్హమయిన ఘనతను గూర్చి మా హృదయ పూర్వకములైన ససౌహార్దాభినందనములను మీకు తెలుపుటయం దానందము పొందుచున్నాము.

(ప్రదానమును గూర్చియు వివాహమునుగూర్చియు సంఘసంస్కార విషయములలో మీ యూహలను మే మంగీకరింపమన్న విచారము, కార్యవిషయమైన మీ యేకాగ్రమనస్కతను ఆచారణీయ సంస్కార మార్గములయందలి మీ పట్టుదలను ప్రశంసించుటనుండి మమ్మణుమాత్రమును విముఖులను చేయదు......... నెమలి పట్టాభిరామారావుగారు, తుమ్మలపల్లి వరదారావుగారు, కల్లికోట.)

4. "Though I have not known you in person, I have heard a great deal about you through the columns of the Press and through friends like Mr. M. Rangacharyar, M. A. and Mr. Venkata Sivavadhani &c. I am vey glad to

congratulate you on the well merited honor that was lately conferred on you by the Government of India, and it is no mean credit to you to say that your services in the cause of Social Reform have been recognised by the learned world and the Govt."..............M. B. Sreenivasaingar, Head master, High School, Kolar, Mysore.

(నేను మిమ్ము ప్రత్యక్షముగా నెఱిఁగియుండక పోయినను, వార్తాపత్రికల వలనను ఎమ్-రంగాచార్యులు ఎమ్. ఏ, వేంకట శివావధాని మొదలయిన వారి వలనను మిమ్మునుగూర్చి విశేషముగా వినియున్నాను. ఈ మధ్యను ఇండియా దొరతనమువారి చేత మీకొసంగఁబడిన యత్యంతార్హమైన గౌరవమునుగూర్చి సంతోష పూర్వకముగా మిమ్మభినందించుచున్నాను. సంఘసంస్కార విషయమున మీపని పండిత ప్రపంచము చేతను ప్రభుత్వమువారి చేతను అంగీకరింపఁబడినదని చెప్పుట మీకు తక్కువ ప్రతిష్ఠాహముకాదు. ....ఎమ్-బీ- శ్రీనివాసయ్యంగారు, ఉన్నత పాఠశాల ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు, కోలారు, మైసూరు.)

ఈ నలుగురిలో మొదటి వారిద్దఱు నే నెఱిఁగినవారు; కడపటి వారిద్దఱు నే నెఱుఁగనివారు. ఎఱుఁగని వారిద్దఱిలో మొదటి లేఖ వ్రాసినవారు సంఘసంస్కార విషయమున నా యభిప్రాయములతో నేకీభవింపనివారు. నా కభినందన పత్రికలను బంపినవారిలో ననేకులు ఆంధ్రభాషాభివృద్ధి విషయమునను సంఘ సంస్కార విషయమునను నేను చేసిన యల్పకార్యమును మహాకార్యమునుగా పొగడిరి. లేఖలు వ్రాసిన వారుగాక యనేకులు నాకు తంత్రీముఖమున నభినందనముల నందించిరి. కొన్ని సమాజములవారు నన్నభినందించుచు నిర్ధారణములు చేసి నాకుఁబంపిరి. అట్టి వానిలో నొక్కదాని నిందు క్రిందఁ బొందు పఱుచుచున్నాను.—

"We the members of the Literary Association, Cocanada, feel highly rejoiced that Government has been pleased to bestow on you the distinction of "Rao Bahadur," and, in offering you our hearty congratulations on this

recognition of your invaluable services to the country, we feel proud to note with great satisfaction that the choice could not have fallen upon a worthier person than one who, distinguished from his early days for a taste for letters, for high conception of duty and for strong individuality of character, has so long devoted himself to the task of social and religious reforms to the improvement of Vernacular Literature, for diffusing useful knowledge among his country,-men and women and to the improvement of the moral tone of society, and has made large and noble sacrifices in endeavouring to attain the objects he has set for himself without hoping for any rewards.

We pray to the Almighty to give you long life and enable you to continue your labors in the field of good work.

We have the honor to be
Dear Sir,
Your obedient Servants,
Duriseti Seshagiri Rao, Chairman &c".

(కాకినాడ సాహిత్యసమాజము యొక్క సభ్యుల మయిన మేము దొరతనము వారు "రావు బహాదూరు" అను గౌరవమును మీకొసంగ ననుగ్రహించినందుకు అత్యంతానంద భరితుల మగుచున్నాము. దేశమునకు మీరు చేసిన యమూల్యములైన సేవ లిట్లు బహిరంగాంగీకృతము లైనందున మీకు మా హృదయ పూర్వకములైన యభినందనముల నందించుటలో, ఎవ్వరు తన తరుణ వయస్సునుండియు విద్యాభిరుచి కొఱకును ఉన్నత కర్తవ్యతాభావన కొఱకును బలమైన ప్రవర్తనా ప్రత్యేకత్వము కొఱకును ప్రసిద్ధికెక్కి, సాంఘికధార్మిక సంస్కార కార్యమునకును తన దేశపు పురుషులలోను స్త్రీలలోను ఉపయుక్త జ్ఞానమును వ్యాపింపజేయుట కొఱకయి దేశభాషా వాఙ్మయాభివృద్ధికిని సంఘముయొక్క నీతి బలాభ్యుదయమునకును తన జీవితము

నర్పించెనో యెవరు ప్రతిఫలాపేక్ష యేమియులేక తా నేర్పఱుచుకొన్న యుద్దేశముల నెఱవేర్చు ప్రయత్నములలో ఘనమైన యుత్తమ సుఖత్యాగములను చేసియున్నాఁడో యటువంటి వానికంటె యోగ్యతరుఁడైన పురుషుని మీఁద నీ యెన్నికపడి యుండఁజాలదు గదా యని గొప్ప తృప్తితో స్వీకరించుటకు గర్వపడుచున్నాము.

మీకు దీర్ఘాయుస్సు నిచ్చుటకును సత్కార్య క్షేత్రమునందు మీకృషి నింకను నడుపుచుండుటకు మిమ్ము శక్తునిగాఁ జేయుటకును సర్వశక్తుఁడైన దేవుని మేము ప్రార్థించుచున్నాము.)

చెన్నపురి రాజధానిలోను ఇతర స్థలములలోను ప్రకటింపఁబడిన యింగ్లీషు వార్తాపత్రికలలోను తెలుఁగు పత్రికలలోను నన్నభినందించుచు వ్యాసములు వ్రాయఁబడినవి. వానిలో నొక్క యాంధ్రప్రకాశికలోని దానిని మాత్రమిం దుదాహరించుచున్నాను.—

"రావు బహద్దర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు—రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటు ఫస్టుగ్రేడు కాలేజిలో ప్రధాన పండితులగు మ.రా-రా శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారికి ఈ సంవత్సరారంభమున ఇండియా గవర్నమెంటువారు "రావు బహద్దర్" అను బిరుదు నొసంగిరి. ఇది సర్వజనులకును ఆహ్లాదకరముగదా! ప్రస్తుతము ఇంగ్లీషువిద్య నభ్యసించిన నాగరికు లందఱిలోను ఈయన మహనీయులు. ఈయనయొక్క అత్యద్భుతమగు నీతి ప్రవర్తనయును తెలుఁగు గ్రంథముల వ్యాప్తికిని అభివృద్ధికిని ఈయన పడిన ప్రయాసమును, సంఘసంస్కరణము కొఱకు ఇరువది సంవత్సరములనుంచి ఈయన పడుచుండిన పాటును, ముఖ్యముగా స్త్రీపునర్వివాహములకై తమ ధనమును కాలమును శక్తిని వినియోగ పరుచుటయును, సుగుణవంతు లయినవారియందు దేశక్షేమమును కోరువారియందు బుద్ధిమంతు లైనవారియందు సర్వజనులలోను ఆ మహనీయునకు మిగుల విఖ్యాతిని గలుగఁజేసినవి. ఈయన సర్వసత్కార్యములను కీర్తి నేమియు నపేక్షింపకయు భగవంతుని నమ్మి తాము విధిగా చేయవలసిన పను లనియే చేయుచుండును. ఆయన సాధారణ

కృత్యములందును ఆకారమందును బహునెమ్మదియు సాధుత్వమును కలిగి యున్నను తాము చేయు సత్కార్యములయందు అధిక పట్టుదలయు సాహసమును కలిగి యుండుటయే కాక, సర్వవిధ పాపకార్యములయందును డంబములయందును అసహ్యముకలిగి, సర్వజనోపయోగకరము లగు పనులను సదా చేయుచుండును. ఆయనను క్రొత్తగా జూచువారందఱును ఆయన డంబవేషాదులు లేక సాధువుగా నుండుటవలన 'ఈయనేనా వీరేశలింగము పంతులుగారు ?' అని ఆశ్చర్య పడుచుందురు. ఆయన తెలుఁగు భాషయందు వచనకావ్యములు, పద్యకావ్యములు, నాటకములు, ఉపన్యాసములు, శాస్త్రములు మొదలగునవి సుమారు ఎనుబది గ్రంథములనగును జేసిరి. ఈయనను తెలుఁగు వచనకావ్యములకు తండ్రియని చెప్పవచ్చును. కొందఱు మహాపండితులవలె పెటుకు శైలినిగాక ఈయన గ్రంథము లన్నియు మృదుమధుర సులభశైలిని వ్రాయబడి, నీతి పూరితము లయి యుండుటయే కాక హిందూ దురాచారరోగ రసాయనములుగా నుండును. ఈ మహనీయుఁడు పూర్వాచారపరాయణులచేతను ఆయన ఘనకార్యములయందు ఈర్ష్యగల మరి కొందరి చేతను నసహ్యింప బడుచున్నను, సర్వదా, దుర్గతినుండి తొలగింపబడిన సుమారు ఇరువది యువతుల యొక్కయు స్వదేశాభిమానుల యొక్కయు ఆంధ్రవిద్యాభివృద్ధినికోరు అనేక జనులయొక్కయు నవనాగరికుల యొక్కయు దీవనలకు సత్పాత్రుఁడుగదా ! ఈయనకీ బిరుదు నీయుటలో గవర్నమెంటువారు మిగుల ఘనకార్యమును జేసినను ఆయనమాత్రము ఈ బిరుదునకు విశేష లక్ష్యము చేయువారని ఆయన దివ్యగుణముల నెరిగినవా రెవరును తలంచరు. ఆ బిరుదు ఈ మహనీయుని నామమునకు చేర్పబడుటవలన దానికే యెక్కువ కాంతి కలిగినది. ఆయనకు మాసమునకు సుమారు నలుబదియేబది రూప్యములే వేతన మయినను సుమారు ఏడు ఎనిమిదివేల రూప్యములు వ్యయపరిచి సర్వజనోపయోగము కొరకు పట్టణమందిరము నొకదానిని రాజమహేంద్రవరము నందు కట్టించిరి. ప్రస్తుతము స్త్రీపునర్వివాహములకు ఎవరును ధన మిచ్చుట వలన నయినను తోడ్పడనందున ఆయన పట్టణమందిరము కట్టుటవలన కొంత

ఋణగ్రస్తు లయియున్నను స్వంతధనము వ్రయపరిచి నూతన వివాహములను జేయుచున్నారు. బిరుదులు కలవారును విశేష విద్యాధనమును కలవారును అనేకులు మన దేశమం దున్నను ఈయనవలె ధైర్యసాహసములతో అనేక కష్టములకు లోనయి దైవమును మాత్రము నమ్మి పనిజేయువారు మన దేశమందు బహు అరుదుగదా! దక్షిణ హిందూదేశ విద్యాసాగరునకు ప్రస్తుత మీ బిరుదు నొసంగుట కొందరు మహాసంతలను కండ్లలో నిసుక వేసిన ట్లున్నను ఉండనిండు. సత్పురుషుల యెడల నీర్ష్యకలవా రెప్పుడును ఏడ్చుచునే యుందురుగదా! వీరు ఇంకను చిరకాలము జీవించి పరోపకారము చేయుచుండు నటుల సత్పురుష వాత్సల్యు డనుగ్రహించుగాత!" ఆంధ్రప్రకాశిక. 1893వ సంవత్సరము జనవరినెల 14వ తేది.

రాజమహేంద్రవర పురవాస్తవ్యులు రాజకీయ కళాశాల ప్రధానాధికారియైన మెట్కాపు దొరగారి యాధిపత్యముక్రింద పురమందిరములో నొక సభచేసి నాకభినందనము చేసిరి. అటు తరువాత చెన్నపురి రాజధానీ విద్యావిచారణాధికారి డంకన్ దొరగారు రాజమహేంద్రవరము వచ్చినప్పుడు కళాశాలాభవనములో నొక సభచేసి యుపాధ్యాయుల యొక్కయు బాలుర యొక్కయు సమక్షమున దొరతనము వా రంపిన సనదును నాకు బహిరంగముగా దయచేసిరి.

వితంతు వివాహప్రయత్న ప్రారంభదశలో నాకు విశిష్టజనులకంటె విద్యార్థిజనులే యెక్కువ సహాయులుగా నుండిరి. అట్లుండుటకు కారణ మే తద్విషయమయిన నా బోధనలు వారి మనస్సుల కెక్కుటయే. చిన్నవారికిని పెద్దవారికిని గూడ నేను సమానముగానే బోధించినను పెద్దవారి మనస్సులలో కంటె చిన్నవారి మనస్సులలో నామాట లెక్కువ దృఢముగా నాటుకొనుటకు కారణమేమి? పెద్దవారి హృదయములలో నానాటికే యేవో యభిప్రాయములు కుదురుపడి యావి కాలిన కుండలవలె గట్టిపడి యుండుటచేత నూతనోపదేశములు తాత్కాలికముగా పయి పయినె కొంతకాలము నిలిచి లోతుగా దిగకుండెను. చిన్నవారి హృదయములలో నానాటికే యభిప్రాయములును స్థిర

పడియుండక పచ్చికుండలవలె మెత్తనయి యుండుటచేత నూతనోపదేశములు సులభముగ నాటుకొని లోఁతుగా దిగి తొలఁగకుండెను. సత్కార్యబీజములను హృదయ క్షేత్రములయందు నాటించి సఫలము లగునట్లు చేయుటకయి బాల్యావస్థయే యుత్తమ మైనది. అందుచేత బాలురకు భగవద్భక్తియు పరోపకారాసక్తియు బోధించెడు పాఠశాల యుండినయెడల శీఘ్రకాలములో దేశాభివృద్ధి కలుగునని మొదటినుండియు నా నమ్మకము. ఈ నమ్మకముచేతనే యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగా రాస్తిక పాఠశాలను స్థాపింపఁ దలఁచినప్పుడు నే నాయనను ప్రోత్సాహ పఱిచితిని. ఆ పాఠశాల 1889వ సంవత్సరము వఱకు నుండినను మొదటఁ దలఁచుకొన్న యుద్దేశము లేవియు దానివలన నెఱవేఱలేదు. పాఠశాల కాస్తిక పాఠశాలయని పేరుపెట్టిన మాత్రమున సదుద్దేశములు నెఱవేఱ నేరవు; ఆ సదుద్దేశములను బాలుర హృదయములలోఁ బట్టించుటకుఁ దగిన శక్తి సామర్థ్యములును శ్రద్ధాభక్తులునుగల యుపాధ్యాయులుకూడ కావలెను. అట్టి యుపాధ్యాయులను సమకూర్చి యాస్తికమత పాఠశాలను స్థాపింపవలె నని నాయొద్ద చదువుకొని పట్టపరీక్షయందు కృతార్థులయి యున్నవారిని పట్టపరీక్ష తరగతిలోను ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలోను చదువుకొనుచున్న వారిని కొందఱిని దేశోపకారార్థముగా నధ్యాపకులుగానుండి పనిచేయునట్లు పురికొల్పి యొప్పించితిని. ఏఁటేఁట నిద్దఱిద్దఱి నుపాధ్యాయ పట్టమును బడయుటకయి సైదాపేట పంప నిశ్చయింపఁబడినది. మొదటి సంవత్సరమునం దనఁగా 1893వ సంవత్సరమునందు పట్టపరీక్షయందు కృతార్థులయి యుండిన రాయసము వేంకటశివుఁడుగారును సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారును ఈ సదుద్దేశముతోనే ఎల్. టి. పరీక్షకు చదువుటకయి సైదాపేటకు పోయిరి. మఱు సంవత్సరము సైదాపేట బోధనాభ్యసన కళాశాలకుఁ బంపుటకయి మఱి యిద్దఱు పట్టపరీక్షా సిద్ధులను సంసిద్ధులనుగాఁజేసి యుంచితిని. పనిచేయువారి తోడిపాటుగా పాఠశాలా భవనమునుగూడ సంపాదింపవలె నని నేను ప్రయత్నము చేయ నారంభించితిని. ఇన్నీసుపేట మధ్యమున నున్న విశాలమయిన తమ తోటను వ్యాడ్రేవు శ్రీరా

ములుగారు రు 1600-0-0లకు విక్రయించుట కొప్పుకొనిరి. ఆ రూపాయలను న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగా రిచ్చుట కొప్పుకొనిరి. కాకినాడ వాస్తవ్యులయిన గంజాము వెంకటరత్నముగారు వేయి రూపాయ లిచ్చునట్లు వాగ్దానముచేసి యా సొమ్మును నాయొద్దకుఁ బంపిరి. మఱి కొందఱు మిత్రులుకూడ సాయము చేయుటకుఁ బూనుకొనిరి. కాని రాజమహేంద్రవర రాజకీయ కలాశాలాధ్యక్షుని సాహాయ్యముకూడ నీ పనిలో నత్యావశ్యకము. ఆయనయు నస్మదాదులును గలిసి యెంతో ప్రయత్నముచేసి బాలురు చెడిపోకుండుటకయి పట్టణములో నున్న పాఠశాలల నన్నిటిని కొంచెము కాలము క్రిందటనే యొక్కటిగా కలిపి మాకార్య నిర్వాహణము క్రిందనే యున్నత పాఠశాలను స్థాపించితిమి. దానిని దొరతనము వారు పుచ్చుకొని దాని శాఖలుగా పట్టణములో రెండు మూడు మధ్యమ పాఠశాలలఁ బెట్టించు ప్రయత్నము నడుచుచున్నది. ఇంతలో నేనే మఱియొక పాఠశాలను పెట్టినయెడల తత్ప్రయత్నమునకు విఘాతము కలిగించు నుద్దేశముతో స్థాపించిన ప్రతిపక్ష పాఠశాలయని దొరగారను కొనవచ్చును. అందుచేత నేను నూతన పాఠశాలోద్దేశమును దెలుపుచు మెట్కాఫు దొరగారికి వ్రాసి, పాఠశాలా స్థాపనములో సాయము చేయవలసిన దనియు, ఏవిధముచేత నైనను పాఠశాలాస్థాపనము సాగకపోయిన యెడల సైదాపేటలో బోధనాభ్యసనకళాశాలలో క్రమశిక్షను బడయుచున్న వెంకటశివుఁడుగారిని మృత్యుంజయరావుగారిని రాజమహేంద్రనగరములో నుపాధ్యాయపదము నందుంచుటకు ప్రయత్నింపవలసిన దనియు కోరితిని. మెట్కాఫు దొరగారు నా కిచ్చిన ప్రత్యుత్తరములోని ముఖ్యభాగము నిందుదాహరించుచున్నాను.—

"I have read your letter and assure you I deeply sympathise with you in all you say...............If Govt. can not entertain Venkatasivudu and Mrityunjayarao in the enlarged staff which will be needed for the large middle department, another branch School will certainly be necessary and I see no reason why you or the Municipality should not carry it on.

Supposing Govt. do not provide for all the pupils at first it might be possible for you to continue one of the branches as you propose and allow it to be absorbed in the Govt. School afterwards. I have told Mr. Monro we must have *Telugu* L. T. s and though I had to take some sort of a compromise and suggest two Southern men for our last appointments in the College, I have stated my preference for those two young men of ours Venkatasivudu and Mrityunjayarao undergoing Training. I recommended the former to Mr. Kuder very strongly and I think he intends to take him. If not I will try my best to provide for both sooner or later. Assuring you of my high appreciation of your self denying life, I am &c. E. P. Metcalfe."

(నేను మీ యుత్తరమును చదివియున్నాను. మీరు చెప్పుచున్న దానిలో నంతలోను నేను మీతో నత్యంతసానుభూతిని గలవాఁడనై యున్నానని మీకు నిశ్చయముగా చెప్పుచున్నాను..................గొప్ప మధ్యమ నియోగమునకు కావలసివచ్చెడు పెద్దశిక్షక వర్గములో దొరతనము వారు వెంకటశివునకును మృత్యుంజయరావునకును పని యియ్యలేకపోయిన పక్షమున, ఇంకొక శాఖాపాఠశాల తప్పక యావశ్యకమగును. మీరుగాని పారిశుద్ధ్యవిచారణ సంఘమువారు కాని దానిని కొనసాగింప కూడదనుటకు నాకు కారణము కనఁబడుచుండలేదు. దొరతనము వారు మొట్టమొదటనే యుండతి విద్యార్థులకును తగిన యేర్పాటు చేయని పక్షమున మీరు చెప్పినట్లుగా శాఖలలో నొక దానిని మీరు జరపుచు తరువాత దొరతనము వారి పాఠశాలలో చేరనిచ్చుట మీకు సాధ్యము కావచ్చును. మాకు తెలుఁగు ఎల్.టీలు కావలెనని నేను మన్రో గారితో చెప్పియున్నాను. కాలేజిలోని మన కడపటి రెండు పనులకును దాక్షిణాత్యుల నిద్దఱిని సూచించి నే నొక విధమైన సమాధానము చేయవలసిన వాఁడనై నప్పటికిని క్రమశిక్షను పొందుచున్న వెంకటశివుఁడు

మృత్యుంజయరావు అను మన యిద్దఱు లేఁబ్రాయపువారికిని నే నాధిక్య మిచ్చెద నని చెప్పియున్నాను. వీరిలో మొదటివాని విషయమయి కూపరు గారితో మిక్కిలి బలముగా శ్లాఘించి చెప్పియున్నాను. ఆయన యతనిని తీసికొన నుద్దేశించు కొన్నాఁడని తలఁచుచున్నాను. కాని యెడల శీఘ్రము గానో యాలస్యముగానో యిద్దఱికిని పను లిప్పించుటకు నేను చేయఁదగిన దంతయుఁ జేసెదను.

మీ యాత్మసుఖత్యాగ జీవితముయొక్క నాయున్నత గుణగ్రాహకత్వమును గూర్చి మీకు దృఢీకరించుచు...... ఇ. టీ. మెట్కాపుగారు).

ఈ యుత్తరమునకు తరువాత దొరగారితో నేను స్వయముగా మా పాఠశాల విషయమయి మాటాడితిని. ఆయన యున్నత పాఠశాలను నేను పెట్టుటకొప్పుకొన లేదుగాని నేను మధ్యమ పాఠశాలతో తృప్తిపొందిన పక్షమున, పూర్వము పురజనులవలని చందాల మూలమున కట్టఁబడినట్టియు నిప్పుడు మ్యునిసిపల్ వారి యధీనము చేయఁబడియున్నట్టియు పురమందిరమున కెదురుగానున్న పాఠశాలాగృహమునుకూడ మాకిప్పించెద నని చెప్పెను. మధ్యమ పాఠశాలలో పనిచేయుటకు వెంకటశివుఁడుగా రొప్పుకొనలేదు; ఉన్నత పాఠశాలను పెట్టుటకు దొరగా రొప్పుకొనలేదు. అందుచేత నేను విఫలమనోరథుఁడనై నా యొద్దకువచ్చిన వేయిరూపాయలును గంగరాజు వెంకటరత్నముగారికి మరల నిచ్చివేసి యప్పటికి నా ప్రయత్నమును విడువవలసిన వాఁడ నైతిని. సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారును గోటేటి కనకరాజు గారును తామెంత తక్కువ జీతమునకైనను మధ్యమ పాఠశాలలో నైనను, పరోపకారమున కయి పాటుపడెద మని నిలిచియుండిరి. ఇంతలో పరీక్షా పర్యవసానము తెలిసినది. ఎల్. టీ. పరీక్షలో మృత్యుంజయరావుగా రొక్కరే కృతార్థులయిరి; వెంకటశివుఁడుగారు తప్పిపోయిరి. నా మాటను మన్నించి మెట్కాపు దొరగారు మృత్యుంజయరావుగారికి రాజమహేంద్రవర రాజకీయ శాస్త్ర పాఠశాలలో నొక్కసారిగా నూటయిరువదిరూపాయల పని యిప్పించిరి. కొంతకాల మయిన తరువాత తమ తోఁటి నియమమును మానుకొని మధ్యమ

పాఠశాలలోనే పనిచేసెద మని రాయసము వేంకట శివుఁడుగారును పల్లాని నరసింహరాయఁడుగారును తమ సమ్మతిని దెలిపిరి కాని వేంకట రత్నము గారు మొదలైన వారి కెవరి సొమ్మును వారికిఁబంపివేసి నా యేర్పాటుల నన్నిటిని త్రిప్పివేసికొన్నందున నప్పటికే కార్యము మించిపోయెను. వేయిరూపాయ లను వాగ్దానముచేసినగంజాము వేంకట రత్నముగారు కాకినాడలో న్యాయ వాదిగా నుండి విశేషవిత్తమార్జించి దేశాభిమాని యయి చెన్నపురి దొరతనము వారి శాసన నిర్మాణ సభలో సభ్యులయి కీర్తిశేషు లయిన యుదారపురుషులు. ఈయన నాయందు గౌరవము కలవారయి యుండి 1896 వ సంవత్సరమునందు నా పేరిట కాకినాడ కాలేజిలో విద్యార్థి వేతనమును స్థాపించుట కుద్దేశించి తన రెండువేలరూపాయల భీమా పత్రమును పంపినట్టు కార్యదర్శిగారు నా పేర వ్రాసి నప్పుడు నన్నువిడిచి నా కంటె నర్హులయిన వారి పేరిట స్థాపించవలసిన దని నేను కోరఁగా నా కిట్లు బదులు వ్రాసిరి—

"I came to the resolution you refer to after long deliberation. I do not know if I ever in all my life came to a sounder resolution than this one. I am sure you stand in need of no memorial of the kind, but you will not certainly grudge me the honour of being one of your humble, yet ardent, admirers. You cannot realize how much I used to admire you when I was quite a boy—though I never came under your direct influence—how far your example has influenced my public life and how admiration has grown as I saw more and more of you. It is only patriotic on the part of every educated man to try to hand down your noble life and example to posterity in the best way he thinks fit and I beg therefore you will kindly accede to my proposal and settle the terms of the Scholarship."

(మీ రుదాహరించిన నిశ్చయమునకు దీర్ఘాలోచన మీఁదనే నేను వచ్చితిని. దీని కంటె నెక్కువ మంచిదైన నిశ్చయమునకు నేను నా జీవిత

కాలములో నెప్పుడైన నచ్చితి నేమో నే నెఱుఁగను. ఈ విధమైన స్మరణ చిహ్నము మీకు కావలసియుండదనే యని నేను నిశ్చయముగా నెఱుఁగుదును; కాని వినయములయ్యును ప్రోత్సాహములైన మీ సాశ్చర్య ప్రశంసవులలో నొక్కఁడను గానుండు నట్టి గౌరవమును నాకు కలిగింప మీరు నిశ్చయముగా నిష్టపడకపోరు. నే నెప్పుడును మీ ప్రత్యక్ష ప్రాబల్యము క్రిందికి రాకపోయినను నేను కేవల బాలుఁడనుగా నున్నప్పుడును మీ విషయమయి నే నెంత యద్భుతపడుచుండెడి వాఁడనో మీ దృష్టాంతము నా బహిరంగ జీవితము నెంత వఱకు బలపఱిచినదో మిమ్మునుగూర్చి నే నెక్కుడుగా తెలిసికొనుచు వచ్చినకొలఁదిని నా శ్లాఘనపరత్వ మెట్లు హెచ్చుచువచ్చినదో మీరు తెలిసికొనఁగలరు. మీ మహనీయ జీవితమును దృష్టాంతమును తాను యుక్తమని భావించిన యుత్తమ మార్గమున పుత్రపౌత్ర పరంపరలో వ్యాప్తిఁ గలుగఁజేయుట కయి ప్రయత్నించుట విద్యార్థినైనవాని కెవని కైనను గౌరవాభిమాన మే యయి యుండును; కాఁబట్టి మీరు దయాపూర్వకముగా నా కగ్రత్య నిగ్రహము నంగీకరించి విద్యార్థి వేతనమును గూర్చిన యేర్పాటులను నిర్ణయింతు రని వేఁడుచున్నాను.")

ఈ పయి ప్రత్యుత్తరమునకు కారణమైన నా యుత్తరమునకు మూల కారణమైన కాకినాడ కాలేజి కార్యనిర్వాహక సభా కార్యదర్శియైన (దివాన్ బహాద్దర్) దురిసేటి శేషగిరి రావుగారి జాబునుగూడ నిందు ప్రకటించుట యుక్తమని భావించి యిట్లు కావించుచున్నాను—

" Mr. Ganjam Venkataratnam has endowed the Pittapur Rajah's College with his policy for Rs. 2,000 interest on which when realized is to be utilized as a scholarship to some poor boy in the College in your name and has requested me to wirte to you regarding the terms of the scholarship. I therefore request you will be good enough to furnish me with your views on this question."

(దాని మీఁదవడ్డి వచ్చినప్పుడు మీ పేరను కాలేజిలోని యొక బీద బాలునికి విద్యార్థివేతన మిచ్చుట కుపయోగించు నిమిత్తమయి తన రెండు వేలరూపాయల భీమాపత్రము పిఠాపురరాజా కాలేజికిచ్చి గంజాము వెంకట రత్నముగారు విద్యార్థివేతనముయొక్క యేర్పాటులనుగూర్చి మీకువ్రాయ వలసినదని నన్నుకోరియున్నారు. కాఁబట్టి యీ విషయమయి మీ యభిప్రాయ ములను దయచేసి తెలియఁజేయఁగలందులకు మిమ్ము వేఁడుచున్నాను.''—డి. శేషగిరిరావు, కార్యదర్శి.

ఆస్తిక పాఠశాలలో పనిచేసెద నని యుత్సాహముతో ముందుకు వచ్చిన గోటేటి కనకరాజుగారు కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట చెన్నపట్టణప్రభుత్వము వారి తెలుఁగు భాషాంతరీకర్తలయిరి. శాస్త్ర పాఠశాలలో నూఱురూపా యల జీతము మీఁద సహాధ్యాపకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సత్తిరాజు మృత్యుం జయరావుగారు నిగర్వియు నిష్కాపటియు నయి లోకహిత కార్యాచరణమునందు నిరుపమానోత్సాహము కలవారు; కేవలవాక్శూరతతో తృప్తినొందియుండక క్రియాశూరత్వమునకు త్రోవత్రొక్కుచుండినవారు; నేను పూనిన కార్య మును నాయనంతరమున కొనసాగింపఁగలవా రొక్కరు బైలుదేఱుచున్నారని నమ్మి నేను గవర్రాజుగారి మరణ దుఃఖమును కొంత మఱచుచుండెడివాఁడను. తా నొకటి తలఁచిన దైవ మొకటి తలఁచునన్న సామెత మనలోనున్నదే కదా! నే నిట్లెంతో యాశపడియుండఁగా నాతని దేహములో వ్యాధిప్రవేశించి యంతకంతకు ప్రబలి తుదకు క్షయలోనికిదిగి శీఘ్రకాలములోనే యాతని నీశ్వర సాన్నిధ్యమును జేర్చెను. ఈశ్వరభక్తియు ప్రార్థనసమాజ కార్యనిర్వాహణా సక్తియు సత్కార్యాచరణానురక్తియుఁగలవాఁ డయి సత్యసంవర్ధనిని నడుపుచు వచ్చిన తరుణవయస్కులలో నితఁడొక్కఁడు. ఇతఁ డాస్తిక పాఠశాలా భ్యుదయమున కయి తన జీవితమును సమర్పింప నిశ్చయము చేసికొన్న నిష్క లంక హృదయుఁడు. ఈతఁడు యౌవనదశారంభములోనే యకాల మృత్యు దేవతవాతఁబడినను, ఈతనివంటి వారితో పనిచేయ నుద్యమించిన యాస్తిక పాఠశాల ప్రయత్నమంతటితో నంతరింపలేదు. చిరకాలమడఁగియుండి పై

రాకుండిన యీ యుద్యమ బీజము కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట నంకురించి మరల తలయెత్తి పాఠశాలా స్థాపనరూపమున సఫలత నొందిన దయి శ్రీపిఠాపురపు రాజుగారి యనుగ్రహమువలన దివ్యభవనమును బడసి యాస్తికపాఠశాలా నామమున వెలయుచున్నది. ఈ పాఠశాలనుగూర్చి ముందు యుక్త సమయమున వివరముగా వ్రాయఁబడును.

1898 వ సంవత్సరమునందు చెన్నపురి దొరతనమువారు నన్ను సర్వకలాశాలా సభ్యునిగాఁ (Fellow of the Madras University) చేసిరి.

నా యారోగ్యహీనతను బట్టి వివేకవర్ధని నిలుపుచేయఁబడిన తరువాత 1891 వ సంవత్సరమునందు న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు తెలుఁగులో చింతామణి యను మాసపత్రికను స్థాపించి మా వివేకవర్ధనీముద్రాక్షరశాలలోనే దానిని ముద్రింపించుచువచ్చిరి. దానికి నేనును వ్రాఁతలో సహాయుఁడనయి వ్రాయుచుంటిని. దాని కయిన సమస్తవ్యయములను సుబ్బారావు పంతులుగారే భరించు చుండెడు వారు.

1897 వ సంవత్సరము జూన్ నెలలో గోదావరీ మండల సభ యేలూరు పట్టణమునందు జరిగినది. ఆ సంవత్సరము జూన్ నెల 9 వ తేదిని మండల సాంఘిక సభకూడ నక్కడనే జరిగినది. ఈ సభకు గౌరవనీయులైన న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగా రగ్రాసనాధిపత్యము వహించుట కేర్పాటు చేయఁబడినను కార్యాంతరముచేత వారాదినమున నక్కడకు రాలేకపోవుట యనివార్య మయినందున వారిస్థానమున నన్నగ్రాసనాసీనునిగా నియమించిరి. మా మండలములో సాంఘిక మండల సభలు జరగుట కదియే యారంభము. వ్యావహారికసభ కెందఱు జనులు వచ్చిరో యంతమంది యీ సాంఘిక సభకును వచ్చినందున మా మండలములో జనులు సాంఘిక విషయములయందుకూడ శ్రద్ధవహించుట కారంభించి రనుట స్పష్టమగుచున్నది. ఈ నెలలోనే కృష్ణామండల సభకూడ కూడెనుగాని యా మండలమునందు సాంఘిక సభజరగలేదు. ప్రత్యేకముగా సాంఘిక సభలు జరగక పోయినను

వ్యావహారిక సభలలోనే సంఘసంస్కార విషయములు కొన్ని చర్చింపఁబడుచువచ్చుట యాచారమయి యుండెను. కాని వ్యావహారిక సంస్కార పక్షమువారి నాయకులు సాంఘిక సంస్కార పక్షాభిమానులు కాకపోవుటచేత నా సంవత్సరమున కృష్ణామండల సభలో నా యంశము చర్చించుటకేర్పఱుపఁబడిన సాంఘిక విషయములు కొన్నియుఁగూడ కాలము చాలదన్న మిషమీఁద విడిచిపెట్టఁబడినవి. వింజమూరి భావనాచార్యులుగారు మొదలయిన సాంఘిక సంస్కార పక్షావలంబుల సంఖ్య యత్యల్ప మయినందున వారేమియుచేయ లేక పోయిరి. ఏలూరిలో జరగిన మామండల సాంఘిక సభలో నింకొక విశేషముకూడ నడచినది. అంతకెప్పుడును స్త్రీలు పురుషుల సభలకు వచ్చుట యాచారములేదు. సాంఘిక విషయములు సాధారణముగా స్త్రీలతో సంబంధించిన వగుటచేత నట్టి విషయము లాలోచింపఁబడు నప్పుడు స్త్రీలుండుట యభ్యర్థనీయ మని నే నచ్చటి పెద్దమనుష్యులతో గొందఱితో ముచ్చటించితిని. నా మాటలు విన్నప్పుడు కలిగిన యుత్సాహములో తమ భార్యలను రేపటి సభకుఁదీసికొని వచ్చెదమని యనేకులు వాగ్దానము చేసిరి. అందుచేత స్త్రీలు కూర్చుండి వినుటకయి ప్రత్యేకముగా సభాశాలలో నేర్పాటు చేయఁబడినది. ఈ సంగతి పట్టణములో తెలియఁగానే పూర్వాచార విరుద్ధమయిన కార్యము జరగఁబోవుచున్నదని సంక్షోభము పుట్టినది. ఈ సంక్షోభమునకు భయపడి యుత్సాహముతో మొదట ముందుకు వచ్చిన వాక్శూరులు కొందఱు సభకు తమ భార్యలను తీసికొని రాలేకపోయినను ధైర్యశాలులనేకులు తాముచేసిన వాగ్దానములను చెల్లించుకొనఁగలిగిరి. వారిలో నిద్దఱి నామముల నిందుఁ జేర్చుచున్నాను. అందొకరు దాసు శ్రీరాములు పంతులుగారు. ఆయన భార్య యాదినమున బహిష్ఠయగుట తటస్థించెను. అయినను తాము మాట తప్పిరని నే ననుకొందునేమో యని యామెను స్నానముచేయించి సభకు వారు తీసికొనివచ్చిరి. రెండవ వారు సత్తిరాజు కామేశ్వరరావుగారు; ఈయన సత్తిరాజు మృత్యుంజయరావుగారి తమ్ముఁడు. భార్యను సభకు తీసికొనిపోయిన పక్షమున, ఆయనతోడి తమ సంబంధమును వదలుకొందుమని

యన్నలు బెదరించినను లక్ష్యము చేయక యాయన నాఁటి యౌవనమున భార్యను సభకు సాహసముచేసి తీసికొనివచ్చెను.

నేను కొన్నిసంవత్సరములనుండి చెన్నపట్టణమునకు పోవలెనని తలఁచు చుండిన వాఁడనయి 1894వ సంవత్సరమునందు వేసవికాలపు సెలవులలో నేనక్కడకుఁ బోయినప్పుడు పురసవాకములో నా స్నేహితులైన మన్నవ బుచ్చయ్య పంతులు గారి యింటికి కెదురుగా నొక యిల్లుకొని, తరువాత నేను వాసము చేయుటకు సౌఖ్యముగా నుండునట్లు దానిని పడఁగొట్టించి మేడయిల్లు కట్టించితిని. జన్మస్థలమును బాల్యమిత్రులను విడిచి పరస్థలములో క్రొత్తవారిలో నుండునట్లు నన్ను ముఖ్యముగా ప్రేరేచిన ప్రయోజనములు రెండు—అందొకటి నా పుస్తకములను చెన్నపట్టణములో సంపుటములనుగా ముద్రింపించుకొనవలెననుట; రెండవది సంఘసంస్కారవిషయమున రాజధానిలో పనిచేయవలెననుట. నేను చేసిన పుస్తకముల సంఖ్య నానాఁటికి పెరుగుచున్నది. మంచి పనివాండ్రు దొరకక పోవుటచేత వానిని నేత్రానందకరముగా ముద్రింపించుట రాజమహేంద్రవరము వంటి చిన్నపట్టణములో నాకు సాధ్యముగాలేదు. ఒకవేళ మంచి కాగితముల మీఁద పుస్తకములను చక్కఁగా ముద్రింపించుట సాధ్యమైనను వానికిచ్చట స్వర్ణాక్షరములతో మంచిపట్టు అట్టలు కట్టించుట నాకసాధ్యముగాఁ గనఁబడెను. అందుచేత పుస్తకముల పనిని చెన్నపట్టణమునకు పోయి చేయించుట కయి నిశ్చయించుకొంటిని. ఈ పని విశేషవ్యయసాధ్యము; ఆదు మెంత వచ్చినను నా సొమ్మిప్పటి నప్పుడే యేదో యొక పనికి వ్యయపడు చుండుటచే కాని నా చేతిలో ధనము నిలువయుండుట యెప్పుడును తటస్థింపలేదు. నా పుస్తకముల నితరుల ముద్రాయంత్రములలో ముద్రింపవలెనన్నచో వేలకొలఁది రూప్యములు కావలసియుండును? అంత సొమ్ము నే నెక్కడనుండి తేఁగలుగుదును? అందుచేత సులభముగా పని జరపుకొనుటకయి యొక నూతన ముద్రాయంత్రమును చెన్నపట్టణములో స్థాపించి దానిలో పని నడవ నారంభించు కొంటిని. అంతగాక పోయిన కొంతయైనను ఈ పనికి సహాయము ధనము కావలసియున్నది. ఈ ధనమును సమకూర్చుట కయి నా వివేకవర్ధని

ముద్రాక్షరశాలను చిత్రపు నరసింహారావుగారి కమ్మివేయుటయే కాక నా మిత్రులయిన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులవారియొద్ద వేయి రూపాయల ఋణము చేయవలసిన వాఁడనైతిని. నేనడిగినందునను నా తోడ్పాటు లేక చింతామణి పత్రికను రాజమహేంద్రపురములో నడపుట కష్టముగా కనఁబడి నందునను సుబ్బారావు పంతులుగారాపత్రికను చెన్నపురిలో నడుపుటకు నా కిచ్చివేసిరి. నేనింగ్లండునకు వ్రాసి యావిరితో పని చేయుటకు తగిన మంచి ముద్రాయంత్రమును చెన్నపురికి తెప్పించి యుంచి దానికి చింతామణీ ముద్రాక్షరశాల యని పేరు పెట్టితిని.

ఆరంభములో నున్నత పాఠశాలకంటె నెక్కువ పాఠశాల లేకపోవుటచేత విద్యావ్యాప్తి తక్కువగా నుండినట్టియు చిరకాల మయోమార్గ సంబంధము సహితము లేకపోవుటనుబట్టి నవనాగరికతా సంపర్కము కొఱవడి యుండినట్టియు గోదావరీ పుణ్యనదీ ప్రాంతమగుటచేత ఛాందస బ్రాహ్మణ మండలితో నిండియుండి కర్మరతులకు నివాసమయి నవాచార విద్వేషమునకు ప్రసిద్ధికెక్కినట్టియు మాఱుమూలనున్న రాజమహేంద్రపురమునందు సంఘ సంస్కారకార్యము నారంభించితిని. ఊసరక్షేత్రమునందు బీజావాపము చేసి పెంటకట్టి రేయింబగళ్లు కష్టపడు కర్షకుని కృషివలె నాకృషి యక్కడ నా కోరికకు తగినంత ఫలదాయకము కాకపోవుటచేత, చిరకాలమునుండి సర్వకళాశాలాది సమస్త విద్యాలయములకును నిలయమగుటచేత విశేష విద్యావ్యాప్తి కలిగియుండినట్టియు నానా ముఖములనుండి వచ్చి సంధించెడి యయోమార్గములచేతను ఖండాంతరములనుండి సహితము వారవారమును వచ్చెడు ధూమనౌకలచేతను వివిధ నవనాగరిక జనతా సంసర్గము కలిగియుండినట్టియు వివిధదేశాగత వివిధాచార వివిధమత వివిధవ్యవహార సమ్మిశ్రమగుటచేత పూర్వాచార పరాయణ శుద్ధశ్రోత్రియ జనసమాకీర్ణము కానట్టియు రాజ్యమధ్యస్థమయి సముద్రతీరమున నున్న చెన్నపట్టణమందు నాకృషి సారవంతమైన దివ్యక్షేత్రమునందు విత్తనములు చల్లిన కృషీవలుని కృషివలె స్వల్పకాలములో ననాయాసముగా విశేషఫల ప్రదమగు నని నమ్మి నేను చెన్నపురిలోనే స్థిర

నివాస మేర్పఱుచుకొన నుద్దేశించితిని. ఈ యుద్దేశముతో ముందుగా జీతము ముట్టని పద్ధతిమీఁద రెండు సంవత్సరములు సెలవు పుచ్చుకొని తదనంతరము పని మానుకొని యచ్చటనే నిలిచిపోవలె నన్న నిశ్చయముతో మనస్సులో వియోగచింతాక్లేశము లేనివాఁడను కాక పోయినను ముందధికోపయోగకర కార్యమును జేయఁగలుగుదు నన్న యూఱటతో జన్మస్థలమును విడువ శంకింపకుంటిని.

నేను తమ నడుమనున్న కాలమున నెట్లున్నను, నేను తమ్ము విడిచిపోవ నున్నట్టు తెలియఁగానే తమ లోఁటిభేద భావమును మఱచి నా యభిప్రాయ ములతో నేకీభవించినవారును ఏకీభవింపనివారును కూడ నాకు గౌరవము చూపుటలో నొక్కటిగా చేరి రాజమహేంద్రపుర వాసులు నాతోడి వియోగ మును గూర్చి తమ విషాదమును దెలుపుచు సభలలో ప్రసంగములు చేసియు నాపైని పద్యములు వ్రాసియు నాకు విందులుచేసియు బహువిధముల నా మీఁద నాదరమును జూపిరి. అనేక సమాజముల వారు నన్ను నడుమఁగూర్చుండఁబెట్టుకొని ఛాయాప్రతిమలను దీయించిరి. నా స్తోత్రపాఠములను వార్తా పత్రికలకుఁ బంపిరి. ఇట్లు చేయఁబడిన కోలాహలములను వార్తాపత్రికల వలనఁ దెలిసికొని నా మిత్రులయిన రంగయ్యసెట్టిగారు 1897వ సంవత్సరము నవంబరు 18 వ తేదిని చెన్నపట్టణమునుండి నా కిట్లు వ్రాసిరి.—

"I have with immense pleasure read reports of the grand entertainments given in your honor. At last Rajahmundry has shown, though unpardonably late, its gratitude to you for your untiring exertions in the cause of Telugu Literature and all-important social Reform. Surely it must be excruciating to one's feelings to think of leaving his birth-place after such a long course of successful career. But the very fair prospect before you in the adopted city may to some extent cheer you up. I ardently hope Madras will appreciate your disinterestedly voluntary services. Of course the social Reform party will muster strong around

you, but, alas ! will the influencial and educated gentlemen of position and fame extend their right hand to so worthy a person as thy good self ? May God help them to do the needful for the cause and for themselves !"

(మీ గౌరవార్థముగా నియ్యఁబడిన గొప్పసత్కారములను గూర్చిన ప్రకటనలను నేనత్యంత సంతోషముతో చదివియున్నాను. క్షమింపఁగూడని యాలస్యముతోనైనప్పటికిని తుదకు రాజమహేంద్రవరము తెలుఁగు భాషాభివృద్ధిలోను సర్వప్రధానమైన సాంఘిక సంస్కారములోను మీ యెడతెగని ప్రయత్నములకయి మీ యెడల తన కృతజ్ఞతను జూపియున్నది. జయప్రదమయిన చర్యయొక్క యటువంటి దీర్ఘాచరణమునకు తరువాత తన జన్మస్థలమును విడువఁదలఁచుట తన మనస్సునకు నిశ్చయముగా నెంతో సంతాపకరముగా నుండవలెను. కాని మీ స్వీకృత పట్టణములో మీ ముందున్న మిక్కిలి యనుకూలమైన యుత్తరాపేక్ష కొంతవఱకు మీకుత్సాహమును కలిగింపవచ్చును. ఫలాపేక్షలేక మీరయాచితముగా నర్పించెడు సేవను చెన్నపట్టణము గ్రహించి మెచ్చఁగలుగునని నేను మనఃపూర్తిగా కోరుచున్నాను. సాంఘిక సంస్కార పక్షము వారు నిశ్చయముగా మీ చుట్టును బలముగా చేరుదురు. కాని, అక్కటా! అధికారమును ప్రసిద్ధియుఁగల ప్రబలులైన విద్యాధురీణులు మీవంటి యర్హపురుషునికయి తమ కుడిహస్తమును చాపుదురా? కార్యముకొఱకును తమకొఱకును ఆవశ్యకమైనది చేయుటకయి దేవుఁడు వారికి తోడ్పడును గాక!)

ఈ ప్రకారముగా నన్నాదరించి వీడుకొల్పిన దొక్క రాజమహేంద్రవర నివాసులు మాత్రమే కారు. కాకినాడ పురనివాసులును సభచేసి యీ ప్రకారముగానే నన్ను సత్కరించి వీడుకోలిచ్చిరి. ఇట్లు స్వదేశీయుల దీవనలను బడసి 1897 వ సంవత్సరాంతమునందు సకుటుంబముగా నేను చెన్నపురిఁ జేరితిని. నేను రాజమహేంద్రవరమును విడుచునప్పటికి కూడ నిరువదియేడు స్త్రీ పునర్వివాహములు జరిగినవి. వానిని గూర్చి చెప్పవలసిన విశేషములంతగా లేవుగాని 1892 వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 6 వ తేదిని

జరగిన 19 వది యైన మానూరి పురుషోత్తము పంతులుగారి వివాహమును గూర్చి మాత్రము కొంచెము చెప్పవలసియున్నది.

అప్పుడు పదునాలు సంవత్సరముల ప్రాయముగల యొక చక్కని మాధ్వబాల వితంతువు కాకినాడలో నున్నదనియు, ఆ చిన్నదానికి వివాహము చేయవలె నని తండ్రి కిష్టమున్నను బంధువులకును స్వాములవారికిని భయపడి యతఁడు పైకి రాఁజాలకున్నాఁడనియు, తాయి సూర్యప్రకాశరావు నాయఁడుగారు మొదలైనవారు నాకు కాకినాడనుండి వ్రాసిరి. ఆ కాలము నందు మాధ్వమతస్వాములవారు మా మండలమునందు శిష్యసంచారము చేయుచుండిరి. స్వాములవారు గురుదక్షిణ గైకొని శిష్యులకు తప్తముద్రాంకణము చేయుదురు; ఉద్యోగములలో నున్న వారందఱును మూడేసి నెలల జీతము గురుస్వాములవారికి సమర్పింపవలసి యుండును; స్వాములవారేయే గ్రామములకు విచ్చేయుదురో యాయా గ్రామములలోని బాలవితంతువులకు కేశ ఖండన మహోత్సవము నడచుచుండును. ఈ స్వాములవారి బారినుండి తప్పించుట కయి యా చిన్నదానితండ్రి స్వాములవారు రాజమహేంద్రవర ములోనుండి నంతకాలమును తన కొమారితతో కాకినాడలో నుండెను. స్వాములవారు రాజమహేంద్రవరమునుండి కాకినాడకు విజయము చేయఁగానే యాయన కాకినాడ విడిచి కుటుంబ సహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి యిన్నీసుపేటలో నొక యింటిలో కాపురముండెను. ఆ యింటిలోనే యా కాలమునందు పట్టపరీక్ష తరగతిలో చదువుచున్న సత్తిరాజు మృత్యుం జయరావుగారును కుటుంబసహితముగాఁ గాపురముండుట తటస్థించెను. ఆయన తమ్ముఁడైన కామేశ్వరరావుగారు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలో చదువుకొనుచుండెను. ఆ బాలవితంతువు తనకు వివాహము చేసికోవలెనన్న యిచ్ఛగలదనియు, తగిన వరుని కుదిర్చి తెలుపఁగానే బైలుదేఱి వచ్చెద ననియు, మృత్యుంజయరావుగారి భార్యతో చెప్పెను. ఆమె యా సంగతిని భర్తకు చెప్పఁగా నతఁడు నాకుఁ దెలిపెను. ఇఁక వరాన్వేషణము చేయవలసి యున్నది. ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష తరగతిలో కొంతకాలము నావద్ద చదువు

కొని యప్పుడు తాళ్లపూడిలో తాలూకా హేడ్డు గుమాస్తాగా నున్న మా నూరి పురుషోత్తము పంతులవివాహితుఁడయి యుండెను. ఆయనకు వ్రాసి పిలిపించి విచారింపఁగా వితంతువును వివాహమాడుట కతఁ డంగీకరించెను. అంతట నాతనిని మృత్యుంజయరావుగారి యింటికిఁబంపి, యచ్చటి కాయనభార్యచేత వధువును పిలిపించి, ఉభయులను మాటాడించితిమి. వధూవరు లిరువురును పరస్పరానురాగము గలవారయి వివాహమున కొప్పుకొన్న తరువాత రెండు మూడు సారులు వారిని మృత్యుంజయరావుగారి యింటనే మాటాడించి యొక భానువారమునాఁడు వివాహ ముహూర్తము నిర్ణయించి యా దినమున ప్రాతఃకాలముననే వచ్చి మా యింటనుండవలసిన దని వరున కుత్తరము వ్రాసితిని. ఆ దినముననే మా యింటికి వచ్చుట కయి వధువుతోఁ గూడఁ దెలిపి యేర్పాటుచేసితిని. వధూవరు లిట్లు రహస్యముగా మాటాడుకొనుచున్న సంగతి తల్లిదండ్రులకుఁ గాని బంధువులకుఁ గాని యితరులకుఁ గాని తెలియదు. చూచినవారు వరుఁడు తన మిత్రుఁడైన మృత్యుంజయరావుగారిని చూచి మాటాడి పోవుటకొఱకే యచ్చటికి పోవుచున్నాఁ డనుకొనిరిగాని వధువుతో మాటాడుట కొఱకని యెవ్వరును భావింపలేదు. నా యుత్తర ప్రకారముగా ముహూర్తదినమున వరుఁడు వచ్చి మా యింటఁ బ్రవేశించెను. వధువురాకను బ్రతీక్షించుచు నేను సాయంకాలము నాలుగు గంటలవఱకును మా యింట వేచియుంటినిగాని యప్పటికిని వధువురానందున రాఁగానే సమాచారము పంపవలసిన దని నా భార్యతో చెప్పి నేను నా మిత్రు లయిన సుబ్బారావు పంతులుగారి యింటికిఁబోయి మాటాడుచుంటిని. ఇంతలో నొక భృత్యుఁడు వచ్చి యమ్మగారింటికి రమ్మన్నారని చెప్పెను. నేను సంగతి గ్రహించి వెంటనే యాయనవద్ద సెలవుగైకొని బైలుదేఱి వచ్చునప్పుడు త్రోవలో నా మిత్రులైన పోలీసు ఇన్‌స్పెక్టరు గుమ్మడిదల మనోహరము పంతులుగారిని కలిసికొని నేను వర్తమానము చేసినప్పుడు పంపుటకు రక్షకభటులను కొందఱిని సిద్ధముగా నుంచుమని చెప్పి యింటికి వచ్చితిని. వధువుయొక్క బంధువులు కొందఱు పట్టణములో ప్రముఖులుగా నున్నారని యెఱిఁగిన వాఁడనయి

వారేదో తొందరచేయక యూరకుండ రని తెలిసికొని సాయంకాల మారు గంటలయిన తరువాత మా యింటికి రండని యానటికే విద్యార్థులకు చెప్పి పుచ్చితిని. వివాహమునకుఁ గావలసిన సమస్త సన్నాహములను నేను ముందుగానే చేసియుంటిని. తనంతవచ్చుటకు వధువునకు మాయిల్లు తెలియదు; ఎవ్వరయి నను తీసికొని వచ్చి యామెను మాయింట నప్పగింపవలెను; వచ్చునప్పుడు మావా రెవ్వరైన వెంటనుండిన యెడల జను లనుమానపడి బంధువులకుఁ దెలిపినచో కార్యమునకు విఘ్నము కలుగును. కాఁబట్టి ముందేఁబదిగజముల దూరములో మృత్యుంజయరావుగారి తమ్ముఁడు కామేశ్వరరావుగారు పోతగట్టు మీఁద నడుచునట్లును, వెనుక మార్గములో వధువాయన ననుసరించి నడుచుచు నతఁ డేవీధులలో తిరుగునో తానా వీధులలో తిరుగుచుండునట్లును, అతఁడే యింటి వీధిగుమ్మము మెట్లెక్కి దిగునో యది మా యిల్లని గ్రహించి యందు ప్రవేశించునట్లును, సంకేత మేర్పఱిచితిమి. ఆ సంకేత ప్రకారముగా వధువు సాయంకాలము తండ్రి యిల్లు విడిచి పైటికి పోయిన తరువాత తల్లిని అక్కగారిని ఏమఱించి కామేశ్వరరావుగారి వెనుక నడిచివచ్చి మాయిల్లు చొచ్చెను. నేను సుబ్బారావు పంతులుగారి యింటినుండి వచ్చునప్పటికి నన్ను చూచుట కయి వధువునకు సన్నిహితబంధువును పట్టణమునకు స్థిరపండ విధాయియయ్యున్న తాడూరి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులుగారు వచ్చియుండిరి. ఆయనను మేడమీఁదికి తీసికొనిపోయి కూరుచుండఁబెట్టి, క్రిందికి దిగివచ్చి తోరణములు మొదలయినవి కట్ట నియమించి, నే నాయనతో మాటాడి పంపివేయుటకు మరల పైకిపోయితిని. నేనెంత తొందరపడినను శీఘ్రముగా నన్నాయన విడిచిపెట్టనందున సాగనంపుట కయి యాయనను వెంటఁగొని క్రిందికి దిగునప్పటికి దాదాపుగా నాలుగంటలయినది. ఆయన వీధిద్వారమునకు తోరణములు కట్టియుండుట చూచి "నేఁడేదో శుభకార్యములాగున నున్నది" అని నాతో ననెను. "అలాగున నేయున్నది" అని నేను బదులు పలికితిని. "వధూవరు లెవ్వరు?" అని యాయన నన్నడుగఁగా, "రేపు మీకు తెలియవచ్చు" నని చెప్పి యాయనను పంపివేసి యేర్పాటులు చేయుట

కయి లోపలికి వచ్చితిని. ఇంతలో విద్యార్థులు సన్నద్ధులయి వచ్చినందున వారిని ప్రతిద్వారముకడను అయిదారుగురిని నిలిపి నేను లోపలికి రానిమ్మన్న వారిని దప్ప నితరుల నెవ్వరిని లోపలికి రానీయవలదని నియమించి, వధూవరులను పీటలమీఁదఁ గూరుచుండఁబెట్టి పెండ్లితంతు నడుపుట కయి యుపక్రమించితిని. ఇంతలో నన్నుఁజూచుట కయి మాశాస్త్ర పాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడుగా నున్న కోలాచలము అప్పయ్యా దీక్షితులుగారు రాఁగా నే నాయనతో మాటాడుచు నిలుచుండియుండఁగా నే సింహద్వారమునొద్ద పెద్ద కలకలము వినఁబడెను. వధువుయొక్క బంధువులు గుంపుగా వచ్చి లోపల చొరఁబడపోఁగా విద్యార్థులు రానీక వారిని వారించినందున నా కలకలము కలిగెను. కోలాహలముయొక్క కారణమును విచారించుట కయి నేను సింహద్వారము వద్దకు పోఁగా, అక్కడ వధువు పినతండ్రియైన సామూరి అంతన్న పంతులుగారు మొదలయినవారియొక్క పెద్దగుంపు కనఁబడెను. అంతన్న పంతులుగారు రాజమహేంద్రవర ప్రేషణకార్యస్థానాధ్యక్షులు. అంతన్న పంతులుగారు తమ్ము "మా సీతమ్మను చూచి మాటాడ నియ్యవలసినది" అని నన్ను గోరిరి. వధువు పేరు సీతమ్మ. తండ్రిమాత్రము వచ్చి మాటాడవచ్చునని నేను చెప్పితిని. అక్కగారిని తన్నుగూడ రానియ్యవలసిన దని యంతన్న పంతులుగారడిగిరి. అల్లరిచేయక దూరముగా నిలుచుండి వధువుతో మాటాడిపోవుటకు వారొప్పుకొన్న మీఁదట వారిని మువ్వురను లోపలికి రానిచ్చితిని. వారి వెంట మఱికొందఱు తోసికొనివచ్చి లోపలఁ బ్రవేశింపఁ బ్రయత్నించిరికాని విద్యార్థులు జాగరూకులయి వారి నావలికి గెంటివేసిరి. వారు పెద్దిగారిని లోపలఁ బ్రవేశింపఁ జూచిరికాని యక్కడ సహితము విద్యార్థులచేత బలవంతముగా వెడలఁగొట్టఁబడిరి. ఆ వచ్చిన వారిలో విశేష భాగము వంటబ్రాహ్మణులును అంచెలు మోచు ధావకులును అయి యున్నారు. పిండ్రల సాహాయ్యముచేత వధువును బలవంతముగా నీడ్చుకొనిపోవ నిశ్చయించుకొని వచ్చిరి కాని పరమ విశ్వాసులయిన విద్యార్థుల బలముచేత వారు లోపల నడుగుపెట్ట శక్తులుగాక విఫల మనోరథులయిరి. ఇఁక లోపలికి వచ్చినవారిలో వధువు

యొక్క యగ్రసోదరి పెండ్లిపీటమీఁద వరుని సరసను గూరుచున్న చెల్లెలి పయినిబడి కట్టుకొన్న పెండ్లిచీరను చింపి యీడ్చుకొనిపోఁ జూచెనుగాని యింతలో నాయాజ్ఞమీఁద విద్యార్థు లడ్డుపడి కాళ్లొక్కరును చేతులొక్క రునుబట్టి యెత్తుకొనిపోయి యఱచుచుండఁగా నామెను వీధిలో నినుకలోఁ గూలవేసిరి. మగవారి నిరువురను నేనే పలకఁ గొనివచ్చి మాటాడుచు, వధూ వరులవద్దనున్న రబ్బాప్రగడ పాపయ్యగారు మొదలైనవారితో మంత్రములు చదివి వివాహము కానియ్యవలసినదని కేక వేసితిని. అంతట వారు విఫల ప్రయత్నులయి మాయిల్లు వెడలి యక్కడనుండి తిన్నగా నారక్షకకార్య స్థానమునకుఁ బోయి యుక్తవయస్సురాని పడుచును బలవంతముగా తండ్రి సంరక్షణమునుండి యెత్తికొని వచ్చినట్టు నామీఁద నా రాత్రియే యభియోగ మును దెచ్చిరి. ఆరక్షకశాఖవారి కోరికమీఁద మఱునాఁడు రాజకీయ వైద్యుఁడు మాయింటికి వచ్చి పడుచును పరీక్షించి యామెను పదునాలుగేండ్లు దాఁటినవని నిర్ణయపత్రము నిచ్చెను; అందుమీఁద నభియోగము త్రోసివేయఁ బడెను. ఆ రాత్రి జరగిన చర్యను చెంతనుండి చూచుచుండిన యప్పయ్య దీక్షితులుగా రప్పుడు తన కాళ్లు సహితము వడఁకఁజొచ్చె నని చెప్పి నా ధైర్య మున కద్భుతపడుచున్నట్లు పలికెను. వరుఁడు సహితము తన కప్పుడు దేహ మంతయు కంపమెత్తె ననియు, ఆ భయసమయములో నే మూలనుండియైన గోడదూకి పాఱిపోయి ప్రాణములు దక్కించుకొనవలె నన్న బుద్ధి పుట్టెననియు, తరువాత నాతో ననెను. ఈ వరుఁడిప్పుడు కాకినాడ మండలకరగ్రాహి కార్య స్థానములో నెల కఱువది రూపాయల జీతముగల పనిలో నున్నాఁడు. ఈ వివాహమువలనఁ గలిగిన ప్రథమ సంతానమైన కొమారితను పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁ డయి బందరు నోబిలుకాలేజీలో నుపాధ్యాయుఁడుగ నున్న యొక ధీరుఁడు వివాహమాడి సంతాన లాభమునొంది సుఖించుచున్నాఁడు. చీరచించి పెండ్లిపీటలమీఁద నున్న పడుచునంత యల్లరిచేసిన యక్కగారే నాలవదినమున మఱల మాయింటికి వచ్చి చెల్లెలి తల దువ్విపోవుటయే కాక తరువాత చెల్లెలి కన్నియో పురుళ్లు పోసెను.

దీని తరువాత జరగిన వివాహమనఁగా 20వ వివాహ మిప్పుడు పిఠాపుర సంస్థానమునం దుద్యోగములో నున్న యాదిపూడి సోమనాథరావు గారిది. ఈయన వివాహమాడిన సీతమ్మ యను బాలవితంతువు గంజాము మండలములోని యాసికా గ్రామమునుండి రాజమహేంద్రవరము వచ్చినది. ఆకాలమునం దయోమార్గము లేదు; అక్కడనుండి రాఁ దలఁచిన వారు రాజమహేంద్రవరమునకు మోటుబండ్లమీఁద రావలెను. ఈ చిన్నది రాజమహేంద్రవరములో వితంతువులకు వివాహము చేయుచున్నారని యన్నగారు వృత్తాంత పత్రికలలో చదువఁగా విన్నదఁట! అంతేకాక యీమె యన్నగారు నాపుస్తకములను గొన్నిటిని తెప్పించి చదువుచుండెనఁట! వితంతు వివాహములు జరుగుచున్నట్టు వినెడు బాలవితంతువులకు తాముకూడ వివాహసౌఖ్య మనుభవింపవలె నన్న యభిలాష పుట్టుట యస్వాభావికము కాదు కదా! అట్టివారు లోకనిందకు వెఱచి తమ యభిమతమును వెలిఁబుచ్చక సాధారణముగా మనసులోనే యడఁచుకొను వారయినను, ఈ చిన్నది మాటల ధోరణిని మెల్లగా తన వదినెగారితో "రాజమహేంద్రవరములో బాలవితంతువులకు వివాహములు చేయుచున్నారఁట" అని నోరు జాఱవిడిచెనఁట! ఆ మాట వినఁగానే వదినెగారు "ఆమాట అనఁగూడదు. తప్పు" అని మఱఁదలిని మందలించెనఁట! ఆమె మనస్సువిఱిఁగిన దయి యీ చిన్నది మఱియెప్పుడును వివాహము పేరు తలపెట్టక తానును తనవలెనే పసితనములోనే పతిని గోలుపోయిన మఱియొక బాలవితంతువును గలిసి యాలోచించుకొని రాజమహేంద్రవరమునకు పోవ నిశ్చయించుకొని యొకనాఁ డెవ్వరికిని దెలియకుండ గ్రామము విడిచి బైలుదేఱి విశాఖపట్టణ మండలములోని విజయనగరము వఱకును వచ్చునప్పటికి రెండవ చిన్నదాని ధైర్యముచెడి ముందుకు సాగ సాహసింపలేక యామె యక్కడనే నిలిచిపోయెనఁట! ఈ చిన్నది మాత్రము వెనుకడుగుపెట్టక యొక్కతెయు బైలుదేఱి చేతిపెట్టెలోని బంగారము సహిత మమ్ముకొని కొంతదూరము బండిచేసికొనియు కొంతదూరము నడిచియు నెంతో కష్టపడి ముందు సుఖపడఁగల నన్న యాశాపాశ మీడ్చుకొనిరాఁగా

నిరంతర ప్రయాణములుచేసి తుదకట్లో శరీరమును రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జేరిచి మాయింటఁబడి లబ్ధమనోరథ యయ్యెను. చిఱుత ప్రాయముగల యొక యనాథకాంత యొంటిగా బైలుదేఱి మండలములు దాఁటి చేతి సొమ్ములేక నూఱులకొలఁది మైళ్లు ప్రయాణము చేయఁగలుగుట శ్లాఘాపాత్రముకాదా? ఈమెను సోమనాథరావుగారు 1893-వ సంవత్సరము జూను నెల 28-వ తేదిని పరిణయ మయిరి.

నేను 1897-వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెలలో చెన్నపట్టణముచేరి పరశువాకములోని స్వగృహమునందు ప్రవేశించి యందే చింతామణీ ముద్రా యంత్రమును స్థాపించి నా పుస్తక ముద్రణమున కారంభించి పనిచేయఁ జొచ్చితిని. నా పుస్తకములపని ముగియునప్పటికి రెండు సంవత్సరము లయినది. నా పుస్తకము లన్నియు పది పెద్ద సంపుటములలో ముద్రింపఁబడినవి. అచ్చు తప్పులు దిద్దుచుండెడు బండపనిని నేనే స్వయముగా చేయవలసిన వాఁడ నగుటచేత దుర్బల మయిన నా శరీరము మఱింత దుర్బలపడినందున సంవత్సర కాలము నడపిన తరువాత చింతామణీ పత్రికను నడపలేక నిలుపుచేయవలసిన వాఁడ నైతిని. సంఘసంస్కారణ సమాజమునకును, దక్షిణ హిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకును, నే నధ్యక్షుఁడనుగాఁ జేయఁబడితిని. చెన్నపురి పాఠ శాలా పుస్తక దేశభాషాసంఘమువారు తమ కార్యనిర్వాహక సభ్యులలో నన్నొకనిగాఁ జేసికొనిరి; దొరతనమువారు తమ పఠనీయ గ్రంథసభలో నన్నొక సభ్యునిగాఁ జేసిరి; సర్వకళాశాలవారు తమ ద్రావిడభాషాధ్యయన సభలో నన్ను సభ్యుని గావించిరి; కట్టకడపట ప్రభుత్వమువారు పరగ్రాసాలు మొదలైనవారిని జేయు తెలుఁగు పరీక్షలలో నన్నొక పరీక్షకునిగా నియమించిరి.

సంఘసంస్కారణ సమాజకార్యములయందును, బ్రహ్మసమాజ ధర్మ వ్యాపనమునందును, నాకు విశేషాభిమానము. ఈ విషయములో సహితము కార్యశూరత నాకు ప్రియము; క్రియాశూన్యమైన కేవల వాక్శూరత నాకు అప్రియము. నేను చెన్నపురి పోవునప్పటికి వార్తాపత్రికలలో సంఘసంస్కారణ సమాజమువారిచే నేర్పాటుచేయఁబడిన సంస్కారభోజనములు శ్లాఘింపఁబడుచు

వచ్చినవి. జయప్రదముగా జరుగుచున్నవని శ్లాఘింపఁబడుచు వచ్చినసంస్కార భోజనముల కౌతూహలాతుఁడనయి యొకసారి నేను పోయితిని. భోజనమునకు పోవఁదలఁచిన వారియ్యవలసిన యర్ధరూప్యమును నేను ముందుగానే చెల్లించితిని; రాకపోకలకు నాకు బండికూలి యొనిమిదణాలయినది. ఈ భోజనములు పురమందిరములోని యొకగదిలో నేర్పాటుచేయఁబడినవి. దాక్షిణాత్య బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు వంటచేసి యొకగదిలో సిద్ధముచేయఁగా నేఁడెనమండ్రు కలిసి భోజనములుచేసిరి; అట్లు భోజనములు చేసినవారిలో నిద్దఱు బ్రాహ్మణేతరులు సహితముండిరి. చేతిరూపాయ వదలినను దాక్షిణాత్యభోజనము నాకు సరిపడనందున నింటి కాఁకలితో వచ్చి మరల భోజనము చేయవలసినవాఁడ నైతిని. భోజనమయిన తరువాత సావకాశముగా కూరుచుండి సంస్కార భోజనముయొక్క శ్లాఘ్యతనుగూర్చి యాలోచింపఁగా దాని యాధిక్యముగాని యందలి విశేషముగాని నాకు బోధపడినదికాదు. ఇంకొకసారి యడిగి తెలిసికోవలెనని తలఁచియుండఁగా మరల సంస్కారభోజన దినము వచ్చినది. ఆసారియు వెనుకటివలెనే నేను భోజనమునకుఁ బోయితిని గాని వెనుకటి భోజనమును బట్టి యెక్కువ తెలివిగలవాఁడనయి యీసారి యింటిభోజనము చేసి మఱి పోయితిని. తక్కినవారు భోజనము నారంభించి యాఁకలి తీర్చుకొనుచుండఁగా కడుపు నిండియుండినవాఁడ నగుటచేత మాటల నారంభించి నేను నా సంశయములఁ దీర్చుకొనుచుంటిని. ఈ సంస్కార భోజనములో విశేషమేమి యని మొదట నడిగితిని. ఇందు బ్రాహ్మణులును బ్రాహ్మణేతరులును గలిసి సహపంక్తిని భోజనము చేయుట యని యుత్తరము చెప్పిరి. ఈ వచ్చినవారి పేరులును భోజనము చేసినవారి పేరులును వృత్తాంత పత్రికలలో ప్రచురింతురా యని మరల నడిగితిని. పేరులు ప్రకటింపఁబడిన యెడల నీ భోజనములే యుండవని యొకరు బదులుపలికిరి. మాయవేషములయందు స్వభావ ద్వేషముగల నేను విని యూరకుండఁజాలక పేరు లితరులకు తెలియుట కిష్టములేని కార్యభీరులు మహాశూరులవలె నేఁటి సంస్కారభోజనము బహు జయప్రదముగా జరిగినదని వార్తాపత్రికలలో ప్రకటించి దూరపువారిని ప్రతారించుట యేమి పౌరుషమని

తూలనాడితిని. అటు తరువాత సంస్కారభోజనములు జరుగుచువచ్చినవో లేవో నాకు తెలియదు; కాని నన్నెప్పుడును మరల సంస్కారభోజనములకు పిలువనులేదు; సంస్కారభోజనప్రశంసను జేసిన ప్రకటనలను వార్తాపత్రికలలో నేనెప్పుడును చదువనులేదు.

నేను చెన్నపురిచేరిన శీఘ్రకాలములోనే సంఘసంస్కరణ సభా సమావేశమయినప్పుడు క్రియలేని పయిపయి వేషములతో ప్రయోజనము లేదనియు, స్థిరముగా నుండెడు పనిని దేనినైనను చేయవలయుననియు, సభలోఁ జెప్పితిని. సభవారు నామాటల నామోదించి వితంతు శరణాలయము నొకదానిని స్థాపింతమని మహోత్సాహముతో నిశ్చయించిరి; దానికిల్లు కావలసియున్నందున, ఇల్లుకొనుటకై కావలసిన ధనమును తాను పెట్టుబడి పెట్టెదనని ఎస్. కే. రామస్వామయ్యగారు దారాళమనస్సుతో సభలో చెప్పిరి. సభవా రాయనకు వందనము లాచరించి చందాలు పోగుచేసి చందా ధనములోనుండి యింటికయిన సొమ్మును వ్యయపెట్టవలయు ననియు, ఈలోపల రామస్వామయ్యగారివద్ద నూటికి నెలకు రూపాయి వడ్డికి కావలసినధనము బదులుపుచ్చుకొని యిల్లు కొనవలసినదనియు, నిశ్చయములు చేసి తగిన గృహమును విచారించికొనుటకయి నా కధికారమిచ్చిరి. సమాజము వారు ప్రారంభించుకొన్నందున నీ పెట్టినపని నిర్విఘ్నముగా నెరవేరునని నేనెంతో సంతోషించి, యా దినము మొదలుకొని మా యింటి సమీపమున నెక్కడనైన నొక యిల్లు సంపాదించుటకయి ప్రయత్నము చేయ నారంభించితిని. వెల్లాల వీధిలో నేనున్న యిల్లు 23-వ సంఖ్యగలది. ఆ వీధిలోనే 20-వ సంఖ్యగల గృహ మమ్మకమునకు రాఁగా రు. 3800-0-0 లకు బేరము నిశ్చయపఱిచి యింటి స్వత్వ పత్రములను గైకొని నా యొద్ద నుంచుకొంటిని. తరువాత నింటివారు కొన్ని దినములకు నా యొద్దకు వచ్చి వేఱొకరు తమయింటికి నాలుగువేల రూపాయ లిచ్చెదమని వచ్చినారనియు, తమ పత్రములను తమ కిచ్చివేయవలసినదనియు, కోరిరి. బేరము నిశ్చయమయినందున సొమ్మును మాత్రమే యిత్తునుగాని పత్రముల నియ్యనని నేను నిరాకరించితిని. ఋణము నిమిత్తమై రామస్వామయ్యగారి నడుగఁగా, ఆ సొమ్ము ప్రత్యేకముగా

తనదికాక యుక్తవయస్సురాని తన తమ్మునివంతుతోఁ జేరియున్నదనియు తగి నంత ప్రాతిభావ్యములేక తాను బదులియ్యఁజాలననియుఁ జెప్పెను. ఇప్పుడు కొనఁబోయెడి యింటిని మాత్రమే కాక యా వీధినే యున్న నా యింటినిగూడ నాధారముంచెదననియు, వడ్డితోఁగూడ ఋణము తీర్చుటకు నేను పూటపడెద ననియు, చెప్పితిని. నామాట లాయన తల కెక్కక యప్పటికిని నప్పియ్యఁజాల నని తెలియఁబలికెను. వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమయి యాయన యప్పిచ్చెదనన్న సొమ్ములో విశేషభాగ మాయన సంఘసంస్కరణ సమాజ కార్యదర్శిగారి కింటి తాకట్టుమీఁద బదులియ్యఁగా నా యిల్లాయనకే యింకొక రికి కుదువపెట్టఁబడి యుండినందున నష్టమైనదని విన్నాను. ఈ లోపల నింటి వారు నేను సొమ్మియ్య లేకపోయినందున పదునేను దినములలోపల క్రయధన మియ్యక పోయినయెడల నింటివెలకును నష్టికిని న్యాయసభలో వ్యాజ్యము తెచ్చెదమని న్యాయవాదిచేత నాకు నివేదన పత్రమును బంపిరి. అప్పుడు సంఘ సంస్కరణ సమాజమువారి సభ సమకూర్చించి యప్పటి నాస్థితిని సర్వమును వారికి నివేదింపఁగా, గృహస్వామిని వ్యాజ్యము వేసికోనియ్యవలసిన దనియు సంవత్సరములోపల తీర్పుకాదనియు నప్పటిమాట చూచుకోవచ్చుననియు వారు సెలవిచ్చిరి. నిష్కారణముగా సభలకెక్కుట నా కిష్టములేదు. అందు చేత నేనింటివారి న్యాయవాదితో మాటాడి ప్రస్తుత మేనూరురూపాయలిచ్చు నట్లును తక్కిన మొత్తము మూడునెలలలోపల నిచ్చి యిల్లు స్వాధీనము చేసికొను నట్లును సొమ్ములోపల నియ్యలేకపోయిన పక్షమున నప్పుడిచ్చిన యేనూరు రూపాయలను వదలుకొనునట్లును ఒడంబడిక చేసికొని, సర్వకళాశాలా పరీక్షకుఁడనుగా నుండుటచేత నాకు వచ్చిన మూల్యములోనుండి యేనూరు రూపాయలు సంచకరు విచ్చితిని. మూడుమాసములలోపల మూడువేల మున్నూఱు రూపాయలను చెల్లింపవలసియున్నందున దానికొఱకు మిత్రుల నడిగియు వ్రాసియు ప్రయత్నము చేయ నారంభించితిని. చెన్నపట్టణములో మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగా రేనూఱు రూపాయలును డాక్టరు సి. వీ. రామారావుగారు నన్నూఱు రూపాయలును కాకినాడలో గుగ్గిరాల

ప్రకాశరావుగారేనూఱురూపాయలును రాజమహేంద్రవరములో న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారేనూఱురూపాయలును పోలవరము జమీందారు గారు వేయిరూపాయలును నూటికెనిమిదణాల వడ్డికి నాకు బదులిచ్చిన న్యాయాపదనుండి తొలఁగించిరి. వీరిలో దుగ్గిరాల ప్రకాశరావు గారు నావద్ద వడ్డిని పుచ్చుకొనలేదు; పోలవరము జమీందారుగారసలే పుచ్చుకొనలేదు. ఈ సాయము చేసినందునకయి నేను కృతజ్ఞుఁడ నయి వీరికి వందనముల సమర్పించుచున్నాను. తక్కినవారి ఋణములు తీర్చినపిమ్మట పోలవరము జమీందారుగారి యప్పును సావకాశముగాఁ దీర్పఁదలఁచితిని. నేను 1901వ సంవత్సరము మార్చి 12వ తేదిని వారి ఋణవిమోచనమునకయి యేనూఱు రూపాయలను మొదటఁ బంపినప్పుడు వారీ క్రిందియుత్తరమును వ్రాసి సొమ్మును తిరిగి పంపివేసిరి.—

"COSMOPOLITAN CLUB
12—3—01.

Dear and respected Sir,

Your kind letter and the amount of Rs. 500 you sent per bearer are just to hand. Kindly accept this amount as donation for the Widows' Home and oblige. I return it with thanks and hope you will not be displeased with me for so doing. I am sorry I could not find time to see you again. I am going to-night and shall see you again in about two weeks.

With my best regards,
I am yours very sincerely and faithfully,
K. R. V. KRISHNA RAU."

(మీదయాపూర్వకమయిన జాబును మనుష్యునిచేత వీరు పంపిన రు 500 లును ఇప్పుడే చేతికి చేరినవి. దయచేసి యీ మొత్తమును వితంతు శరణాలయమునకు నా దానముగా నంగీకరించి యనుగ్రహింపుఁడు. నేను

దానిని వందన పూర్వకముగా తిరిగి పంపివేయుచున్నాను; ఇట్లు చేసినందుకు నా విషయమయి యతృప్తి పొందరని నమ్ముచున్నాను. నేను మిమ్ము తిరిగి చూచుటకు సమయము చేసికోలేనందుకు చింతిల్లుచున్నాను. నే నీ రాత్రి పోవుచున్నాను. సుమారు రెండు వారములలో మిమ్ము మరలఁ జూచెదను.

నా యుత్తమ ప్రేమతో............కె. ఆర్. వీ. కృష్ణారావు.)

ఈయన నన్ను మరలఁ గలిసికొన్నప్పుడు తక్కిన యేనూఱు రూపాయలును గూడ తనదానముగా స్వీకరించి వితంతు శరణాలయము నిమిత్తము వుపయోగపఱుపవలసినదని చెప్పిరి. నేను వందన పూర్వకముగా వారి దానము నంగీకరించి, యాదృచ్ఛికమైన వారి యౌదార్యమునకు సంతోషించితిని. ఈయన పాఠశాలలో నాయొద్ద చదువుకొను నప్పటినుండియు వినయ విధేయతలును నాయెడల నాదర గౌరవములును గలవారయి యుండిరి. చమురు రంగులతో చేయఁబడిన నా చిత్రపటమును వేయిరూపాయల వెలగల దంతగోళక్రీడా ఫలకమును (Billiards table) రాజమహేంద్ర పురమందిరమునకు బహుమానము చేసిరి.

వితంతు శరణాలయమును చెన్నపురిలో స్థాపించెదమని సంఘ సంస్కరణ సమాజమువారు ప్రకటన పత్రికలను బంపినప్పుడు

మిస్ (డాక్టరు) మేక్ఫెయిలు దొరసానిగారు రు 50-0-0 లును, మిస్ మ్యానింగు దొరసానిగారు రు 20-0-0 లును, భాస్కరభట్ల లక్ష్మమ్మగారు రు. 1-0-0 యు, కొటికలపూడి సీతమ్మగారు రు. 5-0-0 లును, రాచర్ల రత్నమ్మగారు రు. 4-0-0 లును, దామరాజు సుందరమ్మగారు రు. 4-0-0 లును, సత్తిరాజు శేషమాణిక్యాంబగారు రు. 2-0-0 లును, కందుకూరి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు రు. 5-0-0 లును, ఆదుర్తి రామారావుగారు రు. 25-0-0 లును, యస్. యన్. సుబ్రహ్మణ్య అయ్యరుగారు రు. 3-0-0 లును, శ్రీ రాజారామచంద్రరాజుగారు రు. 15-0-0 లును, వినాయగరావుగారు రు. 25-0-0లును, మొత్తము మీఁద రు. 159-0-0 ల నాయొద్దకుఁ బంపిరి. ఈ సొమ్మునక్కాని వశమున నుండుటకంటె సమాజమునొద్ద నుండిన నెక్కువ సురక్షిత మని

భావించి యీ మొత్తముతో నా సొమ్ము కొంతచేర్చి రు 375-0-0 లను వితంతు శరణాలయ మూలధనము క్రింద సమాజనిధిలో నుంచుట కిచ్చితిని. ఏఁటేఁట సమాజపు లెక్కలలో పయి మొత్తము కనఁబఱుపఁబడుచు వచ్చెను కాని కార్యదర్శి యుద్యోగాంతరము మీఁద బొంబయికి వెళ్లినప్పుడు నే నాతని యధీనములోనున్న సమాజపు సొత్తు నప్పగించుకోఁబోఁగా పయి మొత్తము కాగితము మీఁదనే కాని పెట్టెలో కనఁబడలేదు. ఆ సొమ్మేమయిన దని నే నాయన నడుగఁగా సమాజముయొక్క యితర కార్యములకు కర్చయి పోయిన దని యాయన సమాధానము చెప్పెను. సమాజము నిజముగా ధన విషయమున హీనస్థితిలోనే యుండెను. 1900 వ సంవత్సరారంభములో నింటి యద్దెక్రింద తొంబది రూపాయలు బాకి పడియుండెను. అది తీర్చుటకు సమాజమునకు శక్తిలేదు. ఈ ప్రకారముగా నప్పులలో సాగనిచ్చిన మొదల కొంతకాలమునకు సమాజమే యుండదని నే ననుకొని సమాజము నిమిత్తమయి సొంత యింటి నొక దానిని కట్టించి యియ్యవలెనని యుద్దేశించి పగకు వాకము గంగాధరేశ్వరునికోవెల వీధిలో నొక స్థలము సంపాదించి 1900 వ సంవత్సరములో నొక యిల్లుకట్టించి 1902 వ సంవత్సరములో దానిపైని మేడవేయించి యిచ్చితిని. దీనికంతకును నాకు రు. 1250-0-0 లు వ్యయ పడినవి. సమాజమును లేఖ్యారూఢము (Register) చేయింపవలసిన దనియు చేయింపఁగానే నేను దానిని సమాజముపేర వ్రాయించి యిచ్చెద ననియు చెప్పుచువచ్చితిని గాని నేను చెన్నపురిలో నున్నకాలములో వారట్లు చేయలేదు. ఆ యిల్లు సమాజముయొక్క యనుభవములోనే యుండినది. ఇట్లుండఁగా రెండు మూడు సంవత్సరముల క్రిందట సమాజకార్యదర్శి నాకు మూల నుండుటచేత సామాజికుల కక్కడకుపోవుట కష్టముగా నున్నదనియు, దానిని రు 650 లకు విక్రయించి దానిని నిజ ధనముగా నుంచుకొని పట్టణ మధ్యమున సమాజమందిరమును కట్టించెదమనియు, నాకు వ్రాసిరి. నే నా మందిరమును జనోపయోగకరముగా నుండుటకొఱకే కట్టించితిని గాని యెవ్వరికో తన కాఁపు రము నిమిత్తమమ్మివేయుటకు కట్టించలేదనియు, అది లోకోపయోగకరమైన

పనికొఱకే యెప్పుడు నుండవలయు ననియు, నే నుత్తరము వ్రాసితిని. ఆ మందిరముయొక్క క్రిందిభాగములో దక్షిణహిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమువారు తమ రాత్రిపాఠశాల నుంచుకొని నెలకు నాలుగు రూపాయ లద్దె యిచ్చుచుండిరి. వారా యిల్లు రు 650 లకు తమకే విక్రయించునట్లు చేయవలసిన దని నాకు వ్రాసిరి. ఆ యింటి నెప్పుడును కాపురముకొఱకమ్మివేయకుండునట్లును, జనోపయోగకరములైన పనులకే యుపయోగించుచుండునట్లును, నేను చెన్నపట్టణము వెళ్లినప్పుడు నన్నక్కడనుండ నిచ్చునట్లును, వారొప్పుకొన్నమీఁదట సంస్కరణ సమాజమువారిచేత బ్రహ్మసమాజమున కాయింటిని రు 650.0.0 లకు అమ్మించి సొమ్మిప్పించితిని. ఈ క్రయ ధనమును మహారాజా గజపతిరావుగారి ధర్మపత్ని బ్రహ్మసమాజమువారి కిచ్చెను. సంఘ సంస్కరణ సమాజమువారు నాకప్పటి కియ్యవలసియుండిన యిన్నూఱు రూపాయలును నేను క్రయధనములోనుండి తీసికొని వంటయింటిని మఱుఁగుదొడ్డిని నీటిగొట్టమును సమకూర్చుటకయి బ్రహ్మసమాజమువారి కిచ్చివేసితిని. ఆ యిల్లు తమ కిప్పించిన యెడల వేయి రూపాయలును అంతకంటె నెక్కువయు నిచ్చెదమని కొందఱు గృహస్థులు నాయొద్దకు వచ్చిరి కాని కాపురములుండుటకయి నేనిప్పింప నని వారితోఁ జెప్పి పంపివేసితిని.

నేను వితంతు శరణాలయమును చెన్నపట్టణములో స్థాపించి మా యింటనే జరపుచుంటిని. ఇద్దఱో ముగ్గురో నలుగురో వితంతువు లెప్పుడును మా యింటనుండుచునే వచ్చిరి. నేను వారిని విద్యానిమిత్త ముపాధ్యాయినుల బోధనాభ్యసన పాఠశాలకుఁబంపి జీతము లిచ్చి చదువు చెప్పించుచు, వారికన్న వస్త్రాదులను పుస్తకములను ఇచ్చుచు, వ్యాధిసమయములయందు వైద్యము చేయించుచు, వితంతు శరణాలయమును నడుపుచువచ్చితిని. ఈ శరణాలయమును రాజధానియైన ద్రావిడదేశమునం దుంచినను, అందు చేరిన వారిలో నిరువురు తప్ప తక్కిన వారందఱును తెలుఁగు దేశమునుండి వచ్చిన వారే యయియుండిరి. ఆ యిరువురిలో నొక్కతె మాత్రమే యఱవబాల వితంతువు; రెండవ యామె తిరునల్వెల్లినుండి తండ్రిచేత తీసికొని రాఁ

బడిన తెలుఁగు బాలవితంతువు. ఈ కడపటి చిన్నదానిని సోమనాథరావు గారి తమ్ములైన గోపాలశర్మగారికిచ్చి వివాహముచేసితిని. మొదటి చిన్నది మిక్కిలి తెలివిగలదయి పాఠశాలలో బహుమతులను బడసి సంవత్సరకాల ముండిన మీఁదట తండ్రివచ్చి వేసవికాలపు సెలవులలో తనయొద్దనుంచు కొని మరలఁ బంపెదనని నాతో నమ్మఁబలికిరానని యేడ్చుచుండఁగా పిల్లదానిని బలవంతముగా తీసికొనిపోయి బంధువుల బాధచేత మరలఁ బంపకపోయెను. నే నక్కడనున్న కాలములో మాయింట పదివితంతు వివాహములు జరిగినవి. ఈ పదింటిలో మూఁడవదియు నేను చేసినదానిలో ముప్పదవదియు నైన యొక్క వివాహమును గూర్చి మాత్ర మిందు ముఖ్యముగా ముచ్చటింపవలసి యున్నది.

గోదావరి మండలములో నుపదండవిధాయియు నాతోడ సహాధ్యాయి యు నయి యుండిన కనపర్తిసంజీవరాయఁడుగారి కోడలును, కొంతకాలము సహాయకరగ్రాహిగా నుండిన కొమ్మూరి వేంకటాచలము పంతులుగారి కొమారి తయు నైన శ్రీమహాలక్ష్మమ్మయను నామె కాకినాడనుండి వచ్చి రెండు సంవ త్సరములు చెన్నపట్టణములో నా యొద్దనుండెను. ఆమె కొంతరూపవతియు విద్యావతియు ధీమతియు నయి యుండెను. ఆమె పూర్వచరిత్రమును గూర్చి కొన్ని ప్రవాదము లుండెనుగాని నాయొద్దనున్నప్పుడు సత్ప్రవర్తనముకలది గానే యుండెను. నా యొద్దకు వచ్చినవారిని సాధారణముగా నేను చెడు నడతకవకాశము కలుగకుండునట్లు నిర్బంధములోనే యుంచుచుండుదును. ఆమె కప్పటికిరువది సంవత్సరములు దాఁటియుండవచ్చును. ఆమె తాను పట్టపరీక్ష యందుకృతార్థుఁడయియున్న వానినిగాని వివాహము చేసికొనని నియమము చేసికొనెను. ఆ నియమమున కనుకూలముగా పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడయిన విశ్వ రుఁడొక్కఁ డామెను కామించి పరిణయముచేసికొనుట కంగీకరించెను; ఆమెయు నాతనిని కామించి వివాహమాడుట కొప్పుకొనెను. నేనును సమ్మ తించి రెండు మూఁడు సారులు మాయింట నా యెదుట సుఖియులను మాటాడుకొ నిచ్చితిని. ఇట్లించుమించుగా కార్య నిశ్చయ మయిన తరు

వాత నాకు కొన్ని క్రొత్త సంగతులు తెలియవచ్చినవి. అవి విన్నపిమ్మట నేనా దాంపత్యము సుఖప్రదము కానేరదని భావించి యీ సంబంధమును మాన్పింపఁ జూచితినిగాని యెంతో కష్టము మీఁదఁగాని నాకది సాధ్యమైనది కాదు. ఈ లోపల రెండు మూడుత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడచిన మీఁదట వరుఁడే యీవఱకు జరిగిన వాగ్దానము జరప నక్కఱలేదని నాకు వ్రాసెను. ఇట్లు కార్యభంగ మయిన తరువాత శీఘ్రకాలములోనే నాకు పరమ మిత్రులయి యుండిన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారి తమ్ముఁడు నలుబదేండ్లు దాఁటిన వాఁడు పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడు గొప్ప రాజకీయోద్యోగియయి యున్నవాఁడు విధురుఁడైన శేషగిరిరావు పంతులుగారు నాయొద్దకు వచ్చి తనకు వితంతువును వివాహ మాడవలెనని యిచ్ఛగలదనియు నా యొద్దనున్నవారిలో తగిన వారిని తెలుపవలె ననియు నన్ను కోరిరి. అప్పుడిద్దఱు నాయొద్దనుండిరి. అయిద్దఱిని గూర్చియు నాకు తెలిసినది చెప్పితిని. ఆయిరువురిలో నీమె నాతఁడు వరించెను. ఆయనకడ నేనేమియు మఱుఁగు పెట్టక నేను విన్నప్రవాదములను చెడిపోయిన వివాహవృత్తాంతమును సవిస్తరముగాఁ దెలిపి నా యొద్దనున్న యుత్తరముల నాతని కిచ్చితిని. వధూవరు లొకరినొకరు చూచుకొని యొండొరులతో మాటాడుకొని పరస్పరానురాగము గలవారయి వివాహమున కొప్పుకొనిరి. నేనును కార్యనిశ్చయముచేసితినిగాని వివాహమునకు ముందీ కార్య విషయము సుబ్బారావు పంతులుగారికి తప్పక తెలుపవలెనని చెప్పితిని. తెలుపఁగానే యాయన తప్పక యొప్పుకొందురని నానమ్మకము. ఆయన దీనికి ప్రతికూలురుగా నుందురని నేనెప్పుడును తలఁపలేదు. శేషగిరిరావు పంతులుగారు తా నొకసారి వితంతు వివాహమునుగూర్చి సూచనగా నన్నగారితో ప్రస్తావింపఁగా, అందులో కష్టము లున్నవని చెప్పుటయే కాక అట్టి వివాహము కర్తవ్యము కాదని నిరుత్సాహపఱచెననియు, వివాహమునకుఁ బూర్వ మాయనకుఁ దెలియనిచ్చుట యుక్తముకా దనియు, నాతోఁ జెప్పిరి. నేనా యాలోచన కంగీకరింపక పంతులుగారికి తెలియకుండ వివాహము జరగ నేర దనియు, తెలియఁజేసినచో నీ వివాహమున కాయన తప్పక సమ్మ

తించు ననియు, ఒకవేళ సమ్మతింపక పోయినను నేను వివాహమును జరపెద ననియు, ఈ వివాహనిశ్చయమునుగూర్చి నే నాయనకు వ్రాసెదననియు, శేషగిరి రావుగారితో చెప్పితిని. ఆయన కొంచెము సేపాలోచించి మీరు తెలుపుటకంటె నేనే తెలుపుట సముచితముగా నుండు ననియు, తాను రాజమహేంద్రవరము పోయియన్నగారితోఁజెప్పి తా నుత్తరము వ్రాసెదననియు, చెప్పి నన్ను త్తరము వ్రాయవలదని వేఁడెను. నేనందునకు సమ్మతించి వ్రాయక యూరకుంటిని. ఈ యాక్షేపణమే లేక యుండిన పక్షమున వివాహము బహు దినముల క్రిందటనే చెన్నపట్టణములో జరిగియుండును. ఇంతలో శేషగిరిరావుగారికి సెలవు దినము లయిపోవచ్చినవి; ఆయన బొబ్బిలికి పోయి పనిలో చేరవలెను. అందుచేత శేషగిరిరావు పంతులుగారు నావద్ద సెలవు పుచ్చుకొని, రాజమహేంద్రవరమునుండి యన్నగారితో మాటాడి యుత్తరము వ్రాసెద ననియు, ఉత్తరమందఁగానే వధువును వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చి వివాహముచేయించి పోవలసిన దనియు, చెప్పిపోయెను. చెప్పినట్టు రాజమహేంద్రవరమునుండి యుత్తరము వ్రాయలేదుగాని, వధువును తీసికొనిరావలసినదని యాయన బొబ్బిలినుండి తంత్రీవార్తను బంపెను. ఆ తంతి సమాచార మందఁగానే తమ్ముఁడన్నగారితో చెప్పి యనుమతి పొందెనని యూహించి, వధువును వెంటఁగొని భార్యాసహితముగా బైలుదేఱి యయోమార్గమున రాజమహేంద్రవరము మీఁదుగాపోయి విజయనగరమును జేరితిని. శేషగిరిరావుగారి భటులు నన్ను విజయనగరములోకలిసికొని, బండ్లమీఁద గజపతి నగరమునకుఁ గొని పోయిరి. శేషగిరిరావుగా రావఱకే యచ్చటకు వచ్చియుండి వివాహమునకుఁ గావలసిన సన్నాహముల నన్నిటిఁ జేసియుంచిరి. నే నాయనను చూడఁగానే మొదట వేసిన ప్రశ్న "మీయన్నగారు చెప్పఁగానే సమ్మతించిరా?" అని. తా నాయనతో చెప్పలేదనియు, వివాహానంతరమున వ్రాయ వచ్చుననియు, చెప్పినప్పుడు నా మనసునకు గలిగిన విచార మింతంతయని చెప్ప నలవి కాదు. అంతదూరము వచ్చిన తరువాత వివాహము జరుపింపక పోవుట యుచితముకాదని తలఁచి 1900-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 26-వ

లేదని కార్యమును జరపి వధువును మగనివద్ద విడిచి నేనును నా భార్యయు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిమి. వచ్చిన దినముననే మార్గాయాసము కొంచెము తీఱిన తరువాత సాయంకాలమున పురమందిరమునకుఁ బోయితిని. అక్కడ సుబ్బారావు పంతులుగారు మొదలైన మిత్రులనేకులుండిరి. సుబ్బారావు పంతులుంగారితో మాటాడి నేను విజయనగరము నుండి బోవుటయు, గతదినముననే గజపతి నగరములో నాయన తమ్ముని వివాహమును జరపి చెన్నపట్టణము పోవుటకయి తిరిగి వచ్చుచుండుటయు చెప్పి, తమ్ముని వివాహ వార్తను నేనే యాయనకు మొట్టమొదట నివేదించితిని. నేనా వార్తతెలిపి నప్పుడాయన మొగమునందు కొంచెము వైవర్ణ్యము కనఁబడెనుగాని కోప చిహ్నము లేవియుఁ గానరాలేదు. ఆయన యిఁక నచ్చట నుండక బండియెక్కి వెంటనే యింటికిఁబోయిరి. నేను పురమందిరమునందు మఱి కొంతసేపుండి మిత్రులవద్ద సెలవు పుచ్చుకొని యింటికిఁబోయితిని. మఱునాఁడు మిత్ర సందర్శనార్థమయి నేను సుబ్బారావు పంతులుగారి యింటికిఁబోయి నప్పుడు మా యిరువురకును జరగిన సంభాషణము మిత్ర సమావేశ సమయమున జరగఁ దగినదిగానుండలేదు. ఆయన నన్నేమియు పరుషభాషణము లాడక పోవుటయేకాక దూషణముచేయఁదొడఁగిన తల్లిని వారించినను నా విషయమైకోపమును ననాదరమును జూపిరి. నేనచ్చట నిలువక వెంటనే సెలవు పుచ్చుకొని బైలుదేఱి యాయన యప్పటి కోపోద్రేకమును దలఁచుకొని, యాయనకు వివాహమునకు ముందు చెప్పకపోవుటయే మంచిదయ్యె ననియు, చెప్పి యుండిన యెడల తల్లియు నన్నగారును ముందు నిలిచి శోకించుచు కోపించుచు వలదని వారించుచున్నప్పుడు వారిని నిరాకరించి కార్యముచేసికొను నంతటి ధైర్యము శేషగిరిరావు పంతులుగారి కుండియుండ దనియు, త్రోవ పొడుగునను నాలో నేననుకొనుచు మా యింటికి నడచితిని. మొదటి నుండియు వితంతు వివాహకార్యములయం దంత యభిమానము కలవారయి కార్య నిర్వహణ విషయమున నాకెన్నియో విధముల సహాయపడుచుండిన సుబ్బారావు పంతులుగారికి తమ్ముఁడు వితంతువును వివాహము చేసికొన్నంత

మాత్రముచేత నంత యాగ్రహ మేల కలుగవలెనో నే నప్పు డూహింప లేక యల్పకాలములోనే యాకస్మికముగా నుదయించిన యా కోపాగ్ని చల్లారిన తరువాత మా యిరువురి మైత్రియు యథాపూర్వముగానె యుండునని నేనను కొంటినిగాని నేననుకొన్నట్లుగాక యా పని జరుగుటకు బహు సంవత్సరములు పట్టినది. మిత్రులుగా నుండి తనవలన నుపకారము పొందిన వారు యమిత్రులయి తన కపకారము చేసినారని మనస్సునకు దృఢముగా తోఁచి నప్పు డాకస్మికముగాఁగలిగిన యాగ్రహావ్యగ్రతవలన తొంటి స్నేహవిశేషము ద్వేషముగా పరిణమించి యొక కొననుండి యింకొకకొనకుఁ బోవుట యనివార్యమైన మానుషస్వభావమే కదా! నేను మాత్రము మనస్సులో నిది యంతగా పెట్టుకొనక మిత్రులందరి కంటెను పరమ మిత్రుఁడయిన యీశ్వరుని యాజ్ఞను నిర్వహించినప్పు డేమి జరిగినను జరగ నిమ్మని యుదాసీనుఁడనయి యూరకుంటిని. ఇట్లాకస్మికముగా నా పయిని కలిగిన కోపము కొంతకాల మాయనను నన్ను ద్వేషించునట్లు మాత్రమే కాక నేను పూనిన సంఘసంస్కరణకార్యమునుగూడ కొంత ద్వేషించునట్లు పురికొల్పినది. ఎంత గొప్పవారి దైనను మనుష్య ప్రయత్నముచేత భగవత్సమ్మతి నయిన సత్కార్యము నశింప దని నాదృఢ విశ్వాసము. వారును నా సంస్కరణ కార్యమునకును చెఱుపు చేయుట కయి పంతులవా రుద్దేశించినట్లు వారును వీరును నాతోఁ జెప్పసాగిరి. ఇటువంటి విషయములలో కొంత సత్యముండవచ్చును గాని మధ్యవారి కల్పనలు విశేషముగా నుండును. సంస్కార కార్యమును వారుగాక మఱెవ్వరును నశింపఁజేయఁజాలరని నా నమ్మకము; ఇఁక నా విషయమునకో నేను వ్రాసియున్న యప్పు నిమిత్తమయి నామీఁద వ్యాజ్యము వేసి నాకు తొందరకలుగఁజేయుట కంటె నధిక మేమియుఁ జేయఁజాలరని నే ననుకొంటిని. వారట్టి పని కైనను వేగిరపడి చేయుదురని వారి స్వభావమును బట్టి నే నెఱిఁగినవాఁడనైనను, ముందుగానే మెలఁకువపడుట యెందునకైనను మంచిదని యెంచి, నా పుస్తకముల సంపుటముల పని పూర్తియయినందున పెద్ద ముద్రాయంత్రముతో పని లేకపోవుటను బట్టి చేతి యంత్రము నొక దానిని గొని దాని

నమ్మివేసి యా సొమ్ముతో రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని. రాఁగానే సుబ్బారావు పంతులుగారి కియ్యవలసిన యసలు మొత్తము రు. 1500 లను, అప్పటి కయిన వడ్డి యించుమించుగా నిన్నూఱురూపాయలను, కనపర్తి శ్రీరాములుగారిచేతి కిచ్చి పంతులవారికిఁ బంపితిని. ఆ వఱకెప్పుడును నా వద్ద వడ్డిని పుచ్చుకొనకుండుటనుబట్టి వడ్డిని పుచ్చుకొనుటకు మొదట సంశయించి తుదకుఁగైకొని వారా మొత్తములోనుండి నా సంపుటముల క్రయము క్రింద నిరువది రూపాయలను చెల్లుపెట్టి నా పత్రములను నాకు బంపిరి.

కాలమెప్పుడును నేకరీతిగా నుండదు. కాలమహిమచేత బాహ్య పదార్థములలోని మార్పుల మాట యటుండఁగా నంతరంగములు సహిత మత్యంత కఠినము లయినవి క్రమక్రమముగామృదువు లగును, దీర్ఘవైరములును ప్రణయములుగా మాఱును. సుబ్బారావు పంతులుగారును నేనును కొంతకాలము పరస్పర సంభాషణము లేనివార మయియుండినను చెన్నపురిలో సర్వకళాశాలా సభ్యుల సభ జరుగుచున్నప్పుడు పంతులుగారే నేను కూరుచున్న చోటికి వచ్చి నన్ను పలుకరించి యాదర పూర్వకముగా నా యోగక్షేమములను విచారించిరి; నేనును సంతోషపూర్వకముగా వారి యారోగ్య సౌఖ్యము లడిగి తెలిసికొంటిని. అటుతరువాత మా యిరువుర మైత్రియు క్రమక్రమముగా వృద్ధినొంది మరల పూర్వరీతికివచ్చెను. రాజమహేంద్రవరము వచ్చినతరువాత కూడవారు రెండు మూడు పర్యాయములు మాతోటకువచ్చి నన్ను చూచిరి. వారి హిందూ సమాజముయొక్క యొక సభాదినమునందు నన్నాహ్వానముచేసి. వీధిలోని కెదురుగావచ్చి లోపలికిఁ దీసికొనిపోయి యీ దినమున మన సభకొక ప్రసిద్ధపురుషులు వచ్చినారని సభవారితోఁబలికి గౌరవముచేసి నన్ను పీడు కొల్పిరి. ఈహిందూ సభయెప్పు డేలవచ్చిన దని తెలియనివా రడుగవచ్చును. పంతులువారికి నామీఁద కోపమువచ్చిన కాలములో నప్పటి సంఘసంస్కరణ సమాజమునకుఁ బ్రతిపక్షముగా హిందూసమాజమును స్థాపించి, హైందవాభివృద్ధి (Indian Progress) యను నామమున నొక పత్రికను ప్రారంభించిరి. సంఘసంస్కార కార్యములయందు చిరకాలము పనిచేసినవారి

శోక్కపట్టున సంఘ సంస్కార కార్యములకు సంపూర్ణ విరోధముగా పనిచే యుట సంభవింపదు గదా! ఈ హిందూసభోద్దేశము దేశీయ పద్ధతులమీఁదనే సంస్కారము మెల్లమెల్లఁగా జరపవలె ననుట. తల్లిదండ్రులను తిరస్కరించి లేచివచ్చిన వితంతు యువతులకు వివాహములుచేయక జననీజనకు లంగీకరించిన వారికే వివాహములు చేయవలె ననుట యీ సభవారిలో కొందఱి యభిప్రాయము; వితంతు వివాహములసలే మాని వేయవలె నని మఱికొందఱి యభిప్రాయము; బాల్యవివాహములు లేనియెడల బాలవిధవ లుండుట యేతటస్థింపదు గాన వితంతు వివాహప్రయత్నమును విడిచి రజస్వలానంతర వివాహములను ప్రోత్సాహపఱుప వలయుననుట యందఱి యభిప్రాయము. ఈ సభ రాజమహేంద్రవరమునుండి రాజధానియైన చెన్నపట్టణమునకును ప్రాకి చెన్నపురీ పౌరమందిరములో అనీబెసెంటు దొరసానిగారి యధ్యక్షతక్రింద చేయఁబడిన మహాసభలో మహాఘోషము చేసి యాయాసముచే నక్కడ విశ్రాంతినొందెను! ఆ సభ కార్యదర్శి వితంతు వివాహములతో పనియే లేకపోవును గావున రజస్వలా వివాహములను ప్రచారమునకుఁ దెచ్చుట విద్యార్థులకెల్లరకును ప్రథమకర్తవ్యమని ప్రసంగములు చేయుచు ఎనిమిదేండ్లుదాఁటని తన కొమారితకు ప్రౌఢా వివాహము చేయఁగానే జనుల కా సభవారి శుద్ధమనస్కతయందే సందేహము కలిగెను!

ఇప్పుడు పిఠాపుర సంస్థానమునందు రెండవ దివానుగానున్న కోశా వేంకటసుబ్బారావు నాయఁడుగారి వివాహము చెన్నపట్టణములో జరగిన వానిలో నాలవది. 1901 వ సంవత్సరము జనవరి నెల ౩వ తేదిని జరగిన యీ ముప్పదిమూఁడవ వివాహమే నాయఁడుశాఖవారిలో మొదటిది. ఈవివాహము వలననే చెన్నపురి సంఘసంస్కార సమాజములోని స్వశాఖవారి కొందఱి ధైర్యస్థైర్యములు వెల్లడియగుట తటస్థించినది. వివాహములో భోజనముచేసి నందుకు కులమువారు సభచేసి బహిష్కరించెదమని బెదరించినప్పుడు నిజము చెప్పుటకు ధైర్యముచాలని మగతన మేమి మగతనము ?

చెన్నపట్టణములో నేనుండుట బ్రహ్మసమాజమునకు బొత్తిగా లాభకరముగా నుండకపోలేదు. విశాఖపట్టణములోని శ్రీమహారాజా గోడేగజపతి రాయనింగారు దక్షిణ హిందూస్థాన బ్రహ్మసమాజమునకు రామమోహన రాయల రాత్రిపాఠశాల మొదలయినవాని వ్యయముల నిమిత్తము సంవత్సరమున కేనూఱు రూపాయల నిచ్చుచుండెడివారు. అది యే హేతువుచేతనో కాని కొన్ని సంవత్సరములనుండి నిలిపివేసిరి. సమాజము వారన్ని విన్నపములు పంపుకొన్నను కార్యము లేకపోయెను. వేంకటరత్నము నాయఁడుగారు మొదలయినవారిని ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱిచి నియోగిగణమును విశాఖపట్టణమునకు పంపినను ఫలము కలుగలేదు. నేను చెన్నపట్టణము నివాసముగాచేసికొని బ్రహ్మసమాజమున కధ్యక్షుఁడనయిన తరువాత సమాజమువారు నన్నీ విషయమయి శ్రీమహారాజా గోడే గజపతిరాయనింగారికి వ్రాయుఁడని ప్రార్థించిరి. నేను వ్రాసిన పిమ్మట మహారాజాగారా సంవత్సర మేనూఱు రూపాయలు నా యొద్దకుఁబంపి, తరువాత నేఁటేఁట నేనూఱేసిరూపాయలు నాయొద్దకే పంపుచుండిరి. ఇది యాయన యనంతరమునఁగూడ నవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుటకయి తగిన స్థిరమయిన యేర్పాటు చేయవలసినదని నేను కోరిన మీఁదట శ్రీమహారాజాగారు తమ మరణశాసనములో నీదానము శాశ్వతముగా జరుగుటకయి యేర్పాటుచేసిరి. శ్రీమహారాజా గజపతిరాయనింగారికి నాయందత్యంత గౌరవముండెను. నేను రాజమహేంద్రవరములో నున్నప్పుడు క్రొత్తగా విశాఖపట్టణమున కయోమార్గము వేసిన కాలములో నేనొకసారి నవరాత్రములలో కుటుంబసహితముగా విశాఖపట్టణము వెళ్లుట కటకస్థించెను. నే నప్పుడు వారి బంగళాలో వారి యతిథిగానుండి వారి సత్కారమును బొందవలసిన వాఁడనైతిని. వారు ప్రతిదినమును మాకుకావలసిన దానికంటె నధికముగా భోజనపదార్థములను బంపుచు, వంటచేయుటకు బ్రాహ్మణులనియమించి, తమ రెండుగుఱ్ఱముల బండిని నా యధీనములోనుంచి, నాయెడల నెంతో యాదరముచూపిరి. విజయదశమినాఁడు నాకును నా భార్యకును బహుమానము చేయుటకయి మిక్కిలి విలువగల బట్టలు మొదలయినవానిని

తెప్పించిరి. నా కవి వలదని యెన్నివిధముల నేను ప్రార్థించినను వారు నామాట
విననందున, నే నవి పుచ్చుకొనకుండవలెనని నిశ్చయించుకొని విజయదశమి
నాఁడు ప్రాతఃకాలమున వారివద్ద సెలవు గైకొనకయే యావిరిబండి నెక్కి
భార్యాసహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని. నేను తమ బహు
మానములను స్వీకరింపనొల్లక రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయితినని తమ
నియోగి జనమువలన విని విచారపడి తమ యుద్యోగస్థులచేతి కిన్నూఱు
రూపాయలిచ్చి మఱునాఁటి యావిరిబండిలోనే యిద్దఱిని నాయొద్దకుఁ బంపిరి.
వారు నే నా సొమ్మంగీకరింపక పోయిన పక్షమున శ్రీ మహారాజాగారది తమ
కవమానముగాఁ జూతురని దానిని స్వీకరించుటకు బలవంతపెట్టఁగా, సాధ
నాంతరములేక యిన్నూఱు రూపాయలను పుచ్చుకొని, ఆ సొమ్ము నా సొంత
మున కంగీకరింప ననియు ధర్మకార్యము నిమిత్తమైన పక్షమున నంగీకరించెద
ననియు వారి పేర వ్రాసి వారి సమ్మతిని బడసి, పురమందిర నిర్మాణమున కయి
చేర్పఁబడిన చందాధనములో దీనినిఁ జేర్చి పుస్తక భాండాగార స్థాపనార్థమయి
పురమందిరములో నున్న ప్రహర్ష పఠనమందిరము (జ్యూబిలీ రీడింగు రూము)
వార కిచ్చివేసితిని.

నేను జీతము ముట్టని పద్ధతిమీఁద రెండు సంవత్సరములు సెలవు
పుచ్చుకొని రెండుద్దేశములతో చెన్నపట్టణమునకు వెళ్లినట్లు చెప్పియుంటిని
గదా! అందు మొదటి యుద్దేశమయిన పుస్తక ముద్రణము రెండు సంవత్సర
ములలో తీఱిపోయినది. ఈ పుస్తకము లన్నియు పది సంపుటములుగా
ముద్రింపఁబడినవి. ఇఁక రెండవదియైన సంస్కార కార్యము నా దేహములో
ప్రాణమున్నంతవఱకు నుండునదియే కాని రెండు మూఁడు నాలుగు సంవత్సర
ములలో ముగియునది కాదు. రెండేండ్ల సెలవు కాలమయిన తరువాత పనిని
మానుకొని వచ్చినంత యుపకార వేతనము నొంది చెన్నపట్టణములోనే
నిలిచిపోయి జీవితాంతము వఱకును సంఘ సంస్కార విషయములలో పని
చేయుచుండవలెనని సంకల్పించుకొంటిని గాని యది కడముట్టక కొన్ని
సంవత్సరములలో దానికి వికల్పము సంభవించెను. అప్పటి విద్యా విచార

క్షాధికారియైన డంకను దొరగారు నాయందధికాదరముగల వారయి, సర్వ
కళాశాలా సభా సమయములయందు తప్పక నాయొద్దకు వచ్చి నా క్షేమమును
విచారించుచుండిరి. ఇట్లు కలిసికొన్నప్పు డొకసారి యాయన నీ కిక్కడ
పనిలోనుండ నిష్టమున్నదా యని యడిగెను. పని యున్నను లేక పోయినను
నేను మరల రాజమహేంద్రవరము పోవక యిక్కడనే నిలిచి పనిచేయఁ
దలఁచుకొన్నానని బదులు చెప్పితిని. ఆ విషయ మంతటితో నిలిచిపోయినది.
విద్యా విచారణాధికారిగారి స్వీయసహాయక పదమునం దుండిన శేషాద్రి
ఆచారిగారును నను బోటులు మఱికొందఱమును జేరి ద్రావిడభాషలయభి
వృద్ధి కయి చెన్నపట్టణములో నొక సమాజము నేర్పఱిచితిమి. ఆ సంబంధ
మున నాయనయు నేనును తఱచుగా కలిసికొనుచుండెడి వారము. ఆయన
నివాసగృహము పరశువాకములో మా యింటికి చేరువనే యున్నందున,
ఆయన సాయంకాల మప్పుడప్పుడు మా యింటికి వచ్చి నన్ను తన బండిలో
విహారమునకు తీసికొనిపోయి మరల మాయింటివద్ద విడిచి పోవు చుండెడి
వారు. ఇట్లు విహారార్థము వెడలిన దినములలో నొక నాఁడాయన నవ్వుచు
మీకిక్కడనే పనియైన దని పలికెను. దాని పైని నవ్వేల పరిహాసించెదరని నే
నంటిని. 'పరిహాసముకాదు నిజముగానే. నియోగాజ్ఞాపత్రము వచ్చిన
తరువాతనైన మీరు నా మాట నమ్మెదరా ?' అని యాయన నుగలఁబలి
కెను. అప్పటికిని నేనాయన మాటలు నమ్మక, దొరతనమువారి పండితపద
మొక్క రాజధానీ పాఠశాలలోఁ దక్క వేఱొక చోట లేకుండుటను బట్టియు
చెన్నపురిలో నా పదము నందు కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగా రుండి
యుండుటను బట్టియు పండితుల నొక చోటినుండి యొక చోటికి మార్చుట
యాచారము లేకుండుటను బట్టియు నే నాయన తప్పక పరిహాసార్థమే
పలికెనని నమ్మి యా విషయమయి మఱిమాటాడక యూరకుంటిని. ఇట్లుం
డఁగా నొక నాఁ డుత్తరములు తెచ్చుభటుఁడు విద్యావిచారణాధికారి కార్య
స్థానమునుండి వచ్చిన యొక యాచ్ఛాదన పత్రమును తెచ్చి నా చేతిలోఁ
బెట్టెను. అది విప్పి చూడఁగా నందులో రాజమహేంద్రవరమునుండి నన్ను

రాజధానీ కలాశాలకు మార్చినట్లును నాస్థానమున కొక్కొండ వేంకటరత్నము
పంతులుగారిని రాజమహేంద్రవరమునకు వేసినట్టును నియోగాజ్ఞాపత్రము వుం
డెను. ఆ యుత్తరువులోనే యిష్టమున్న యెడల మిగిలియున్న సెలవును
రద్దుచేసికొని వెంటనే పనిలోఁ జేర వచ్చుననియు వ్రాయఁబడియున్నది. అది
చూడఁగానే నాకాశ్చర్య సంతోషములు కలిగినవి. నా కింకను సెలవు
దినములు రెండు మాసము లుండినవి. సెలవుదినము లయిన తరువాత పనిలోఁ
జేరవలెనని తలఁచుకొంటిని. అప్పటికి నా పుస్తకముల పని యింకను
పూర్తిగా తీఱలేదు. డంకన్ దొరవారు నన్నేలాగునైన చెన్నపట్టణము
రప్పింపవలెనని నిశ్చయించుకొని కొక్కొండ వేంకట రత్నము పంతులుగారి
కింగ్లీషు రాదన్న మిషమీఁద నన్నక్కడకు వేసి యాయన నిక్కడకు వేసిరి.
నేను పనిలోఁ జేరులోపల నొక్కసారి రాజధానీకలాశాలాధికారియైన స్టూ
అర్టు దొరగారిని చూచి వచ్చుట మంచిదని యెంచి యొక నాఁటి మధ్యాహ్న
మాయనను చూడఁబోయితిని. ఆయన నన్ను తనగదిలో చెంతఁగూరు
చుండఁబెట్టుకొని యత్యాదరముతో మాటాడి పనిలో నెప్పుడు చేరెదవని
యడిగెను. నా సెలవు దినము లయిన తరువాత చేరెద నని చెప్పితిని. కొక్కొండ
వేంకట రత్నము పంతులుగారు తన్నిక్కడనే యుంచవలసిన దని విన్నపము
పంపెననియు, తాను దానిని విద్యావిచారణాధికారిగారికి పంపఁదలఁచుకో
లేదనియు, తక్షణమే పనిలోఁ జేరవలసిన దనియు చెప్పి, భటునిచేత దేశ
భాషా పర్యవేక్షకులైన శేషగిరి శాస్త్రిగారిని పిలిపించి, నన్నుఁదీసికొనిపోయి
పని యొప్పగింపవలసినదని యుత్తరు విచ్చెను. ఆయన నన్ను వెంటఁగొని
మేడమెట్లు దిగి యాంధ్రోపాధ్యాయుని గదివఱకును వచ్చి, లోపలికి నన్నుఁదీసి
కొని పోవుటకు సంశయించి, యక్కడనే నిలిచి యొక భటునిఁ బిలిచి యీ
యనకు పని యొప్పగింపవలసిన దని వేంకట రత్నము పంతులుగారితో చెప్పు
మని, తాను వెనుకకుఁ బోయెను. నేను గదిలోనికిఁ బోవునప్పటికి వేంకట
రత్నము పంతులుగా రక్కడ లేరు. నేను వచ్చి దొరగారితో మాటాడు
చున్నట్టు వినఁగానే యాయన తన గదిలో నిలువ నేరక విచారముతో లేఖకుని

గదిలోనికిఁ బోయి కూరుచుండి ఘటుఁ డడిగినప్పుడు పెట్టె తాళము చెవి
యాతని చేతి కిచ్చి పంపి తానక్కడనుండియే యింటికిఁబోయిరి. తన స్థాన
భ్రంశమునకు నేను కారకుఁడ నని భావించి పంతులవారు రాజమహేంద్ర
వరము చేరిన తరువాత మీ యనుగ్రహమువలన నాకు గోదావరీస్నాన పుణ్య
ఫలము లభించినదని నా కుత్తరము వ్రాసిరి. రాజధానీశాస్త్రపాఠశాలలో
నేను పరీక్షా గ్రంథములను బోధించుటయే కాక యన్నితరగతులకును భాషాంతరీ
కరణముకూడ నేర్పవలసిన వాఁడ నగుటచేత నాకు పని యధిక మయ్యెను.
మా యిల్లు పాఠశాలకు మూఁడు మైళ్ల దూరములో నుండుటచేత గుఱ్ఱపుబండిని
పెట్టుకొనవలసిన వాఁడ నైనందున నాకు మాసవ్యయము సహితమధిక మయ్యెను.
నేను మొట్టమొదట నొక చిన్న గుఱ్ఱపుబండిని పెట్టుకొంటినిగాని తరువాత
దాని నమ్మివేసి పెద్ద గుఱ్ఱమును పెద్ద బండిని కొని యుంచితిని. ఈ పెద్ద గుఱ్ఱ
మును తాము బొబ్బిలికి పోవునప్పుడు విక్రయించి వేయుటకయి శేషగిరిరావు
గారు నా యొద్ద విడిచిపోయిరి. దానికి సుళ్లు మంచివి కాక పోవుటచే
దాని నెవ్వరును కొన కుండిరి. అది నెలలకొలఁదిని నా యొద్దనుండవలసి
వచ్చెను. దానికి గుఱ్ఱపు వాఁడొకఁడును గడ్డి తెచ్చువాఁడొకఁడును ఉలవలు
మొదలయినవియు కావలసినందున నెలకిరువది యైదు రూపాయలు కర్చగు
చుండెను. తమ ప్రథమ భార్యామరణమున కీగుఱ్ఱమే కారణమని మనసులోఁ
దలఁచియుండినందున శేషగిరిరావు పంతులుగారు దానిని తమవెంటఁ దీసి
కొని పోవ నొల్లరైరి. నేనెన్నిసారులు దానిని వేలమునకుఁ బంపుచువచ్చి
నను సుళ్లుచూచి యేఁబదియఱువది రూపాయలకంటె నెక్కువ పాటపాడ
కుండిరి. నేనొకసారి శనివారమునాఁడు స్వయముగా పోయి వేలములో
నూఱురూపాయలకు పాడఁగా పయిపాట రానందున నాపాటమీఁదనే
కొట్టుపడి పోయెను. దాని కావలికైన కర్చులకును క్రయధనమునకును సరి
పోయెను. నేనొక దానికి నూఱుగా రెండు గుఱ్ఱములను భరింపవలసినవాఁడ
నయినందున మొదటి చిన్నగుఱ్ఱమును బండిని తక్కువ వెలకమ్మివేసి యీ పెద్ద
గుఱ్ఱమునకు తగిన పెద్దబండిని కొంటిని. సుళ్లు మంచివి కాక పోవుటచేత

దుష్ఫలమేమి కలుగునో చూడవలెనన్న యభిలాషముచేతనే కొంతవఱకు నీ గుఱ్ఱమును గొంటిని. నేను చెన్నపట్టణము విడిచి రాజమహేంద్రవరము వచ్చువఱకును ఈ గుఱ్ఱము నా యొద్దనుండినది; ఉన్నంతకాలము చక్కఁగా పని చేసినది; మిక్కిలి సాధువుగా నుండినది. ఒకనాఁడు నేను నా భార్య తోఁగూడ రాత్రిప్రార్థన కయి యీ గుఱ్ఱపుబండిలో నెక్కి యుపాసనా మందిరమునకుఁ బోయితిని. ఉపాసన ముగియు నప్పటికి రాత్రి యెనిమిది గంట లయినది. మేము వెలుపలికి పోయినప్పుడు బండివాఁడు తప్పత్రాగి మేము బండిలో మరల నెక్కు నప్పటికి స్మృతియంతగా లేకుండెను. బండి నడుచుచుండుటఁ జూచి వాఁడు తోలుచున్నాఁడనుకొని నేనును నాభార్యయు బండిలో మాటాడుకొనుచుంటిమి. బండి వేఱు దారిని పోవుచుండఁగాఁ జూచి యీ దారినేల తోలుచున్నావని బండివాని నడిగితిని గాని వాఁడు చెప్పినదేమో నాకు తెలియలేదు. అరగంట సేపటికి మూఁడు మైళ్లు నడిచివచ్చి బండి మాగుమ్మము ముందు నిలిచెను. తలుపు తీయుటకయి బండి వాఁడు దిగనందున తలుపు తీసికొని నేను దిగి బండి వానిని పిలువఁగా నింక పావుగంట సేపులో మన యిల్లు చేరుదుమని వాఁడు చెప్పెను. వాఁడు త్రాగి స్మృతితప్పియున్నాఁడన్న సంగతి నాకప్పుడు తెలియవచ్చెను. ఇటు వంటి మంచిగుఱ్ఱము నమ్మివేయుట కిష్టములేనివాఁడ నయినను రాజమహేంద్ర వరము వచ్చునప్పుడు బండిని గుఱ్ఱమునుగూడ సుళ్లుమంచివి కాక పోవుట చేత తొంబది రూపాయిల కమ్మివేయవలసినవాఁడ నైతిని. ఈ గుఱ్ఱము నావద్ద నాలుగు సంవత్సరము లున్నను సుళ్లేదియు నాకు కీడు చేయలేదు.

నేను చెన్నపట్టణము వెళ్లిన తరువాత హైందవ దేశీయ మహాసభ 1898 వ సంవత్సరమునం దక్కడే జరిగెను. ఆ సభతోడి పాటుగా హైందవ దేశీయసాంఘిక మహాసభయును జరిగెను. ఆ సభకు నన్నగ్రాసనాధిపత్యమును వహింపవలసినదని కోరిరి. అంతటి గౌరవమునకు నేనర్హుఁడను గాననియు, వ్యాధి బాధితుఁడ నయియుండుటచేత నింకొకరిని గోరవలసిన దనియుఁ జెప్పి యన్నివిధముల తప్పించుకోఁజూచినను నన్ను విడిచి పెట్టక

బలవంతముగా నన్నే యగ్రాసనాసీనుని జేసిరి. ఆ సభలో శ్రీమహాదేవ గోవిందరానడేగారు 'దక్షిణహిందూదేశ విద్యాసాగరుఁడ' నినాకు నూతన నామకరణము చేసిరి. నాదిమొదలే పెద్దగొంతుక కాదు; ఆ మీఁద శ్వాసకాసరోగపీడితుఁడనయి యుండుటచేత మఱింత హీనస్వరము పడినది. ఈ హీనస్వరముతోనే నాయధ్యక్షోపన్యాసమును గొంతవఱకు చదివి దగ్గుచేత చదువలేకపోఁగా శేషమును నాకు మాఱుగా నామిత్రులయిన న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు చదివిరి. అప్పుడు దయచేసిన సభ్యులు వేయిమందికంటె నెక్కుడుగానుండిరి. ప్రాసంగికు లెంత పెద్దగొంతుకతో మాటాడుచుండినను 'బిగ్గరగా బిగ్గరగా' నని యఱపులు సభలోనుండి లేచుచువచ్చెను. చిన్నగొంతుకతో నేను నావ్యాసమును జదువ నారంభించినప్పుడు దగ్గఱనున్నవారికిఁ గొందఱికితప్ప నేను చెప్పినది వినఁబడకుండెననుట స్పష్టము. అట్లయ్యును సభ్యులు నాయం దత్యంతగౌరవమును జూపి 'బిగ్గరగా' నన్నమాటనైనను బలుకక నిశ్శబ్దముగానుండి నామాటలను చెవులొగ్గి వినఁ బ్రయత్నించిరి. ఇట్లు నన్ను గౌరవించుటకుఁ గారణము వారికి నాయెడలఁ గలిగిన యనుగ్రహము తప్ప వేఱొదియు లేదు. తరువాత 1902 సంవత్సరము జూను 14-వ తేది కాకినాడలో జరగిన చెన్నరాజధానీదేశీయ సాంఘిక మహాసభకు నన్నగ్రాసనాధిపతినిగాఁ జేసిరి. ఆ సభలో జరగిన యుపన్యాసములను వినుటకయి వ్యావహారిక సభకు వచ్చిన వారికంటెను సన్మానమునకువచ్చి యెక్కువయుత్సాహముతోఁ బనిచేసిరి. నే నప్పుడుచేసిన యుపన్యాసములోని భాగములను రివరెండు మర్డాకు దొరగారు తమ గ్రంథములలో నుదాహరించిరి. కాకినాడ పురవాసులును నాయం దత్యంతాదరమును గనఁబఱిచిరి.

1903-వ సంవత్సరమునందు మెయి నెలలో బెజవాడలో జరగిన కృష్ణామండల సాంఘిక సభకు నన్నగ్రాసనాసీనునిగాఁ జేసి గౌరవించిరి.

1903-వ సంవత్సరమునందు చెన్నపట్టణములో హిందుదేశాస్తిక మహాసభకును నేనగ్రాసనాధిపతిగాఁ జేయఁబడితిని. ఆసంవత్సరమునందు జరగిన హైందవదేశీయసాంఘిక మహాసభకు పూర్వమునందు కొన్ని వివాదములు

సంభవించినవి. హిందూ సభ చెన్నపురియందప్పుడే తలచూపి విజృంభింప
నారంభించినది. అందులో ప్రముఖులనేకులుచేరిరి. ఆ సభవారు సాంఘిక
సంస్కారమునకు విరోధులమని చెప్పక సంస్కారమును దేశీయ పద్ధతుల నను
సరించి జరుపవలెనని చెప్పుచుండిరి; ఆసభ్యులలో బహుసంఖ్యాకులు మనస్సు
లలో సంఘసంస్కారమునందే యిష్టములేనివారు. ఈసమాజస్థాపకు లేలాగున
నైన నాసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభలో వితంతువివాహ విషయమునెత్తుకో
కుండఁ జేయవలెనని విశ్వప్రయత్నములుచేసిరి. అందునిమిత్తమయి వారు ముం
దుగా సభలో చేర్పాటుచేసికొని వితంతూద్వాహమునకు విరోధులుగానున్న
వారి పట్టికనొకదానిని సిద్ధముచేసికొనివచ్చి యాండర్సను హాలులో నొక సభ
చేసి యాపట్టికలోనివారినందఱిని సాంఘిక మహాసభకు చెన్నపురివారి ప్రతి
నిధులనుగా నేర్పఱిచినట్టు నిర్ణయముచేయించిరి. అట్లుచేయుటయందలి వారి
యుద్దేశము సభలో తాముమిక్కుటసంఖ్యగలవారయి వితంతువివాహ విషయ
మును నిర్ధారణాంశములలోనుండి తొలఁగింపవలెనని. నేనును వారి యుపాయ
మునకు ప్రత్యుపాయ మాలోచించి వితంతువివాహపక్షము వారి పట్టిక నొకదానిని
వారిపట్టికకంటెను పెద్దదానిని సిద్ధముచేయించి చెన్నపురి హిందూ సంఘ సం
స్కరణ సమాజముపక్షమున అండర్సను హాలులోనే సభసమకూర్చించి, యీ
క్రొత్తపట్టికలోని వారినందఱిని సాంఘికమహాసభకు ప్రతినిధులనుగా నేర్పఱిచి
నట్టు సభవారిచే నిర్ణయముచేయించితిని. ఈక్రొత్తప్రతినిధుల సంఖ్య హెచ్చు
గానుండుటచేత హిందూసమాజమువారు చేసినప్రయత్నము విఫలమగునట్లు కనఁబడెను.
అదిచూచి వారు సమాధానమునకువచ్చి సంఘసంస్కరణపక్షమువారిలో నెందు
విభాగములుండుటయు క్షేమకరము కాదనియు, ఈ రెండుపక్షములవారును నొక్కటిగాఁ
జేరి యీసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభను జయప్రదముగాఁ జేయుట కర్తవ్యమని
యు, అందుచేత రెండుసమాజములు జరిగినసభలను రద్దుచేసికొని మొదటిసభ నే యుభ
యుల సభనుగా గ్రహింపవలసినదనియు, వారు నాయొద్దకు రాయబారము నంపిరి.
మొదటిసభలో నేర్పఱుపఁబడిన ప్రతినిధులలోను నావంటి సంస్కార ప్రి
యులనామములుకొన్నియుండినవిగాని యట్టివారిసంఖ్య యత్యల్పమైనదిగా,

నుండెను. ప్రతిపక్షులమాయోపాయములకు నేను లోఁబడక వారిది యీసంవత్స
రమే యీపని నిమిత్తమేర్పఱుపఁబడినదగుటచేత నిజమైన సభయే కాదనియు
అందుచేతవారిచే నెన్నుకోఁబడిన ప్రతినిధులు ప్రతినిధులే కారనియు, కలిసి పని
చేయనిష్టమున్నయెడల రెండుసభలవారిచేతను నెన్నుకొనఁబడిన ప్రతినిధుల
నట్టేయుంచి యుభయపక్షములవారును జేరి మఱియొకసభచేసి వీరందఱిని
కోరుదురో వారందఱిని కోరి యీక్రొత్త సంఖ్యను పూర్వపు సంఖ్యకు చేర్ప
వచ్చుననియు, నేను జెప్పితిని. సాంఘిక మహాసభకు చెన్నపట్టణపు కార్య
దర్శిని నేనగుటచేతను, చిరకాలమునుండియుండియున్న హిందూ సంఘసం
స్కార సమాజమునకు నేనధ్యక్షుఁడనగుటచేతను, ఏపి నిజమయిన సంస్కార
సభలో నెవరుమహాసభలో మాటాడుట కర్హులయినప్రతినిధులో నిర్ణయము
చేసెడియధికారము నాయందుండినది. అంతేకాక యీ సంవత్సరపు మహా
సభా నిబంధనలలో స్థానిక కార్యదర్శిచేత క్రమమైన సంఘ సంస్కార సమా
జముచే నెన్నుకొనఁబడినవారనియంగీకరింపఁబడిన ప్రతినిధులే కాని యితరు
లను మహాసభలో మాటాడనియ్యఁగూడదన్న యొకక్రొత్త నిబంధన చేర్పఁబడి
నది. ఈ నూతన నిబంధనము తమ ప్రతినిధులను నిరాకరించు నుద్దేశముతో
నాప్రేరణముచేత చేయఁబడినదని హిందూసమాజమువారు భావించి, దానిని
మార్పవలసినదని సాంఘిక మహాసభా సామాన్యకార్యదర్శులైన న్యాయమూర్తి
చంద్రావార్కరుగారిపేర బొంబయికి వ్రాసిరికాని వారావిన్నపమును నిర్ణ
యము నిమిత్తము నాయొద్దకే పంపిరి. వారీవిధముచేతను లబ్ధమనోరథులుకాక
కట్టుకట్టి తామందఱును మహాసభకు రాక నిలిచిపోయిరి. వారిలో దివాన్
బహదూరు ఆదినారాయణయ్యగారు మొదలైన యేకపక్షావలంబులు కానివారు
కొందఱుమాత్రము సభకువచ్చిరి. ఆసంవత్సరపు సాంఘిక మహాసభ వెనుకటి
సభలకంటెను నధికజయప్రదముగా జరగెను. ఈ సభ జరిగిన తరువాత
హిందూసమాజమువారు పురమందిరములో ఆనీబెసెంటు దొరసానిగారి యాధి
పత్యముక్రింద నొక మహాసభను చేసిరికాని యీ యొక్క సభతోనే యీ
సమాజమంతరించినది.

1902-వ సంవత్సరములో గుంటూరునందు ప్రథమ వితంతూద్వాహము జరిగినది. ఆ వివాహమును జరిగించి పోవలసినదని యక్కడి ప్రోత్సాహకు లైన విశ్వనాథశాస్త్రిగారు నన్ను కోరిరి. వారికోరిక నంగీకరించి నేను భార్యాసహితముగా అక్టోబరు నెల 10-వ తేదికి గుంటూరు వెళ్ళి విశ్వనాథశాస్త్రి గారిలోపలనే దిగితిని. నే నక్కడికిపోఁగానే గుంటూరిలో పెద్ద సంక్షోభ మారంభమయ్యెను. విశ్వనాథశాస్త్రిగారి సంట్ర[illegible]ఁడు వారిని విడిచి లేచి పోయెను. వివాహము తనయింటఁ జేయవలదని యాయనభార్య పట్టుపట్టెను. అంతదూరమునుండి నన్ను పిలిపించిన తరువాత నాకాశాభంగము కలిగించుట యుక్తముకాదని యాయన లోఁబడక దృఢచిత్తుఁడయి నిలిచెను. 1902-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 11-వ తేదిని గుంటూరిలో ప్రథమ వితంతు వివాహము వారియింటనే నడచినది. ఈ వివాహములో వరుఁడు నేతిపూడి జోగిప్రకాశరావుగారు; వధువు రాజమహేంద్రవర నివాసినియైన శ్రీమతి వేంకటరమణమ్మ. [illegible] లక్ష్మీనారాయణగారీ వివాహములో భోజనమునకు వచ్చి [illegible]. తరువాత గుంటూరిలోఁ జేయఁబడిన శ్రీ పునర్వివాహములన్నియు నీ లక్ష్మీనారాయణగారి చేతనే చేయఁబడినవి. మఱునాటి రాత్రి నా గౌరవార్థముగా గుంటూరి నాటక సమాజమువారు నాచేవిరచితమైన శాకుంతలనాటకమును ప్రదర్శించిరి. నే నా రాత్రి నాటకమును జూచి మఱునాఁడు వేఱొక పునర్వివాహము చేయించుటకయి భార్యాసహితముగా రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయితిని. 1902-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 14-వ తేదిని రాజమహేంద్రవరములో నుద్దేశింపఁబడిన వితంతు వివాహము జరిగినది. ఇందు వరుఁడు రాజమహేంద్రవరవాసియు చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారి [illegible] సహోపాధ్యాయుఁడు నైన [illegible] వేంకటసుబ్బారావుగారు; వధువు [illegible] గ్రామనివాసియైన [illegible] గారి పుత్రిక వేంకటలక్ష్మమ్మ. ఈ [illegible] సంవత్సరములనుండి కొమారితవివాహమునకయి నాయొద్దకు వచ్చుచుండెను. అయినను మొట్టమొదట వరుఁడు వైష్ణవుఁడే

కావలెనని పట్టుపట్టినందునను వైష్ణవులలో తగినవాఁడు దొరకనందునను వివాహమగుట కింతకాలమాలస్యమైనది. ఆయనతగిన వైష్ణవ వరుఁడుదొరకనందున నా హితోపదేశమునకులోనయి తుదకు కన్యను వైష్ణవేతరునకిచ్చుట కొప్పుకొనెను. వరునిగూర్చి చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు శ్లాఘించుచు వ్రాయఁగా నా తనినక్కడకు రప్పించి కాఁబోయెడి మామగారికి చూపి యాయన యొప్పుకొన్నమీఁదట కొమారితను గొనికొని బైలుదేఱి బెజవాడవద్ద గుంటూరినుండి వచ్చునప్పుడు నన్ను కలిసికొనునట్లేర్పాటు చేసితిని. వారట్లు కలిసికొనఁగా వారిని వెంటఁబెట్టుకొనివచ్చి రాజమహేంద్రవరములో వివాహముచేసి నా భార్యతో నేను మరల చెన్నపట్టణమునకుఁబోయితిని. ఈ యాచార్యులుగారు తమ వితంతు కుమారికయందు ప్రేమాతిశయముగలవారయి రు. 1,200ల సొత్తు నామెకిచ్చుటకు వివాహమునకు ముందే యొప్పుకొనిరి.

రాజమహేంద్రవరములో పురమందిరమును, చెన్నపట్టణములో సంఘసంస్కార సమాజమందిరమును కట్టించి యిచ్చుటయేకాక నేను చెన్నపురిలో నున్న కాలములోనే సుమారు రు. 1,200-0-0లు కర్చుపెట్టి రాజమహేంద్రవరములో స్త్రీలకు ప్రార్థనమందిరమును కట్టించితిని. నేను 1907 వ సంవత్సరమునందు నాభార్యతోఁ గలిసి వేసవికాలములో బెంగుళూరికిపోయితిని. అప్పుడు బెంగుళూరిలోని యరుళపేట బ్రాహ్మసామాజికులు నన్నును నాభార్యను తమ యుపాసనాసమయమునందు రావలసినదని యాహ్వానముచేయఁగా మేమక్కడకుఁబోయితిమి. పగలెల్లను మగ్గములువేసి నేతనేసిన యింటిలో మగ్గములెత్తిపెట్టి రాత్రి యుపాసనము జరపిరి. ఆయింటిమిద్దె యెత్తులేనిదయి యించుమించుగా నెత్తికి తగులుచున్నట్లుండెను. అక్కడ నుపాసనచేసిన సామాజికులు చదువుకొన్నవారును ధనవంతులును గాకపోయినను నిక్కమయిన భక్తిపరులుగా మాకుఁ గనఁబడిరి. వారిలో కొందఱు నన్ను చూచుటకు చెన్నపట్టణము వచ్చినప్పుడు వారి మెడలలో పెద్దపెద్ద వెండి లింగకాయలుండెను. వారిప్పుడా లింగములను దీసివేసి యేకేశ్వరారాధన పరులయి యుండిరి. వారి భక్తికి సంతోషించి త్రోవలో నేనును నాభార్యయు వారివిషయ

మయి ముచ్చటించుచు వారి కొక చిన్నమందిరమును కట్టించి యిచ్చిన బాగుండునని యాలోచించితిని. ఒకపనిని సంకల్పించుకొనఁగానే దానిని నెఱవేర్చువఱకును నామనస్సున కూఱటయుండదు. అందుచేత నే నాసామాజికులను బిలిపించి నేనుండిన చామరాజపేటలో నొకమందిరమును కట్టించి యిచ్చెదనని చెప్పితిని. రాత్రి యంతదూరము తాము రాలేమని చెప్పి పట్టణములోనే మందిరమును కట్టించియిమ్మని వారు కోరిరి. అరుణపేటలోనే యిల్లుకొనుటకయి ప్రయత్నించితినిగాని నేనున్న కాలములో నేదియు దొరకలేదు. 1908-వ సంవత్సరమునం దొక యిల్లే నూఱు రూపాయల కమ్మకమునకు వచ్చినదని వారు వ్రాయఁగా వెంటనే సొమ్ము పంపి యాయిల్లు కొనునట్లు చేసితిని. ఆ ప్రాఁతయిల్లును తరువాత పడఁగొట్టించి వేయిరూపాయల కొకమందిరమును ఆస్థలములో కట్టించి యిచ్చితిని. ఈ మందిరనిర్మాణమునకు నాకు రు 1,500-0-0లు వ్యయపడినవి. కొన్ని సంవత్సరములనుండి యీమందిరములోనే ప్రతివారమును బ్రాహ్మసామాజికులు తమయుపాసనమును జరపుకొనుచున్నారు.

వితంతు వివాహాలయమునకయి నేను పడుచున్న ప్రయాసమును చేయుచున్న వ్యయమును జూచి నామిత్రులయిన రంగయ్యసెట్టిగారు వితంతు రక్షణార్థముగా నెలకు పదేసి రూపాయలు 1903-వ సంవత్సరమునుండి నాకు పంపుచువచ్చిరి. బళ్లారిపుర వాస్తవ్యులైన కోలాచలము వేంకటరావుపంతులుగారు నన్నుచూడ వచ్చినప్పుడు మాయింటనున్న వితంతువులనుజూచి సంతోషించి బళ్లారి సభాపతి యాస్తిములోని మూడువేల రూపాయల తమ భాగమును 1901-వ సంవత్సరములో వితంతు సంరక్షణార్థముగా నాపేర వ్రాసియిచ్చిరి. పోలవరము జమీందారుగారిచ్చిన వేయిరూపాయలును, మందాలపల్లెనిచ్చిన నూటయేబది తొమ్మిదిరూపాయలును, రంగయ్యసెట్టిగారు నెలనెలనిచ్చుచు పదేసిరూపాయలును, వేంకటరావుగారిచ్చిన మూడువేలరూపాయల భాగములను నిచ్చిన లాభమును తప్ప చెన్నపట్టణములో వితంతు సంరక్షణార్థముగా నాచేతికి వచ్చిన దేదియు లేదు. చేసిన వివాహములను వితంతువులయొక్క పోషణమునకును విద్యాభ్యాసమునకును చేయవలసిన సొమ్ముకంటె నెక్కుడుసొమ్ము వ్యయముపడినను

వితంతు శరణాలయమున కైదైన కొంతనిధి చేర్చిపెట్టవలయు నన్న యుద్దేశము
తో పోలవరము జమీందారుగారిచ్చిన వేయిరూపాయలను అప్పట్టునట్టు కంపెనీ
లో పెట్టితిని. నాచేతికి సొమ్మువచ్చినప్పుడెల్లను కొంతకొంతచేర్చుచువచ్చి దా
నిని రెండువేల యిన్నూఱు రూపాయలవఱకును పెంచితిని.

చెన్నపట్టణములో మాయింటనుండుచువచ్చిన వితంతువులను విద్యాభ్యా
సము నిమిత్తము ఎగ్మూరులోనున్న దొరతనమువారి స్త్రీపాఠశాలాధ్యాపన పాఠ
శాలకుఁ బంపుచుంటినని ముందే తెలిపియుంటినిగదా. అక్కడనుండిపోవు వితంతు
వులు కొందఱు సాయంకాలమింటికి కాలస్యముగా వచ్చుచుండిరి. రాజధాని
కలాశాలనుండి సాయంకాలము నేనింటికివచ్చునప్పటికిని వారిల్లుచేరకుండుట
చూచి యనుమానపడి 'యేల యిట్టింటికి కాలస్యముగా వచ్చుచున్నా'రని యడిగి
తిని. ఉపాధ్యాయిని పలకమీఁద లెక్కలువేయఁగా వానిని పుస్తకములలో
నెక్కించుకొనుట కాలస్యమయినదని యొకనాఁడును, ప్రొద్దుపోయినను
యుపాధ్యాయినియింటికి పాఠముచెప్పించుకొనుటకు పోవుటచేత నాలస్య
మైనదని యొకనాఁడును, వారు సాకులుచెప్పుచువచ్చిరి. నేనాయుపాధ్యాయిని
యింటికిఁబోయి 'నిన్న సాయంకాలము వారు మీయింటికి వచ్చిరా'యని యడుగఁ
గా నామె రాలేదనిచెప్పెను. ఈలోపల నొక చిన్నది తనకు జ్వరమువచ్చు
చున్నదని తిన్నగా నన్నము తినక ముక్కుచు మూలుగుచు నుండఁగా వైద్యు
లచేత మందు లిప్పించితిని. వైద్యులెన్నాళ్ళు మందిచ్చినను దేహమేమియు స్వస్థ
పడలేదు. అందుచేత నేనామెను వైద్యురాలి (lady doctor) యొద్దకు ఉత్తరము
వ్రాసిపంపి, యామెను పరీక్షించి వ్యాధిస్వభావమేమో తెలుపవలసినదని కోరి
తిని. ఆమె పరీక్షించి యీమె సుఖరోగములచేత బాధపడుచున్నదని నాకు
వ్రాసెను. ఆయుత్తరమును చదువఁగానే నామనస్సులో విషాదఖేదములు
కలిగి, బాలవితంతువుల నాపాఠశాలకు పంపుట క్షేమకరముకాదని తలఁచితిని.
ఆపాఠశాలలోని యుపాధ్యాయినులో, సహవాసినులైన తోడి విద్యార్థినులో,
యెవ్వరో యొకరీవితంతుయువతి కన్యపురుష సంధానముచేసియుందురు. నా
యింటనే పాఠశాలయుంతమన్న నాకున్న గుండింగ్లలోను దేనిలోను పాఠశాల

బెంగుళూరు బ్రహ్మసమాజ మందిరము

నుంచుటకు చాలినతావులేదు. అందుచేత వేఱొక యింటినైనను కొనవలెను;
విశాలమైన స్థలమునుగొని దానిలో పాఠశాలకును కాపురమునకును తగినయింటి
నైనను కట్టవలెను. మాయింటికి కొంచెముదూరమున కీల్పాకములో నొక
సపోటాతోట యమ్మకమునకు రాఁగా రు 9000-0-0 లకు దానిని నాభార్య
పేరిట కొంటిని. అది సుమారెకరము నేలయుండును. దానిలోనున్న చవుకు
చెట్లను కొట్టించివేసి, నడుమగా పాఠశాలకుఁ దగిన నాలుగుగదులుగల యిల్లొ
కటికట్టించి, దొడ్డిగోడనుచేర్చి వసారాదింపించి దానిలోవంటలు చేసికొనుటకు
మూఁడు నాలుగు గదులను వేసితిని. శరణాలయములోని వితంతువు లీగదులలో
వంటమాత్రముచేసికొని భోజనముచేసి, తక్కిన కాలమంతయు పాఠశాలలోనే
గడపి రాత్రులు పాఠశాలలోనే వారంతలు నిద్రింపవలయునని నాయభిప్రాయ
ము. తొందరపడి యిల్లు కట్టించితినిగాని కట్టించినతరువాత నాకొక పెద్దకష్టము
కానఁబడెను. వితంతువుల నక్కడ ప్రవేశపెట్టినప్పుడు వారిని పయినుండి
విచారించుచుండువారు కావలెను. సామాజిక సమాజ సభ్యులలో నెవ్వరినడిగి
నను వారొప్పని యందుచేత కాఁజనిరి. నేనే వెళ్లి యందు కాపురముందు నన్నను,
అది పాఠశాలనుపయోగించుటకొఱకే కట్టఁబడినదిగాని కాపురముండుట కనుకూల
ముగా కట్టఁబడలేదు. వనములోనికి నీటిగొట్టమును (pipe) తెప్పించి, దొడ్డి
లో నంటుమామిడితోటవేయుంచి నాలుగువేల రూపాయలు కర్చుపెట్టినను ప్ర
యోజనము కనఁబడలేదు. అక్కడ కాపురముండు వారెవ్వరును లేకపోవుట
చేత నింటికి తలుపులుట్టియు, దొడ్డిలోను వసారాలోను నక్కలును గాడిదలును
నివాసమేర్పఱచుకొనియు, ఇల్లు పాడగునట్లు కనఁబడెను. ఇంతేకాక రాత్రులు
దొంగలు తలుపులెత్తుకొనిపోవుదురేమో యని భయముతోఁ దను. అందు
చేత మాయింటనున్న వితంతువులలో నలువదేండ్లు దాటిన యిద్దఱి నక్కడకు
కాపురమునకుఁ బంపి నేను ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాలమునను సాయంకాలము
నను పోయి చూచుచుంటిని. నాకక్కడవసింపఁజేయువారు లేకపోయినను
వితంతువుల నొంటిగా నక్కడనుంచితినని తప్పులు పట్టువారు మాత్రముండిరి.
ఈ హేతువుచేత నాకు చెన్నపట్టణ నివాసము మత్తివేయవలెనన్న బుద్ధిపుట్టినది.

రంగయ్యసెట్టిగారిచ్చెడు పదిరూపాయలును తప్ప నాకక్కడ ధనసాహాయ్య మేమియులేదు; మనుష్య సాహాయ్యమంతను మునుపేలేను. వచ్చిన కొన్ని రూపాయలను సమాజము మ్రింగివేసినది. మఱి యేసహాయములేకపోయినను మాటలకు కఱవులేదు గనుక సభలలోను సంభాషణములలోను వాక్సహాయము కావలసినంత వచ్చుచున్నను కార్యకారి గాక యది క్రియాశూన్యమయినది. రెండుమైళ్ల దూరములో నొకరును మూఁడుమైళ్ల దూరములో నొకరును నుండుటచేత మిత్రసమావేశము సహితము అరుదుగా లభించుచుండెను. కార్యములలో నాకు తోడుపడెడు మిత్రులు బుచ్చియ్య పంతులుగారు స్వర్గస్థులయిరి. వితంతు శరణాలయములోనికి వచ్చెడువారు సాధారణముగా దూరమునందున్న గంజాము విశాఖపట్టణము గోదావరి కృష్ణామండలముల నుండివచ్చు తెలుఁగువారేకాని చేరువనున్న యరవదేశమునుండి వచ్చు వారొక్కరును కనఁబడలేదు. మిత్రులైన రంగయ్యసెట్టిగారు తామిచ్చెడు చందాధనమును నేనెక్కడనున్నను నిత్తురు. ఈ హేతువు లన్నిటిచేతను నాకు చెన్నపురి విడిచి రాజమహేంద్రవరమునకుఁ జేరిన నెక్కువపని జరుగ వచ్చునని తోఁచినది. వివాహములు చేసికొన్నవారు సుఖులగుటయేగాక శరణా లయములోనుండిన వితంతువులలో నిద్దఱు ప్రాథమిక పరీక్షలోను నొక్కతె మధ్యమ పరీక్షలోను కృతార్థురాండ్రయిరి. మఱియిద్దఱు భోజనమునకుఁ దక్క మఱియెందునకును బనికిరాని వారయిరి.

ఇతరదేశములలో నెన్ని సౌఖ్యములున్నను ఎంతగౌరవ మున్నను మన మెప్పుడును స్వదేశమువంకను జన్మస్థలమువంకను జూచుచుందుము! ఈ స్వాభావిక వాంఛకూడ పయిహేతువులతోడిపాటు నన్ను స్వస్థలగమనమునకుఁ బురికొల్పఁజొచ్చెను. అయినను నేనిల్లుకొని స్థిరనివాస మేర్పఱుచుకొనుట కన్ని యేర్పాటులు చేసినప్పుడు చెన్నపట్టణము నెట్లు విడుతునాయనియు నాలోచించుచుంటిని. రాజమహేంద్రపురమునకు వెళ్లినను వెళ్లకపోయినను వచ్చినంత యుపకారవేతనము నొంది పనిచాలించుకొనుటకు నేను నిశ్చయించుకొంటిని. పనిలోనుండుటచేత నాకాలమంతయు దానిలోనే పోవుచుండెను.

మూఁడుమైళ్ళదూరములోనున్న పాఠశాలకు పదిగంటలకు పోఁగలుగుట కింటి వద్ద నెనిమిదిగంటలకే భోజనప్రయత్నములో నుండవలసివచ్చెను; ఇఁక సాయంకాల మైదుగంటలకు పైనిగాని యిల్లు చేరలేకుండుటచేత నటుపై నేమియు చేయలేకుంటిని; నాలుగుతరగతులకు పరీక్షాగ్రంథములుగాక భాషాంతరీకరణము కూడ నేనే నేర్పవలసియుండుటచేత వారు వ్రాసినదాని నింటికిఁ దీసికొనివచ్చి దిద్దవలసివచ్చెను. వ్యాధిపీడితమైన నాశరీర దౌర్బల్యమున కీపనులు తోడ్పడి నన్ను లోకమునకంతగా నుపయోగపడలేకుండఁ జేసెను. అందుచేత నేఁబదియైదేండ్లెప్పుడు నిండునా పనిలోనుండి యెప్పుడు విముక్తినొందఁగలుగుదు నా యని ప్రతీక్షించుచుంటిని. నా సేవాపుస్తక లేఖనమునుబట్టి 1904-వ సంవత్సరము మార్చి నెలతో నా కేఁబదియైదేండ్లు నిండునుగాన నాకుపకారవేతనమునకు వ్రాసి యిప్పటినుండి నన్ను పనినుండి విడుదల చేయవలసినదని యధికారులకు విన్నపము పంపుకొంటిని. నాపయి యధికారులకు నన్ను విడిచి పెట్టుట యిష్టములేదు. నాతో చెప్పకయే మా పాఠశాల ముఖ్యాధికారి నేను పనిచేయుటకు శక్తుఁడనుగానున్నానని విద్యావిచారణాధికారికి వ్రాసెను. నా కెనుబదిరూపాయల పని యిప్పించెదనని చెప్పెను. నాకప్పు డెనుబదిరూపాయల జీతమయినందున నెనుబదిరూపాయల పనియిప్పించినను సంవత్సరమునకైన తగువాఁడఁగాని రెండురూపాయ లెక్కువరావు. నే నిటుచూచుచుండ చిక్కింకొక్కటికూడ వచ్చెను. నేను మొదటపనిలో ప్రవేశించినప్పుడు రాజకీయ వైద్యుఁడు నన్ను పరీక్షించి నావయస్సు నిజమయిన దానికంటె నొక్క సంవత్సరము తక్కువ వేసెను. ఈ హేతువుచేత నే నింకొక్క సంవత్సరము కొలువు చేయవలసియుండెను. అప్పుడు నా కుపకారవేతనము నాజీతములో సగము ముప్పదిరూపాయలు వచ్చియుండును. నేను కొలువు సాధ్యమయినంత శీఘ్రముగా వదలుకోఁ దలఁచుకొన్నందునను, బాగుచేయుటచే శీతకాలము దాటిపోయిన పక్షమున వైద్యుని నిర్ణయపత్రము దొరకుట నాకు సులభము కానందునను, డాక్టరువద్ద కుత్తరముతోపోయి నేను కొలువునకు పనికి రానన్న నిర్ణయపత్రమును సంపాదించితిని. చిన్నప్పటినుండియు నన్నుబ్బ

సపుడగ్గు బాధించుచుండెను ; అది శీతకాలములో హెచ్చుగానుండును గాన పనికి పనికిరానట్టు నిర్ణయపత్రమును బడయుటకు శీతకాలమే మంచిదనుకొంటిమి. ఈ యేర్పాటువలన నా కుపకారవేతనములో నాలుగురూపాయలు తక్కువయి నే నిరువదినాలుగురూపాయలతోనే తృప్తిపొందవలసినవాఁడ నైతిని. నేను రాజమహేంద్రవరమునుండి బైలుదేరి వచ్చునప్పు డిరువది రూపాయల యుపకార వేతనముతోనే తృప్తిపొంద నిశ్చయించుకొని వచ్చితిని. వైద్యనిర్ణయ పత్రము రాఁగానే యధికారులు నన్నిఁక విడువనుండుట కవకాశము లేక యుపకారవేతనము కొఱకు వ్రాసి పనినుండి నన్ను విముక్తునిఁ జేసిరి. విద్యార్థులు నన్నెప్పుడును ప్రేమించువారగుటచేత నాలుగు తరగతులవారును తమ నడుమ నన్నుఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని మానపత్రముల నర్పించిరి. ఉపకార వేతనమును పొందుటకుముందు నాస్వంత యుపయోగము నిమిత్తము వేయిరూపాయలను నిలువచేసికొనవలెనని మొదటినుండియు నాకోరిక. తదనుగుణముగా నేను పనిచాలించుకొనుటకు పూర్వమే వేయిరూపాయలను కూడఁబెట్టి యా మొత్తమును వరశువాకములోనుండిన జనోపకారిణీ నిధియందు నిలువయుంచుకొని యుంటిని.

రాజమహేంద్రవరమునకంటె చెన్నపట్టణములో నాకెక్కువ గౌరవమును సౌఖ్యములును నుండిన వనుటకు సందేహము లేదు. నేనక్కడ గొప్పవారిలో నొక్కఁడనుగా పరిగణింపఁబడి, సభలకెల్లను నాహ్వానము చేయఁబడి గౌరవము చేయఁబడుచుంటిని. విద్యార్థులు ముఖ్యులైనవారు నన్ను తమ సభలకగ్రాసనాధిపతినిగాఁ గోరుకొని నన్ను ప్రశంసించి పూలదండలు మెడలయందు వేయుచుండిరి. నేను పెద్దగుఱ్ఱపుబండి నెక్కి భార్యాసహితముగా సముద్రతీరమునకును జనోద్యానమునకును, సైన్యవాదిత్ర శ్రవణార్థమును, విహారార్థమును ప్రతిసాయంకాలమును వెడలుచుంటిని. నీటి సౌలభ్యమును వస్తుసంపాదన సౌలభ్యమును ఇతర సౌఖ్యములును చెన్నపురిలో నధికముగానుండెను. ఇట్లుండినను నామనస్సు వీని నన్నిటిని విడిచి స్వస్థలమునకు ప్రయాణముకట్టుటకయి త్వరపెట్టసాగెను. ఉపకారవేతనమును బొందినతరువాత దాదాపుగా

సంవత్సరకాలము చెన్నపురిలోనే యుంటిని. ఈలోపల రాజమహేంద్రవరమున కొక్కసారిపోయి రెండు మూడు మాసము లక్కడనుండి మిత్రులతో నాలోచించి రాజమహేంద్రవరములో స్థిరముగానుండుటకు నిశ్చయము చేసికొని మరల చెన్నపట్టణమునకు వచ్చి యిండ్లు మొదలైన వానినన్నిటిని వచ్చిన వెలకమ్మివేసితిని. వితంతు శరణాలయము నిమిత్తమయి నాలుగువేల రూపాయలు వ్యయము చేసికట్టించిన యింటిని తోటను మూడువేల రూపాయల కియ్యవలసినవాఁడ నైతిని. నా పెద్దగుఱ్ఱమును బండిని తొంబదిరూపాయల కమ్మివేసితిని. చింతామణి ముద్రాయంత్రమును, దాని పరికరములను, ముద్రాక్షరములను గూడ విక్రయింప నుద్దేశించుకొంటిని గాని రాజమహేంద్రవరములోని మిత్రులు దానిని తెమ్మని కోరినందున మున్నూఱురూపాయ లయ్యే మార్గవ్యయ మిచ్చి తీసికొనివచ్చితిని. ఈ ప్రకారముగా చెన్నపురిలో నాకున్న వన్నియు నమ్మివేసి 1900-వ సంవత్సరములో మరల స్వస్థలమయిన రాజమహేంద్రవరము చేరితిని.

రెండవ ప్రకరణము

గ్రంథకర్తృత్వము

1870-వ సం॥ మొదలు 1900 వ సం॥ వఱకు

నేను పాఠశాలలో నాలవ తరగతిలో చదువుకొనుచుండిన నప్పటి నుండియు తెలుఁగులో తెలివిగల వాఁడనని యొకవాడుక యుండెను. అప్పటి మాయాంధ్రోపాధ్యాయులైన పులిపాక గురుమూర్తి శాస్త్రులుగారికిని నాపై నట్టి యభిప్రాయమేయుండి మాతరగతి తెలుఁగుపాఠములను నాచేతనే బాలురకు తఱచుగా చెప్పించుచుండెడువారు; మాపయితరగతులలోని విద్యార్థులును తమ పఠనీయ గ్రంథములను తెలియనిచోట్ల నాచేత చెప్పించుకొనుచుండెడి వారు. మాతరగతికి భాషాంతరీకరణమును చెప్పెడి యుపాధ్యాయులు నేను చేసిన భాషాంతరమును జూచి మెచ్చుకొనుచుండెడివారు. అందుచేత ,, నిరస్త పాదపే దేశే హేరండోపి ద్రుమాయతే '' * యన్నట్లు మంచివారు లేనివారిలో నేనే పండితుఁడనయి నాయల్పపాండిత్యమును వెల్లడించుటకయి యేదైన వ్రాయవలెనని తలఁచితిని. ఆకాలమునందు పద్యములు చేసినవారికే కాని వచనము వ్రాసినవారికి గౌరవములేదు. వినోదార్థము శతకములను కావ్యములను చదివినప్పుడా ప్రకారముగా నేనును పద్యములు చేసి గ్రంథములను రచియింపవలెనన్న యాశ నాకు లోలోపల నుదయించుచుండెను. మనస్సులో నొకసంకల్పము పుట్టఁగానే శక్యాశక్య విచారము చేయక దానిని వేగ కార్యం

* చెట్టులేని దేశములో నాముదపు చెట్టే మహావృక్షము.

భించెడు స్వభావము నాకు మొదటినుండియు నుండెను. నాస్వాభావిక చిత్త వృత్తిని మరలించుకొనలేక ఛందస్సు నేర్చుకొని పెద్దపెద్దమాటలతో పద్యముల నల్లి నారంభించితిని. అప్పటి నామూఢభక్తి ననుసరించి నేను చేసినవి మార్కండేయ శతకమును గోపాల శతకమును. 'కందము చేసినవాఁడు కవి' యని యొక వాడుకయుండుటచేత నీరెండు శతకములను కందపద్యములతోనే చేసితిని. నేనప్పుడు మూఢభక్తిగల విగ్రహారాధకుఁడనే యైనను పక్షపాతము లేక నా భక్తి శివకేశవులయందు సమానముగానే యుండెను. కఠినమైన పనికి వెనుక దీయకుండుట నాకింకొక స్వభావము. మొదటిశతకములో నంత్యభాగమును "మార్కండేయా" యని చేసికొని ప్రతి పద్యచతుర్థ చరణమును మకారము తోడ మైత్రిగల యక్షరముతో నారంభించెడు కష్టము నొకదానిని పెట్టుకొని శతకము నెట్లో పూర్తి చేసితిని. ఈశతకము ముగిసిన తరువాత మతికొంత ధైర్యము నవలంబించి రెండవదియైన గోపాలశతకముయొక్క యవసానమును "శ్రీరాజ మహేంద్రవరపురీ గోపాలా" యని చేసికొని ప్రతిపద్యమును రకారప్రాసముతోఁ జేయవలసిన యెక్కువ కష్టమును బెట్టుకొంటిని. ఈశతకమును సహితమెట్లో ముగించితిని. చిన్నతనములో చేసిన ప్రథమ కవిత్వమెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకైన నవకాశములేకుండ చిరకాలము క్రిందటనే యీ రెండు శతకములును నశించెను గాని యవి తప్పక తప్పుల తడికెలయి యుండును. అది "గోష్ఠీఖ్యానములో" చేసియుండుటచేత రెండవ శతకము లోని యీక్రింది పద్యమొక్కటి మాత్రమిప్పుడు నిలిచియున్నది.

క. శ్రీరమణీహృల్లోలా! గోపాంగనాలతాలవాలకాంచనచేలా!
ఘోరాహవజయశీలా! శ్రీరాజమహేంద్రవరపురీ గోపాలా!

రాజమహేంద్రవరములోనున్న శివునకు మార్కండేయస్వామియనియుం విష్ణునకు వేణుగోపాలస్వామియనియు నామధేయములు. ఈశతకములను జదివిన యప్పటి నామిత్రులు మాత్రము నాకవనమును మెచ్చుకొనిరి. అప్పటి నామిత్రులు నాకంటెను తక్కువ చదువుగలతోడి విద్యార్థులు. మెచ్చుకొన్న వారట్టివారయినను వారి శ్లాఘనలవలన కొంత యుత్సాహముగలవాఁడనయి

మఱింత కఠినమైన కావ్యమును రచియించుట కున్ముఖుఁడ నైతిని. మా పాఠ
శాలలో పలుమాఱు పఠించుచువచ్చిన మిశ్రకావ్యమయిన భారతములోని నల
చరిత్రమును శుద్ధాంధ్ర చంపు కావ్యమునుగాఁ జేయ నుపక్రమించితిని. అది
కొంచెము చేసిన తరువాత నందులో విశేషమేదియు లేదనియు, పూర్వకవులెవ్వ
రును త్రొక్కని క్రొత్తత్రోవ త్రొక్కవలెననియు, నాకు నప్పుడు తోఁచినది.
అచ్చ తెలుఁగు గ్రంథములను పొన్నిగంటి తెలగనార్యుఁడును కూచిమంచి
తిమ్మకవియు మాత్రమే రచియించిరి; నిర్వచన గ్రంథము నొక్కఁ డొక్కఁడు సోమ
యాజి రచియించెను; నిరోష్ఠ్య గ్రంథముల నిద్దఱు కవులు మాత్రమే చేసిరి. ఈ
మూఁడువిధములైన ప్రయాసములను సమీకరింపఁజేసి యొక గ్రంథము నం
దిముడ్చుట యెక్కువ ప్రశంసనీయమని తలఁచి, మునుపటఁ జేసిన పద్యములను తీసి
వేసి శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన నైషధమను పేర గ్రంథరచన నారంభించి
ముగించితిని. ఇన్ని నిర్బంధములతో తుదముట్టించిన గ్రంథము, పడిన కష్టమునకు
మాత్రము పొగడఁదగియుండునుగాని, యర్థసారస్యాది యోగ్యతలచే నెంత
మాత్రమును పొగడఁదగినదిగా నుండనేరదు. అయినను సర్వకళాశాల వారంగీ
కరించి దీనిని పట్టపరీక్షకు పఠనీయ గ్రంథముగా నిర్ణయించి యున్నారు. ఈ
నియమములు పెట్టుకొనక యథేచ్ఛముగా కవితాప్రవాహమును పోనిచ్చిన నిం
నెక్కువ హృద్యముగానుండి యుండవచ్చునుగాని యిన్ని నిర్బంధనములతో
నింతకంటె నెక్కువ రమ్యముగా రచించుట నావంటి [illegible] సాధ్యము
కాదు. ఇందలి కవిత్వరీతిని జూపుటకయి యందుపద్యముల నుదాహరించు
చున్నాను.

సీ. ఎల్లవారొకకదుగుచూచు మనుండు నెలఁతుక యెవ నెంత తలఁచెనొక్కొ!
యేరేయి నన్నింటినిలుదాఁటనీకుండు కన్నతల్లి యెదంతకలఁగెనొక్కొ!
తోడునీడలలాగు తొలఁగని చెలికాండ్రు సోలి నన్నన కెంత తూలిరొక్కొ!
నేఁజేరుటయొఱింగి నెనయనఁ జనుదెంచు కొడుకులు తా మెంతయుండిరొక్కొ!
కూడి యెల్లరిది తెలిసికొన్న యంతఁ గటకటా! తాత! నీచేతఁ గపటు నేఁడు
చిక్కఁగాఁజేసి నేనెద్ది చేయుదింక! పాలినన్నేలు కొండ! చేనన దైతి.

చ. చిలుకలకొల్కి యక్కరణిఁ జెన్నుగఁ బుట్టలయొద్దనుండి యూన్
నలు నెవలోఁ దలంచుచు ననల్ తలఁదాల్చక నేలసెజ్జగా
నలయరచీరతో నొడలనంటి తొలంగనిదూళితోఁ గనుం
గొలుకులనీటితో నెసఁగెఁ గూరుకుచెందని కన్నుదోయితోన్.

ఈ గ్రంథము నారంభించినప్పుడే మిశ్రప్రబంధము నొక్కదాని నారంభించి రసికజన మనోరంజన మనుపేర చిత్రాంగదా పరిణయములో రెండాశ్వాసములు రచియించితిని. దీనిని నాక్రింది తరగతిలో చదువుకొనుచుండిన నామిత్రులయిన కనపర్తి యోగానందముగారు నామాతృకనుజూచి శుద్ధప్రతిని వ్రాసిరి. అంతట నట్లు చేసినతరువాతఁ దెలుఁగులో మిశ్రప్రబంధములు నూఱులకొలఁది నున్నప్పుడిదివానిలో నొక్కటియగును గాని దీని కాధిక్యమేమి కలుగఁబోవునను బుద్ధిపుట్టి దీని నచ్చతెలుఁగులోనికి మార్చినచో శ్లాఘ్యతరముగా నుండునని భావించి సాధ్యమైనంతవఱకు సవ్యయములను తెలిఁగించియు సాధ్యముకానిచోట్ల క్రొత్తపద్యములను రచించియు నైదాశ్వాసముల శుద్ధాంధ్రప్రబంధమును జేసితిని. దీనిని జూచిన వారచ్చతెలుఁగులో నిటువంటి ప్రబంధము వేఱొకటిలేదని మెచ్చుకొనఁజొచ్చిరి. కడపటి యాశ్వాసమును దక్క మిగిలిన దానినంతను నేను సర్వకళాశాలా ప్రవేశపరీక్షకు చదువుచుండిన కాలములోనే చేసితిని. తక్కిన శృంగార ప్రబంధములయందు వలెనే దీనియందును శృంగారరస మతి విస్తారముగా నున్నది. ఆకాలమునందు నేను వసుచరిత్రము మొదలైన శృంగార ప్రబంధముల నధికముగా చదివియుండినందున పూర్వగ్రంథకర్తలు చూపినమార్గమునే నేననుసరించి వారిగ్రంథములలోని యుత్తమకల్పనలవంటి కల్పనలనే నేననుకరించి దీనిని జేసితిని. ఇందు నాక్రొత్త కల్పనలును విశేషముగా నున్నవి. దీని నిప్పటికిని పండితులు మొదలైనవారు మెచ్చుచున్నారు. సర్వకళాశాలవారు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకుం దీనిని పఠనీయగ్రంథముగాఁ జేసిరి. "అచ్చతెనుఁగు రామాయణము పాకముకంటెఁ దమయచ్చతెనుఁగు గ్రంథముయొక్క పాకము మేలయినదని నా నిజమయిన యభిప్రాయము." అని శబ్దరత్నాకర నిఘంటువును జేసిన బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యు

లుగారును, ఇతర పండితులనేకులును దీనిపై సదభిప్రాయముల నిచ్చి యున్నారు. ఐనను నేనటువంటి శృంగారప్రబంధముల కామోదింపను. ఇప్పుడు పద్యకావ్యమును రచియింపవలసియుండినయెడల నేనిట్టి శృంగార కావ్యమును రచియించి యుండను. ఇప్పుడు కూర్పఁబడుచున్న నా సంపుటములలో నా చిన్నతనపు పద్యకావ్యములలోని మృదువు తప్పిన వాక్యములను పద్యములను దీసివేయుచున్నాను. ఇది యచ్చతెలుఁగు పుస్తకమయినను చెప్పకపోయినపక్షమునఁ జదివెడువారికిది యచ్చతెనుఁగుగాఁ గనఁబడక మిశ్రకావ్యమువలె ధారాళముగానడుచును. అప్పటిశైలిని దెలియఁజేయుటకయి యిందులోనిపద్యములను గొన్నిటి నిందుక్రిందఁ బొందుపఱచుచున్నాను.

చ. పలుకులలాగు నెమ్మొగము బాగును మీసమునూగు నొక్కఁడై
యలరుటకోర్తె యబ్బపడి యప్పటి సోలునిగా నెఱింగి నె
చ్చెలిగమిఁ జీరి చెప్పి మనచెంగట నుండెడు బువ్వుఁదోట సేరిమిం
బలికిన యల్లబూటకపుమాటలమూట యితండె యంచు[illegible].

చ. మురుగులుజాఱఁ జెమ్మటలు ముద్దుమొగంబునఁగాఱ ముత్యపు
న్సరు లూఁకయాఁడఁ జేరఁ జిఱునవ్వులు మొల్కలు దేఱ నంటుఁజో
ళ్లిరుదెసలందుఁ జెక్కులపయిన్వ్రేడఁ దూఁగుచు వ్రాలువాఱ నా
దొరతలఁ బ్రాలుపోసె నలకోయ్యాలి దూఁదముల మీఁద దోయిటన్.

ఉ. గుట్టునఁజేడె వీడుడుగఁ గోరిక లీరికలెత్తి నోరసం
దొట్టిన యంతఁ బంతమున దోసపు సిగ్గొకటడ్డువచ్చి నన్
గట్టిగనోరు నొక్కఁడమిగన్నపడ నీయక కట్టిపెట్టి తాఁ
బట్టునరాచనీటు కనుపట్టఁగ పట్టి మెఱుంగుపెట్టెనన్.

సీ. కప్పుకొప్పులనుండి కాఱుచుండెడునీరు చిఱుతమబ్బులవాన చినుకులట్లు
గబ్బిగుబ్బలనుండి కాఱుచుండెడునీరు పలితంపుమలల పెన్వాకలట్లు
కమ్మమోములనుండి కాఱుచుండెడునీరు సొగసుచందురు మంచుసోనలట్లు
కలికికన్నులనుండి కాఱుచుండెడునీరు నెత్తమ్మి పూఁదేనియలయట్లు

గీ॥ వాతెఱలనుండి తగజాలువాఱునీరు, పలుచనగు దొండపండులపాలయట్లు,
వింతవింతలఁదనరెఁ గన్పించుగాఁగ, శేమలటనీటిలో మున్గి లేచునపుడు.

గీ. పడఁతిమిన్నలుకొలఁకు వెల్వడెడునప్పు, డొడలనంటిననీటిబొట్లొప్పమీఱె
నేవళంబుగఁ బెరుగు క్రొందీవగములు, మొగ్గతొడిగిన కైనడి ముద్దుగులుక.

చ. ఒరులకుఁజేరపవ్వగుచు నొజ్జలకొంపనుడీసి తమ్ములం
గరము బడల్పడం బఱపి కాంచినతండ్రికిఁ బోటుతెచ్చి వం
కరతనమల్లచిన్నపుడె కాంచి కరంబును నీవు రేయిద్రి
మ్మరిసనిపేరు పొంది యిఁక మన్ననఁజాతువె యూఁడువారలన్.

ఉ. వీఁడుగదమ్మ నావలపువీఱిఁడి చేసినవాఁడు, పొన్నపూ
వీడుగదమ్మ లోఁతయినయీతని పొక్కిలి, కింక నావెతల్
వీడుఁ గదమ్మ నన్నిపుడు వే యెదఁజేర్చిన, నీతఁడున్న యా
వీడుగదమ్మ నేలఁగల వీడులలోపల మేటి బోట్రిగా !

ఉ. ఊరిటుపల్కఁ గల్కి యన నెవ్వతె ? మేనున నెవ్వరయ్య? మీ
వారముగామె యందఱము? వారలవీరలనట్లు మమ్మునుం
వేరుగఁజేయ మీకుఁ దగునే? యిదియిట్లనుటెల్ల మాదెసన్
గూరిమికల్గుకైనఁడియె? నూఱును మీకడ నింక నేటికిన్ ?

ఉ. చానరో! పోలు పొందెఱుఁగఁజాలక యూరకనుంద నేల? 'యా
గ్రీనె ననంగఁ గొట్టమున నీవలిగుంటను గట్టు'మన్న నే
మైనను జెప్పఁగాఁదరమె? యీతఁడు నాఁడటు మాఱుపల్కని
మానిన దానికింగతము మన్నన విన్నను గాక నాకిటన్.

శా. నేలంగల్గుపులుంగులెల్ల నెపుడున్ జెల్వారఁబల్కంగ నే
నేలా పల్కఁగ నేరనైతి నని యెంతేఁ గుందుకన్నుల్గు తా
లోలోనం దలపోసి యేచ్చు నవలాలోఁజేరి కాదంటికిన్
నేలా కోయిలపల్కులందు వినువాళ్లంబు పుంబోఁడికిన్ ?

ఈ పుస్తకమును శ్లాఘించినట్లే దీని తరువాత నేను చేయనారంభించిన
శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణమును సహితము పత్రికాధిపతులును పండితులును

పలువిధముల శ్లాఘించుచు వచ్చిరి. ఆకాలమున కృష్ణామండలములోని బృందావనపురమునందు ప్రకటింపఁబడుచుండిన పురుషార్థప్రదాయినీ పత్రిక నా శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణములోని పద్యములను కొన్నిటిని ప్రకటించి వాని క్రింద 1872వ సంవత్సరము మెయి నెలలో వ్రాసిన యభిప్రాయములోని కొన్ని పంక్తుల నిందుదాహరించుచున్నాను.

"ఈ పద్యములు అచ్చతెలుఁగుభాషయందు మనోరమ్యమైన కదళీపాకమున నాతికఠినముగా పదగుంభనయును యుక్తిచమత్కారములును గలిగి రసయుక్తమగునటుల బహుసరసముగ రచింపఁబడినవి. కవిత్వము బహుజాతీయముగాను, మృదువుగాను, సరసముగాను, ఉన్నదని యిచ్చటి గొప్ప పండితులును శాస్త్రజ్ఞులును కవీశ్వరులును వక్కాణించియున్నారు. నిశ్చయముగా నిది సరసమయిన పండిత కవిత్వము."

"The above beautiful verses (from Andhra Uttara Ramayanam) composed with propriety and taste in pure Telugu Language, which emanated from the poetical genius of Kandukuri Viresalingam Garu (who has also a fair knowledge of English) are worthy of praise from all who have any taste for poetry. They are written sweetly in a superior kind of flowing and pleasing style. So consider our pundits here, and we add that if all the works (named above) of our young poet be published, they form an interesting and a very good addition to our refined sweet Telugu Literature. They also reflect much credit on their able author in these days when original Telugu works of standard merits (either in Poetry or prose) are of so rare a production. When all the works of Viresalingam Garu only complete their publication we are sure that his name will be well remembered by all with reverence and be associated with the poets and worthies of the Telugu Literature."

—*Purushartha Prathaini*, May 1872.

1870-వ సంవత్సరమునందు రాజమహేంద్రవరములోని దొరతనమువారి పాఠశాలకు బార్లో దొరగారు ప్రధానోపాధ్యాయులుగానుండి గోదావరీ విద్యాప్రబోధిని (The Godavery Educationist) యను మాసపత్రికను నడిపెడువారు. ఆ సంవత్సరమునందు నేను ప్రవేశపరీక్షకుం జదువుచు బార్లో దొరగారికిని మఱియొక దొరగారికిని తెలుఁగుచెప్పి నెలకిరువదియైదు రూపాయలు సంపాదించుచు, గోదావరీ విద్యాప్రబోధినిలోని తెలుఁగు భాగమునకు వ్రాయుచుండెడివాఁడను. ఆ సంవత్సరమునందే నేను ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడనయి, పాఠశాలయం దుపాధ్యాయపదమునందుఁగుదిరియుండియు నేను పద్యగద్యములను వ్రాయుచుండుట మానలేదు. 1872-వ సంవత్సరమునందు నేను కోరంగిలో నాంగ్లోదేశభాషా పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడనుగానుండి శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణమును రచియింప నారంభించి క్రొత్తగా బృందావనపురమునందు (Masulipatam) స్థాపింపఁబడిన పురుషార్థప్రదాయినికి పద్యములను గద్యములను బంపుచుంటిని. నాపద్యములను జదివి మెచ్చుకొని పలువురు నన్ను ఘనవతిక్రాన్త [illegible]లైన నామములతో లేనిపోని స్తోత్రములను జేయనారంభించిరి. అప్పటికి నాకపరిచితులయి బందరులో ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుం జదువుచుండిన బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు 1872-వ సంవత్సరపు జూలయి నెలలో నాకు వ్రాసిన ప్రథమ లేఖలోని క్రిందివాక్యములను వ్రాసియున్నారు.

“ భవదీయ స్తవనీయకవితాధోరంధర్యము ప్రతిమాసమును పురుషార్థప్రదాయినీముఖమునఁ జూచుచున్నాఁడను. తాము పాఠశాలాప్రధానోపాధ్యాయులరయి యుండియుఁ గొలందితీరికచేసికొని నిజభాషాభివర్ధనాభిలాష మాణ్యులైన సౌజన్యపూర్ణులైన యెల్లరచే మెప్పొనరయుచున్నప్పుడు నాకొనియాట సంద్రదపుకాకి యుట్టం బోలునట్లు?........ఇట నేను 73-వ F. A. నకుఁ జదువుచున్నాఁడను. నేఁడనగు నన్ను మీ స్నేహితకోటిలోఁ జేర్చుకోవలెను ”

వా. వాసుదేవశాస్త్రి

ఈ కోరంగిలోనున్న కాలములో నేను సంగ్రహవ్యాకరణమును, పద్య రూపమున నీతిదీపికను, చేసి ముద్రింపించితిని. అప్పటికి పాఠశాలలో బాలురకు సులభముగాఁ దెలిపెడు తెలుఁగు వ్యాకరణమేదియుఁ లేదు. ఉన్నవి సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము, సంధిపరిచ్ఛేదము, అజంతపరిచ్ఛేదము, హలంతపరిచ్ఛేదము, క్రియాపరిచ్ఛేదము, అని యైదుభాగములనుగల యీ కాలమునకుఁ దగని పురాతన పద్ధతిని వ్రాయఁబడినవయి యున్నవి. సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదములో ప్రథమేతర విభక్తులు శత్రర్థక చువర్ణకము మొదలైనవి ద్రుతప్రకృతికములని చెప్పఁబడినప్పుడు అజంతపరిచ్ఛేదము చదివిననఁగాని విభక్తులేవో క్రియాపరిచ్ఛేదమును జదివిననఁగాని శత్రర్థకమేదో బాలురకు బోధపడదు. కాని ముందుగానే యజంతపరిచ్ఛేదమునో క్రియాపరిచ్ఛేదమునో చెప్పరాదాయన్న, ఉవర్ణకము పరమగునప్పు డుకారబుకారాంతములకు నగాగమంబగునని యజంత పరిచ్ఛేద మారంభించినచో సంధి పరిచ్ఛేదము ముందుగా చదివిననఁగాని యాగమ మనఁగా నేమో తెలియదు. సంధిపరిచ్ఛేదమే ముందారంభింతమన్నను, క్త్వార్థక ఇకారమునకు సంధిలేదనుచో క్రియాపరిచ్ఛేదము చదివిననఁగాని క్త్వార్థకమన నేదో తెలియదు. ఇటువంటిచిక్కులను వదలించి బాలురకు సుబోధమగునట్లుగా వర్ణ పరిచ్ఛేదము, పదపరిచ్ఛేదము, వాక్యపరిచ్ఛేదము, కావ్యపరిచ్ఛేదము, అని యింగ్లీషుపద్ధతి ననుసరించి నేను సంగ్రహవ్యాకరణముచేసితిని. క్రొత్త పద్ధతి పూర్వాచారముననుసరింప నలవాటుపడిన వారికిని పండితులకును సరిపడదు. అప్పుడు పాఠశాలలోఁ బెట్టుటకయి విద్యావిచారణాధికారి పుస్తకముల నంగీకరింపవలసినపనిలేదు. పాఠశాలానిర్వాహకులు స్వతంత్రించి తమ మనసువచ్చిన పుస్తకములను తమపాఠశాలలో పెట్టుకోవచ్చునుగాని పెట్టుకొనుటకు పుస్తకములు లేవు. పాఠశాలా పరీక్షకులు పెట్టుమనిచెప్పిన పుస్తకములనే పాఠశాలా నిర్వాహకులు సాధారణముగా పెట్టుచుందురు. అప్పుడు బ్రాడ్షాదొరగా రుత్తరమండలముల పాఠశాలా పరీక్షకులు. ఆయనకోప స్వభావులయి తనక్రింది యుద్యోగస్థుల మీఁదను పాఠశాలల యుపాధ్యాయుల మీఁదను కేకలు వేయుచుండెడివారు. ఆయన నేను ప్రధానోపాధ్యాయుఁడ

నైన కొంత కాలమునకే ధవళేశ్వరము పాఠశాలను పరీక్షించుటకు వచ్చిరి. ఆయన ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడు క్షేత్రగణితము నేర్పుచున్న తరగతికిఁబోయి, యొక ప్రతిజ్ఞ నిచ్చి దానిని పలకలమీఁదచేసి చూపుఁడని విద్యార్థుల నడిగెను. వారది చేయలేక తప్పిపోయిరి. నల్లబల్లమీఁద దానినివేసి విద్యార్థులకు చూపుమని దొరగారు నన్నడిగిరి. ఆపాఠము ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడు పుచ్చుకొనునదిగాన చేసిచూపవలసినవాఁ డతఁడని నేనుచెప్పితిని. 'కాదు నీవే చూపవలసిన పని' నన్నాయన నియమించెను. నేను చూపనని నిర్భయముగా నిరాకరించితిని. ఈ సంగతి నాయన తనస్మరణ పుస్తకములో వ్రాసికొనెను. అంతకుమునుపే యింకొక వ్యతిక్రమము జరిగినది. పాఠశాలలో దొరగారొక్కరు కూరుచుండుటయు, ఉపాధ్యాయులు మొదలయినవారు నిలుచుండుటయు, ఆచారము. నేనాప్రకారముగాచేయక పరిచారకునిచేత కుర్చీ తెప్పించి వేయించుకొని యాయన సరస నేఁగూరుచుంటిని. పాఠశాలాపరీక్షయయిన తరువాత దొరగారు నాతో కొంతసేపు మాటాడిరి. నావర్తనమును బట్టి దొరగారికి నాయందు కొంత యనిష్టముకలిగినను, నాస్వాతంత్ర్యస్వభావమునకు సంతోషించి నా వ్యాకరణమును పాఠశాలలలో పెట్టుటకు కార్యనిర్వాహకుల కుత్తరువు చేసెను. అందుచేత నా వ్యాకరణముయొక్క మొదటికూర్పంతయు నల్పకాలములోనే యమ్ముడుపోయెను. ఆపుస్తకమిప్పుడును మన దేశమునందలి పాఠశాలలలోమాత్రమే కాక నైజామురాజ్యమునందును వాడఁబడుచున్నది.

నీతిదీపిక యీ కాలమున కనుకూలమయిన నీతులను గలదయి క్రింది తరగతులలోని బాలురకొఱకు సులభమైన గీతపద్యములలో వ్రాయఁబడినది. ఇదియు బహుకాలము పాఠశాలలయం దుపయోగింపఁబడినది. అందులోని పద్యములు కొన్ని యిందు క్రింద నుదాహరింపఁబడుచున్నవి.

గీ. అన్నవస్త్రాదులకునైన నర్థకమైన భోగభాగ్యంబులకునైన భూమిమీఁద
 నొరులనే నమ్ముకొనియెప్పుడుండరాదు తనదుచేతుల నమ్ముంగఁజనునుగాని.

గీ. తాత ముత్తాత లెంతెంత ధనముకూడఁ
బెట్టి, పెట్టెలునిండంగఁబెట్టియున్నఁ
గష్టపడి, తానున్యాయమార్గమునఁబడయు
స్వార్జితం బొకగవ్వతో సమముగాదు.

గీ. పరులు నీకు నెట్లు వాంఛింతువో చేయఁ
బరుల కట్లు చేయవలయు నీవు;
సర్వశాస్త్రములను జర్చింపఁ దేలెడు
సారమైనధర్మసరణి యిదియె.

నేను వచనమువలెనే పద్యములనుగూడ తడవుకొనకుండ వ్రాసిన దానిని మరల శుద్ధముగా వ్రాయవలసిన యావశ్యకము లేకుండ నత్యంత శీఘ్రముగా వ్రాయఁగలిగెడు వాఁడను. స్త్రీవిద్యావిషయమయి పురుషార్థప్రదాయినిలో జరిగిన వాదప్రతివాదములలో ప్రతిపక్షులు దినములకొలఁది నాలోచించి చేసిన పద్యములకు నేనొక్క దినములో పద్యరూపమునఁ బ్రత్యుత్తరము వ్రాసి యియ్యఁ గలిగెడివాఁడను. ఇట్లాశువుగాఁ జెప్పిన యాపద్యములలో నొకసారి యల్ప కవిత్వమును గర్భకవిత్వమును గూడఁ జూపించితిని. పురుషార్థప్రదాయినిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యాపద్యములలోఁ గొన్నిటి నిందుక్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

మత్తేభ విక్రీడిత కందగర్భసీసము.

సీ. వినయమొప్పారఁగ విన్నవించెద నిదే న్యాయంబుగాఁజూచి మీరొసఁగుఁడు
సదయలీలందగ సారసాననల విద్యాసంవివాదంబులో సరళిగ
విజయమెవ్వారికి వీఁకమైఁగలిగెనో సామాన్యధీమై సూక్ష్మదృష్టి
నిచయము లెచ్చఁగ నీతితోనుడువుఁడీ జాల్వారకులైనసజ్జనులొప్పసంగ
వెలఁదులకు విద్యకూడదు కలుగునఘము, దాన నిజము గా నని యనఁగా [illegible]
వలపడిననునార్యులు చెప్పినపలుకులనె వలయునుగనఁబడుసన్మానులత్స్యములుగ

(పయిపద్యములోని) గర్భమత్తేభము

మ. నయమొప్పారఁగ విన్నవించెద నిదే న్యాయంబుగాఁ జూచి మీ
దయ లీలం బగ సారసానన లవిద్యాసంవివాదంబులో
జయ మెవ్వారికి వీఁక మైఁ గలిగెనో సామాన్యకీ మైసుకీ
చయము ల్మెచ్చఁగ నీతితో నుడువుఁడీ జాల్వారసులై సజ్జనుల్.

గర్భకందము

క. వెలఁదులకు విద్యనేర్పను, కలుగునఘము దాన నిజముగానని యనఁదా
రెలమిని దలఁపడినను నా, ర్యులు చెప్పినయుక్తులెన్న వలయును గనఁ బలుకుపన్.

*　　　*　　　*

సుగంధి. వారు మున్ను దాహరించి వ్రాసినట్టి శ్లోకమున్
దారఁ జూపినారు విద్యయన్న పంబు చింతగా
నారయంగ నేలుకొంక నట్టు సందియంబు పో
నేరఁ జెప్పఁ బూనుదు న్ననిగ్గు తెల్గు నింపుగాన్.

చిత్రపదము. కొమ్మలు విద్యను చ్వాదం, బ్రత్యంబు నేసం పగునంబు
ధంబు ప్రతిపండితసంసా, రంబునకుం గలవాడ్కిన్.

అచ్చతెలుఁగు

సీ. ముద్దియ పద్దియ మున్నున్న యింటను గబ్బము ల్మెండుగ [illegible] గాఁగఁ
జూపితిఁ గాదనవో పిదపనియుఁ జేతస్సైనంతయుఁ జేయువలయుఁ
గాకని పోనాడి [illegible] టలఁ జప్పిదంబులు గొప్పనుప్పలను వు
నిప్పటివారున కేమియుఁ గొసఁగని చప్పిదనుద్దులఁ బదువు [illegible] ?
పదునరుండినయంత [illegible] న తెల్గు, [illegible] సురని మున్ను [illegible] చేసి
యన్న [illegible] వారన దనుగవలయు, [illegible] లిపవిహానునంత.

ఉ. ఏమిటికిప్పు డీపలుకు లీవలికిన్నియు నమ్ము [illegible] గా
లామృతమాదిగా [illegible] నందును గాపన [illegible] చూపపం
గామినికట్టి [illegible] శ్యసనక [illegible] వ్యముగల్గుట [illegible] గాంచు తె
రీమతి పూర్వనాగరిక లేమనియుందురో నాతమీపయిన్.

కందముగోమూత్రికాబంధము

క. వారిఁగవీరిఁగ గొనినను వారలు మఱిగూయఁ జగుబాఁ వాపోఁయన్.
గోరిన వీఁకఁగడునిలను గారవ మగుఁగూడ నసదుగాఁవల పోయన్.

కూచి మంచి తిమ్మకవి తెలిఁగింపఁగామిగిలిన రామాయణములోని యుత్తరకాండమును శుద్ధాంధ్రోత్తర రామాయణమను పేర తెనిఁగించి, శుద్ధాంధ్రభారతమను పేరున మహాభారతమునంతను నచ్చతెనుఁగున రచియింపవలెనని యెంచి సభాపర్వము నారంభించి దానిలోఁ గొంతభాగము నాంధ్రభాషా సంజీవనిలోఁ బ్రకటించితిని. ఈ బుద్ధి యీప్రకారముగా నేయుండియుండిన యెడల మహాభారత మంతగ్రంథమును పద్యములతో నింపియుందు నేమో కాని యింతలో నాబుద్ధి మాఱి యింకొక వంకకు మరలినది. తెలుఁగులో వచన కావ్యములంతగా లేవు. వచనకావ్యమని చెప్పఁదగినది చిన్నయసూరిగారి నీతిచంద్రిక యొకటి యున్నది; అదియు పూర్తిగాక యర్ధమేయయియున్నది. విక్రమార్కునికథలు, పంచతంత్రము, కాశీమజిలీలు, అనుగ్రామ్య గ్రంథములు కొన్నియున్నను వానిని పామరులేకాని పండితులు చదువకుండిరి. ఈ స్థితిని విచారింపఁగాఁ దెనుఁగులో పద్యకావ్యములకంటె వచనకావ్యములను వ్రాయుట యెక్కువయుపయోగకరమని నాకు తోఁచినది. ఈ యాలోచన మనస్సులో పుట్టఁగానే నాకాలమును వచనకావ్యరచనయందు వినియోగించవలెనని నిశ్చయించుకొని సగము సగము వ్రాసియున్న పద్యకావ్యములను విడిచి నీతిచంద్రిక యుత్తరార్థమును పూరించుట కుపక్రమించి విగ్రహమును వ్రాసిముగించితిని. ఇంతలో బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారు విగ్రహతంత్రమును వ్రాసి ప్రచురించిరని వార్తాపత్రికల వలనఁ దెలిసికొంటిని. నేను పడిన ప్రయాసమంతయు వృధాపోయెనుగదాయని యప్పుడు నా మనస్సునకెంతో సంతాపము కలిగెను. రచించిన పుస్తకమును ముద్రింపక మూలపడవేయవలెనని నేను మొదటచింతించినను పంతులవారి విగ్రహమునుగొని యామూలాగ్రముగాఁజదివిన పిమ్మట కథాభాగములో కొంతతప్ప వారి పుస్తకమునకును నా గ్రంథమునకును సంబంధము లేదనియు వారిపుస్తకమున్నను నాపుస్తకము

కూడ ముద్రింపఁదగినదేయనియు, తోఁచినందున, దానిని చెన్నపురిలోని కళా రత్నాకర ముద్రాక్షరశాలయందు 1874-వ సంవత్సరాంతమున ముద్రింపించి ప్రచురించితిని. నాపుస్తకమును జూచిన వారికందఱికిని దానియందు మంచి యభిప్రాయమే కలుగనారంభించినది. చెన్నపురిక్రైస్తవకళాశాలలో గణిత శాస్త్రోపన్యాసకుఁడును దేశభాషాపర్యవేక్షకుఁడు నైన సమర్థిరంగయ్యసెట్టి బీయేగారు నేను కోరకయే నా పుస్తకమును తమకళాశాలలోపాఠపుస్తకమును గాఁ బెట్టిరి. అవఱకు నాకాయనతోడి పరిచయములేదు. పుస్తకమును పాఠ మును గాఁబెట్టించి నాకు ప్రోత్సాహము కలిగించినందుకు సంతోషించి నే నాయనకు కృతజ్ఞతా పూర్వకములయిన వందనముల నర్పించుచు నాప్రథమ లేఖను వ్రాసితిని. దానికుత్తరముగా శ్రీరంగయ్యసెట్టిగారు 1875-వ సంవత్స రము ఫిబ్రవరి 8-వ తేదిని చెన్నపట్టణమునుండి నాకిట్లువ్రాసిరి.

" My dear sir,

Kindly allow me to call you so. I have just received your letter of the 3rd Instant. Therein you speak as if I had done you a bit of favour in introducing your book into my school. But you are mistaken. The truth is that you are under no obligation to me, for I introduced the book not out of any favour, but on its real merits. I have already glanced over a few pages and felt and still feel proud to have such a master-piece as your book in the Telugu Literature. Consequently I am much obliged to you for the liberal interpretation you kindly put on my introducing the book into my school. Let me assure, I will spare no pains to speak to my friends, particularly Mr. Seshayengar of the Presidency College anent your book. I can advise you to place a few copies under my disposal so that I may send them to my friends in the Mofussil asking them to introduce the same in the respective schools.

under their charge. I am very glad you possess a very fair knowledge of English to your High Proficiency in Telugu. You ask me to excuse you for mistakes you might have committed in your letter. I challenge my B-A boys to write as well as you have done. Can you not undertake the writing of an original Novel in Telugu ? More in my next. No time. Excuse.

I am yours faithfully,

S. RANGIAH CHETTY."

శ్రీ ప్రియమార్యా,

మిమ్మట్లు పిలుచుటకు దయచేసి యంగీకరింపుఁడు. 3-వ తేదిని మీరు వ్రాసినయుత్తరము నాకిప్పుడే యందినది. మీ పుస్తకమును నాపాఠశాలలో పెట్టించుటలో నేనేమో మీ కుపకారలేశమును చేసినట్టు దానిలో మీరను చున్నారు. ఏదో యనుగ్రహము చూపుటకుఁ గాక దాని నిజమైన యోగ్యతల మీఁదనే పుస్తకమును నేను పెట్టితిని గాన మీరు నా కుపకారఋణముక్రింద నుండకపోవుట సత్యము. నే నిదివఱకే కొన్ని పుటలు చదివియున్నాను; ఆంధ్రభాషావాఙ్మయమందు మీ పుస్తకమువంటి నిరుపమానగ్రంథమును గలిగి యుండుటకు గర్వపడితిని. ఇప్పుడును చదువుచున్నాను. కాఁబట్టి పుస్తకమును నాపాఠశాలలో పెట్టినందుకయి మీరు దయతోఁ జేసిన యుదారార్థమునకయి నేను మీకు మిక్కిలి ఋణపడియున్నాను. మీ పుస్తకము విషయమయి నా స్నేహితులతోను ముఖ్యముగా ప్రెసిడెన్సీకాలేజిలోని శేషయ్యంగారితోను మాటాడుటలో నేను లేశమును ప్రాలుమాలనని నిశ్చయముగా చెప్పు చున్నాను. వారివారిక్రిందనున్న పాఠశాలలలో మీ పుస్తకమును పెట్టుఁడని కోరుచు పరస్థలములయందున్న నామిత్రులకు పంపుటకయి కొన్ని ప్రతులను నావశమునందుంచుటకయి మీ కాలోచన చెప్పుచున్నాను. తెలుఁగులోని మీ యున్నత పాండిత్యమునకు తోడుగా మీ కింగ్లీషులో మిక్కిలి మంచి

జ్ఞానము కలవారయినందుకు సంతోషించుచున్నాను. మీ యుత్తరములో మీరుచేసి యుండవచ్చిన పొరబాటులకు మిమ్ము క్షమింపవలసినదని కోరుచున్నాను. మీరు వ్రాసినంత చక్కగా వ్రాయుటకయి రండని నా పట్టపరీక్షా విద్యార్థులను పోటికి పిలుచుచున్నాను. తెనుగులో నొకస్వయంకల్పితమైన వచనప్రబంధమును వ్రాయుటకు మీరు పూనుకొనలేరా ? ఇంకొకలేఖలో నధికముగా వ్రాసెదను. కాలములేదు. క్షమింపుడు — ఎన్. రంగయ్యసెట్టి.)

ఈ పుస్తకముపయిని తెలిసినవారనేకులుమంచి యభిప్రాయములనిచ్చిరి. పట్టపరీక్షాసిద్ధులును రాజమంద్రి కాలేజిలో సహాయోపన్యాసకులును తరువాత సర్వకళాశాలపరీక్షకులునునయిన బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవ శాస్త్రిగారీ పుస్తకమును గూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి —

క. మీ పుస్తకమొకపరి నే నేపారంజూడఁగాని యిట్టిదగునె ? వ
 హ్వా ! పూర్వమాంధ్రభాషను మహాపుణ్యముఁగాంచెబోలునని సంతసించె మదిన్.

* * *

సీ. వాటంబుగానిడ్డ తేటమాటలచేత నొప్పమీ కథయుక్తి యొక్కకోట
 సంస్కృతపదములు చాలఁగ్రాలఁగ నింపు గన్పట్టు [illegible]రణిమతి యొక్కకోటఁ
 గనరానికలయిక కల రెండుభాషల [illegible]లఁదగురీతి యొక్కకోటఁ
 బొదరిల్లువిధమున మృదులతాకీర్ణమై యలవడుభక్తి వేఱొక్కకోటఁ
 గాఁగ నాయాయిపట్టులఁగరమువింత ! గొలుపుచును సజ్జనాళులకోర్కెలెల్ల
 సఫలములుగాఁగఁ జేయ మోదముకోశంబునాఁగ ! నలరునీ నీ చంద్రికావిగ్రహంబు.

క. ఎప్పుడుఁజూచిన శ్లేషలు విప్పలవిడిఁగానఁబడెను వింతగఁదలఁగం
 ది [illegible]ప్పెన వ్యర్థగతుల [illegible]ప్పేఁగానంగఁగలను యున్నికఁజూడన్.

ఈ పుస్తకరచనను జూచి సంతోషించియే చెన్నపురిలోని పండితులు నన్నచ్చటకు రప్పించి యాదరించి నాకొక పండిత [illegible]ను బహుమానము చేసి నా [illegible]పటిమ [illegible]త్తించి సత్కరించి పంపిరి. అప్పటి వార్తాపత్రికలు సహితము దీనిని బహువిధముల మెచ్చుకొన్నవి. ఆకాలమునందు చెన్న

నాకు కలుగలేదు. వేయిప్రతులుగల మొదటి కూర్పమ్ముడు పోవుటకే బహు సంవత్సరములు పట్టినది. అందుచేత నిప్పుడునవలలనఁబడెడు వచన ప్రబంధములను వ్రాయు ప్రయత్నమును మానివేసితిని. అయినను చదివి తెలిసికొనఁగలిగినవారు దీనిని మెచ్చుకొనఁజొచ్చిరి. అనేకులు దీని నితర భాషలలోనికి భాషాంతరీకరింపఁ బ్రయత్నించిరి. ఈ పుస్తకవిషయమయి యింగ్లండునుండి జనరల్ మెక్డానల్డుదొరగారు 1881-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెల 23 తేదిని నాకిట్లువ్రాసిరి—

"80, OXFORD GARDENS, N. KENSINGTON.
23rd December 1881.

My dear Sir,

Miss Manning, Secretary of the National Indian Association, proposes publishing serially in the Journal, "translations of good Indian fiction, in which the English reader will see Indian Home life delineated and thus a very attractive feature will be added to the Magazine." I believe a Bengal story will be the first of the series, but I have suggested to Miss Manning that a translation of your Rajasekhara might perhaps be found suitable, and she seems much pleased with the idea.

I write therefore to ask whether you would like your novel to be published in the Journal and whether you would in that case send an English translation of it for publication, with permission to omit or abridge any passages, which the Editor might deem suitable.

I wish I would add that the publication of your novel in this form would bring you some profit as well as reputation, but the contributors to the Journal are not paid for their articles.

Yours truly,
R. M. MACDONALD."

(దేశీయ హైందవ సమాజముయొక్క కార్యదర్శినియైన మానింగుకన్యక పత్రికలో "నింగ్లీషు పాఠకుఁడు హైందవ గృహజీవన వర్ణనమును గాంచు నట్టియు నందు మూలమున పత్రిక కాకర్షకలక్షణము చేర్పఁబడునట్టియు మంచి హిందూదేశ కల్పితకథయొక్క భాషాంతరమును" వరుసక్రమమున ప్రచురించుచుండవలెనని యుద్దేశించుచున్నది. ఈ వరుసలో నొక బంగాళీ కథ మొదటిదిగానుండునని నేను నమ్ముచున్నాను గాని మీరాజశేఖరచరిత్రయొక్క భాషాంతరము తగినదిగానుండవచ్చునని నేను మానింగు కన్యకకు సూచించి యున్నాను; ఈయభిప్రాయమున కామె మిక్కిలి సంతోషించినట్టు కనఁబడుచున్నది.

కాఁబట్టి మీవచనప్రబంధము పత్రికలో ప్రచురింపఁబడుటకు మీ కిష్టమున్నదో, ఉన్నయెడల తాను తగియుండవని తలఁచెడి వచనములను విడుచుటకుఁ గాని సంగ్రహపఱచుటకుఁ గాని పత్రికాధిపతికనుజ్ఞ యిచ్చుచు ప్రాచుర్యము నిమిత్తము దాని యింగ్లీషు భాషాంతరమును పంపుటకు మీకిష్ట మున్నదో, తెలిసికొనుటకు నేను వ్రాయుచున్నాను.

ఈ రూపమున మీ వచనప్రబంధ ప్రకటనము మీకు కొంత లాభమును ప్రసిద్ధిని తెచ్చునని నేను చెప్పఁగోరుచున్నాను కాని యీ పత్రికకు విషయములను బంపువారి గ్రంథములకేమియు నియ్యఁబడదు. . . . . ఆర్. ఎస్. మ్యాక్డానల్డు.)

ఆ కాలమునందు నేను వితంతువివాహ కార్య భారములలోఁ మునిఁగి యుండి యేయితర కార్యనిర్వాహణమునకు నవకాశము లేని వాఁడనయి యుండుటచేత రాజశేఖర చరిత్రమును యింగ్లీషు భాషాంతరము చేయించుటకును ప్రకటనార్థమయి యింగ్లండులోని యాపత్రికకు పంపుటకును ప్రయత్నము చేయలేదు. ఈ యుత్తరము వచ్చినప్పుడు నా మిత్రులైన బసవరాజు గవర్రాజు గారు దానిని తామింగ్లీషు చేసెదమని చెప్పిరి కాని నేనాయనను నిరుత్సాహ పఱచితిని. తరువాత క్రైస్తవ మతాచార్యులు కొందఱు కూడ నింగ్లీషునకు

భాషాంతరీకరింప ననుజ్ఞయిమ్మని నన్ను కోరిరి. శ్రీ కాకుళమునందుండిన యమెరికా క్రైస్తవమతాచార్యులైన రివరెండు హచ్చిన్సనుగారు నా యనుమతిపైని దీనినింగ్లీషుచేసి చెన్నపురి క్రైస్తవ కళాశాలాపత్రికయందు మొదట 1886-వ సంవత్సరమున భాగములుగా ప్రకటించి, తరువాత 1887-వ సంవత్సరమునందు 'అదృష్ట చక్రము' (Fortune's Wheel) అను పేరతో పుస్తకరూపమున చిత్ర పటములతో లండను నగరమునందు ప్రకటించిరి. దీనికి జనరల్ మెక్డానల్డు దొరగారు ఉపోద్ఘాతమును వ్రాసిరి. దీనిని హిందూదేశములోని వార్తాపత్రికలు మాత్రమే కాక యింగ్లండులోని పత్రికలు సహితము శ్లాఘించెను. దీనిని దొమ్మగూడెములో నున్న యింగ్లీషు క్రైస్తవ మతాచార్యులు రివరెండు కెయినుదొరగారుకూడ విశేషభాగమింగ్లీషునను భాషాంతరీకరించిరిగాని యింతలో మొదటి భాషాంతరము ప్రచురింపఁబడ నారంభించి నందున ముగింపక విడిచిపెట్టిరి. 1887-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు 30-వ తేదిని ప్రకటింపఁబడిన లండన్ టైమ్సు (London Times) పత్రిక యీ పుస్తకమును గూర్చి యిట్లు వ్రాసెను—

"Fortune's Wheel" (Elliot Stock) is an almost unique example of a Hindu novel. The author, Pandit K. Viresalingam, is described by the translator as an ardent reformer, who having had some degree of English education, has adopted the form of a fictitious story to convey to his readers a knowledge of the inner life and thought of the Hindu race. This knowledge is to be very difficult to be obtained by Europeans, owing to the seclusion which caste entails in India. The story itself is simple and from an European point of view, of no great interest; but the pictures of Hindu domestic life, of religious ideas, modes of worship and superstitions, and the condition of women, with their denial of all rights of choice in marriage, are so well drawn and illustrated that the book will have a charm

for all readers who concur in the author's desire for an amelioration in the social status of the native race generally. The translator from the original Telugu is Mr. J. R. Hutchinson, and a preface is added by General Macdonald, late Director of Instruction in the Madras Presidency, strongly recommending the work to the notice of the British public.—LONDON TIMES, 30TH SEPTEMBER 1887.

(‘అదృష్ట చక్రము’-రాజశేఖర చరిత్రము) ఇంచుమించుగా హిందూ వచనప్రబంధముయొక్క యద్వితీయమయిన దృష్టాంతముగా నున్నది. గ్రంథకర్తయైన వీరేశలింగ పండితుఁడు కొంతవఱకింగ్లీషు విద్యగలవాఁడయి హిందూ జాతియొక్క యంతర్జీవనమును మనోగతమును గూర్చినజ్ఞానమును తన చదువరులకు కలుగఁజేయుటకయి యొక కల్పితకథారూపమును స్వీకరించిన సోత్సాహ సంస్కర్తయైనట్లు భాషాంతరీకర్తచేత వర్ణింపఁబడుచున్నాఁడు. హిందూదేశమునందు వర్ణభేదములవలనఁ గలిగిన సంసర్గరాహిత్యమును బట్టి యీజ్ఞానము యూరపియనులకు లభించుట మిక్కిలి కష్టము. కథమట్టుకు సరళమయినది; యూరపియనుల దృష్టియందు విశేష మనోహరమయినది కాదు. కాని హిందూగృహజీవనముయొక్కయు, మతాభిప్రాయముల యొక్కయు, ఉపాసనాపద్ధతులయొక్కయు, మూఢవిశ్వాసములయొక్కయు, వివాహములలోనరించు స్వాతంత్ర్యములన్నియు తొలఁగింపఁబడియున్న స్త్రీల యవస్థలయొక్కయు వర్ణనలు మిక్కిలి చక్కఁగాను నిర్భయపూర్వకముగాను చేయఁబడినందున, సామాన్యముగా స్వీయ జాతివారియొక్క సాంఘిక స్థితిని బాగుచేయుటకయి గ్రంథకర్తయొక్క యభిలాషములలో నేకీభవించు చదువరులకందఱికి నీపుస్తకము చిత్తాకర్షకముగా నుండును. మొదటి తెలుఁగునుండి భాషాంతరీకరించిన యతఁడు జే. ఆర్. హచిన్సన్ అను నాయన; బ్రిటిషు మహాజనులయొక్క యవధానమునకై పుస్తకమును బలముగాఁ బ్రశంసించుచు పూర్వము చెన్నపురి రాజధానికి విద్యావిచారణాధికారిగా నుండిన జనరల్ మక్డానల్డుగారిచేత దీనికొక యుపోద్ఘాతము చేర్పఁబడినది.)

ఈపుస్తకమునుగూర్చి యీ దేశములోని వార్తాపత్రికలిచ్చిన యభిప్రాయములలో నొకదాని ననఁగా 1878-వ సంవత్సరమున నింగ్లీషుభాషయందు చెన్నపట్టణములోఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన హిందూపత్రికాభిప్రాయములో కొంతభాగము నిందుక్రిందఁ బొందుపఱుచుచున్నాను.

" As yet the complaint has been that the Vernacular literature is barren of good and useful books, and the few that it contains are unintelligible to the general reader, their style being too highly artificial and difficult to be of any interest to students of ordinary attainments. This defect, especially in the Telugu literature, of sacrificing ideas at the shrine of gingling words, is somewhat being remedied by the useful publications of the School Book Society. But we are afraid that these works err in the opposite extreme. In aiming at simplicity, they too often set at nought the first principles of Grammar and sometimes violate the very genius of the languge. Though written by able Pundits who are obliged for earning their honorium to conform to the beau ideal style of the society, these works lack the force of originality and devoid of a vigorous style, they seem to be dull, inert and lifeless. We consider that the golden mean is somewhere between the rigid and artificial style found in standard books and carried into the daily business of life by the Editor of the late *Andhra Bhasha Sanjivani*, and the loose, lifeless style of the various translations of the Vernacular Literature Society, which we are sorry, have found their way into the University curriculum, though they do not deserve to be ranked with the classical works in as much as they do not soar above common place style and diction. We are glad, therefore, to find that Mr. Kandukuri Viresalingam Pantulu has struck on the happy mean

between the two. His style is pleasant and idiomatic, neither cumbrous and difficult nor flagging and tame. There is a flow in his works which we seek in vain in the publications of the Vernacular Literature Society. The author of Rajasekhara is at home with his theme, and has the knack of adapting his surroundings to the subject. Though he professes to follow the Vicar of Wakefield as his model, he does not, like many of the aspiring Telugu writers, blindly think that there is an intrensic virtue in retaining English names and words. On the other hand the author takes up the materials around him and works them up into harmony and shape. We did not think that the author of *Vigraham* which was intended to be a sequel to Chinnaya Soori's *Neethichandrika* could altogether cast away his old associations and take to a totally different path in Telugu Literature. We must confess, therefore, we are agreebly surprised by the appearance of the two books under review. We may well say that Rajasekhara marks an era in the annals of Telugu Literature. It is the first Telugu novel that has yet appeared, and as an attempt in a new direction, we must consider it a success. * * * * *

* We sincerely hope that Mr. Viresalingam will be long spared to his country and by his laudable efforts create an oasis in the barren desert of Telugu Literatare.

We picture to oursalves a period in the history of *Telugu* literature when the country will look back with pride to the *man* who in the midst of an ignorant multitude and indifferent public, and during times when the study of the English language was at premium and Vernaculars at discount, stood alone from the English learning propensities of his countrymen, laid the foundation stone

of Modern Literature and led the way in developing the latent powers of the language into harmony and perfection. *The Hindu, Madras.*

(దేశభాషా వాఙ్మయము మంచివియు నుపయుక్తములు నైన పుస్తకముల విషయమున వంధ్యముగా నున్నదనియు, ఉన్న కొన్ని పుస్తకములును సాధారణ సామర్థ్యముగల చదువరులకు నెంతమాత్రమును మనోహరముగా నుండనంత యతికృత్రిమ కఠినశైలియందుండుటచేత పాఠకసామాన్యమునకు సుగ్రాహ్యములు కాకున్నవనియు, ఇంతవఱకు మొఱ్ఱయయియున్నది. ముఖ్యముగా తెలుఁగు భాషయందుఁ గనుపట్టు పటపటాయమాన పదాటోప బలిపీఠముముందు భావములను బలి పెట్టెడి యీలోపము కొంతవఱకు పాఠశాలా పుస్తక సమాజ ప్రకటితపుస్తకములవలనఁ దొలఁగింపఁబడుచున్నది. కాని, యీ గ్రంథములు వేఱుకొనకుఁ దప్పు దారిని బడుచున్నవని భయపడుచున్నాము. సౌలభ్యము కొఱకు యత్నించుటలో తఱచుగా నవి వ్యాకరణముయొక్క ప్రాథమికనియమములనే యుల్లంఘించుచు కొన్ని సమయములందు భాషయొక్క స్వభావ ధర్మమునే యతిక్రమించుచున్నవి. పారితోషికమును సంపాదించుకొనుటకయి సమాజముయొక్క కృత్రిమకాల్పనికశైలి ననుసరింపవలసిన వారైన సమర్థులైనపండితులచేతనే వ్రాయఁబడినవైనను, ఈ గ్రంథములు నవకల్పనాసామర్థ్య విహీనములయి, బలమైనశైలిలేనివయి, నిస్తేజములుగాను, నిస్సారములుగాను, ప్రాణములేనివిగాను, గనుపట్టుచున్నవి. ఉత్తమమయిన మధ్యపంథ, ప్రామాణికగ్రంథములలోఁ గానఁబడుచు గతించిన గ్రాంథికభాషా సంజీవనీ విలేఖకునిచేత ననుదిన వ్యవహారమునకు సహితము తీసికొనిరాఁబడిన కఠినకృతకశైలికిని, దేశభాషాసాహిత్య సంఘమువారి వివిధభాషాంతరీకృతగ్రంథములలోని నియమశూన్యమైన నిర్జీవశైలికిని నడుముగా, నెందేనియుండునని మేము భావించుచున్నాము; ఈ కడపటివి శైలియందును, పాకమునందును, సామాన్యస్థితిని మించినవికానందున సత్కావ్యకోటిలోఁ బరిగణింపఁబడుట కర్హములయినవి కాకపోయినను సర్వకళాశాలా పఠనీయపుస్తకావళిలో నడు

గిడఁ బడసినందుకు మేము చింతిల్లుచున్నాము. కాఁబట్టి కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారే రీరెంటికిని నడిమి సమ్మోదప్రదమైనత్రోవ ద్రొక్కియున్నారని కనుఁగొనుటకు మేము సంతోషించుచున్నాము. క్లేశప్రదమును కఠినమును గాక, సంస్కారహీనమును గ్రామ్యమునుగాక, యీయనశైలి మనోహరముగాను జాతీయముగాను నున్నది. దేశభాషాసాహిత్యసమాజమువారి ప్రకటనములలో వెదకినను గానరాని ధార యీయన గ్రంథములయందున్నది. రాజశేఖర గ్రంథకర్త తనవిషయముతోఁ బరిచితుఁడయి తనపరిసరములను విషయమునకుఁ దగినట్లుగా మార్చునట్టి నైపుణ్యమునుగలవాఁడయియున్నాఁడు. ఈయన వైకర్ ఆఫ్ వేక్ఫీల్డును (Vicar of Wakefield) తనయాదర్శముగానుంచుకొన్నట్లు చెప్పుచున్నను, కీర్తికాముకులైన యనేకాంధ్రగ్రంథకర్తలవలె నింగ్లీషుపేరులను మాటలను అశ్లీయించుటలో స్వాభావికయోగ్యతగలడని యీగ్రంథప్రాయముగా తలఁచువాఁడుకాఁడు. అంతేకాక యీగ్రంథకర్త తనచుట్టునుగల సాధన సామగ్రినిగైకొని వానికిపొందికయు రూపమునుకలుగునట్లుగాఁ బనిచేయుచున్నాఁడు. చిన్నయసూరియొక్క నీతిచంద్రిక కుత్తరభాగముగా నుద్దేశింపఁబడిన విగ్రహముయొక్క గ్రంథకర్త తన పూర్వసాహచర్యములను బూర్తిగావిడనాడి తెలుఁగు వాఙ్మయమునందు సంపూర్ణ నూతనమార్గము నవలంబింపఁగలుగునని మేము తలఁచియుండలేదు. కాఁబట్టి యిప్పుడు విమర్శనీయములయియున్న రెండుపుస్తకములయొక్క యావిర్భావమువలన మే మనుకూలముగా నాశ్చర్య పడితిమని యొప్పుకొనవలసియున్నది. తెలుఁగువాఙ్మయముయొక్క చరిత్రమునందు రాజశేఖరచరిత్రము నూతనశకము నేర్పఱుచుచున్నదని మేము నిక్కముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇది యీ వఱకు బొడచూపిన తెలుఁగు నవలలో మొదటిది. ఒక క్రొత్తమార్గమునందలి ప్రయత్నముగా నిది జయప్రదమాయినదని మేము తెలుపవలసియున్నది. * * * *

* వీరేశలింగముగారు చిరకాలము తమదేశమునకొఱకు రక్షింపఁబడుదురనియు, తమసంస్తవనీయములయిన ప్రయత్నములవలనఁ దెలుఁగు వాఙ్మయము నడి

వంధ్యమైన యెడారియందొక ఫలవంతమైన ప్రదేశమును నిర్మింతురనియు మేము మనఃపూర్తిగాఁ గోరుచున్నాము.

ఎప్పుఁడు మూఢదశలోనున్న ప్రజాబాహుళ్యముయొక్కయు, ఉపేక్షాపరులైన మహాజనులయొక్కయు, మధ్యమునందు, ఇంగ్లీషు విద్యాభ్యాసము లాభకరముగాను, దేశభాషావిద్యాభ్యాస మలాభకరముగాను, ఉన్నకాలములో తనదేశమువారియొక్క యింగ్లీషు విద్యాభ్యాస సీమనుండి వేఱుగానిలిచి, యాధునికవాఙ్మయ నిర్మాణమునకు శంకుస్థాపనముచేసి, భాషయొక్క నిగూఢశక్తులను, ప్రాంజలతను, పరిపూర్ణతను, వర్ధిల్లఁజేయుటలో మార్గదర్శుఁడయ్యెనో, యాపురుషుని గర్వముతో వెనుకకుఁ జూచునప్పటి తెనుఁగు వాఙ్మయముయొక్క చరిత్రమునందలి కాలమును మేము మా మనసున చిత్రించుకొనుచున్నాము.——హిందూపత్రిక

రాజశేఖరచరిత్రము కన్నడభాషలోనికి భాషాంతరీకరింపఁబడి బెంగుళూరిలో ముద్రింపఁబడినది. అఱవములోనికిని మళయాళములోనికిని భాషాంతరము చేయుటకయి కొందఱు నాకు వ్రాసి యనుజ్ఞ పుచ్చుకొనిరిగాని యీ భాషాంతరములు ప్రకటింపఁబడినట్టు కనఁబడదు.

రాజశేఖర చరిత్రమునకు ముందు కౌపరనెడి యింగ్లీషు కవీశ్వరుఁడు రచియించిన జాన్గిల్పినను పుస్తకమును, అభాగ్యోపాఖ్యానమనెడి చిన్న హాస్య ప్రబంధమును, పద్యములతోఁ జేసితిని. ఇంతవఱకును తెలుఁగు భాషలోనున్న ప్రబంధములన్నియు కామినీ కచ కుచ జఘనాది వర్ణనలతోనిండి యుండి యేకరీతివిగా నుండుటచేతను, అట్టి ప్రబంధములను రచించినవారిలో నే నొక్కఁడ నైనను నాకు వెనుకటి యభిప్రాయములు మాఱి శృంగారప్రబంధములుచేయు మేలుకంటె కీడెక్కువగానుండునన్న సిద్ధాంతమునకు వచ్చినవాఁడ నగుటచేతను, ప్రబంధప్రణేతృప్రపంచమును బరిహసింపవలెనన్న యుద్దేశముతో నభాగ్యోపాఖ్యానముచేసితిని. ఈ యభాగ్య ప్రబంధరచనయు నాకిప్పుడు సమ్మతముకాదు. 1875-వ సంవత్సరము వేసవికాలములో నేను చెన్నపట్టణము వెళ్లియుండినప్పుడు నామిత్రుని ప్రోత్సాహ వచనములచేతను కొల్లా గురుస్వామి

సెట్టిగారి సాదర పూర్వకములైన ప్రియవచనములచేతను నేను వేగిరపడి భారత సంగ్రహమును వ్రాసియిచ్చెదనని వాగ్దానముచేసితిని. తెలుగులో పద్య కావ్యములు వలసినన్ని యున్నందున పద్యకావ్య విరచనమును మానివేసి వచనకావ్యములు లేనికొఱంతను దీర్చుటకయి తత్ప్రచనమునందే నా కాలమును వినియోగింపఁ దలఁచి యున్నవాఁడనగుటచేత నిష్టములేకయు తీరిక లేకయు దేహస్వాస్థ్యములేకయు భారతసంగ్రహమును వ్రాయక రెండు మూడు సంవత్సరములు గడపి తుదను చెన్నపట్టణమువారి తొందర యెక్కువగుచు వచ్చుట చేతను చేసిన వాగ్దానమును తప్పుట ధర్మముకాదని తలఁచుటచేతను రాజశేఖర చరిత్ర రచనానంతరమున రెండు మాసములలో 1878-వ సంవత్సరాంతమున శుద్ధాంధ్ర భారతసంగ్రహమును వ్రాసిముగించి చెన్నపురికిఁ బంపితిని. ఇది ముద్రింపఁబడి ప్రకటింపఁబడిన తరువాత సర్వకలాశాలవారు దీనిని ప్రథమ శాస్త్ర పరీక్షాపఠనీయ గ్రంథమునుగా నిర్ణయించిరి. ఈ పుస్తకమును, ఆరంభించి ముగింపక విడిచిపెట్టిన శుద్ధాంధ్రోత్తర రామాయణమును, పలువురు ప్రశంసించియున్నారు. ఈ రెండు శుద్ధాంధ్ర కావ్యములనుండియు కొన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

భారతసంగ్రహము

ఉ. పొత్తులఁగత్తలానులను సంపఁపురాఁబిలిచోండ్రె జోదులా
మొత్తముఁ దెచ్చి యిచ్చి నను మిన్నక మెచ్చుచుఁ గొల్చువారలే
క్రొత్తగ నాల్గు సంద్రములలోన్ నడుమం గలరాచసింగముల్
మొత్తములై యటంగొలువులోపల నొప్పెడు నేలవాలుచున్.

సీ. పలువాణికపుఁగోట్ల పసిఁడిమంచముమీఁద నంచతూపెనఁబవ్వళించునీవు!
కటకటా! యిటువంటి పటికి నేలఁబరుండ నోర్చితివెట్లు సుఖోచితుండ!
వేనవేలెప్పుడు వెనుకముందులఁజేరి కొలువుచేయుచునుండ నలరునీవు!
దాయలుబ్బఁగ నక్కటా! యొంటిఁబడియుండఁ జాలితివెట్లు దుశ్శాసనుండ!

ఎండకన్నును వానకన్నెఱుఁగ కెపుడుఁ గడమపడకుండ సుకములఁ గాంచుమీరు
వానకును నెండకును నెట్లు పరుస నైఁచి యుండకున్నారు? నాముద్దుపట్టిలార!

సీ. దుస్సల నిమ్మాడ్కి దొసఁగులపాల్చేసి చనితివే ముముఁ బాసి సైంధవుండ!
నినునమ్మి దుర్యోధనునకుఁ గా నుసురులు తొఱఁగితే ద్రోణుండ! తోడువచ్చి
యొజ్జలంచును నైన నొక్కింత మోమోట మెన్నక కడపిరే నిన్నుఁ గృపుఁడ
మఱచెనో కో మేనమామను మాటయు శల్యుఁడ! నినుఁ జంపు జమునిపట్టి
తండ్రిపోయిన బిడ్డలఁ దగఁగఁ బెంచి, చదువుసాములు చెప్పించి సాకనట్టి
నిన్నుఁ బడ నేయఁ జేయాడెనె యకటకట! పాండునికొమార్తుఁడోయి భీష్ముండ
[యిట్లు!

సీ. మడిసిన మగలపైఁబడి పొమ్మసిలి లేచి యార్పులు మిన్నుముట్ట నఱచువారుఁ
బొలిసిన చెలికాండ్రఁ దిలకించి కన్నీరుఁ బెదిమిపిఁ బడను బడిపొరలువారుఁ
గన్నబిడ్డల మేను కానలు పోవఁగఁ గనలేక యుస మోసుకొని నెడువారుఁ
జాపకట్టుగఁ బడ్డ సైదోడులను గాంచి యెడఁదవ్రయ్యలు వాఱ నేడ్చువారు
నగుచు వగచెడు మగువల యడలుటులిపు, ప్రపమి యమునాకలంబును
[ముంచు రోయి!
నేమి చెప్పుదు నదిగన్న నెట్టి రాతి గుండె వానికి నగ్రప్పుడంపవప్పుడు!

వీనిలో మొదటిపద్యము, భారతమంతయు నచ్చ తెలుఁగునఁ జేయవలె నని యారంభించి కొంతవఱకు చేసిన సభాపర్వము నుండి యుదాహరింపఁబడిన పద్యములలో,

మ. మదమాతంగ తురంగ కాంచన లసన్మాణిక్య గాణిక్య సం
పదలోలింగొనివచ్చి యిచ్చి ముదమొప్పంగాంచి సేవించి ర
య్యుదయాస్తాచల సేతు శీతనగమధ్యోర్వీపతు ల్సంత తా
భ్యుదయుం ధర్మజుఁ దత్సభాస్థితు జగత్పూర్వప్రతాపోదయున్

అనునన్నయ భట్టారకుని పద్యమునకు సరియయిన తెలుఁగు.

ఉత్తరరామాయణము

సీ. చెలువంబుగా నాడు వెలయాండ్ర బంగారు చిఱుగజ్జియల మ్రోఁత చెవులు దనుపఁ
విరిబోఁడు లిరుప్రక్కల వింజామరలు వేయ వెదలు చల్లనిగాలి విందుగొలుప
రహిమీఱఁ దాల్చిన రతనంపు పనిసొంపు తొడవుల తళతళల్ కడలు నిండఁ
బగడాల కంబాల పజ్జ ముద్దిసుల కెంబట్టు పఱుపులు డంబు చూపఁ
గొలువనే తెంచు దొరలెల్ల గుమ్ములు కూడి, యదనోడపుడాఁక నందంద యొదిగి
[యుండి
యడుగుడోయిక మ్రొక్కుచు నవలనిలువఁ బసిడిగద్దియఁ గొలువుండె బలియు
[డతఁడు.

చ. అలరులకొమ్మలో మరునియమ్ములో బంగరుకీలుబొమ్మలో
వలపులదీవులో తొవలబావులో చక్కని గుజ్జుమావులో
తొలకరిమించులో యనఁగఁ దోఁకొని యచ్చరలేమ లచ్చటన్
బెళుకఁ గనుంగవల్ తళుకఁ బెన్నొడలుం దగ సందడించుచున్.

సీ. ఒకచోట ననుబాట లొక తేటగాఁ బాడుచురు నల్లతాళ్లెల్లఁ గరఁగిపోవ
నొకయోరవగ మీఱ మొకమోరగ నొనర్తు రలిమి దట్టంపు వెన్నెలలు గాయ
నొకచాయఁ గసుగాయ లనుడాయ నత్తురొయ్యారంపు నడకల నావుసునిండ
నొకదండ విరిదండ లొడినిండఁ గూర్తురు కమ్మని తావులు గ్రమ్ముకొనఁగఁ
బిలుతు రొకచక్కి నెచ్చెలిపిండు నిక్కి, కలికిపలుకుల జిలుకలు కులుకఁ జూడ
నడుతు రొకప్రక్క నసాలపుగా నపిమ్ము త్రోవఁ గదియనే తెంచి యంచలుకాళ్లఁ
[బెనఁగ.

చ. వడివడిఁ బాఱు తెంచి యొక పైదలి యొయ్యన పుచ్చి పువ్వనన్
బడఁతుక యొర్తు చాలిపు నవ్వగుమంతయు కొప్పు గట్టిగాఁ
గొడుకుల తల్లి పోడు వొక కొంచెము నాటకి దాఁచ మొమ్ము' నా
నుడికె సెలంకయుం గడుపులుబ్బఁగ నవ్విరి కొమ్మలందఱున్.

స్వీయ చరిత్రము

నీతిచంద్రికలోని విగ్రహమును సంధిని చేసినతరువాత నాకొక యాలోచనము కలిగెను. సంధినికూడ [illegible] విగ్రహతంత్రము శైలిని చేసి దానిని మాశాస్త్రపాఠశాలాధికారియైన మెట్కాఫుదొరగారి కంకితముచేసితిని. దీనినికూడ సర్వకళాశాలవారు విగ్రహమువలెనే పఠనీయములు పరీక్షా పఠనీయ గ్రంథముగా నిర్ణయించుచువచ్చిరి. భాషవలని ప్రయోజన మేమి? జనులు తమ యభిప్రాయములనొండొరులకుఁ దెలుపుకొనుట. భాషలోని గ్రంథములవలని ప్రయోజనమేమి? తమ భావములను దూరముననున్నవారికిని రాఁబోవుతరములవారికిని సులభముగా తెలుపుట. అట్టిసాఫల్యము విగ్రహము వంటి పుస్తకములవలనఁ గలుగునా? కలుగదు. అందలి పదములయొక్కయు వాక్యములయొక్కయు నర్థమును దెలిసికొనుటకయి సామాన్యజ్ఞానము గలవారికి నిఘంటువులయొక్కయు పండితులయొక్కయు సాయము కావలెను. ఇంత కష్టపడి యర్థము గ్రహింపఁ గలిగినను వారింక క్రొత్తగా [illegible] దేమి? సులభమైనరూపముననున్న పంచతంత్రములోనున్న దానికంటె విశేష మేదియులేదు. అట్లయిన నా గ్రంథము లెట్లుండవలయును? అందఱికిఁ దెలియు నట్లు సులభముగానుండవలెను; అని నాలోనే నాలోచించుకొని యింకముందు వ్రాసెడు పుస్తకములను విగ్రహమువలెఁ గాక సుగమములుగా నుండునట్లు వ్రాయ నిశ్చయించుకొని నా యభిప్రాయమును [illegible] పత్రికా ముఖమునఁ దెలిపితిని. పండితులు నాతోనేకీభవింపక యట్లు చేసిన భాషయొక్క గౌరవమే పోవుననియు, బోసినోటి[illegible] [illegible]సిన పేల పిండివలె నిస్సారముగానుండుననియు, పేలవముగానుండుటచేత పండితులయిన వారికట్టి వ్రాతలు రుచింపక చప్పిడిపదార్థములవలె నగ్రాహ్యముగా నుండుననియు, నిరసించుచు పరిహసించుచు నానావిధముల [illegible]. ఆంధ్రభాషా సంజీవన్యధిపతులు గ్రంథములుమాత్రమే కాక వార్తాపత్రికలు సహితము కఠినమైన గ్రాంథిక శైలి నేయుండవలెనని వాదింపఁజొచ్చిరి. అందుపైని నేను నాపత్రికలో నీక్రింది సీసపద్యమును వ్రాసితిని—

సీ. భాషాభివృద్ధియే పత్రికాఫలమని చెన్నపురంబున నున్న తెలుఁగు
పత్రికాలేఖకుల్ ప్రకటించి వచనకావ్యములట్లు పత్రికల్ వ్రాయుమనిరి
నాదుమతంబది కాదు భాషాజ్ఞానము లవర్చుకొంటకుఁ గలవు పెక్కు
పద్యకావ్యంబులు గద్యకావ్యంబులు పత్రికల్ గ్రాంథిక ఫణితి నున్నఁ
బండితులు గాని వారికిఁ బనికిరావు, పత్రికోద్దేశమే కోలుపడును దానఁ
గాన నెపుడు సర్వజనోపకారమొదవఁ బామరులకును దెలియంగ వ్రా
[యవలయును.

గ్రంథములను సాధారణముగా సలక్షణమైన సులభశైలిని రచి
యింపవలెననియే నా యభిప్రాయమైనను విషయానుగుణముగా తత్తదు
చితరీతిని గ్రామ్యభాషయందు సహితము గ్రంథములను వ్రాయవచ్చుననికూడ
నాయభిప్రాయము. పూర్వవ్యాకరణములన్నియుఁ బద్యకావ్యరచన కొఱకే
వచన కావ్యములు లేనికాలములో పుట్టిన వగుటచేత నందలి లక్షణము లనేక
ములు వచనకావ్యాభివృద్ధికి తగవనియు నిప్పటికాలమునకుఁ దగినట్టుగా వ్యాక
రణమును మార్చుకోవలయుననియు నే ననుకొని యీ కాలమునకును వచనరచ
నాభివృద్ధికిని తగినట్టుగా నొక నూతన వ్యాకరణమును వ్రాసి దానికి లక్ష్య
ముగా నొక వచనకావ్యమును జేయవలెనని పలుమాఱు దలపోసితిని. అయి
నను వృద్ధుఁడను దుర్బలశరీరుఁడను నగుటచేత నట్టిపని నాకిప్పుడు సాధ్యము
కాదేమో! కాదననేల? ఈశ్వరానుగ్రహమున్న యెడల సాధ్యముకాను
వచ్చును.

ఏవిషయమునను నేను నితరులు చూపిన దారిని పోవువాఁడను గాక
మనసు తిరిగినప్పుడు నాదారిని నేనే నడచువాఁడ నగుటచేత సులభవచన
రచనావిషయమయి యితరులమాటలను పాటిచేయక నా నూతనమార్గాను
సారముగా సంభాషణరూపమున బాల్యవివాహమును వ్రాసి హాస్యసంజీ
వని మొదటి పత్రికలో కొంతభాగమును ప్రకటించితిని. అయినను సంభా
షణరూపమున పుస్తకములు లేక పోవుటచేతనో, యిందలి విషయనూతన
త్వముచేతనో, పురుషులును స్త్రీలును పండితులును పామరులును బాలురును

వృద్ధులునుగూడ దానినత్యాసక్తితోఁ జదువఁజొచ్చిరి. పుస్తకము వెలువడిన కొన్నిదినముల వఱకును జనులు గుంపులు గుంపులుగాఁగూడి వీధియరుగుల మీఁదఁగూర్చుండి దానిని చదివి పక పక నవ్వుచుండిరి. మొదటి సంచిక ప్రకటింపఁబడిన తరువాత రెండవ సంచిక వెలువడులోపల వచ్చిన చందా దారుల సంఖ్య పేరుల నన్నిటిని బ్రకటించిన యితరవిషయములకవకాశము లేక పత్రికయంతయు పేరులతోనే నిండిపోవునంత యధికమయినందునఁ బత్రికాను బంధముగా పేరులను వేఱొక కాగితముమీఁద ముద్రింపింప వలసిన వాఁడనైతిని. ఆకాలమున బ్రాహ్మవివాహమును సాధారణముగా జనులు పెద్దయ్యగారి పెండ్లి పుస్తకమని వాడుచు వచ్చిరి. ఈగ్రంథమును నేను కేవల వినోదముకొఱకు మాత్రమేకాక యతిబాల్య వివాహము వృద్ధవివాహము కన్యాశుల్కము మొదలైన దురాచారములవలని యనర్థములనుజూపి జను లను వానినుండి విముఖులనుజేయు తలంపుతోఁగూడ వ్రాసితిని. నేను రచించి ధర్మశాస్త్రములలోనివని కొన్ని సూత్రముల నోటఁ బలికించిన ఈ గ్రంథములోని శ్లోకముల రెంటినిందుదాహరించుచున్నాను —

శ్లో. వృద్ధాయకన్యాం దత్వా, తద్భార్యాద్విగుణం ధనం
నోహరేత్సపుమాన్ నింద్యః స్త్రీహత్యాపాతకీ గతిః.

శ్లో. వృద్ధ విప్రాయయువతీకన్యాం, సదాసి ధనకాంక్షయా
సకోటికన్యాదానస్య, లభతేహి ఫలం మహత్.

హాస్య సంజీవినిలో బ్రాహ్మవివాహము ముగిసినతరువాత వ్యవహార ధర్మబోధినియను పేర మఱియొక గ్రంథమును గ్రామ్యభాషలో వ్రాసి ప్రచు రించితిని. బ్రాహ్మవివాహమునందువలెనే యందలి పాత్రముల పేరులును నిజ మైనవి; ఇందలి విషయములనేకములు నిజముగా జరిగినవి. బ్రాహ్మవివాహ మునువలె దీనినిగూడ జనులు విశేషముగా చదువుచు ప్లీడరు నాటకమని దీనిని పిలుచుచువచ్చిరి. నేనొకసారి కాకినాడకు పడవమీఁదఁ బోవుచున్నప్పు డు గాలికి తెరచాపయెత్తి నడువనప్పుడొక్కఁడు పయిని గూర్చుండి

యీపుస్తకమును జదువుచుండుటయు వాని చుట్టును జేరి విద్యావిహీనులయిన వారు విని యానందించుచుండుటయుఁ జూచి యత్యాశ్చర్యపడితిని. వ్యవహారధర్మబోధిని మొట్టమొదట వినోదార్థముగా విజయనగరము మహారాజుగారి బాలికాపాఠశాలలోఁ బ్రదర్శింపఁబడినప్పుడు నూఱులకొలఁది జనులు చూడవచ్చుటయేకాక యందులో వర్ణింపఁబడిన న్యాయవాదులు సహితము కొందఱు చూడవచ్చిరి. ఒక న్యాయవాదియొక్క మేనల్లుఁడు ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షకు చదువుచుండిన విద్యార్థియొక్కఁడా న్యాయవాదియొక్క వస్త్రములనే ధరించివచ్చి కథ వినిపించుచుండఁగా జనులా న్యాయవాదివంకఁ జూచి పకపక నవ్వఁజొచ్చిరి. ఆన్యాయవాది యప్పుడేమియుననక యందఱివలెనే తానును నాటకమును జూచి సంతోషించి యింటికిఁ బోయిన తరువాత తన బట్టలువేసి కొన్నందునకయి మేనల్లుని మందలించెను. ఆకాలమునందు చెన్నపురిలోనున్న దివాన్ బహదూర్ పల్లూరి జగన్నాథరావు పంతులుగారు 1880-వ సంవత్సరము ఆగస్టు నెల 3-వ తేదిని నాపేర వ్రాసిన యుత్తరములో వ్యవహారధర్మబోధినిని గూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి—

"I see you are mercilessly exposing the faults of the young Rajahmandrians. Harsh expositions will some time do more harm than good, while they lower the whole community in the estimation of foreign nations. As a Journalist you must perhaps take also into consideration the indirect evil influence which your assertions may some times exert on foreign mind. Think not that vernacular papers are left unnoticed by the authorities. If you will pardon me, I will point out that some of the passages in your వ్యవహారధర్మబోధిని are too sweeping and condemnatory. You have over drawn the picture altogether. The plot and design are no doubt admirable."

(రాజమహేంద్రవరము జనులయొక్క తప్పులను మీరు నిర్దయతో వెల్లడించుచున్నారని చూచుచున్నాను. అన్యదేశీయులగణనయందు ప్రజా

సముదాయమునంతను లాఘవపఱుచుచు, కఠినమైన దోషప్రాచుర్యము కొన్ని సమయములయందు మేలుకంటె కీడునెక్కువచేయును. మీ మాటలు కొన్ని సమయములయం దన్యదేశీయుల మనస్సులలో నప్రత్యక్షమైన దురభిప్రాయమును గలిగింపవచ్చునని కూడ పత్రికా విలేఖకులైన మీరాలోచింపవలసియుందురేమో! దేశ భాషా పత్రికాధికారులచేత నిత్యముగా విడిచిపెట్టఁబడుచున్నవని మీరు తలఁపవలదు. మీరు నన్ను క్షమించెదరు సత్యమున మీ వ్యవహార ధర్మబోధినియందలి వాక్యములలో కొన్ని యత్యంతముగా సముదాయమునఁ జెందునవిగాను నింద్యములుగాను నున్నవని నేను చూపిదను. మీరు ప్రతిరూపమును కేవలాత్యధికముగా వ్రాసియున్నారు. నిస్సందేహముగా కథయు కల్పనయు శ్లాఘ్యమైనవిగా నున్నవి.)

ఈయభిప్రాయము నాకనుకూలముగా నున్నదని నేనిందుదాహరింపలేదు. లోకములో నభిప్రాయభేదము లెప్పుడు నుండును. అట్లుండుటయే దేశాభివృద్ధికత్యంతావశ్యకము. మనలోపములను కప్పి పుచ్చి మంచివానివలె యితరులకు తోఁచునట్లు చేయవలెననుట కొందఱిమతము. మనలోపములను వెల్లడించి వానిని తొలఁగించి మనవారిని నిజముగానే మంచివారిని చేయవలెననుట మఱికొందఱి మతము. నేను రెండవ తెగవారిలోఁ జేరినవాఁడను. పుండు పుట్టినప్పుడు దానిని కోసి చికిత్సచేసి మాన్పింపక పుండే లేనట్లు నటించుటలో లోపల కుళ్లుచుండఁగా పైపై నిరామయ స్థితిలోనున్నట్లు పొగడుచుండుటవలన లాభమెప్పుడును గలుగనేరదని నాయభిప్రాయము. కాఁబట్టి నేను వారి శ్రేయస్సునుగోరియే మనవారిలోఁగల దుర్నీతులను జూపి యిటువంటి యప్రియ గ్రంథౌషధ ప్రయోగమువలన బాగుచేయఁజూచితినిగాని వారియందలి ద్వేషభావముచేతఁగాదు. ఇటువంటి నాచికిత్సలు కొన్ని సమయములయం దనిష్టములయి కార్యకారులు కాకపోయినను మొత్తముమీఁద విశేషప్రయోజనమును గలిగించినవనియే నానమ్మకము. నామిత్రులు విషయమునుగూర్చి కాకపోయినను విరచనావిదగ్ధతనుగూర్చియైనను మెచ్చుకొనిరి.

1880-వ సంవత్సరమునందు ధార్వాడనాటక సమాజమువారు మాపట్టణమునకువచ్చి గొప్ప పాకవేసి దానిలో తమ నాటకముల నాడిపోయిన తరువాత పాకతీసివేయక ముందే యీనాటకశాలలో నాడింపవలెనన్న మతూహలముతో శ్రీహర్షదేవవిరచితమైన రత్నావళీ నాటికను సంస్కృతమునుండి పద్యగద్యములతోను, ఇంగ్లీషు కవులలో నగ్రగణ్యుఁడుగా పరిగణింపఁబడెడు షేక్స్పియరు మహాకవివిరచితమైన కామెడీ ఆఫ్ ఎఱ్ఱర్సు నాటకము నింగ్లీషునుండి గద్యాత్మకముగాను, అత్యంత శీఘ్రకాలములో తెలిఁగించి యీ రెంటిని తన్నాటకశాలలో జయప్రదముగా ప్రదర్శింపించితిని. దీనిలో రత్నావళీ నాటిక తరువాత నొకసారి ప్రథమ శాస్త్ర పరీక్షకు పఠనీయగ్రంథముగా నిర్ణయింపఁబడినది. 1880-వ సంవత్సరమున వివేకదీపికయను పేరితో శ్రీపునర్వివాహమును గూర్చిన నాటకములో మూఁడంకములను, షేక్స్పియరు మహాకవియొక్క నాటకములలో నొక్కటియైన మర్చెంట్ ఆఫ్ వినీస్ (Merchent of Vinice) అను నాటకములోని ప్రథమద్వితీయాంకములను వినీసు వర్తక చరిత్రమను పేర ద్విపదకావ్యముగాను చేసి ప్రకటించితినిగాని వానిని తరువాత ముగింపలేదు. ఈ సంవత్సరములోనే శ్రీపునర్వివాహ నాటకమునొకదానిని పద్యకావ్యముగాఁ జేయ నారంభించితినిగాని దానిని సహితము ముగింపలేదు. ఈ కడపటి పుస్తకములోని పద్యములను గొన్నిటి నిందుదాహరించుచున్నాను.—

సీ. వినవయ్య చెప్పెద విస్పష్టముగ నీకు ! మనదేశమందలి మగువలందు
వైధవ్యదశనొందువారల దురవస్థఁ గనుఁగొన్న నెంతటి కఠినునకును
హృదయంబు నీరయి యెంతయు దుఃఖంబుపుట్టును వారిలో ముఖ్యముగను
బాల్యకాలమునందు పతిహీనలైనట్టి యబలలదుర్దశ లాత్మలోనఁ
దలఁచుమాత్రన దేహంబు జలదరించి వారియాపద వారింపవలయు ననెడు
బుద్ధిపుట్టకపోవదు భూమిలోన మానవశరీరమెత్తినవాని కెల్ల.

ఉ. బాలవితంతు సంతతి వివాహములేక యథేష్టలీలలన్
జాలఁగ సంచరించుటను సంభవమయ్యెడు కీడులైనఁ దా
మేలయొఱుంగలేరు? పతిహీనలబాధలఁ జూచి వారికిన్
జాలియొకింతపుట్టదె? నిజంబుగ వారివి రాతిగుండెలే?

* * *

గీ. భర్తృహీనలకయి సంతఫలముగలదె?
దైవమీరీతిఁ బతిలేని తరుణిమణులు
దుఃఖపడుఁడని మూఁడు బంతులను వ్రాయ
దానిఁదప్పింప నెవ్వరితరము చెప్పుమ ?

* * *

గీ. అయ్యయో! సర్వకారుణ్యుఁడైనయట్టి
యీశ్వరుఁడు స్త్రీల దుఃఖంబు నెనయుకొఱకె
యనవిమీఁదను సృజియించె నందు మేని
దైవదూషణమగుఁగాదె తప్పకుండ!

క. కరుణానిధియగు దేవుఁడు
ధరణీస్థలి దేనినైనఁ దలుఁగని వెతలన్
బొరసెదుకొఱకు సృజించునె ?
దురితంబగు నటనిమీఁద దోషము మోపన్.

ఈ క్రింది ద్విపదములు వినిను నర్తక చరిత్రములోనివి—

ద్వి. సమబుద్ధిఁజూచిన నీ క్ష్మామండలంబు
రమణీయనాటక రంగంబుసుమ్ము ;
ఎల్లవారును దమకేర్పడ్డకథను
జెల్లును వినిపింపఁజేసని వేషమున ;
కలయ దుఃఖకరంపుఁ గథవినిపింప
వలయువంతిప్పుడు పడితిని నాటకాల.

ద్వి. ఇతఁడు 'వినీసు'లో నెల్లరకంటె
నధికంబుగ నిరర్థకాలాపములను
వృథవచించుచునుండు; వివరించిచూడ
గంపెడుపొల్లులోఁ గలిసిలోపలను
నింపుగా సరిగింజ లెందేని రెండు
గలమాడ్కి నితని వాక్యంబులలోనఁ
గలుగును యుక్తియుక్తములైనవియును,
కనుఁగొన వానిని దినమెల్లఁబట్టు;
కనుగల్గిశోధించి కనుఁగొంటిమేని,
పడినశ్రమమునకుఁ బ్రతిఫలమింత
పడయంగఁ జాలము వాస్తవముగను.

ద్వి. తనచేయు నుపదేశమునుబట్టి నడుచు
కొనువాఁడు దేవుఁడే యనిచెప్పవచ్చు;
నేనుపదేశించు నీతులఁ గ్రమము
గా నాచరింపంగఁ గలవారిలోన
నొక్కతె నయిర్వైన నుండుటకంటెఁ
జక్కనిసద్ధర్మ సమితిని నేను
గరమును సులభంబుగా నన్యజనుల
కిరువదిమందికి నెఱిఁగింపఁగలను.

* * * *

నన్నును నా వ్రాఁతలను దూషించుటకయి వేంకటరత్నము పంతుల వారు 'హాస్యవర్ధని'యని పేరుపెట్టి యొక పత్రికను బైలుదేఱఁదీయఁగా నేనును దానికి విరోధముగా హాస్యసంజీవని యని పేరుపెట్టి మఱియొక పత్రికను బైలుదేఱఁదీసితిని. ఇట్లు మా యిరువురకును వాగ్యుద్ధము నడచుచున్నకాలములో పంతులవారు శివశంకరపాండ్యాగారి పేరుపెట్టి తమవిగ్రహతంత్రమునకు వ్రాసిన

టిప్పణములో శివశంకర పాండ్యాగారింగ్లీషున పీఠిక వ్రాసి దానిలో ముద్రితమయిన విగ్రహతంత్రము పంతులవారి విగ్రహము ననుసరించి యుపమాచే వ్రాఁతగా వ్రాయఁబడినట్లు నుడివిరి. దానిపైని నేనును నసుక సోదమినవాఁడనయి కొక్కొండ వేంకటరత్న కవికృత విగ్రహతంత్ర విమర్శనమును 'గుణాగుణ ప్రదర్శనీసమాజము' అను పేరితో వ్రాసి ప్రకటింప నారంభించితిని. చూచిన వారెల్లరు నేనే వ్రాసితినని గ్రహించి దానిశైలికి మెచ్చుకొనసాగిరి. మొదటఁ బత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడిన మొదటి యెనిమిది పుటలను జదివి రంగయ్యసెట్టిగారు 1876-వ సం|| అక్టోబరు 27-వ తేదిని నాకిట్లు వ్రాసిరి —

"The article about the 'Pandya's Notes' in your journal has given me immense pleasure. I read and re-read it with great interest. It is an excellent criticism excellently expressed."

(పాండ్యాగారి టిప్పణమునుగూర్చిన మీపత్రికలోని వ్యాసము నాకత్యంత సంతోషమును గలిగించినది. నేను దానిని చదివి యత్యాసక్తితో మరల చదివితిని. అది దివ్యముగా తెలుపఁబడిన దివ్యమైన విమర్శనము.)

నేను దీనిని పెద్ద పుస్తకముగా వ్రాసి ప్రకటించియుందునుగాని పంతులవారు మొదటి యెనిమిదిపుటలను జదువఁగానే సమయోచితము లేకయే పాండ్యాగారామాటలను వ్రాసిరిగాన క్షమించి విమర్శనమును మానవలసినదని నా పేర సుహృద్భావముతో వ్రాసినందున నేను మొదట నుద్దేశించుకొన్నట్లు వ్రాయక కడకడ కొన్ని భాగములను మాత్రమే విమర్శించి సంక్షేపించి ముగించితిని. నా వ్రాఁతయొక్కయు విమర్శనముయొక్కయు రీతిని జూపుటకయి యుపోద్ఘాతమును కథా విమర్శనములో నొకభాగమును మాత్రమిందు బొందుపఱుచుచున్నాను—

"కొన్ని దినముల క్రిందటఁ జెన్నపురిలో బ్రహ్మశ్రీ మహారాజశ్రీ రా. శివ శంకరపాండ్యా బీ. ఏ. గారి పేరిటఁ బ్రకటింపఁబడిన బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులవారి విగ్రహతంత్ర టిప్పణ పుస్తకముయొక్కటి నాలో

చనగోచరంబయి, చేకొనిచూచునప్పుడది మన్మనంబు నద్భుత ప్రమోదంబుల పాలుచేయుటయేకాక తనమీఁద విమర్శనమును వ్రాయఁబురికొల్పి, నా స్వాంతము నెంతయుఁ బీడింపఁజొచ్చినది. నేనును దాని నిర్బంధమునుమాను పుకొఁజాల కెట్టకేలకాపని కైకొంటిని. లోకములో నిష్పక్షపాతియగు విమర్శకునకు గుణ బాహుళ్యముగల కృతుల విమర్శించుటయే మిగుల వ్యసనకరమైన పనిగానుండును. అట్టి మహాకావ్యముల విషయములోనే యట్లుండుననఁగాఁ గుమ్మరావములో నిత్తడిముంతలకొఱకు వెదకునట్లు గుణలేశములనేనిం గనిపెట్ట బహుప్రయాసముతో వెదకఁదగిన యీ విగ్రహతంత్రమువంటి పుస్తకముల విమర్శనంబూనుకొనుటకంటెఁ జింతాకరమయిన పని నాబోటులకు వేఱొక్కటి కనుపట్టకపోవుట వాస్తవమేయైనను, లోకప్రయోజనమును, న్యాయమును, పలువిధముల మాటిమాటికిఁ బ్రేరేప, విధిలేక యిట్టి పాడుపనికి నేను మొట్టమొదటఁ జొరవలసివచ్చెఁగదాయని స్వాంతంబున నెంతయుఁ జింతిల్లుచున్నాఁడను. అయిన నిప్పుడు నాచేయు విమర్శనమునందు న్యాయముగాఁ బూర్వోక్తవిమర్శనీయగ్రంథము కోరు నదియంతయు వ్రాయ నాకలమును సాగనీయక, న్యాయముయొక్క కాఠిన్యమును గొంతవఱకు దయారసంబు పెంపున మార్దవపఱచి, గ్రంథమునంతను మొదలంటఁగ పరిలింపక స్థాలీపులాకన్యాయముగా నందందుఁ గొంచెము కొంచెముగాఁ బట్టి చూచుచు, మృదువుగ నా యభిప్రాయము నీయ నిశ్చయించినాఁడను. నిర్దాక్షిణ్యముతో గ్రంథమునంతను విమర్శించు నెడ నీచంద్రిక విగ్రహతంత్రములవంటి పొత్తములయిదు నిండుట యనివార్యమేయయినను, కాలముచాలకయు మనసుగొలుపకయు నట్లుచేయ నొల్లక కరము సంగ్రహపఱుపనెంచిన నా చాంచల్యమునకు గుణగ్రహణ పారీణులందఱు మన్నింతురని వినయముతోఁ బ్రార్థించుచున్నాను. మఱియు నీగ్రంథవిమర్శనమునకుఁబూనకముందే వేంకటరత్నము పంతులుగారియందుఁ గాని తచ్ఛిష్యులగు శివశంకర పాండ్యాగారియందుఁగాని నాకేవిధమైన ద్వేషమును లేదనియు విమర్శనీయగ్రంథమునందు గుణములేశేనిఁగానిపించిన నో నట్టిగుణములను సహితము దీనికడపట లిఖియించెదననియుఁగూడ విన్నవించుచున్నాను.”

ఆవలఁ గొంతదూరముసాగిన వెనుకఁ జిత్రవర్ణునిపాలనున్న కీరమొ-క్కఁడు దుర్జనునితోడఁగూడి పోఁగూడ'దని చూపుటకై తనస్వామితోఁ జెప్పిన కథను దెనిఁగించుచున్నామనుకొని, పంతులవారు తలయుందోఁకయు లేకుండ వెఱ్ఱిబ్రాఁతను వ్రాసిరి. దానివలనఁ బంతులవారికి సంస్కృతవాసనయేని లేదని తెలియవచ్చుటయేకాక వారికింగల బుద్ధికౌశలముగూడ బట్టబయలగుచున్నది. ఆకథ యేదనఁగా:—

"దేవ వర్తకవార్తామపి కథయామి ఏకదా సర్వపక్షిణాం భగవతో గరుడస్య యాత్రాప్రసంగేన సముద్రతీరం చలితాః. తత్ర కాకేన సహ వర్తకశ్చలితః, అథ గచ్ఛతో గోపస్య శిరస్థిత దధిభాండాద్దధి వారం వారం తేన కాకేన ఖాద్యతే. తతో యావదసౌ దధి భాండం భూమౌ నిధాయోర్ధ్వమవలోకతే తావత్తేన కాకవర్తకౌ దృష్టౌ తతస్తేన ఖేదితః- కాకః పలాయితః- వర్తకస్స్వభావ నిరపరాధో మందగతిస్తేన ప్రాప్తో వ్యాపాదితః." అనునది.

సంస్కృతమున వర్తకశబ్దమునకు 'బేహారి' యనునర్థము వ్యాగ్యమగుటయు, 'కోయష్టిక టిట్టిభకో వర్తకో వర్తికా ద్వయః' అను నమర నిఘంటువునుబట్టి 'వెలిచెపిట్ట' యను నర్థము సుప్రసిద్ధమగుటయు నటుండఁగా నీమహాపండితులవారు పయికథ నిందు క్రిందఁ బొందుపఱిచినరీతిఁ దెనిఁగించి తమ యజ్ఞతను లోకమునకంతకు వెల్లడించుకొనిరి.

మఱియు వర్తకునికత వినుతు వినుఁడు. తొల్లి పిట్టలెల్ల భగవంతుఁడగు గరుత్మంతుని యాత్రాకౌతుకంబునం బారావారతీరంబుఁ జేరఁబోయె. అపుడొక కాకముతోడఁగూడ నొకబేహారి బయలువెడలె. పిమ్మట నామార్గమున నే యుల్లంతట గొల్లఁడొకఁడు గొంగళిఁగప్పికొని తలమీఁది మట్టకుదురుపైఁ గురికి గుదురఁ బెరుగుకుండఁ బదిలపఱిచికొని చనుచుండెను. ఆ భాండములోని దధి నెమూటా పలుగాకికాకి యుక్కున మెక్కసాగెను. అల్లన నాగొల్ల తనతలమీఁది పెరుగు కడవ దిగునదించి మీఁదవీక్షించి లక్షించి రాయిలువ్వ ధ్వాంక్షం బాతాళితాఁ కుడువడ కురువడి నూడనిఁబాడెను. అప్వణికుండు స్వభావనిరపరాధుండగుట

నిర్భీకుండై సమాగతుండై యాబాలిశాభీరునిచేతఁ జిక్కి యుక్కటి చక్కాడం
బడె.'

"తొల్లిపక్షులెల్ల గరుత్మంతునిఁజూచుటకుఁబోవునపుడు 'బేహారి' కూడ, బయలు వెడలనేల? బేహారి కాకముతోడఁ గూడ నేగుట యెట్లు పొసఁగును? ఆత్రోవఁ బట్టుకొనిపోవుచున్న గొల్లవాని తలమీఁది పెరుగుకుండలోని దధిని కాకము భక్షింపఁగా వాఁడాత్రోవను జనుచున్న వణిజుని నిష్కారణముగా నేలచంపును ? ఎందునకయి యీ కథ యిచ్చటఁ జెప్పఁబడెనో యాయుద్దేశ మును నెఱవేఱలేదు. ఇచ్చట దుర్మార్గునితో నెయ్యఁమును జననులేదు. చని నందుచేత వచ్చినహానియునులేదు. 'వృక్షతాడనా ద్దంతభంగ' యన్నట్లు తన పెరుగు కాకి తిన్నదను (పంతులవారి) హేతువునుబట్టి గ్రహచారము చాలక యూదారిని నడవఁ దటస్థించిన నిరపరాధియగు వర్తకునిఁ జంప నొడిగట్టినట్టి మహాపుణ్యుఁడు నిజముగాఁ గాకి పెరుగు భక్షింపకున్నను నెవ్వనినైనఁ జంప వచ్చును. ఇంతకంటెఁ గాకినిగొట్ట విసరిన రాయి తగిలి వర్తకుఁడు మృతుఁ డయ్యెనన్నను యుక్తిసహితముగానుండును. పంతులవారి సంస్కృతజ్ఞాన శూన్యతనొక్క యీగ్రంథమే కాదు, శివశంకరపాండ్యాగారు సహస్రముఖములఁ గొనియాడిన వారి పత్రికారత్నము ప్రతిమాసము దాను బయలువెడలి నపు డెల్లఁ గాటికాయలంతలేసి యక్కరములతో శక్తినంచనలేక లోకమునకెల్లఁ జాటిచెప్పుచున్నది. పత్రికాముఖమ్మున "శ్రీయాంధ్ర భాషాసంజీవని" యని నిమ్మకాయలంతవేసి యక్కరములతో ముద్రింపఁబడియున్నది. అందు 'శ్రీ' యనునది విశేష్యమా ? విశేషణమా ? విశేష్యమైనయెడల నర్థమేమి ? విశే షణమయిన "శుద్ధ సంస్కృత సమాసమున' శ్రీ+ఆంధ్ర = 'శ్రీయాంధ్ర' యని తెలుఁగు సంధి యెట్లువచ్చినది ?"

ఇట్లు కొంతదూరము వ్రాసి కడపట "పంతులవారి వచనగ్రంథములలో నిది మొదటిదికాఁబట్టియే దీనియందిట్టి పొరపాటులు మెండుగఁబడి యుం డును. తరువాత వీరు వ్రాయుచువచ్చు సంజీవనిలోని యీ పుస్తకములోని

కంటెఁ బెక్కుమడుఁగులు మిన్నగానున్నది. అందుచేత వీర లలవాటుపడఁ గ్రమక్రమముగా వృద్ధినొందుచున్నట్టు తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వీరింతటితోనే నిరుత్సాహులుగాక, మఱియుఁ దెలుఁగున వచనకావ్యములను వ్రాయఁ బ్రయత్నింతురని వారి నత్యంతముఁ బ్రార్థించుచున్నాను. 'పండినవృక్షమునకే ఱాతిదెబ్బ' లన్నట్టు, పుస్తకములవ్రాయువారికే విమర్శనములను ఱాళ్ళు తాఁకును. అయిన నవి మొదలఁ గొంతనొప్పి గలిగించియు గ్రంథకర్తను గాలక్రమమున గట్టివానింగావించుటయేకాక యాతని మహోన్నతుఁజేసి విమర్శనములగుఱి కందనివానిగాఁజేయును." అనునిట్టి వాక్యములతో విమర్శనమును ముగించితిని. తప్పులకేమి యెన్నియైనను బట్టవచ్చును. లోకములోనెవ్వరును సర్వజ్ఞులు కాఁజాలరు. ఎంతటి విద్వాంసులు చేసినపుస్తకములలోను తప్పులుండవచ్చును. వెదకి విమర్శించువారున్నచో నాపుస్తకములలోను తెలిసియుఁ దెలియకయుఁ జేసినతప్పులు నూఱులుగానుండవచ్చును. "తప్పులెన్నువారు తండోపతండంబు లుర్విజనులకెల్లనుండుఁదప్పు, తప్పులెన్నువారు తమతప్పులెఱుఁగరు" అన్న వేమనయొక్క సత్సూక్తియందఱు నెఱిఁగినదేకదా? కొందఱి కవిత్వము కఠినముగాను బ్రౌఢముగాను నుండవచ్చును; కొందఱిది మృదువుగాను బ్రసన్నముగాను నుండవచ్చును. పండితులు వారిటీవలఁజేసిన కావ్యములలో తమ స్వభావసిద్ధమైన కాఠిన్యమును మానివేసి తొంటియభిప్రాయము మాఱుటచేతఁగాఁబోలును సాధ్యమైనంతవఱకు మృదుపదఘటితమయిన సులభశైలి ననుసరించుచువచ్చిరి. వార్తాపత్రికలను గూడఁ గఠినమైనగ్రాంథికశైలినే వ్రాయవలెనని వాదించిన వీరే నేనొకసారి చెన్నపురిరాజకీయకళాశాలలోని యాంధ్రభాషాభివర్ధనీ సమాజముయొక్క సాంవత్సరికోత్సవ సమయమున నగ్రాసనాధిపత్యము వహింపఁబ్రతిష్ఠించిన తఱిని తమయుపన్యాసములో పుస్తకరచనము నాదానివలె సుగమముగానుండవలెనని శ్లాఘించినప్పుడు నాకత్యంతాశ్చర్యము కలిగినది.

1875-వ సంవత్సరమునందు కాళిదాసుని యభిజ్ఞానశాకుంతల నాటకమును తెనిఁగింపవలెనని తలఁచి కలకత్తా బొంబయి మొదలైన బహుస్థలముల

నుండి ముద్రితపుస్తకములను రాజమహేంద్రవరములోని యొకపండితునియొద్ద
లిఖితపుస్తకమును సంపాదించి చదువనారంభింపఁగా నొకదానిలోనున్నట్లొక
దానిలోనుండక శ్లోకములలో పాఠభేదములుండుటయేకాక కలకత్తాప్రతిలో
తక్కినప్రతులలో లేని క్రొత్తశ్లోకములు సహితము కొన్ని కానఁబడెను.
అన్నిప్రతులను దగ్గఱనుంచుకొని చదువుచు, పాఠభేదములున్నప్పుడు దేని
లోని పాఠము సమంజసముగానున్నదని నాబుద్ధికితోఁచినదో దాని ననుసరిం
చుచు, సరసముగానున్నదని తోఁచినక్రొత్తశ్లోకములను గైకొనుచు, రెండం
కములు తెలిఁగించి 1876-వ సంవత్సరమునందు వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించితిని.
విశాఖపట్టణములోని పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులయ్యవారలంగారు శాకుం
తలమునంతను దెనిఁగించిరనియు, అది విశాఖపట్టణములోని సకల విద్యాభి
వర్ధనీపత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడుచున్నదనియు విని నేనాపత్రికను దెప్పించి
చదువుచు వారిది ముగిసిన తరువాత పూర్ణముగాచదివి యావశ్యకమైనచో
నాదిపూర్తి చేయవలెనని నా భాషాంతరమును నిలిపివేసితిని. వారును రెండం
కములుమాత్రమే యందు ప్రకటించి నిలిపివేసిరి. వారిపుస్తకమును సాంతము
గాఁ జదివినపిమ్మట నాపుస్తకమును పూర్తిచేయవలెనని, నాటకశేషమును రచిం
పక నేను నిలిపివేసినట్లే నాపుస్తకము ప్రకటింపఁబడినపిమ్మట తమది ప్రక
టింపవలెనని వారును నిలిపియుండురు. నే నెంతకాలము ప్రతీక్షించినను
వారిపుస్తకము ప్రకటింపఁ బడుజాడ కానరాకపోయెను. ఇంతలో శాకుంతల
నాటకము తెలుఁగు లిపిలో చెన్నపురిలో ముద్రింపఁబడినందున నేనా ప్రతిని
దెప్పించుకొంటిని. అంతట నేను విదేశప్రతుల నొకమూలఁ బడవైచి చెన్న
పురిప్రతిననుసరించియే మిగతభాగమును భాషాంతరీకరించి 1883 వ సంవత్సర
మునందు పుస్తకరూపమునఁ బ్రకటించితిని. "కావ్యేషు నాటకం రమ్యం నాట
కేషు శకుంతలా" యని మనపూర్వులు నాటకములలో నెల్లశాకుంతల నాటక
మత్యంత రమణీయమైనదని చెప్పియున్నారు. అంతటిరమణీయమైన నాటక
రాజము నంత రసవంతముగాఁ దెలిఁగించుటకు నావంటి యల్పప్రజ్ఞుఁడు సమ
ర్థుఁడు కాఁజాలఁడని నే నెఱుఁగకుండిన వాఁడనుగాను. అట్లయ్యును తప్పి

పోయినను కాళిదాసునివంటి మహాకవియొక్క యుత్తమనాటకరచనయందే తప్పిపోవలయునన్న బుద్ధిచాపల్యమును మరలించుకోలేక దీనియాంధ్రీకరణమునకుం బూని నాచేతనైనట్లు దీని నిర్వహింపంగలిగినాండను. నాపుస్తకమును జదివిన వారాకాలమున నాభాషాంతరము మనోహరముగానున్నదనియే చెప్పుచువచ్చిరి. వారట్లనుటకు నామీందియాదరణమే కారణమయియుండవచ్చును. ఇదియొకసారి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షకుంబఠనీయగ్రంథముగా సహితము నిర్ణయింపంబడెను. నాటకసమాజములవారు దీనిని బహుస్థలములయందుం బ్రదర్శించిరి. నేను దీనిని రచించినతరువాత నాలావుగాం బదేండ్లకు దీనికంటె నెక్కుడుమనోహరముగా నుండవలెనని క్రైస్తవకళాశాలాపండితులగు రాయదుర్గము నరసయ్యశాస్త్రిగారు శాకుంతలమును మరలం దెలిగించిరి; దీనికంటెను నధికరమ్యముగానుండవలెనని రెండుమూండేండ్ల తరువాత చెన్నపురి క్రైస్తవకళాశాలా సంస్కృతపండితులగు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు వెండియుం దెలిగించిరి; తరువాత మఱి రెండేండ్లకు మూటికంటెను బాగుగా నుండవలెనని దాసు శ్రీరామపండితులవారింకొక భాషాంతరముచేసిరి; ఇవన్నియు నిట్లుండంగా నన్నిటినిమించి యత్యంతహృద్యముగా నుండవలెనని మఱి యెనిమిదేండ్లకనంగా నేను భాషాంతరీకరించిన యిరువదేండ్లకు తరువాత వడ్డాది సుబ్బారాయఁడుగారు వేఱొకభాషాంతరముచేసిరి. నాభాషాంతరము గూఢపదములను ప్రౌఢాన్వయములను లేనిదయి బాలురును గ్రహింపను నట్లుగా తేటతెల్లమయియుండును. తక్కినవారి భాషాంతరములు కఠినపదభూయిష్ఠములయి ప్రౌఢతరాన్వయ విశిష్టములయి పండితజన గ్రాహ్యములుగా నుండును. అయినను సామాన్యజనులుమాత్రము నా పుస్తకమునే యెక్కువగాం జదువుచు నిప్పటికిని సమాదరము చూపుచున్నారు. అందుచేత నాపుస్తకము పెక్కుతడవలు ముద్రింపం బడవలసినదయ్యెను. నా భాషాంతరీకరణరీతిని జూపుటకు నా శాకుంతలములోని పద్యములను గొన్నిటి నిచ్చట నుదాహరించుచున్నాను.

ఉ. చల్లనివై శ్రమంబడఁపఁ జాలిన తామరపాకు వీవనల్
మెల్లన గొంచు వీచుదునొ మిక్కిలిశీతలమైనవాయువున్?
సల్లలితారుణాబ్జసదృశంబగు నీచరణద్వయంబు నో
పల్లవపాణి ! నాతొడలపైనిడి హాయిగఁ బట్టువాఁడనో ?

చ ఎవతె జలంబుమీఁకిడక యెన్నఁడుఁ ద్రాగదు తానుముందుగా
నెవరితె ప్రేమచేఁ జిగుర దీప్సితభూషణయయ్యు మీచిగు
ళ్లవతెకు మీరుతొల్త నన లెత్తుట కన్నులపండువగాఁగనుండు నా
ప్రవిమలగాత్రి యేగుఁ బతిసజ్జకు నందఱనుజ్ఞ యీయరే !

ఉ. కొంపలమందె డెందము శకుంతల తా నిపు డేగునంచయో!
క్రిందుగ బాష్పరోధమునఁ గంఠమునుం జెడెదృష్టిమాంద్యముం
బొందె నొకింత పెంచినతపోధనులే యిటులుండ నెంతగాఁ
గుందుదురో తమంతఁ గనుఁగూఁతులఁ బాయు గృహస్థులక్కటా!

ఉ. మమ్ముల సత్తపోధనుల మాన్యభవత్కులమున్ స్వబంధులన్
సమ్మతి వేఁడకీమె యెటొసల్పిన నీయనురక్తి నెంచి మా
కొమ్మను నేలుకొమ్ము సరికొమ్మలతో సమగౌరవంబునన్
దిమ్మటి నెల్ల భాగ్యముగఁ జేర్కొనరా దది యింతిబంధువుల్.

చ. గురులను సేవఁజేయుము మనుగుంగనుఁజూడుము నీసపత్నులన్
నరుఁడలుక న్వహించినను భర్త్ర విరుద్ధవుగాకు మీసునన్
పరిజనులందుఁజూపుము కృపం గడుఁ బొందకుభాగ్యగర్వమున్
తిరిగిన నిట్లుకాంతురు సతీత్వము కాంతలు నింద్యలౌదు రన్.

శాకుంతలనాటకమును తెనిఁగించినతరువాత భవభూతి విరచితమైన యుత్తరరామచరిత్రమును తెలిఁగింపఁదలఁచితినిగాని దానిని నామిత్రులైన వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు తాము తెనిఁగించెదమని చెప్పినందున దానినిమాని వేసితిని. నేను తరువాత తెనిఁగించిన సంస్కృతనాటకము కాళిదాసప్రణీత

మైన మాళవికాగ్నిమిత్రము. ఇది రత్నావళివలెనే నాటికయయి బహువిష యములయందు దానిని బోలియుండును. దీనిని 1885-వ సంవత్సరమునందు నేను ముద్రింపించి ప్రకటించి, కృష్ణమిశ్రవిరచితమైన ప్రబోధ చంద్రోదయ మును దెనిఁగింప నారంభించి ప్రథమాంకమును వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రచురించితిని. శైలినిజూపుటకయి మాళవికాగ్ని మిత్రములోనుండి రెండుమూఁడు పద్యముల నిందుదాహరించి తరువాత ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమునకు వచ్చెదను.

ఉ. కొందఱు విద్య నన్యులకుఁ గోవిదులయ్యును నేర్పలేరిలన్ ;
గొందఱు బోధచేయుదురు గొప్పఁగఁ గొంచెమె తాము నేర్చియున్ ;
బొందుగ రెండిటం దెలివిఁబొంది వెలింగెడు బుద్ధిశాలులే
యెందును నగ్రగణ్యులని యెన్నిక గాంతురు శిక్షకాళిలోన్.

చ. తరుణులు వేడ్కతోఁ బ్రథమదర్శనకాలమునందుఁ దద్దయుం
బురుషులరూపముల్ గనియనను ల్లనియంగను జూడఁగోరియున్
ధరఁ బరళాయతాక్షులు మనఃప్రియులం దిలకించుపట్టులన్
గరమును విప్పికన్గొనరుగా గనుపమ్ములనింప నెప్పుడున్.

గీ. సర్వమును బ్రాఁతదని యెందుసాదుగాదు ;
క్రొత్తదనియె కావ్యమునకుఁ గొఱఁత రాదు ;
యోగ్యులు గ్రహింతురారసి యుత్తమంబు ;
మూఢుఁడన్యులనే నమ్ముబుద్ధిలేక.

1885-వ సంవత్సరమునందారంభించి యప్పటికి నిలిపివేసిన ప్రబోధ చంద్రోదయ నాటకమును మరలనందుకొని చింతామణి మాసపత్రికయందుఁ గొంత కొంతగాఁ బ్రకటించి 1891-వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమున ముద్రింపించితిని. ఇది యద్వైతమతసిద్ధాంతమును బ్రతిపాదించుటకయి చేయఁ బడిన వేదాంతనాటకము. ఇందు వివేకునకును మహా మోహునకును పోరా టము జరిగి కడపట వివేకునకు జయముకలిగినట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇందలి

పాత్రానుగుణముగా కొన్ని పద్యములు నా సామాన్య సులభ శైలినికాక యీ క్రింది చందమున కఠినశైలిని రచియింపఁబడినవి.

ఉ. ఈ నిశితోగ్రఖడ్గ వినికృత్తభవద్గళ నాళికోచ్చల
త్ఫేనిల బుద్బుదౌఘయుత భీకర శోణిత ఘోరధారలన్
నేనిదె తృప్తిచేసెద వినిశ్చలభక్తిని దుర్గకిప్డు క్రీ
డా నినదోల్లసద్ఘ మరు ఘాంకరణాగత ఘాతవర్గకున్.

మ. ప్రచురోద్ధూత రజశ్ఛటానుమిత శుంభద్ధ్వాన ధావత్ఖురా
గ్రచయేషత్పరిచుంబితోర్వ్య పరిభాగంబుల్ మహావాహముల్
ప్రచలన్మందర మథ్యమాన జలధిధ్వానోగ్ర ఘోషంబుగా
నుచితప్రౌఢిని వ్యోమమార్గమున నోహో! తేరుగొంపోయెడున్.

శా. ధారాయంత్ర సతజ్జలోదిత నితాంతధ్వాన సంయుక్తముల్
నీరేజారి కరప్రభాధవళముల్ చెల్వొందు సౌధాగ్రముల్
ఘోరప్రేక్ష్యములై శరద్ఘన జీమూతాంతరాజత్తటి
చ్ఛిద్రరమ్యంబులవే పతాకలెసఁగుం జిత్రద్యుతిస్ఫేదలన్.

అందుచేతఁ గొందఱసూయాపరులీ పద్యములే నావికావనియు నంది మల్లయ్య ఘంటసింగయ్యకవుల గ్రంథములోనుండి తీసికొనఁబడినవనియు ప్రవాదము వేసిరి. ఎఱుఁగనివారు నిజమేమోయని సందేహపడఁజొచ్చిరి. పయి యిరువురు కవులును ప్రబోధచంద్రోదయ నాటక కథనుగైకొని పద్యకావ్యము నొకదానిని రచియించియుండిరి. నేను దానిని ముద్రించి ప్రకటించిన తరువాత నితరులు సత్యము నెఱిఁగ యడుగుచురాఁగా పూర్వ మపవాదములు వేసిన యసూయాగ్రస్తపండితులు సిగ్గుపడి మౌనముధరించి యూరకుండిరి. నేను ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమును ప్రచురించినతరువాత వడ్డాది సుబ్బారాయఁడుగారు తమ ప్రబోధచంద్రోదయనాటకమును ప్రకటించిరి. ఇట్లు తమది ప్రకటింపక పూర్వమును నాపుస్తకము ప్రకటింపఁబడిన తరువాతను తాముచేసిన గీతపద్యము నొకదానిని దానికిసరియైన నాపద్యమును నామిత్రులకుఁ బంపి

తమదే మంచిదయినట్టు వారివలన నభిప్రాయములనుబడసి సుబ్బారాయఁడు గారు వానినొక పత్రికలోఁ బ్రకటింపించిరి. అందు మీఁద వారి పుస్తకము బయలఁబడఁగానే వివాదములారంభమయి నాపుస్తకమును దానితోఁ బోల్చుచు విమర్శనములు బైలుదేఱసాగినవి. ఒకరు వ్రాసినపద్యమునుజూచి మఱియొకరా పద్యమునకంటె రమ్యముగా మఱియొకపద్యమును వ్రాయవచ్చును. ఎవరిపుస్తకము వారికితరులదానికంటె నధిక రమణీయముగా కనఁబడుటయు స్వాభావికమే. అయినను నాపుస్తకమునకే యధికవ్యాప్తి కలిగియున్నదని నేననుకొనుచున్నాను. నాప్రబోధచంద్రోదయమునుండి మఱి మూడుపద్యముల నిందుఁ జూపుచున్నాను.

ఉ. సుందరమందిరంబులును సోయగపుం జవరాండ్రు షట్పదా
మందరవోల్లసల్లతలు మల్లెల తావులనొప్పు గాడ్పులున్
జందురుతోడిరేలు నెట నాకు నమోఘబలంబులౌట గ
ల్పొందఁగ నవ్వివేకుఁ డెటులుండు?? ప్రబోధుఁడు నెట్లు పుట్టెడున్?

చ. కలదఁటయాత్మయొక్కటి జగంబున దేహముకంటె వేఱుగా!
ఫలమది మీఁదఁగాంచునఁట భద్రముగాఁ బరలోకమం దహో!
వలవని యీ దురాశయు నభస్సరోజముపూచి స్వాదు స
త్ఫలములనిచ్చునన్ భ్రమమువంటిదికాదె తలంచిచూడఁగన్?

ఉ. దారిని బాంథు లేటివఱదం దరుకాండము లాకసంబునన్
వారిదముల్ సముద్రమున నావికులున్ వడిఁగూడి పోయి న
ట్లారయఁ దల్లిదండ్రులును నాత్మజులున్ సఖులున్ సహోదరుల్
చేరుచుఁ బాయుచుందు రిదిసిద్ధము ప్రాజ్ఞుల కేడ శోకముల్?

ఈ పుస్తకమునకుఁ బూర్వము నే నొక నాటక సమాజమువారు తా మాడుటకయి ప్రహ్లాదునికథను నాటకముగా వ్రాసిపెట్టుమని నన్నడుగఁగా 1885-వ సంవత్సరమునం దతిత్వరితముగా ప్రహ్లాదనాటకమును వ్రాసి ముద్రింపించితిని. సంఘదురాచార సంస్కరణమును పరిశుద్ధమత ధర్మప్రకటీకరణమును

నానునస్సు నెప్పుడును బాయకుండునుగాన నేనే పుస్తకమును జేసినను దానిలో నవకాశమున్నయెడల నే సందర్భముననైనను వానినించుక చొప్పించుచుందును. కాబట్టి యీపుస్తకమునందును వాని చిహ్నములు కానవచ్చును. ఇందు నృసింహమూర్తి నోటఁ బలికించినమాటలను వినుఁడు.

సీ. శ్రీమహావిష్ణుండ సింహముఖంబును నరరూపమును దాల్చి కరుణతోడ
భక్తునిఁగావంగ వచ్చితి నిచటకు వినరయ్య జనులార వీనులలర!
దుద్దునామముపెట్టి తులసిపేరులుదాల్చి మ్రొక్కుమాత్రనె మీకుముక్తిలేదు
నాపాదభక్తులై నను(ద్ప్ర)ప్తుఁజేయంగఁ దలఁతురేనియు మీరు తెలియవినుఁడు
ముందుగా మీరలు భూతకోటులయందు దయగల్గి సత్యంబు తప్పకెపుడు
కామాదులజయించి కరుణాప్రపూర్ణులై పరవంచనములేక పరవనితల
తోడఁబుట్టువులట్లుఁదోడిమానవులను సోదరులట్లును జూచుకొనుచు
నీతిమార్గంబున నిత్యాదరముతోడ మీరెల్ల నిరతంబు మెలఁగవలయుఁ
జిత్తశుద్ధిలేని సేవచే నింతయు । ఫలము లేదుగాన భక్తితోడ
నన్నుఁగొలుచుచుండి నాకుఁద్ప్రప్తినొనర్చు। పనులుసలిపి ముక్తిపదవిగనుఁడు.

ఈ నాటకము తరువాతఁ జేయఁబడిన నాటకము రాగమంజరి. ఇది 'షెరిడన్' అను నింగ్లీషుకవిచే రచియింపఁబడిన "డ్యూయన్నా" యనునాటక కథ ననుసరించి చేయఁబడినది. ఇంగ్లీషుకథ మిక్కిలి రస్యమయి యుండును. కథయెంత మనోహరముగానున్నను కొంచము చిక్కుగానుండుటచే సామాన్య జనులు దీనిని చక్కఁగా గ్రహించి పొందవలసినంత యానందమును పొందఁజాలరు. ఈ క్రిందిపద్యమును ద్విపదమును రాగమంజరిలోనివి.

ఉ. పుత్రికలుప్పవిల్లిన ని హోవుసు సౌఖ్యము కొంత తండ్రికిన్
చిత్రము! శాంతియుండు చిరు చిత్తములో క్షణకాలమైనయున్
ధాత్రిని నిర్వహింపఁ దగు దారకులోన నసత్యవర్తులన్
బుత్రికలిట్లు మీరుకరము స్వతనూర్జితకన్యవారికిన్.

ద్విపద. కాలమా! ఱెక్కలుగట్టుకొంచీవు
హేలాగతిని నిల్వ కెగసెద వంచు
నే కవి నిను(దొల్లి నిలను వర్ణించె
నో కాని యాత(డీయుర్విలో(దాను
బ్రియురాలి నెన్న(డుం బెడ(బాయనట్టి
వయసువాడయి యుండవచ్చు సత్యముగ.
దిన మొక్కటే నియ్యెడిన్న(గా(దాను
బెనుపొందు వలపుతో(బ్రియురాలి(బాసి
విరహాగ్ని వే(గిన వెంగలి యెవ్వ(డు
పరుగెత్తుదువటంచు(బలుకును నిన్ను?

దీనిని రచించిన 1885-వ సంవత్సరమునందే భారతవిరాట పర్వములోని దక్షిణగోగ్రహణకథను పద్యగద్యాత్మకముగా నైదంకముల నాటకముగా రచియించి ముద్రింపించినా(డను. రాగమంజరికథవలె(గాక యీకథను మనవారలవాటుపడి దీని నెక్కువయాదరముతో చదువుచువచ్చిరి. దీనినుండి కొన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

మ. బక కిమ్మీర హిడింబ ముఖ్యదనుజవ్రాతంబు నెవ్వా(డు మ
త్తకరీంద్రంబుల(ద్రుంచు సింహముగతిం దా(ద్రుంచె, నెవ్వా(డు యా
చకబంధున్ భుజవీర్యసింహుని జరాసంధున్ హతుంజేసె నా
ప్రకటస్థేముని భీమునిందల(ప నాప్రాణంబు భీతిల్లెడున్.

మ. లయకాలాంతక భీషణాకృతిని లీల న్నీదు సేనాటవిన్
రయమారంగ శరాచ్ఛలంబొదివి తీవ్రప్రక్రియంగాల్చుచుం
భయదాస్త్రంబుల నవ్విరాటు(డు నినున్ దర్పోద్ధతిందాక(ద
ద్దయు(బ్రాణంబును మానమున్ రణమునందక్కించుకో నేర్తువే?

చ. వనితరో! గ్రీష్మతాపమున వాడినపూసరమట్లులున్న యీ
తనువును దుఃఖవహ్ని నిటుతాపమునొంద(గ(జేసెదేల ? నీ
మ్మనమున(దాల్మిపూని యిక మానుము శోకము; నిన్ను(జూచి నీ
తనయులు నేమ(గుందెదము ; ధైర్యమున న్మమునూఱడింపుమా!

ఉ. గోపకులార! చింతపడకుం డణుమాత్రము మీరు దీనికిన్;
తూపు లవెన్ని మీయెడల దూసెనొ వానికి నూఱురెట్లుగాఁ
దూపులు వానిదేహమున దూర్చెదఁ గార్చెద నెత్రుటేరులన్,
బాపెద మీపరాభవము, పంపెద నంతకుచెంతకు నృపున్.

రాజమహేంద్రవరమునందలి నాటకోజ్జీవకసమాజమువారు ప్రయోగించుటకయి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమును నాటకరూపముగా కథను మార్చి వ్రాసియిండనికోరఁగా వారికోరిక ననుసరించి 1886-వ సంవత్సరమునందు రెండు మూఁడు వారములలో నాలుగంకములు రచించితినిగాని వారప్పుడు దానిని ప్రదర్శించుటకు వలను పడనందున నంతటితో నిలిపితిని. తరువాత కాకినాడలోని యొక నాటకసమాజమువారు దానిని తామాడుటకయి పూర్తిచేసి యిండని యడుగఁగా వారముదినములలోఁ బంచమాంకమునుగూడఁ జేసియిచ్చితిని. వారు దాని నాడినప్పుడు విశాలమైన నాటకశాలయంతయు చూడవచ్చిన జనులతోఁ గిక్కిఱిసిపోయెను. చూచినవారందఱును నాటకమును బహువిధముల శ్లాఘించిరి. ఈ నాటకమును నేను మొదట వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించి 1889-వ సంవత్సరమునందు పుస్తకరూపమున ముద్రింపించితిని. ఈ పుస్తకము వార్తాపత్రికలలోఁ బ్రశంసింపఁబడినది. హరిశ్చంద్రకథ సర్వజనప్రియమైనదిగానఁ బత్రికాధిపతులుగాక తదితరులనుగొందఱు దీనివిషయమయి పత్రికలకు వ్రాయఁ జొచ్చిరి. అట్టివారిలోఁ గొందఱు నాపుస్తకమును ప్రశంసించుటతోఁ దృప్తి నొందక, పోలికలకు దిగి నాపుస్తకమును శంకరకవి దానితోఁ బోల్చి, నాదే శ్రేష్ఠమైనదని జోలిమాలిన వాదములలోఁ బ్రవేశించిరి. ఒకపక్షమువారు చంద్రమతిని విక్రయింపఁజూసినప్పుడు శంకరకవి చెప్పిన

సీ. నిద్దంపు నునుమించుటద్దంబుఁ బ్రహసించు ముఖమండలముగల మోహనాంగి
నలిదమ్మిరేకుల విభ్రమంబుల గెల్చు కన్నులుగల కలకంఠకంఠిఁ
బూవుగుత్తులతోడఁ బోరాడనోపు పక్షోజముల్గల మృగరాజమధ్యఁ
గొదమతుమ్మెదలఁ గొఱగానింపఁగఁజాలు కుంతలంబులుగల గురునితంబఁ
బచ్చపగడంపుఁదీఁగెకు హెచ్చుఁజూపు కెంపువాతెఱగల రాజకీరవాణిఁ
బ్రణుతిఁగాంచిన నాభాగ్యలక్ష్మి! విక్రయించెదఁగొనరయ్య వేగవచ్చి.

అనుపద్యమును, ఆసందర్భమున నేనుజెప్పిన

సీ. కలలోననైన నవ్వులకైన నిసుమంతబొంకియెఱుంగని పుణ్యశీల
తప్పుచేసిననైనఁ దన్ను దూటిననైనఁ గోపించియెఱుఁగని గుణధురీణ
పెఱలను దనవారి వేఱుగాఁ జూడక సమత నారయునట్టి సదయహృదయ
కానిమాటలు తన్నుఁ గలుషాత్ములాడినఁ గలహింపనొల్లని గరితమిన్న
పరులసొమ్ము తృణంబుగ భావమందుఁ దలఁచి యెప్పుడు వర్తించు ధన్యచరిత
చంద్రమతి నాదుభార్య నీసాధ్వీమణిని, విక్రయించెదఁ గొనరయ్య విబుధులార!

అను పద్యముతోఁ బోల్చి, కులకాంతను విక్రయించునప్పుడు వదన నయనములను కుచకచములను శంకరకవి వర్ణించుట సమయోచితముగా నుండ లేదనియు, సత్యశాంత్యాదిగుణములను నేను వర్ణించుట సమయోచితముగా నున్న దనియు, వాదించిరి. రెండవపక్షమువారు విక్రయమునకు తేఁబడినప్పుడు సౌందర్యవర్ణనము జేయుటచేత కొనఁగోరువారి కధికాసక్తి గలుగును గాన శంకరకవిమార్గమే ప్రశస్తమయినదని వాదించిరి. ఇదియెవ్వరికిని ప్రయోజన కరముగాని శుష్కవాదము. నా కవిత్వమెట్లున్నను, శంకరకవి కవిత్వము ప్రశస్తమయినదనుటకు సందేహము లేదు. నేనా పుస్తకమును గూడ దగ్గఱనుంచు కొనియే సత్యహరిశ్చంద్రనాటకమును జేసితిని. నావి యిప్పటికాలపు టూహ లౌటచేత శంకరకవియొక్క పూర్వకాలపుటూహలకంటెఁ గొన్ని విషయము లలో భిన్నములుగా నుండుట యనివార్యము. నూతనకావ్య మెట్లున్నను బురాతన కావ్యమునం దెక్కువ యభిమాన ముండుట సర్వసాధారణము. ఈ విషయమయి కాళిదాసు తన మాళవికాగ్నిమిత్రమునందుఁ జెప్పినదానినే యీ క్రింది పద్య ములో నేనీపుస్తకమునందుఁ జెప్పియున్నాను.

ఉ. ప్రాఁతదియన్న కారణముఁ బట్టియె సర్వము మేల్మిఁ జెందునే?
నూతనమన్న హేతువున న్యూనతఁ జెందునె క్రొత్తవన్నియున్?
ఖ్యాతిగ నుత్తముల్ గుణము నారసి మంచి గ్రహింతు రెప్పుడున్
ప్రాఁతవె మంచివందు రవిమర్శతఁ గేవలమూఢమానవుల్.

గుణగ్రహణపారీణులగు బుద్ధిమంతులారసి గుణమెందున్నను గ్రహింతురు గాక! నా సత్యహరిశ్చంద్రనాటకమును సర్వకలాశాలవారు ప్రథమశాస్త్ర

పరీక్షకుఁ బఠనీయగ్రంథమునుగా నిర్ణయించిరి ; పాఠశాలాపరీక్షకులు బోధనా భ్యసన పాఠశాలలు మొదలైనవానిలోఁ బాఠముగాఁ బెట్టిరి ; మహాజనులు తెలుఁగు దేశమునం దెల్ల యెడలను మహాసక్తితోఁ గొని చదువుచున్నారు. ఈ పుస్తక మీవఱకా ఱేడుతడవలు ముద్రింపఁబడినది. అందుచేత నేనీపుస్తకరచన యందు పడిన ప్రయాసము వ్యర్థముకాలేదని నమ్మినవాఁడనయి యీ పుస్తకము నుండి గుణదోషనిర్ణయమునకుఁ దగినన్ని పద్యముల నిందుదాహరించుచున్నాను.

చ. పరసతులెల్లఁ దల్లులు స్వభావగుణంబులు ధర్మవర్తనల్
పరమ సుహృత్తు సూనృతము బంధుచయంబు జగజ్జనంబు స
త్కరుణ విభూషణంబు సముదంచిత శాంతత విత్త మట్టి యా
నరపతి స్వప్నమందయిన నవ్వులకైనను కల్లలాడునే?

ఉ. రాజులు మున్ను వేఁటలకు రారె? వధించిన దుష్టజంతులన్
దేజముచూపి కానలను దీవ్రశరంబుల రూపుమాపరే?
యోజననాథు లే యెడల నాశ్రమభూములఁ జొచ్చి నీవలెన్
నైజమదోద్ధతిన్ మునివనంబుల సాధుమృగాళిఁ గూల్చిరే?

చ. తడవుగఁ జిల్కలం బెనిచి దారుణలీలను గండుఁబిల్లికిం
గడసట నప్పగించి చనుకైవడి, నమ్మిటు లింతకాలమున్
గొడుకులకన్న నెక్కుడుగఁ గూరిమినారసి మీర లిప్పు డీ
చెడుముని వాతఁ ద్రోచి చనఁ జెల్లునె నిర్దయ వృత్తి నక్కటా!

సీ. తతహంస తూలికా తల్పంబుననుజేర్చు మృదుతరదేహమా యిదెకుమార!
కమ్మసంపెఁగనూనె కడురాచి పెంచిన ముంగురులా యివి ముద్దుగుల్ల!
నవరత్నమయభూషణంబులఁ బెనఁగొన్న హస్తంబులా యివి యనుఁగుపట్టి!
చిఱుగజ్జియలు మ్రోగఁ జెలువొప్ప నడయాడు చరణంబులా యివి వరకుమార!
నేలఁ బొరలాడుచును బెనుధూళిఁ గ్రుంగి, తోలుమాలుగఁ బడి చెల్వుతప్పియున్న
నీదుకోమలాంగకము లీనేత్రములను, గాంచి యెట్లోర్తు దానసుఁగన్నతండ్రి!

చ. అకటకటా! కుమార! చతురబ్ధిపరీత మహీతలం బకం
టకముగ నేలినట్టి ప్రకటప్రతిభుండగు చక్రవర్తి పు
త్రకునకు నీకుఁ బ్రేతవసుధాస్థలిలోపల మూఁడుమూళ్లనే
లకును ముహూర్తకాలము నలంతి స్వతంత్రత లేకపోయెనే?

ఉ. కానలనుంట నిష్ఫలముగాఁ జను నింద్రియ నిగ్రహంబులే
దేని; మనుష్యుఁడింట వసియించియు నింద్రియనిగ్రహం బొగిన్
దానొనరించునేని, సతతంబును సత్ఫలమందు; శాంతుఁడౌ
మానవుఁడెందునున్న వినుమా యదె యాశ్రమమౌ వనంబుమా!

చ. ఒనరు గృహాది భోగములు యోగములే? ప్రతివ్యక్తి వేల్పు నిం
ధనములె యాధనంబులు? రణన్మణి ఘంటికలు వేదిస్థలులకే?
మొనసినపూవుఁదోఁటలు తపోధనవాటులె? రాజ్య మార్జ్యమా?
మునికి నివేల భూవిభవముల్? వెతపెట్టఁగఁ గాక సాధులన్.

చ. తనకుపకారము ల్సలుపుదాతయెడం గరముం గృతఘ్నుఁడై
మునియతఁ డగ్గుచేసినను భూమిసయిం గను డస్సి యాకటన్
వనరుచుఁ జెట్టుచేరఁ జని బాగుగ నీడను విశ్రమించి సం
ఘ్లనుదిని యమ్మహీజ మొకటం దగఁగొట్టు కింతుఁబోలఁడే?

చ. వినుము ధనంబు ఖలులను వీరులఁగాఁ గను దోఁపఁజేసెడున్
ఘనతర బుద్ధిమంతులుగఁ గన్పడఁజేయును బుద్ధిహీనులన్
బనుపడఁ దోఁపఁజేయు గుణవంతులఁగా గుణహీనులన్నదా
జనులను మోసపుచ్చి ధనసంపద చిత్రము మత్తుఁగొల్పెడున్.

ఉ. నీతికి హేమభూషణ మణిప్రకరంబుల వస్త్రారాదిలన్
నీతికి వన్నెపోదు ధరణిన్ వెలమాలిన చింపిగుడ్డలన్
నీతికి గౌరవం బెపుడు నిల్చుఁజుమీ సహజంబుగాని వి
ఖ్యాతిగ నీతివర్తనము నందఱుమానక యుండఁగావలెన్.

1889-వ సంవత్సరమునందు నేను ‘తిర్యగ్విద్వన్మహాసభ’, ‘మహారణ్యపురాధిపత్యము’ అను రెండు పుస్తకములను జేసితిని. వీనిలో మొదటిది నా మిత్రులైన బసవరాజు గవర్రాజుగారు మరణమునొందినప్పుడు వారిబంధువులను పురోహితులు మొదలయినవారు పెట్టిన బాధలను జూచినప్పుడు వారిదుశ్చర్యలను వెల్లడిచేయవలెనన్న యుద్దేశముతో చేయఁబడిన యాక్షేపగర్భసంభాషణము. ఈ చిన్న నాటకములోని పాత్రములన్నియు పశువులును పక్షులును. వానివాని సంభాషణములు మిక్కిలి మనోహరములుగా నుండును. ఇది భారతములోని గృధ్ర జంబుకోపాఖ్యానము మూలాధారముగాఁగొని చేయఁబడినది. ఇదియును మూషకాసుర విజయమును నొక్కటిగాఁ జేర్పఁబడి జంతుపాత్రములను గలుపు చిత్రపటములతో ముద్రింపఁబడినది. ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు నామీఁదఁ దెచ్చిన యభియోగములో కొందఱు విద్వాంసులీ చిన్నగ్రంథములోని యాయాపాత్రములు తమ్ముతమ్ముద్దేశించి వ్రాయఁబడెనని తమసాక్ష్యములోఁ జెప్పిరి.

రెండవదియైన మహారణ్యపురాధిపత్యమును పైదానియట్లు యాక్షేపగర్భ నాటకమే. ఇందలిపాత్రములును తిర్యగ్జంతువులే. నక్క నీలికుండలోఁబడి తన శరీరమున కంటుకొన్న నీలిరంగునుబట్టి తనబంధువులను మోసపుచ్చి తన్ను గ్రామదేవతలు స్వర్గమునకుఁ గొనిపోయి మృగరాజ్యమున కభిషిక్తునిజేసి నీలవర్ణము ప్రసాదించి పంపిరని బొంకి వానిసాహాయ్యమున మృగరాజయి కపట సత్యము తేటపడఁగా నొక వ్యాఘ్రముచేతఁ జంపఁబడెనన్న పంచతంత్రములోని కథ దీనికి మూలాధారము. ఇదిసంఘములోఁగల వివిధ దురాచరణములను వెల్లడి పఱిచి వానిని మాన్పింపవలెనన్న ముఖ్యోద్దేశముతో వినోదకరముగా వ్రాయఁబడిన గ్రంథము. ఇది మొట్టమొదట వివేకవర్ధనిలో భాగభాగములుగాఁ బ్రకటింపఁబడి తరువాత చిత్రపటములతో పుస్తకరూపమున ముద్రింపఁబడినది. ఇది తమ్ముద్దేశించి వ్రాయఁబడినదని యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు నాపైని న్యాయసభలలో నభియోగములు తెచ్చిరి.

నాచేత రచియింపఁబడిన నాటకములలోఁ గడపటిది కళ్యాణకల్పవల్లి యనునది. ఇది ‘షెరిడన్’ అనెడి ఇంగ్లీషుకవిచేత ‘దీ రైవల్సు’ (The Rivals)

అను పేరితో నత్యంత మనోహరముగా రచియింపఁబడిన యైదంకముల నాటక
మునకు తెలుఁగు. ఇందలికథ రాగమంజరి యితివృత్తమున కంటెను నధిక
హృదయాకర్షకముగా నుండును. అయినను మనవారి కాదేశస్థుల యాచార
వ్యవహారములు క్రొత్తవిగాను తమవానికి విరుద్ధములుగాను కనఁబడుటచేత
నిట్టివాని నంతగా నాదరింపరు. దీనిని 1894-వ సంవత్సరమునందు ముద్రిం
పించి ప్రకటించితిని.

నాకు స్త్రీవిద్యయందును స్త్రీలయభివృద్ధియందును విశేషాభిమానము.
స్త్రీలదురవస్థకుఁ బలుమాఱు పరితపించి వారిదుస్థితిని దొలఁగింపఁ బ్రయత్నింప
వలయుననియు, స్త్రీలను ప్రస్తుతస్థితిలోనే యుంచి తాము పైకిలేచుట పురు
షుల కెన్నఁడును సాధ్యముకాదనియు, తాము బాగుపడవలెనన్నచో వారిని
గూడ విద్యావివేకాదులయందు మంచిస్థితిలోనికిఁ దెచ్చి వారితోఁ గలిసి యున్న
తపదవికి లేవవలయుననియు, తాము మాత్రమే వృద్ధినొంది వారిని నిజమైన
మైత్రి కనర్హమైన దాస్యమునందే యుంచఁదలఁచిన పక్షమునఁ దెలియకయే,
దినదిన క్రమమునఁ దామున్నతపదము నారోహించుచు వచ్చుటకు మాఱుగా,
నొక్కొక్కమెట్టు దిగుచువచ్చి కడపటవారితోఁ గూడ నడుగంటుట యని
వార్యమనియు, నేను దలఁచుచుండెడు వాఁడను. నాకు చదువుటకు తెలుఁ
గులో మంచిపుస్తకములు లేకుండుటఁ వలపోసి యాలోపమును నాచేతనైనంత
వఱకు తొలఁగింపవలెనని 1883-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలకొఱకు 'సతీహిత
బోధిని' యను పేరితో తెలుఁగున నొకమాసపత్రికను బ్రకటించుట కారంభించి
తిని. ఆసంవత్సరమునందే స్త్రీలయుపయోగార్థముగా సత్యవతీచరిత్ర మనెడి
యొకచిన్న వచనప్రబంధమును జేసితిని. దానిని స్త్రీలుమాత్రమే కాక పురు
షులు సహిత మత్యాసక్తితోఁ జదువసాగిరి. దానిని చదివి యానందించిన
వారనేకులు తమకుఁబుట్టిన స్త్రీశిశువులకందలి కథానాయకురాలయిన సత్యవతి
పేరుపెట్టిరి. ఈపుస్తకము అఱవములోనికిని, కన్నడములోనికిని, ఇంగ్లీషులోనికిని,
భాషాంతరముచేయఁబడినది. ఇది యీనడుమ ప్రాడ్వివాకులు మొదలయినవారి
పరీక్షలకుఁగూడ పఠనీయ గ్రంథముగా నిర్ణయింపఁబడినది.

1884-వ సంవత్సరమున స్త్రీల నిమిత్తమయి చంద్రమతీ చరిత్రమును జేసితిని. ఇందు హరిశ్చంద్రుని ధర్మపత్నియైన చంద్రమతి తన బాల్యావస్థయందు గురువువద్ద నేర్చుకొన్నట్లుగా మతవిషయమునను నీతివిషయమునను ప్రాథమిక ధర్మములు తెలుపఁబడినవి. కడపటి భాగమునందు చంద్రమతియొక్కయు హరిశ్చంద్రునియొక్కయు కథ కొన్నిమార్పులతోఁ జెప్పబడినది.

1887-వ సంవత్సరమున స్త్రీలకొఱకు 'సత్యసంజీవిని' యను నీతి బోధకమయిన యొక పుస్తకమును జేసితిని. దీనిలోని కథను నే నేదో యింగ్లీషు పుస్తకమునుండి గ్రహించితినిగాని యేపుస్తకమునుండి గ్రహించితినో నా కిప్పుడు స్మరణమునకురాలేదు. ఈపుస్తకమునందసత్యమాడుటవలని యనర్థములు నిదర్శన పూర్వకముగా మనస్సున నాటుకొనునట్లు చెప్పఁబడినవి. ఈపుస్తకమును జదివినప్పు డొక బాలిక తానాపటికాడిన యసత్యము స్మరణకురాఁగా పుస్తకము క్రిందఁబెట్టి యేడువఁదొడఁగెను.

1891-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలవిషయమున మనవారుచేసిన యన్యాయములు తేటపడునట్లుగా వ్యాజరీతిని సత్యరాజ పూర్వదేశ యాత్రల యొక్క ప్రథమభాగమును రచించి ప్రకటించితిని. నేనింగ్లీషును 'గల్లీవర్సు ట్రావెల్సు' (Gulliver's Travells)చదివినప్పుడు వ్యాజరూపమున మనలోని దురాచారములను మూఢవిశ్వాసములను పరోక్షముగాఁ బ్రదర్శించుచు నట్టి పుస్తకమును నాలుగు భాగములుగాఁ జేయవలెనని బుద్ధిపుట్టి మొదట నీభాగమును జేసితిని. దీనిని మనవారత్యద్భుతపడి చదువఁదొడఁగిరి. మనలో నింగ్లీషురాని వారనేకులు కల్పితకథకును సత్యచరిత్రకును భేదము కనిపెట్టలేరున్నారు. ఈపుస్తకము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు సత్యరాజను నతఁడు నిజముగానే యున్నాఁడనియు నిజముగానే యతఁడీ యాత్రలుచేసినాఁడనియు భ్రమపడి యాతనికి వ్రాసి తాము స్వయముగా నెక్కుడ వివరములను దెలిసి కొనవలెనన్న యభిలాషముతో నాతనికి వ్రాయవలసిన యుత్తరముయొక్క పై విలాసమును దెలుపవలసినదని బహుస్థలములనుండి నాకు లేఖలువ్రాసిరి. ఈ

పుస్తక మింగ్లీషులోనికిని కన్నడములోనికిని భాషాంతరము చేయఁబడినది. ఈ భాగమును సాధారణముగా ఆడుమళయాళమనివాడుదురు. జ్యోతిశ్శాస్త్రము లోని జాతకభాగముయొక్కయు ముహూర్తభాగముయొక్కయు నవిశ్వసనీయ తను పరోక్షముగాఁ దెలుపుటకయి సయి యట్లు లంకాయాత్రయను రెండవ భాగమునుగూడఁజేసి ప్రకటించితినిగాని మూఁడు నాలుగు భాగములను జేయ లేదు. ఈ రెండవభాగముకూడ కన్నడములోనికి భాషాంతరీకరింపఁ బడినది.

1897-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలకొఱకు శ్రీవిక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి చరిత్రమును బటములతోఁ బ్రకటించితిని. ఈపుస్తకమును జేయునప్పటికి రాణి గారు సజీవులయియుండుటచేత నామె యంత్యదశ యందుఁ జెప్పఁబడలేదు.

1993-వ సంవత్సరమునందు నీతికథామంజరిని జిత్రపటములతో రెండు భాగములుగాఁ బ్రకటించితిని. ఈ పుస్తక మింగ్లీషులోనున్న యీసపుకథల ననుసరించి చేయఁబడినది. ఈ కథలు మిక్కిలి మనోహరములుగాను నీతిబోధకములుగాను నుండును. ప్రతికథయొక్క యంతమునందును కథవలన నేర్చుకోవలసిన నీతిని దెలిపెడు పద్యమొకటి చేర్పఁబడియున్నది. అట్టి పద్యముల లోఁ గొన్నిటి నిందుక్రిందనుదాహరించుచున్నాను.

గీ. ఇంటనూరక కూర్చుండి గొంచెమైనఁ
గానఁబడుదు రుపాయముల్గలుగువారు;
కాని, కానరారెక్కడుఁ గష్టమైన
పనిని బయివేసికొనిచేయు బాహుబలులు.

గీ. వసుధలోపల నరులను బాధచేయ
స్తోత్రపాత్రులమించు శత్రువులులేరు;
లాభమొంద ముఖస్తుతుల్సలుపువారి
వలనఁ బగులకు కను గల్గిమెలఁగ వలయు.

గీ. అన్యులనుమోసపుచ్చంగ నరయువారు
తామె మోసపోవుదు రెందుధరణిలోన;
పరులకనుగీడుగోరెడు వారలకును
మేలుచేయునె దైవంబు మేరమీఱి?

గీ. కష్టపడునట్టివారు లోకంబుతోడ
మొఱ్ఱపెట్టరు తమకష్టములనుగూర్చి;
వట్టివారలె యఱతురు మిట్టిపడుచు
గొడ్డుగేదల కఱపులు గొప్పగావె?

గీ. పరులలోపంబులను జక్కపఱతుననెడు
వాఁడు తీర్చుకోవలె స్వలోపములఁదొలుత;
తనదురోగంబునే మాన్పుకొనఁగలేని
వైద్యుఁ డొరులరోగము లెట్లు బాగుచేయు?

గీ. అనుభవంబునుబట్టియే యవనియందు
జనులకును దల్వియబ్బుట సహజగుణము;
కాలుగాలి శ్రమంపడు గండుఁ బిల్లి
నిప్పువద్దకుఁ బోవునే యెప్పుడైన?

గీ. అన్యునకుఁ దాసుఁడైయుండి యనవరతము
పాయసాన్నంబు గుడుచుచు బ్రతుకుకంటెఁ
దాను బరువేఁడఁబోక స్వతంత్రవృత్తి
గంజి త్రాగుచు బ్రతుకుట కరము లెస్స.

గీ. దాపునఁగరస్థమయి యున్న దానివిడిచి
దవులసందిగ్ధమగుదానిఁ దగదుకోర;
మింటిమేఘంబులనునమ్మి యింటిచెలువు
జలముఁ బాఱఁజల్లించెడు జడుఁడుగలఁడె?

గీ. ప్రాజ్ఞునకు మానహీనమౌ బ్రతుకుకంటె
గౌరవముతోడి మరణంబె కరము మేలు;
జీవనంబున కీర్తి చెలువుకొఱక
యశము నెల్లరు గడనచేయంగవలయు.

గీ. పరులమోసముచేసెడు వారుకూడఁ
బొగులుదురు తమ్ముఁ బరులింతమోసపుచ్చ;
కడకు వంచన వ్యథ తెచ్చుఁగాన మనుజు
లొండొరుల మోసపుచ్చక యుండవలయు.

గీ. ప్రజలు తమదోషముననె విపత్తులొంది
నిలుపుదు రదృష్టదేవతతలను దప్పు;
ధరణిఁ దమకీడుమేల్లకుఁ దామెకాని
కాదు భాగ్యదేవత యెందుఁగారణంబు.

గీ. క్రొత్తవారికి మదిభీతిఁ గొలుపుచున్నఁ
బరిచితులకు హాస్యాస్పదుఁడౌ వదురుఁబోతు;
అఱపులనుబట్టి సింహంబులట్లయున్న
గాడిదలె చేష్టలందుఁ బెక్కండ్రు జనులు.

గీ. ప్రజలనందఱ సంతోషపఱుపఁగోరి
యెల్లరకు నింపుగ మెలంగ నెంచువాఁడు
పిదప నెవ్వరి సంతోష పెట్టలేక
యన్నిటికిఁ జెడ్డ మతిహీనుఁడగును జుమ్ము.

1889-వ సంవత్సరమునందు స్త్రీలకత్యావశ్యకములైన శరీరారోగ్య ధర్మములను బోధించెడు "దేహారోగ్య ధర్మబోధిని" యను గ్రంథమును జేసితిని. 1896-వ సంవత్సరమునందు "సతీహితసూచని" యను గ్రంథమును జేసి ప్రకటించితిని. ఇందు స్త్రీలయొక్క ఋతుకాలమునందును, గర్భధారణస్థితియందును, శిశుపోషణసమయమునందును, నడపవలసిన మార్గములును జేయవలసిన ధర్మములును రాఁదగిన రోగములును తన్నివారణార్థ మాచరింపవలసిన చికిత్సలును సామాన్యముగా వివరింపఁబడినవి.

1889-వ సంవత్సరమునందు సతీహితబోధినియను నామముతో తన్నామమును వహించిన స్త్రీలపత్రికలోని యుపయుక్తములయిన ముఖ్యవ్యాసముల

నేర్చి కూర్చి పుస్తకరూపమునఁ బ్రకటించితిని. అవల “ స్త్రీనీతిదీపిక ” యను పేరితో నీతిబోధకమైన శతకమునొకదానిని బాలికలకై చేసితిని. అటు తరువాత ‘సత్యాద్రౌపదీసంవాదము’ ‘మాతృపూజ’ ‘పితృపూజ’ అనువానిని స్త్రీలయుపయోగార్థము ద్విపదములుగాఁ జేసితిని. వీనిలోనుండి కొన్ని భాగముల నిందుదాహరించుచున్నాను—

స్త్రీ నీతి దీపిక

గీ. విద్యవలనను జ్ఞానంబు వెలయుఁగాన
నవని ‘నిదిమంచి’ ‘యిదిచెడ్డ’ యనుచుఁ దెలియ
బాలురనుబోలెఁ దప్పక బాలికలును
విద్య నేర్వంగవలయును హృద్యముగను.

గీ. చక్కఁదనమునకును దోడు చదువుకూడఁ
గలిగియుండిన, నంద మా నలరునకును
దావికలిగినఁ వడువునఁ దనరుచుండు
పూవుఁబోండ్లు, విద్యాగంధమునను గరము.

గీ. పువ్వులును మంచి బట్టలు భూషణములు
సుగుణములయట్లు యెన్నఁడు సుందరులకు
శోభ తే నేర వదిగాన సుదతులార !
సుగుణసంపద గడియింపఁ జూడుఁడెపుడు.

గీ. తానుజేసిన ధర్మంబె తన్నుఁగాచు
ననెడు లోకోక్తి చిత్తంబునందు నిలిపి,
భర్తయును బంధులును నియ్యబనిచినట్టి
ద్రవ్యమున బీదసాదలఁ దనుపవలయు.

గీ. కొమ్మ! యఱకాలునను ముల్లుగ్రుచ్చుకొన్న
నెంతనొప్పిగనుండునో యెఱిఁగి నీవు
జీవహింసయెన్నఁడును జేయఁబోకు;
జంతువులకన్నిటికి బాధ సమమెగాన.

గీ. ఆపదలువచ్చినప్పుడు నలరుబోండ్లు
తాము ధైర్యంబు విడువక, తక్కుఁగలుగు
వారినూఱార్చి దుఃఖంబుఁ బాపవలయు;
ధైర్యమున నాపద సగంబుతగ్గిపోవు.

సత్యా ద్రౌపదీసంవాదము

పాట

(ఏక పాదవృత్తము)

శ్రమయింతయునులేక చల్లఁగానుండి మందుల మాఁకులమంత్ర తంత్రములఁ
బతులవశ్యులఁజేయ భ్రమపడు టెల్లఁ బెద్ద వెఱ్ఱితనంబు బింబఫలోష్ఠి!
చెలువునికావార్త చెవిసోకనేని మునుపున్న ప్రేమయు మొదలంట విడిచి
త్రాఁచుపామునువలెఁదలఁచు నాసతిని, మఱియునామందులు మాయలుఁజేరి
వికటించి మగలకు వివిధరోగములఁ బుట్టించి బాధించి ముప్పును దెచ్చు.
దాన నాయింతి నందఱును దూషింప లోకనిందయుఁ బరలోకహానియును
దలకూడి మిక్కిలి తలవంపులౌను, కావున సాధ్వులు కాంతుల యెడలఁ
గావింపఁదగ దెప్డుఁగపటకర్మముల; కాంతుని మనసును గనిపెట్టి మెలఁగ
నన్నియౌషధములు నవియెయౌఁ గమ్ము.......................
పతినిమించెడునట్టి పరమబాంధవులు మఱియెవ్వరునులేరు మహిమీఁద సతికి.
సర్వసౌఖ్యములొంద సాధ్వీమణులకుఁ బతిదయ నిదానంబు పర్వేందువదన!
పతియనుగ్రహమును బడయుకాంతలకు సకలగౌరవములు సర్వవస్తువులు
భూషణాంబరములఁ బుత్రసంపదయు సద్గతియును గీర్తి సకలంబుగలుగు.
కావునఁబతియాజ్ఞ కలలోనసైన మీఱక మెలఁతుక మెలఁగంగవలయు.
కష్టపడినఁగాని కరము సౌఖ్యంబు కలుగ దెవ్వరికిని క్ష్మామండలమున.

సావిత్రీపూజ.

ద్వి. మునుమున్న దేవతాపూజలుసల్పి మననిమిత్తముచాల మహిఁగష్టమొంది
తొలుత గర్భంబునఁ దొమ్మిదినెలలు వలనొప్ప మనలను వహియించి కాంచి

కన్నపిమ్మటఁగూడఁ గడగండ్లకోర్చి చన్నులపాలిచ్చి సతతంబుఁ బ్రోచి
యుయ్యేలలోనుంచి యూఁచి లాలించి యొయ్యొనొక్కింత యేడ్చినఁగాని
పసగెత్తుకొనివచ్చి పాటలుపాడి యురమునఁ జేరిచి యోదార్చిపిదప
ననుఁగన్నతల్లి ! యో నాచిన్నిపాప ! యనిపిల్చుచును జెక్కు లాస్యంబు నోరు
ముద్దాడి శిరమును మూర్కొని యనలఁ దద్దయుఁ బ్రేమంబు దైవారఁగాను
మునుఁబొమ్మమీఁదను భుజములమీఁద వెనుకతట్టునను వేడ్క మోయుచును
నవ్వించి యాడించి నయముచూపుచును బువ్వొలించిన యట్టి సట్టునసైన
నేమఱియుండక యెడనెడవచ్చి నేమంబుతోనుంటఁ జేరిచూచుచును
దనకిష్టమైనట్టిదానినిగూడఁ దనప్రాణసమముగ దాఁచిపెట్టుచును
దేహమునకొంకింత తేవులుచూపట్ల నాహారనిద్రల నపలఁబోఁద్రోచి
పరితాపమొందుచు బహువిధంబులను సరసఁబాయక యుపచారముల్చేసి
కాయముస్వస్థతఁగాంచినదాఁక హాయిగానుండక యాటమటించుచును
మనబాగెయెప్పుడుమదినిగాంక్షించి చనవునబలిమిని సమయోచితముగ
మంచిబుద్ధులునేర్పి మనవర్తనమునఁ గొంచెమేనియు నిలఁగొంకలేకుండ
వర్తించునటుచేయ వడిఁబాటుపడుచుఁ గీర్తికెక్కెడుమాత జనులమిలను
మనపాలిఁటికివేల్పు మాటలేమిటికి ? మనమామెమాటను మఱితప్పఁదగదు;
భయభక్తులనుజూపి భజియింపవలయు దయతోడఁజూచుచుఁదల్లినెల్లపుడు ;
మనమూలముననామె మదినొచ్చెనేని మనకదిశ్రేయస్సుమహిఁగాదుసుమ్ము.

పి తృ పూ ః

ద్వి. కడుహర్షమిడఁదల్లిగర్భంబునందుఁ బడినదిమొదలుగాబహుకష్టపడుచు
మనపోషణమెతనమనసులోనుంచి ధనముధాన్యంబును వస్త్రవస్తువులు
ముందుగామందిరమునఁగూడఁబెట్టి మందులుమాకులు మఱిసిద్ధపఱచి
యెపుడుపుట్టుదుమెయంచెదురుచూచుచును గృహమునఁగోరుచుఁగీడురాకుండ
మనముపుట్టినవెన్క మనకెందులోను నణుమాత్రమునులోప మగపడకుండ
వేయికన్నులతోడ వెలయఁజూచుచును హాయిగాఁబెరుగుట కాత్మఁబొంగుచును

వలువలునగలాటవస్తువుల్లతియు వలసినవన్నియు వరుసనిచ్చుచును
తనతిండియైనను తగ్గించిమనకు దినమునుజిఱుతిండి తెచ్చియిచ్చుచును
మనదేహమునవ్యాధిమతియించుకంత కనఁబడెనేనియుఁ గళవళపడుచు
నడిరేయియైననునడిచిపర్వెత్తి వడిగృహంబునకును వైద్యునిదెచ్చి
మందులువేయించి మాన్పించితెగులు తొందరయెల్లనుదొలఁగింపఁగామీఁద
నవలికిఁబనిమీఁదనరిగినప్పుడును బ్రవిమలదయతోడఁ బ్రాణంబులెల్ల
మనమీఁదనేయుంచిమరలనింటికిని జనుదెంచుతోడ నెచ్చాలముద్దాడి
యెత్తుకొనితిరుగుచెలిమి చూపుచును విత్తంబువ్యయపెట్టివిద్యచెప్పించి
మనమెప్పుడునుమంచిమార్గంబునందుఁ జనునట్లుబుద్ధులుచాలంగ నేర్పి
తనయనంతరమునుదవ్వుగమనము ఘనసుఖానందముల్గలిగివర్ధిల్ల
హృదయంబుననుగోరియీశ్వరువేఁడి ముదమొందుతండ్రిని ముఖ్యంబుగాను
ఘనగౌరవంబునఁగాంచి ప్రేమించి మనమాతనియనుజ్ఞ మన్నించినిత్యము
వినయవిధేయతల్వెలయించియతని మనసునొవ్వకయుండమంచిమార్గమున
మెలఁగుచుఁబుట్టినమెట్టినయిండ్ల కలిమిఁగూర్పఁగఁజెల్లునిలలోనమనము.

స్త్రీలు వినోదకరముగాఁ జదువుకొని యానందించుటకు తగియుండునని తలఁచి, షేక్స్పియరు మహాకవియొక్క నాటకముల ననుసరించి యింగ్లీషుభాషలో లాంబను నతఁడు వచనరూపమున రచియించిన కథలలో పదునాఱింటిని నేను సులభశైలిని తెలిఁగించితిని. చమత్కారరత్నావళి, సతీమణీవిజయము, సుమిత్రచరిత్రము, రఘుదేవరాజీయము, నరంగేశ్వరవర్తక చరిత్రము, కళావతీపరిణయము, గయ్యాళిని సాధుచేయుట, చిత్రకేతు చరిత్రము, దానకేసరివిలాసము, వైదర్భీవిలాసము, భానుమతీకల్యాణము, సరసజన మనోభిరామము, ధర్మకవచోపాఖ్యానము, కుమారద్వయవిలాసము, పద్మినీప్రభాకరము, మాలతీమధుకరము, అనునవి యాకథలకు నేనుపెట్టినపేరులు. ఆనాటకకథలను నేను తెలిఁగించునపుడు మునుపున్న పేరులకు మాఱుగా మనదేశపుపేరులు పెట్టి అందున్నదేశములను మనభరతఖండములోని దేశములనుగా మార్చి, కథలో మన యాచారవ్యవహారములకుఁ బ్రతికూలముగానున్న భాగముల ననుకూలముగా

నుండునట్లుచేసి, సాధ్యమైనంతవఱకు మనవారికింపుగా నుండునట్లుచేసితిని. ఈకథలు స్త్రీలకుమాత్రమేకాక పురుషులకును జదువఁదగినవయి హృదయాహ్లాదకరములుగానుండును. వీనిలోఁ గొన్నిటిని సర్వకళాశాలవారు ప్రవేశపరీక్షకుఁ బఠనీయగ్రంథములనుగా నిర్ణయించిరి. కొన్నిటిని పాఠశాలలలోఁ బాఠపుస్తకములనుగాఁ బెట్టుచున్నారు. సామాన్యముగా జనులును వీనిని వినోదముకొఱకు చదువుచున్నారు. స్త్రీలకుపయోగించెడు పూర్వోక్త పుస్తకముల నన్నిటిని జేర్చి రెండు పెద్ద సంపుటములనుగా ముద్రింపించియున్నాను.

జనులలోఁగల మూఢవిశ్వాసములుపోవుటకుఁ బ్రకృతిశాస్త్రజ్ఞాన మావశ్యకమని తలఁచి, తెలుఁగులోఁ బ్రకృతిశాస్త్రములు లేకుండుట విచారించి, యాలోపమును సాధ్యమైనంతవఱకుఁ బోఁగొట్టవలెనన్న యుద్దేశముతో నేను 1878-వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునందే పదార్థవివేచక శాస్త్రమును బ్రశ్నోత్తర రూపమున తెనిఁగించి ప్రకటించుచుంటిని. ఆ కాలమునందు రాజమహేంద్రవరమునందుండిన కులాచార సంస్కార సమాజము (The Social Reform Association) వారి సభలోఁ దత్సామాజికుఁడును మన్త్రుఁడును నైన యొక పట్టపరీక్షాసిద్ధుఁడు తాను పదార్థ వివేచక శాస్త్రమును దెనిఁగింపవలెనన్న యుద్దేశముతో దానికి వలయు పరికరములనెల్ల సమకూర్చుకొనియున్నట్టు తెలుపఁగా నాసభవారు నా యనుమతిమీఁద, పదార్థవివేచక శాస్త్రముచేయ నాయనను నియమించిరి. నన్ను శారీర శాస్త్రమును జేయ నియమించిరి. ఈ నియామకమయిన తరువాత నా మిత్రుఁ డిరువదియేండ్లు జీవించినను దనపదార్థ వివేచక శాస్త్రమును జేయకయే స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. నేనును నాకు నియమించిన శారీరశాస్త్రరచనకుఁ గావలసిన సాధన సంపాదన ప్రయత్నములోనుంటిని. నా కృషివిషయమయి కొంత తెలుపునుగాన 1888-వ సంవత్సరాంతమునఁ బ్రకటింపఁబడిన నాశారీర శాస్త్రముయొక్క యుపోద్ఘాతములోని కొంతభాగము నిందుదాహరింప ననుజ్ఞ వేఁడుచున్నాను.

“ తెనుఁగుభాషయందుఁ బ్రకృతిశాస్త్రములులేనిలోపము విస్తారముగా నున్నందున, దానిని కొంతవఱకు నివారించుటకయి యీ శారీరశాస్త్రమును

మొట్టమొదట నారంభించి యొకవిధముగా ముగింపఁగలిగినాఁడను. విద్యా
శాఖవారును మహాజనులును దీని నాదరించి తగిన ప్రోత్సాహమును గలి
గించినయెడల, ప్రకృతిశాస్త్రసంబంధములయిన యితరశాఖలలోఁ గూడ సులభ
శైలిని బ్రతిమలతోఁ గ్రమక్రమముగా గ్రంథములుచేసి ప్రచురింప నుద్దేశించి
యున్నాను. ఆంధ్రభాషయందు జ్యోతిశ్శాస్త్రమును రచించుటకయి యిది
వఱకే యారంభించియున్నాను. నేను మొట్టమొదట పదార్థవివేచక శాస్త్ర
మును ప్రశ్నోత్తరరూపమునఁ దెనిఁగించి ప్రచురించుచుండఁగా, ఆకాలమునఁ జెన్న
పట్టణములోనుండిన కులాచార సంస్కరణ సమాజము వారాపనిని మఱియొక
రికి నిర్ణయించి శారీరశాస్త్రమును దెనిఁగింపుమని నన్నుఁ గోరిరి. వారికోరిక
ననుసరించి యింగ్లీషుభాషలోని శారీరశాస్త్రములను బెక్కింటిని జదివితిని.
అయినను నిదర్శనపూర్వకముగాఁ బరీక్షించినంగాని కొన్నియంశములను బూర్ణ
ముగాఁ దెలిసికొనుట యసాధ్యముగాఁ గానఁబడినందున, నా మిత్రుఁడైన
యొకవైద్యశాలా సహాయుని సాహాయ్యమున మేఁకయొక్క హృదయము శ్వా
సాశయము మొదలయిన యవయవములను వానియందలి భాగములను నతఁడు
ఛేదించి చూపఁగా నావఱకు దురవగాహములుగా నుండిన యంశము లనేక
ములు గ్రహించితిని. అటుపిమ్మట హిందూశారీరశాస్త్రమునుగూడ వ్రాయ
నుద్దేశించి గ్రంథసంపాదనము నిమిత్తము ప్రయత్నింపఁగా ముద్రితగ్రంథము
లేవియు దొరకక విశేష ధనవ్యయముచేసి తాళపత్ర లిఖిత గ్రంథములను
సంపాదింపవలసినవాఁడనయితిని; అవిగాక కలకత్తానుండి నాగరాక్షరములతో
ముద్రింపఁబడిన శుశ్రుతాది గ్రంథములను గూడఁ గొన్నిటిని దెప్పించితిని. ఇటీ
వల శుశ్రుతములోని శారీరస్థానము చెన్నపురియందు ముద్రింపఁబడినది. వ్యయ
ప్రయాసములకు లోనయి సంస్కృత గ్రంథములను తెప్పించి చదివినను
కొన్ని పారిభాషిక పదములను గ్రహించుటలోఁ దప్ప నాకు వానివలన
విశేష ప్రయోజనము కలుగలేదు."

కొంత ధనవ్యయముచేసి సంపూర్ణమయిన మనుష్య[illegible] నొక
దానిని సంపాదించితిని. మేఁకలయొక్క హృదయశ్వాసాశయాదులకంటె

మనుష్యులయొక్క హృదయ శ్వాసకోశాదులను బరీక్షించి చూచుటయొక్కవ యుపయోగకరమని భావించి శవ పరీక్షనిమిత్తమయి క్రొత్తశవము వచ్చి నప్పుడు నాకు వర్తమానముచేసి నాయెదుట కోసి చూపించునట్లు వైద్యశాలా ధికారులతో నేర్పాటుచేసితిని. వారొకసారి నన్ను పిలిపించి శవమును నా [illegible]దుట కోయ నారంభింపఁగా నేను చూడలేక కన్నులు దిరిగి లోపలినుండి [illegible]రమువచ్చి మూర్ఛపోయితిని. వారప్పుడు నా మొగముమీఁద చల్ల నీళ్లు కొట్టి నన్నీవలకుఁ గొనివచ్చి తెలివివచ్చిన తరువాత నింటికిఁబంపివేసిరి. నేనటు తరువాత మనుష్య హృదయాది శోధనమునకయి మరలఁ బ్రయత్నింపలేదు. ఈ పుస్తకమునకయి కావలసిన చిత్రరూపములను విశేష ధనవ్యయముచేసి యిరువదిరెంటిని కలకత్తాలో కఱ్ఱమీఁదఁజెక్కించి తెప్పించి యుపయోగించి తిని. మొదటి కూర్పంతయు నాలుగు సంవత్సరములలో వ్యయమగుటచూడఁ గా నాంధ్రదేశస్థులు నా పుస్తకము నాదరించినట్లే కనఁబడుచున్నది. రెండవ కూర్పునందు బదునేనును, మూఁడవ కూర్పునందుఁబదునాలుగు, క్రొత్తపట ము లింగ్లండులోఁజేయించి తెప్పించిచేర్చి, కొన్ని క్రొత్తవిషయములనుమూర్పు లన [illegible]స్తకమునందుఁ బొందుపఱిచితిని. ఇప్పటిది నాలవకూర్పు. పుస్తక మును విద్యార్థులును వైద్యులును మహాజనులునుగూడఁ దెప్పించుకొని చదువు చున్నారు. దీనిని జదువఁ దటస్థించిన వారందఱును [illegible]నిమీఁద మంచి యభి ప్రాయము నిచ్చియున్నారు. దీని మొదటికూర్పు పంపఁబడినప్పుడు బందరు నందుఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన 'హిందూదేశాభిమాని' పత్రికాధిపతులు 1889-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ 6-వ తేది పత్రిక యందిట్లు వ్రాసిరి :—

"Mr Kandukuri Veerasalingam Pantulu, the Senior Pundit of the Gov[illegible]nment College, Rajahmundry, has pub-[illegible]d a free Translation of Professor Huxley's Phisiology, [illegible] which we have received just now. From the pre[illegible] book we learn that the Pandit has taken great pains in going through all the books relating to the subject both English and Telugu, such as Anatomy, *Susruta*,

Astanga Hrithaya and many others, some of which have not as yet seen the light of publication. It is true that some of the technical words and phrases which he has been obliged to use in the Translation are not colloquial and household terms and consequently rather difficult to be easily understood by the commonality, yet had he not used those terms, he would have made a mess of the Translation. And to avoid this difficulty he has added an Appendix in the terminus of the book giving the English equivolents of those technicalities for the guidance of the reader. The book has 22 diagrams illustrative of the different parts of the body which he got made at the Art studio of Calcutta at an enormous expense. Tbe book also contains two representations of the author one on the bind and other on the title page which add beauty to the book.

We think it will not be uninteresting to our readers to pen a few lines about the author himself here. He is one of the greatest Telugu Pundits and poets living and lived who has been blessed with that keen foresight of observing nature in its true colors which any school boy can perceive in any of his Telugu Dramas, such as the Pleader's Drama or the Brahma Vivaha. Born a genius he has also got that moral courage and exemplary character which, the English people say, are wanting in the majority of the Hindus; and his undaunted courage and perseverance are very well exemplified in this one fact that while almost all the Natives for reform of the widow - marriage have recoiled back from the attempt, although they are convinced of the necessity and advisability of the marriages of young widows, this gentleman has taken the leading part in that reform and stood like the Monument in the midst of troubles

and turmoils engendered by the weight of public opinion, like Columbus in the discovery of America. Madras Presidency may very well feel proud of having a native like Mr. Veerasalingam in her bosom and "a dose of Carlyle does no good at all to such personages."...... ..He is the author of scores of books of prose and poetry and it is the duty of the public and the Educational authorities to give him every encouragemet."

(రాజమహేంద్రవరము గవర్నమెంటుకాలేజిలో నగ్రపండితుఁడైన కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు ప్రొఫెసరు హక్సిలీగారి శారీరశాస్త్రముయొక్క యనర్గళభాషాంతరమును ప్రకటించియున్నారు; దాని ప్రతియొకటియిప్పుడే మాకుచేరినది. పుస్తకముయొక్క యవతారికనుబట్టి యీవిషయముతో సంబంధించిన యింగ్లీషులోను తెలుఁగు (సంస్కృతము) లోనుగల శరీరనిర్మాణశాస్త్రము శుశ్రుతము అష్టాంగహృదయము మొదలైన కొన్ని యింకను అచ్చుపడకున్న గ్రంథములను చదువుటలోఁ బండితుఁడెంతయు శ్రమపడినట్టు మేము తెలిసికొనుచున్నాము. ఆయనభాషాంతరములో నుపయోగింపవలసివచ్చిన పారిభాషికపదములలోను వాక్యభాగములలోను కొన్ని సామాన్యమైనవిగాను నింటవాడఁబడునవియు కాకపోవుటనుబట్టి సామాన్యజనులు సులభముగా గ్రహించుటకుఁగష్టమైనవగుట సత్యమేయయినను, ఆయన యాపదముల నుపయోగింపకుండిన పక్షమున భాషాంతరమును జిక్కుచేసియుండును. ఈ చిక్కును వారించుటకయి చదువువారి యుపయోగార్థముగాఁ బారిభాషికపదములయొక్క సమానార్థకములైన యింగ్లీషు పదములనిచ్చుచు నొక యనుబంధమును బుస్తకముతుదను జేర్చియున్నారు. విస్తారముగా సొమ్ము వ్యయపఱిచి కలకత్తా శిల్పచిత్రశాలయందు చేయించిన శరీరముయొక్క వివిధావయవద్యోతకములైన 27 ప్రతిరూపముల నీ పుస్తకము కలిగియున్నది. పుస్తకమున కందమెక్కువచేసెడు గ్రంథకర్త ప్రతిరూపములను రెంటిని, అట్టమీఁద నొకదానిని ముఖపత్రముమీఁద నొకదానిని, ఈ పుస్తకము కలిగియున్నది.

అని క్రియ (మేషము), తాబురి (వృషభము), జితుమ (మిథునము), కులీర (కర్కాటకము), లేయ (సింహము), పాథోన (కన్య), జూక (తుల), కౌర్పి (వృశ్చికము), తాక్షిక (ధనుస్సు), అకోకేర (మకరము), హృద్రోగ (కుంభము), అంత్యభం (మీనము), ద్వాదశరాసులకు గ్రీకుభాషానామములు పెట్టియున్నాఁడు. ఇందుకులీర, హృద్రోగ, అంత్యభశబ్దములు తక్క మిగిలిన వన్నియు గ్రీకునామములే. వరాహమిహిరుఁడు క్రీస్తుశకము ౫౦౫-వ సంవత్సరమునఁ బుట్టి ౫౮౭-వ సంవత్సరమున మృతినొందెను. ఈయన కాలమునకుఁ బూర్వమునందుండిన సిద్ధాంతగ్రంథములలో సహితము గ్రీకులు (యవనులు) జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు గట్టివారయినట్టు చెప్పఁబడియున్నది. మిక్కిలి పురాతనమగు గర్గసిద్ధాంతములో

శ్లో॥ మ్లేచ్ఛాహి యవనాస్తేషు సమ్యక్శాస్త్రమిదంస్థితమ్
ఋషివత్తేపి పూజ్యంతే కింపునర్దైవవిద్ద్విజః."

(యవనులు మ్లేచ్ఛులయినను వారియం దీశాస్త్రము చక్కగానున్నది. వారును ఋషులవలెఁ బూజింపఁబడునప్పుడు దైవజ్ఞులయినద్విజులను జెప్పవలసినదేమి?) అని వ్రాయఁబడియున్నది"

దీనిని బట్టిచూడఁగా నిప్పటివారివలెఁ దామే సర్వజ్ఞులమనియుఁ దమ పూర్వులు చెప్పినదొక్కటియే సత్యమనియు భావించుకొనువారుగాక యప్పటివారు తాము స్వయముగాఁ గృషిచేసి శాస్త్రజ్ఞానమును వృద్ధిపఱచియుఁ దమకుఁ దెలియనిదాని నితరదేశస్థులవలన గ్రహించియు నభివృద్ధిఁ జెందుచు వచ్చినట్టు కనఁబడుచున్నది. తామే సర్వజ్ఞుల మన్న గర్వమును, తామితరులవలన నేర్చుకొన్నచో గౌరవలోపమను దురభిమానమును, గల వారెప్పుడును వృద్ధినొందక క్రమక్రముగా క్షీణదశకువత్తురు. కాఁబట్టి పురోవృద్ధిగోరువారు తాము సత్యమును సర్వవిధముల సంపాదింపఁ బ్రయత్నించుచు మంచి యెందున్నను గ్రహించుచుండవలెను. పైనిచెప్పిన దురభిమానము మనదేశమునందుఁ బ్రబలి సర్వమును మన శాస్త్రములలోనే యున్నదనియు మనమితరులవలన నేర్చుకో

వలసిన దేదియు లేదనియు దురభిప్రాయము బలపడనారంభించినది మొదలు శాస్త్రజ్ఞానమంతకంతకు వృద్ధినొందక క్రమక్రమముగా క్షీణదశకువచ్చుచుఁదుద కిప్పటిహీనస్థితికి వచ్చినది. ఈ నడిమికాలములో నొక్క భాస్కరాచార్యుఁడు దక్క చక్కని సిద్ధాంతగ్రంథములను రచియించినవారెవ్వరును గానరారు. ఈ భాస్కరాచార్యుఁడు తాను రచించిన సిద్ధాంతశిరోమణియను జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందలి గోళాధ్యాయములోఁ దాను జననమొందిన శకసంవత్సరము 1036 అనియు, గ్రంథరచనచేసినది తనముప్పదియాఱవయేటననియుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. యూరపుఖండములో 1543-వ సంవత్సరమునందుఁ బరలోకగతుఁడయిన కోపర్నికస్సను జర్మను పండితుఁడు సయుక్తికముగా స్థాపించువఱకును భూభ్రమణసిద్ధాంతము వ్యాపింపలేదు. ఈ భరతఖండములోఁ గ్రీస్తుశకమున నైదవశతాబ్దములోనుండిన యార్యభట్టాచార్యులవారు వరాహమిహిరునకుఁ బూర్వమునందే భూభ్రమణ సిద్ధాంతమును బోధించిరి. కాని యది ప్రబలక మధ్యగా భూమి స్థిరముగానుండి దానిచుట్టును సూర్య చంద్ర నక్షత్రాదులు తిరుగుచున్నవన్న యపసిద్ధాంతమే నేఁటివఱకును వ్యాపించియున్నది. మనపూర్వులకు గ్రహాదుల గతులు తెలియునుగాని గ్రహములకును భూమికిని గల దూరములు సరిగాఁ దెలియవు. ఆకాలమునందు సహితము నళికాది యంత్రము లేవో కొన్నియున్నను గ్రహవేధకయి యిప్పుడున్న దూరదర్శక యంత్రాదులప్పుడు లేనందున నిప్పుడు తెలిసికొన్న యనేకాంశములు వారి కప్పుడు తెలియుట యసాధ్యమయ్యెను.

ఈగ్రంథమును రచించుటకయి నేనింగ్లీషుభాషలోనున్న కొన్ని జ్యోతిష గ్రంథములను జదువుటయేకాక సంస్కృతభాషలోనున్న సూర్య సిద్ధాంతము, సిద్ధాంతశిరోమణి, పంచసిద్ధాంతిక, మొదలయిన సిద్ధాంత గ్రంథములను సహితము చదివితిని. మనలోని తెలిసినవారి సాయమువలన రాత్రుల గ్రహములు నక్షత్రములు మొదలయిన వానినిజూచి వాని స్థానములను రూపములను గ్రహించితిని. నేనుచెన్నపురికిఁబోయి యుండినప్పు డచ్చటి నక్షత్రశాలాధికారుల సాహాయ్యమువలన పగలు శని గ్రహాదులను శని గ్రహముయొక్క యుంగరములను

దూరదర్శక యంత్రముతో నచ్చటి యుద్యోగస్థులు చూపఁగాఁ జూచితిని. ఈ పుస్తకమునందు నేను సాధ్యమైనంతవఱకు పారిభాషిక పదములను రానీయక సుగమముగా నుండునట్లు సులభశైలినే యుపయోగించినను శారీరశాస్త్రమునందువలెనే దీనియందును ఇంగ్లీషు పర్యాయపదములతో పారిభాషిక పదములపట్టికను తుదను జేర్చితిని. పటములు లేని యెడల విషయము సుబోధముగా నుండదుగనుక విశేషవ్యయముచేసి యాయాగ్రహనక్షత్ర ధూమకేతు సూర్యచంద్రోపరాగాదులను జూపెడు పటముల నేఁబదింటికంటె నెక్కువగా నింగ్లండునుండి చేయించి తెప్పించి యిందు యుక్తస్థలములయందు వేయించితిని. గ్రహణవిషయమున సామాన్య జనులలో వ్యాపించియున్న పిచ్చి నమ్మకమును బోఁగొట్టవలెనన్న యుద్దేశముతో గ్రహణములకు నిజమైన కారణములను దెలుపుటకు ముందవతారికగా జ్యోతిశ్శాస్త్ర సంగ్రహమునందుఁగొంత వ్రాయఁబడినది. చదువరులకింపుగా నుండవచ్చునని దానినిం దుదాహరించుచున్నాను.

"సూర్యబింబముయొక్కగాని చంద్రబింబముయొక్కగాని కాంతియంతయుఁగాని కొంతగాని మాయుట గ్రహణమనఁబడును. బింబముయొక్క కాంతియంతయు నడఁగినచోఁ బూర్ణగ్రహణమనియుఁ, గొంతమాత్రమే యడఁగినచోఁ బార్శ్వగ్రహణమనియుఁ, జెప్పఁబడును. సంపూర్ణ సూర్యగ్రహణము పట్టినప్పుడు సర్వమును వింతగాఁగానఁబడును.—పట్టపగలు మింటనక్షత్రములు కానిపించును; పక్షులు కొలకొలమని కూయుచు గూండ్లుచేరఁ బాఱుతెంచును: ఘూకములు గుహలు వెలువడి నానాముఖముల సంచరించును; మూఢుల మనస్సులలో భయ మంకురించును. వేయేల? పగలే రాత్రియగుట సంభవించినప్పుడు లోకములోని వేవి తాఱుమాఱుకావు? ఈ ప్రకారముగా వ్యత్యస్తదశ సంభవించుటచేత నాలోచనలేని మృగపక్ష్యాదులు సహితము తమతమ స్వభావగుణములను విడిచి తేజోవిహీనములయి నిరుత్సాహములయి యుండునప్పుడు, ఆలోచన పరుఁడయిన మనుష్యుని హృదయమునందు భీతిచేత నెన్ని యూహలు పుట్టవు? మన దేశమునందలి జనులు గ్రహణసమయములయందు సూర్యచంద్రులకేదో, పెద్దపాము మ్రింగుటచేత, మహావిపత్తు సంప్రాప్తమయినదనియుఁ, తమ్ము

మైలసోఁకినదనియు భావించి,స్నానములు చేసియు, నుపవాసము లొనర్చియు, దోషపరిహారార్థముగా దానధర్మము లాచరించియు, నానావిధకర్మలు చేయుదురు. దేశమజ్ఞాన దశయందుండిన కాలములో సాధారణముగా జనుల మౌఢ్యమహిమచేత నిట్టియాచారములు మొట్టమొదట నుద్భవమొందును; పిత్రాచారమన్న గౌరవమునుబట్టి యాలోచనమాని తెలివిగలవారు సహిత మాచరించుచు రాఁగాఁ గొంతకాలమున కామూఢాచారములు శిష్టాచారములగును: అటువంటి స్థితిలో బుద్ధిమంతులయిన యాచార్యపురుషులు బైలుదేఱి యంధపరంపరగా జనులాచరించెడి యాయాచారములనే తాము నవిచారపూర్వకముగా ననుసరించుచు వానిని దమకు జీవనాధారములుగా మార్చుకొని లాభకరములయిన యట్టి యుత్తమాచారములను గల్పించిన పూర్వుల బుద్ధి సంపదను శ్లాఘించుచు స్వార్థపరత్వముతో వానికి హేతుకల్పనముచేసి పుస్తకములను రచించి పామరులను మోహింపఁజేయుదురు. దురాచారము లెప్పుడును బ్రవేశించినంత సులభముగా వదలిపోవు. ఎంత యవివేకమూలకమయినదైనను, దేశమునందొక్కసారి నెలకొన్న యాచారపిశాచము చిరకాలము పలువురు పలుప్రయత్నములుచేసి కష్టపడి వెడలఁగొట్టఁబాటుపడినంగాని యొకపట్టునకాలుకదల్పదు. గ్రహణములకు ధీమంతులయిన మన పౌరాణికులు కల్పించిన కారణముల నెల్లవారు నెఱుఁగుదురుగదా! విప్రచిత్తికిని సింహికకును జతుర్భుజుఁడయిపుట్టిన రాహువనెడు రాక్షసుఁడొకఁడుండెనఁట! దేవదానవులు పాలసముద్రమును మథించి పడసిన యమృతము నుభయపక్షములకును నిష్పక్షపాతముతోఁ బంచిపెట్టెదనని చెప్పి విష్ణుఁడు జగన్మోహినీ వేషమును ధరించి వచ్చి దేవతలకుఁ బోయుచుండఁగా వారు త్రాఁగియానందించుచున్నప్పుడు విష్ణుమాయకులోనయి భ్రమపడి యూరక గుటుకలు మ్రింగుచుఁ జూచుచున్న రాక్షసపంక్తినివిడిచి బుద్ధిమంతుఁడయిన రాహువు మోహినీ వేషమునకుఁ బ్రతిగాఁదాను దేవతావేషమును ధరించి దేవతాపంక్తిలోఁగూర్చుండి యెల్లవారిని మాయచేసిన విష్ణువునే మాయచేసి యమృతపానముచేయఁ జొచ్చెనఁట! [illegible]

కాలములోనే పరుల బలాత్కారముచేత ధరించిన యజ్ఞోపవీతమును తన యిచ్ఛాపూర్వకముగాఁద్యజించి బోధనాభ్యసనపాఠశాలలోఁ జేరి యుపాధ్యాయపదమునకు శిక్షితుఁడగుటకయి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను; ఈయుద్దేశముతోనే ప్రథమశాస్త్రపరీక్షయందుఁదేఱి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మఁడయిన కవికొండల సాంబశివరావుగారును బంపరునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. వీరిరువురకును కూడ కాపురముండుటకు మాతోఁటలోనే యిల్లిచ్చితిని. 1907-వ సంవత్సరమునందు బోధనాభ్యసనశాస్త్ర పాఠశాలలోఁ జేరి చదువుకొనుచుండిరి. వీరితోఁగలసి కొంతకాలము బాపయ్యగారును మాతోఁటలోనే యుండిరికాని తరువాత రోగగ్రస్తులయి వైద్యము నిమిత్తము రాజమహేంద్రవరమువిడువవలసినవారయిరి. ఇట్లుండఁగా నాకస్మికముగా బంగాళారాజ్యాంగ సముద్రమునుండి దేశీయ స్వపరిపాలన మహాతరంగ మొకటివచ్చి యీదేశము మీఁదఁబడి సమస్తేతర వ్యవసాయములను ముంచివేసినది.

వంగదేశపు వక్తలలో నొక్కరయిన విపినచంద్రపాలుగారు రాజమహేంద్రవరమునకువచ్చి దేశీయస్వపరిపాలనవిషయమునఁ గొన్నియుపన్యాసములుచేసి యువజనులయొక్కయు విద్యార్థులయొక్కయు మనస్సులలో నొకవిధమైన యుద్రేకమును దేశాభిమానమునుగలిగించిపోయెను. లోకానుభవము విశేషముగా లేని వారగుటచేత యువజనులు తాత్కాలిక వీరావేశముచేత తలలు విరియఁబోసికొని 'వందేమాతర'మని కేకలు వేయుచు చేతులలో ధ్వజములను మెడలలో స్వదేశీ పతకములను ధరించి విచ్చలవిడిగాఁ దిరుగఁజొచ్చిరి. పాఠశాలలోని బాలురు సహిత మీయల్లకల్లోలములలోఁబడి పాఠముల నుపేక్షించి యుపాధ్యాయులను దిరస్కరించి యనేకులు పాఠశాలనుండి తఱిమివేయఁబడిరి. మాసమాజములోఁజేరిన యీయభినవదేశాభిమానులవలన నాకును చిక్కులును మనస్తాపములును కలుగుచువచ్చెను. ఏయీడువారి కాయీడువారి మాటలు రుచించునుగాని పెద్దవారి హితవచనములు పథ్యములుగానుండవు. వృద్ధులు బుద్ధులులేని శుద్ధావివేక సమృద్ధులని యువజనుల యభిప్రాయము. రాజ్యాంగ విషయములలో నాకును మాతోఁటలో నున్నవారికిని తఱచుగా

వివాదములు జరుగుచువచ్చెను. ఈవాదములలో నాతో వారేకీభవించుట సాధారణముగా సంభవింపలేదు. మీరిప్పుడు విద్యార్థిదశలోనున్నవారు గనుక పరీక్షలలోఁ గృతార్థులయి స్వతంత్ర జీవనమును సంపాదించుకొను నంతకైనను రాజ్యాంగ ప్రక్షోభములోఁ బ్రవేశింపక పాఠములయందే శ్రద్ధవహించి యుండవలసినదని వారికినేను హితోపదేశమును జేసితిని. నాయుపదేశమునుబట్టి వారు నన్ను దేశాభిమానశూన్యునిగా పరిగణించి నామాటలను పాటింపక పాఠశాలాధికారుల యాజ్ఞలను ధిక్కరించి యిద్దరును పాఠశాలనుండి తొలఁగింపఁబడిరి. దొరతనము వారి పాఠశాలలలోఁగాని దొరతనమువారి సాహాయ్యమును బొందుచున్న పాఠశాలలలోఁగాని వారిద్దఱికిని కొలువు లియ్యఁగూడదని రాజకీయ వ్యవహార పత్త్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది. మూఁడవవారయిస్వదేశవస్తువులయంగడిపెట్టిన కాదమూరి కామరాజుగారు నేనింగ్లీషువారి ప్రభుత్వమువలన హిందూదేశమునకుఁ బూర్వమెప్పుడునులేని లాభము లనేకములు కలుగుచున్నవని వాదించిన తప్పిదమునకయి కొంతకాలము నాతో మాటాడుటయే మానివేసెను. మాసామాజికులలో మాతోఁటలోనున్న వారియభిప్రాయమే నావిషయమయియిట్లుండఁగా, తక్కినయువజనుల యభిప్రాయమునుగూర్చి చెప్పవలసిన పనియేలేదు. వారునన్ను దేశాభిమానరహితునిగాను తమవంటిదేశాభిమాన మాననీయులతోడి సాంగత్యమున కనర్హుఁడనుగాను భావించి సంఘబహిష్కృతునితోవలె నాతోఁగలసి మెలసి యుండుట విసర్జించుచువచ్చిరి. వితంతు వివాహములు చేసికొన్నవారనేకులు వేఱుకారణములచేత నన్ను తమలోనివానినిగా నెన్నుకొనుట మానివేసి నన్ను పరునిగాఁ బరిగణింపఁజొచ్చిరి. ఈ విషయములనుగూర్చి ముందు విపులముగా వ్రాయఁబడును.

పైనివ్రాసినదానినిబట్టి రాజ్యాంగవిషయములలో నాకాదరములేనట్టు భావింపవలదు. దేశాభివృద్ధికనుకూలములగు సమస్తవిషయములలోను నాకాదరముగలదు. నేను పదునాలుగేండ్లు వివేకవర్ధనికి విలేఖకుఁడనుగానుండి దానిలో రాజ్యాంగవిషయకములైన వ్యాసములను వ్రాసితిని. హైందవదేశీయమహాసభ యారంభమయినప్పుడు నామిత్రులైన న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు

మొదలైనవారితోఁ గలిసి నేనును గొంతపని చేసితిని. ఆమహాసభ 1887-వ సంవత్సరమున మొదటితడవ చెన్నపట్టణములో జరగుటకుముందు రాజమహేంద్రవరములో జరగినసభలో నేనొక యుపన్యాసకుఁడనుగానుండి చెన్నపురి మహాసభకు నేనొక ప్రతినిధిగాఁ బంపఁబడితిని. ఆసభలో నాకు ప్రతినిధులకిచ్చుస్థానము నిచ్చియు, వామిత్రులైన సభాధ్యక్షులు దొరతనమువారి కొలువులో నుంటినన్న హేతువుచేత నాపేరును ప్రతినిధులపట్టికలోఁ బ్రచురింపక విడిచిపెట్టిరి. ఈపని నాయనుమతిమీఁద జరగినదికాదు. 1885-వ సంవత్సరమున 'దేశీయమహాసభయు దానియుద్దేశములు'నని రాజమహేంద్రవరమునందొక యుపన్యాసమిచ్చి దానిని ముద్రింపించి విద్యావిచారణాధికారి మొదలయినవారికి సహితము పంపితిని. మతనీతి కులాచారసంస్కారములు లేక యొక్క రాజ్యాంగసంస్కారమువలననే దేశమభివృద్ధిపొందునని నేనెప్పుడును తలఁచినవాఁడఁగాను. దేశాభివృద్ధి కన్నిటిలోను సమానముగా పనిజరగవలెనని నాయభిప్రాయము. దేశముయొక్క యిప్పటి యభివృద్ధికింగ్లీషువారి పరిపాలనమే మూలమనియు వారి పరిపాలనము నిరంతరముగా సాగుటచేతనే ముందును దేశమభివృద్ధిని గాంచుననియు నాకు దృఢమైన నమ్మకము. నా యభిప్రాయములు తేటపడుటకయి దేశీయ మహా సభనుగూర్చి నేనిచ్చిన యుపన్యాసములోని కొంత భాగము నిందు ప్రకటించుచున్నాను—

"రాష్ట్రీయ ప్రజలమయినందున మనకుండవలసిన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకయి ప్రయత్నించుట కొఱకును, దానిని బట్టి మనభరతఖండము నందలి ప్రజలస్థితిని క్రమక్రమముగా నభివృద్ధి పఱుచుట కొఱకును, గడచిన మూఁడు సంవత్సరములనుండియు హిందూదేశమునందలి ప్రధాన నగరముల యందు మహా జనసభలు జరగుచున్నవనియు, ఆ సభలకు రాజ్యాంగ విషయములను ప్రసంగించుటకు జాతిమత భేదములు లేక యెల్ల జాతులవారును సమస్తమతములవారును తమ తమ ప్రతినిధులను బంపుచున్నారనియు, ఆసభలయందు సమష్టిమీఁద హిందూదేశమునకు క్షేమకరములయిన ముఖ్యరాజ్యాంగ విషయములు చర్చింపఁబడి బహుజనాభిప్రాయమును బట్టి దృఢనిశ్చయములుచేయఁ

బడుచున్నవనియు, మీరెఱిఁగియున్నారుగదా? సమస్తవిషయములయందును అభివృద్ధి పొందుచుండుట మనుష్యునకు సహజధర్మమయియున్నది. మృగాదులకును మనుష్యులకునుగల భేదములలో నీయభివృద్ధి విషయమైన ధర్మ మొకటి. మృగాదులభివృద్ధి లేక యెప్పుడు నేకరీతిగానుండును; ఈవిషయమున వానికి వృద్ధిక్షయము లుండవు; వేయి సంవత్సరముల క్రిందట కాకు లెట్టు గూండ్లు కట్టుచుండునో యిప్పుడు నదే ప్రకారముగా కట్టుచుండును; ఇఁక ముందు వేయి సంవత్సరములు దాటినతరువాతను గూటిని నిర్మించుటయందే నేమియు నభివృద్ధిని బొందక యీప్రకారముగానే యెల్లకాలమును గూండ్లను నిర్మించుకొనుచుండును. మనుష్యుఁడట్లుగాక కృషిచేయుచు వచ్చినకొలఁది నంతకంతకభివృద్ధి నొందుచుండును. వేయి సంవత్సరముల క్రిందట మృగప్రాయులై గుహలయందు వాసముచేయుచుండిన వారిప్పుడు పెంకుటిండ్లు కట్టుకొని యందునివసించుచుండవచ్చును; ఇఁక ముందు నాగరికాగ్రగణ్యులయి దివ్యభవనములు నిర్మించుకొని యింద్ర భోగము ననుభవింపవచ్చును. ఈ విధముగా నభివృద్ధి పొందుటకయి కృషియావశ్యకము. జ్ఞానహీనులయి కృషిచేయక యుపేక్షించుచు వచ్చిన పక్షమున మనుష్యుఁడున్న స్థితియందైన నుండక క్రమక్రమముగా హీనదశను బొందుచువచ్చి కట్టకడపట నించుమించుగా నరుల మృగప్రాయులగుట సంభవించును. జ్ఞానాభివృద్ధిని జేసికొనుచు సహ తగిన కృషి చేయుచు వచ్చిన పక్షమున, మతమునందును నీతియందును విద్యలయందును కులాచారములయందును వస్తునిర్మాణాదులయందును సుఖసాధన కల్పనమునందును తక్కిన సమస్తవిషయములయందును మన మంతకంత కభివృద్ధి నొందుచుందుము. ఇంచుమించుగా నన్ని విషయములయందును సమానముగా వృద్ధినొందుచుండుటయే యభివృద్ధియగునుగాని తక్కిన విషయములయం దధమదశలోనుండి యొక్క విషయమునందుమాత్రము వృద్ధి చెందుట నిజమైన యభివృద్ధికాదు. అట్టి యేకదేశాభివృద్ధివలన దేశ క్షేమకరములయిన ప్రయోజనములను కలుగవలసినంత కలుగనేరవు. మనశరీరమునందలి సమస్తావయవములును వాని వాని పరిమాణమునకుఁ దగినట్టుగా పెరుగుచుండుటయే క్షేమకర

మయిన యభివృద్ధియగునో, అట్లన్ని యవయవములును సమానముగా వృద్ధి నొందక యొక్కటే తలగాని కడుపుగాని కాలుగాని లావగుటయే క్షేమకరమయిన వృద్ధియగునో తెలిసినవారికి జన సామాన్య క్షేమలాభములకయి వృద్ధి సమస్త విషయములయందును సామాన్యముగా నుండవలసిన యావశ్యకమును గూర్చి పెంచి చెప్పవలసిన యక్కఱలేదు. ఒక్కతలమాత్రమెదిగిన దయ్యాపు తలయనియు, ఒక్క బొజ్జమాత్రమెదిగిన బానకడుపనియు, ఒక్క కాలు మాత్రమెదిగిన బోదకాలనియు, పేరులు పెట్టి వాని వృద్ధికి సంతోషింపక యనర్థదాయకముగా భావించి చికిత్సలు చేయింపఁబూనుకొనుట యెల్లవారికి ననుభవసిద్ధమయినదే. అనేకావయవమయమయిన దేహవిషయమున నెట్లో యనేకాంగవిశిష్టమయిన బాహ్యవిషయమునందును వృద్ధియట్లేయుండును. ధనమును తిన్నగా నుపయోగించుకొనఁగలుగుట కావశ్యకమైన తెలివిని గలిగింపక కాపులను మూర్ఖత్వములో మునిఁగియుండునట్లుచేసి వారికి ధనము దశగుణము లధికముగా లభించుమార్గము లేర్పఱచిన పక్షమున దానివలన నేమి ప్రయోజనముకలుగును ? తినుటకు కడుపునిండ పుష్కలముగా నన్నము లభించు సాధనములను గల్పింపక ధనము నుపయోగింపవలసిన మార్గములను వేయిటి నుపదేశించిన పక్షమున నందువలన నేమిప్రయోజనముకలుగును? బయల రాజ్యాంగ విషయకములైన స్వాతంత్ర్యములు లక్ష లభించినను గృహమునందానంద భంజకములయిన దుర్మత దురాచార పిశాచములకు దాస్యముచేయవలసి యుండినయెడల నేమి సౌఖ్యముకలుగఁబోవును ? ఇంట సంతోషదాయకములైన సన్మతసత్కులాచార స్వాతంత్ర్యములను గలవాఁడయి యున్నను ధనప్రాణరక్షణము చేయని నిరంకుశ దుష్టప్రభుత్వమునకు బయలదాస్యము చేయుచుండవలసి యుండినయెడల నేమి సుఖముకలుగును ? వృద్ధిసమస్తవిషయములయందును తగిన విధముగా నున్నప్పుడే దేశమునకు నిజమైన క్షేమలాభములు కలుగునుగాని యేదోయొక విషయమునందు మాత్రమభివృద్ధి సంభవించినందునఁ గలుగవు. కాఁబట్టి రాజ్యాంగవిషయమైన స్వాతంత్ర్యముల తోడిపాటుగా జ్ఞాననీతుల విషయమునను మతవిషయమునను కులాచారవిషయమునను గూడ నభివృద్ధి పొందుచుండుట

యత్యంతావశ్యకము. క్రూరములైన కులాచారములకు దాసులమయి మనయింట నుండు స్త్రీలకష్టములను నివారింపలేనివారము రాజ్యాంగ స్వాతంత్ర్యములను పొంది దేశముయొక్క కష్టముల నెట్లు నివారింపఁగలుగుదుము ? మతవైషమ్యమును వహించి యైకమత్యమును త్యజించి యొండొరులను ద్వేషించుచు తగవులాడుచుండెడివారము రాచతీకపు సంబంధమయిన స్వాతంత్ర్యములను పొందినప్పుడు జాతిమత వైషమ్యములునిడిచి యెట్లు సర్వజన క్షేమమునకయి యైకమత్యముతో పాటుపడఁగలుగుదుము ? కాఁబట్టి జాతిమతద్వేషమూలములు గలిగి పెరుగుచున్న దురాచార వృక్షమును మూలచ్ఛేదము చేయుటకయి ప్రయత్నింపక రాజ్యాంగవిషయకములైన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకై లక్ష ప్రయత్నములుచేసినను వానివలన సంపూర్ణమైన యైకమత్యమును నిష్పాక్షిక దృష్టియుఁ గలుగనేరవు. ఇవి రెండును గలుగకున్నంతకాలము నిజమైన దేశ క్షేమాభివృద్ధులు కలుగవు. ఈవిషయమున నే నింతదూరము చెప్పుటచేత మతాచార కులాచార సంస్కరణమునందు సంపూర్ణదశను పొందునవఱకును రాజ్యాంగ సంబంధములయిన స్వాతంత్ర్యములను పొందుటకయి ప్రయత్నింపఁగూడదని నాయభిప్రాయమయినట్టు మీరు భ్రమింపఁబోకుఁడు. సమస్తవిషయముల యందును యుక్తరీతిని కృషిచేయుచుండవలసినదనియే నాయభిప్రాయము. కులాచార మతాచారములసంస్కరింపఁబడితేఁగాని యైకమత్యము కలుగనేరదు. పరస్పర విరుద్ధములయిన వివిధమతములును వివిధకులములును శాఖోపశాఖలుగానున్న యీదేశమునం దెవరి మతములోను కులములోను గలదురాచారములను తొలఁగించుటకయి యాయా మతములోని వారును కులములోనివారును ప్రత్యేకముగాఁ గృషిచేయవలసినదేగాని యన్ని మతములవారును గలిసిచేయవలసినపని లేదు. ఒక్క రాజ్యాంగవిషయమైన స్వాతంత్ర్యములు మాత్రమే సర్వజాతి మత సామాన్యాపేక్షణీయములై యున్నవి. కాఁబట్టి యీయొక్క విషయమునందు మాత్రమే హిందూదేశములోని సకలజనులు సంఘీభవించి జాతిమతవర్ణభేదములతో పనిలేకుండ నన్యోన్యక్షేమ సంపాదనము నిమిత్తమైకమత్యముతో పాటుపడుట సాధ్యమగును. ఇది విచారించియే మనదేశమునందలి విద్యాధికులైన

బుద్ధిమంతు లనేకులాలోచించి కృషిచేసి కడచిన నాలుగు సంవత్సరములనుండి యీ దేశీయ మహాసభను స్థాపించి వ్యయప్రయాసములను పాటింపక సర్వజన క్షేమాభివృద్ధుల నిమిత్తమయి పాటుపడుచున్నారు.

సర్వజనోపయుక్తమయిన యీ మహాసభయొక్క యుద్దేశములను గూర్చియు, దీనివలనఁ గలుగ నపేక్షించిన ప్రయోజనములనుగూర్చియు, దీనివిషయమయి యెల్లవారును జేయవలసిన కృత్యములను గూర్చియు, ఈవఱకు సమావేశమయిన మూఁడు సభలలోను జేయఁబడిన నిశ్చయములను గూర్చియు, నేనిప్పుడు కొంత ప్రసంగింపఁ బోవుచున్నాను. మీరందఱు సావధాన మనస్కులరయి చిత్తగింపవలయును.

ఈసభయొక్క ప్రధానోద్దేశములు ముఖ్యముగా మూఁడని చెప్పవచ్చును. అందు మొదటిది నేటివఱకును జాతిమత కులాచార భేదములచేత విడివడి యైకమత్యములేక యున్న హిందూ దేశములోని పలుతెగలుగానున్న మహాజనులనందఱి నొక్కటిగా కలిపి దేశాభిమానము పురికొల్పుట. రెండవది యీ ప్రకారముగాఁజేరిన మహాజనులలో జ్ఞాననీతికులాచార వ్యవహారాదులైన సమస్తశాఖలయందును గ్రమక్రమముగా నభివృద్ధిని కలిగించుట.. మూఁడవది హిందూదేశముయొక్క క్షేమమునకు భంగకరముగాను న్యాయవిరుద్ధముగాను నున్నయవస్థలయందు సవరణను కలిగించుటవలన నింగ్లాండు దేశమునకును హిందూదేశమునకును గల యనుబంధమును మఱింత దృఢపఱుచుట. ప్రభుత్వము వారియెడల ప్రజలకనురాగాభివృద్ధిచేయుట యన్న యీ యుద్దేశమిందుఁగడపటఁ జెప్పఁబడినను, ప్రాధాన్యమును బట్టి యీ సభవారి యుద్దేశములలో నిదియే మొదటిదని చెప్పవలసియున్నది. ఓర్వ లేనివారు కొందఱీ సభకు ముఖ్యకారకులుగా నున్నవారి యుద్దేశము జనులను పురికొల్పి వారికి దొరతనమువారిమీఁద ద్వేషమును పుట్టించుట యని నిష్కారణముగా దోషారోపణముచేసి లేని యపవాదమును వేయుచున్నను, కొంచెమాలోచించి చూచువారికందఱికిని వారివాక్యములు సత్యమునకు మిక్కిలి దూరము లైనవని బోధపడకపోవు. ఇంగ్లీషువారి ప్రభుత్వమువలనఁ గలిగిన ముఖ్య ఫలముల

ననుభవించువారు సాధారణముగా మనదేశములో విద్యాధికులే కారా? ఈ సభాస్థాపనమునకు ముఖ్య ప్రోత్సాహకులుగా నున్నవారును విద్యాధికులే కదా? హూణప్రభుత్వమువలని యనంతలాభముల ననుభవించుచున్న యీ విద్యాధికు లకారణముగా కృతఘ్నులయి స్వలాభమునకును దేశక్షేమమునకును భంగకరముగా దొరతనమువారి మీఁద తిరుగఁబడునట్లుగా మూఢ జనులను పురిగొల్పుదురన్న వివేకులైనవా రెవ్వరైన విశ్వసింపఁదగియుండునా? కలలోను విశ్వసింపఁదగియుండదు. వారి యుద్దేశ మెప్పుడును మూఢులయి యింగ్లీషు ప్రభుత్వమువలని లాభములను దెలిసికొనలేక యతృప్తి వహించుచున్న సామాన్య జనులను వారనుభవించుచున్న లాభములు బోధపడునట్లు చేసి రాజభక్తిని పురికొల్పి మహాజనులలో నైకమత్యమును గలిగించి దొరతనమువారిని ప్రార్థించి వారి యనుగ్రహమువలన నూతన స్వాతంత్ర్యములను బొందుటకై ప్రయత్నించునట్లుచేయుటయు, అందువలన స్వలాభమును దేశక్షేమమును వృద్ధిపఱుపఁ గోరుటయు, నయియుండును గాని వేఱువిధముగా నుండునా? మన దేశాభివృద్ధి నుద్దేశించి పరమదయాళుఁడైన యీశ్వరుఁడు ప్రసాదించిన యీ యింగ్లీషు ప్రభుత్వమహిమనుబట్టి కాని, కాకపోయినయెడల మన మీ దినమున నిట్లు సభ కూడి యిందఱమైకమత్యముతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి నిర్భయముగాఁ బ్రసంగింపఁ గలుగుదుమా? మన దేశమునం దింగ్లీషు వారి ప్రభుత్వము నెలకొనక ముందు నిరంకుశాధికారముగల రాజులు దుష్ట ప్రభువులు జరిగించిన దౌర్జన్యములను దుర్నయములను దలఁచుకొన్న దేహ మిప్పుడును గంపమొందుచున్నది. ఆ కాలములో ధనమునకుఁగాని మాన ప్రాణములకుఁగాని రక్షణములేదు; న్యాయమంతయు ధనము నాశ్రయించి యుండుటచే పేదల కది లభించుట కలలోనివార్తగా నుండెను; బండవాఁడు రాజుకంటెను బలవంతుఁడు; ఈ భరతఖండములోని చేరువదేశములకు సహితము సరకులు మొదలయినవి కొనిపోవుటకుఁ దగిన మంచి మార్గములు లేవు; ఉన్న యడవిమార్గములు కొన్నియు వ్యాఘ్రాదిఘాతుక మృగములతోను ఘాతుకమృగములకంటెను క్రూరులైన దొంగలతోను నిండియుం

డుచు వచ్చెను; అందుచేత తీర్థ యాత్రాపరులు సహితము తొమిల్లు వెడలు నప్పుడు మరణకాలమునం దప్పగించునట్లుగా ఋణధనాదులను బిడ్డల కప్ప గించి మృతులకై యేడ్చునట్లు బంధు మిత్రాదులు రోదనములు చేయుచుండఁ గా బయలుదేఱుచుండిరి; కాశికిఁబోయినవాఁడును కాటికిఁబోయినవాఁడును సమానమన్న లోకోక్తి మీరిప్పుడును వినుచుండలేదా? ఆ కాలమునందు సేద్యముకాక సారవంతములైన భూములు సహితము అనేకములు బీడుగా విడిచిపెట్టఁబడుచుండెను; నీటియాధారములు క్రొత్తవి నిర్మించుటలేక పోఁ గాఁ బూర్వకాలమునందున్నవి సహితము బాగుచేయించువారు లేక యుపే క్షింపఁబడి పాడగుచుండెను; గ్రామములు సర్వసాధారణము లగుచుండెను; సామాన్యజనులు విద్యాగంధ మెఱుఁగక యజ్ఞానాంధకారములో గ్రుడ్డివారి వలె సంచరించుచుండిరి; గాఢాంధకారములో మెఱుపు మెఱిసినట్లు దైవిక ముగా మంచి రాజొకానొకఁడప్పుడప్పుడు వచ్చుచు వచ్చినప్పుడు జనులకల్ప సౌఖ్యము కలుగుచు వచ్చినను, ఆమేలుతడవు నిలుచునదిగాక సామాన్యముగా దేశమును విపదంధకారమే క్రమ్ముకొనియుండెను; ఆకాలమునం దొకఁడు గ్రామాంతరముపోయినయెడల మరలవచ్చి కంటఁబడుదాఁక వాని క్షేమవార్త బంధువులకు తెలియకుండెను.

పురాణములయందు వర్ణింపఁబడిన చిరకాల జీవులవంటి వారెవ్వరైన నుండి యీ భరతఖండముయొక్క వెనుకటి స్థితిని గూడఁ జూడఁ గలిగినపక్షు మున అప్పటి భరతఖండమునకును మన యిప్పటి భరతఖండమునకును నరక మునకును స్వర్గమునకును ఉన్నంతే వ్యత్యాసమున్నదని చెప్పకపోరు. ఆకాల పుస్థితిని జూచియుండనందున నిప్పటివారి కనేకుల కాస్థితి దురవగాహమయి యున్నది. శతసంవత్సర పరిమితమయిన యింగ్లీషువారి సత్పరిపాలనమువలన మనమిప్పుడనుభవింపఁ గలిగిన సుఖసాధనముల ననేకములను మనపూర్వులు స్వప్నావస్థయందును వినియు కనియునుండరు. కాశిలోని వారి క్షేమ సమా చారమును తంత్రీ ముఖమున నూఱులకొలఁది క్రోసులదూరములోనున్న యి చ్చటివారు నిమిషములోఁ దెలిసికోఁగలుగుదురని నూఱు సంవత్సరములక్రిందట

నెవ్వరూహింపఁగలరు ? ఆసేతు హిమాచల పర్యంత భూభాగమునం దెక్కడ
నున్నను బంధు మిత్రాదుల క్షేమసమాచారములను దెలిపెడి యుత్తర ప్రత్యు
త్తరములను కానిచీటితో కొన్ని దినములలోఁ దెప్పించుకొనుట సాధ్య మగు
నని నూఱేండ్లక్రిందట నెవ్వరూహింపఁగలరు ? ఆవిరి సాహాయ్యముచేత నడ
పఁబడెడి యోడలలోను బండ్లలోను నీటిలోను మెట్టను నందలకొలఁది క్రోశ
ములదూరము నొక్కదినములో ప్రయాణముచేయుట సంభవించునని శత సం
వత్సరముల క్రిందట నెవ్వరూహింపఁగలరు ? అప్పటివారి యూహాకందని
సౌఖ్యములను సహితము మనమిప్పుడు సర్వ సాధారణముగా ననుభవించుచు
న్నాము. ఇప్పుడించుమించుగా ధన ప్రాణములకు సంపూర్ణ రక్షణము కలిగి
యున్నది ; న్యాయము లోకేశ్వరుఁడు మొదలుకొని కూటికిపేదవఱకును సమాన
మయియున్నది ; ప్రతిదేశమునందును వ్యాగ ారథ గాదులు వ్యాగ్యములైన
దారు లేర్పడుటయేకాక వాయువేగమున మనుష్యులను వాణిజ్య వస్తువులను
గొనిపోవు ధూమశకట మార్గములుకూడ బహుదేశములయందు వ్యాపించి యు
న్నవి ; అందుచేత కాశ్యాదిదూర తీర్థయాత్రలు చేయుట పొరుగూరికిపోయి
వచ్చుటవంటిదైనది ; నదుల కడ్డ కట్టలు కట్టి కాలువలు బహుముఖములఁ బ్ర
వహింపఁజేయుటవలన తొంటియూషర క్షేత్రము లిప్పుడు సరిపండెడు దివ్య
క్షేత్రములయినవి ; పూర్వపు రీతిక్షామముల కిప్పుడు క్షామము వచ్చుచున్నది ;
క్షణకాలములో వేలకొలఁది యోజనముల దూరమునుండి వార్తలను మనో
వేగమునఁ గొని తెచ్చెడు తంత్రీ వార్తాహరణ కార్యస్థానము లన్ని గొప్ప
పట్టణములయందును స్థాపింపఁబడినవి ; నిరుపేదలు సహితమత్యల్ప ధనము
తో నచిరకాలములో బంధుమిత్రాదుల యోగక్షేమములను పత్రికా ముఖ
మునఁ దెలిసికొనుట కనుకూలములైన ప్రోషణ కార్యస్థానము లల్పగ్రామ
ములయందు సహితము నెలకొల్పఁబడినవి ; వాణిజ్యాదులు వృద్ధినొంది ద్వీ
పాంతరములయందలి వింత వస్తువులు సహితము పెరటిపంటలైనవి. ఇవి యన్ని
యు నిట్లుండఁగా నెల్లయెడలఁ బాఠశాలలు స్థాపింపఁబడి పూర్వకాలమునందు
కొన్ని జాతులవారి కందనిమ్రానిపండుగా నుండెడి విద్యాధన మిప్పు డజ్ఞా

నాంధకారములోఁ జిరకాలమునుండి యుండియున్న వారికన్నులు మిఱుమిట్లు గొనునట్లుగా నెల్లయెడల వెదచల్లఁబడు చున్నది. అమూల్యమయిన యీ విద్యా ప్రభావముచేతనేకదా కడచిన మూఁడు సంవత్సరముల నుండియు జాతి మత వైషమ్యమును లేశమాత్రమును వహింపక, ఆసేతు హిమాచల పర్యంత హిందూదేశమునంగల హిందువులును,మహమ్మదీయులును, క్రైస్తవులును, పారసీకులును, బౌద్ధులును, జైనులును, ద్విజులును,శూద్రులును,ద్రావిడులును, గౌళులును దేశక్షేమము నిమిత్తమయి ధనవ్యయమునకును శరీరప్రయాసమునకును సహించి దూరదేశప్రయాణములు చేసి యేటేటనొక్కొక్క పట్టణమున నొక్క మందిరమున సోదరులవలె సంభాషింపఁ గలుగుచున్నారు! అయస్కాంతము సూదులనాకర్షించునట్లుగా విద్యాబుద్ధి సంపన్నులైన నూఱులకొలఁది భిన్న దేశీయులను భిన్న మతస్థులను భిన్న భాషలవారిని నిట్లొక్క స్థలమున కాకర్షించి యొక్క సభా మండపమున నొక్క భాషతో మృదు మధురగంభీర వాగ్గుంభనలతో దేశలాభము నిమిత్తమయి వారిచేతఁ బ్రసంగములు చేయించుచున్నది యింగ్లీషు విద్యయను సమ్మోహనమంత్రముగాక మఱియేది? ఇంతవఱకును జాతిమతద్వేషములచేత నొకరి నొకరు తాఁకుటకును నొకరితోనొకరు సంభాషించుటకునుగూడ సంశయింపవలసినస్థితియందుండిన నానావిధములవారినొక్క చోటసమావేశపఱిచి, ఆప్తబంధువులవలె నేకాసనములఁగూరుచుండఁ బెట్టి, ఏక కుటుంబములోని వారివలె జన సామాన్య క్షేమము నిమిత్తము సంభాషింపఁజేసి, స్వప్రయోజన పరత్వమును పోఁద్రోలి యైకమత్యమును నేర్పుచు హిందూదేశమునకుఁ గ్రొత్త ప్రాణము పోయుచున్నది హూణ భాషారూపమయిన సంజీవనీ విద్యగాక మఱియేది? ఈభాష యమృత వర్షము కురియునట్లుగా నెల్లయెడల వెదచల్లుచున్న యుత్తమజ్ఞానమును, పరిశుద్ధనీతిని, నిర్మల ధర్మతత్వమును, మానుష స్వాతంత్ర్య స్వరూపమును, చవిగొన్నతరువాత నెవ్వరు తమ తొంటి యజ్ఞానజన్యమయిన నైకమత్యాభాసమును స్వార్థపరత్వమును దురభిమానద్వేషములను త్యజించి పరస్పర భ్రాతృవాత్సల్యముతో సంఘీభవించి మానుష స్వభావార్హములయిన స్వాతంత్ర్య ఫలములను పొందకుండఁ

గోరుదురు? ఎల్లవారల హృదయములయందు నదృశ్యముగా నడుచుచున్న యీ యద్భుతమైన మార్పును జూడఁగా నిదియేమో మహేంద్రజాలమువలెఁ గానఁబడుచున్నది. ఇంగ్లీషువిద్యయొక్కయు నింగ్లీషుప్రభుత్వముయొక్కయు ఘనతను శక్తిని ఘోషించుటకయి యింతకంటె వేఱేమి కావలెను?

ఈవఱకు దేశమునకు సంప్రాప్తములయిన ప్రభుత్వములలో నెల్ల నీ యింగ్లీషు దొరతనము సర్వోత్కృష్టమయినదని ఘోషించుటచేత దీనియందే విధమయిన లోపములును లేవని నేను చెప్పఁదలఁచినవాఁడను గాను. ప్రపంచములోని దేదియు సంపూర్ణముగా నిర్దుష్టమయి యుండదు. ఇంగ్లీషుప్రభుత్వమునందును లోపము లనేకము లున్నవి."

పాలుగారి యుపన్యాసములవలనఁ గలిగిన దేశాభిమానము యుక్తాయుక్త వివేకములేక యింగ్లీషువారిని వారి ప్రభుత్వమును గర్హించుటయే కాక యింగ్లీషు ప్రభుత్వపక్షమున మంచిమాట చెప్పిన వారిని దూషించునట్లును నచ్చినది. ఈ యువజనులదృష్టియం దింగ్లీషువారిని దూషించినవాఁడెల్లను విద్యలేనివాఁడయినను సద్వర్తనము లేనివాఁడయినను దేశాభిమాన మాననీయుఁడుగా కనఁబడుచుండెను; హత్యచేసినవాఁడయినను చేసిన హత్య యింగ్లీషు వానిమైన పక్షమున పూజనీయుఁడుగా నుండెను; ప్రార్థనసమాజ ప్రముఖులలో నొక్కఁడైన నాళముకృష్ణరావుగారు రాజద్రోహియు నరహంతకుఁడు నైన ఖుదిరాంబోసుయొక్క ఛాయాపటమును దెచ్చి పురమందిరములో నాపేరిటనున్న పఠనమందిరములో వ్రేలాడఁదీయుటయే కాక గొపరు చెప్పినను దానిని తీసి వేయకపోయెను. ఇది యాధారముచేసికొని నా ప్రతిపక్షులుగా నున్నవారు రాజద్రోహులసమూహమునకు నేను నాయకుఁడనని కరగ్రాహి మొదలయిన యూరపియనులతోఁ జెప్పఁజొచ్చిరి. ఈపటమునుగూర్చి యదియేల పఠనమందిరములో తగిలింపఁబడినదో తెలుపవలసినదనిమండలకరగ్రాహి నాపేర వ్రాసెను. నాళము కృష్ణరావుయొక్క యవివేకమువలన పటమందు తగిలింపఁబడి తరువాత తీసివేయఁబడినదనియును, ఊరక నాపేరుపెట్టుటయేకాని యాపఠన మందిరమునకును నాకును సంబంధమేదియు లేదనియు, స్త్రీల కుపయుక్తము

లయిన పుస్తకములను వార్తాపత్రికలను వారి యిండ్లకుఁబంపి దేశాభివృద్ధికి పాటుపడెదమని నాకు నేను చెన్నపట్టణములో నున్నప్పుడు వ్రాయఁగా నమ్మి మందిరము నుపయోగించుకొనుట కంగీకరించితిననియు, పఠనమందిరమువారు తమ తొంటి యుద్దేశములను విడిచి రాజ్యాంగములలోఁ బ్రవేశించెడు పక్షమున పఠనమందిరము నందుండి వేఱుచోటికి తీసికొనిపోవలసినదని నివేదనము నంపెదననియు, నేనాయన కుత్తరము వ్రాసితిని. ఇట్లు వ్రాసినందుకు నాశము కృష్ణరావుగారికి నామీఁద నెంతో యాగ్రహమువచ్చెను. పఠనమందిరమునకు నాపేరు తీసివేయవలసినదనియు నేను కార్యదర్శికి వ్రాసితిని. ఈవిషయమయి మొదట నాకు వ్రాసిన మండలకరగ్రాహితోను తరువాత నాయన స్థానమున వచ్చిన యింకొక మండలకరగ్రాహితోను ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములు నడచిన మీఁదట [illegible]యాపటోద్బంధన విషయమప్పటికి ముగిసెను. 'రాజద్రోహపక్షమువారికి మీరు నాయకులఁట కారా' యని రాజమహేంద్రవరము నందలి యనుగత కరగ్రాహులైన బ్రాడ్వైటు దొరగారు నన్నడిగిరి. ప్రార్థన సామాజికులలో కొందఱిప్పుడు తామవలంబించిన మత సిద్ధాంతములనే పూర్ణముగా మఱచిపోయిరి. ఆసిద్ధాంతములలో నొకటి సర్వజన సహోదరత భావము. ఈసిద్ధాంతమునుబట్టి యింగ్లీషువారును మనసహోదర తుల్యులయి యుండఁగా న్యాయముగా నైనను అన్యాయముగా నైనను వారిని పరిహసించిన వాఁడును హింసించినవాఁడును దేశాభిమానియైన మహాత్ముఁడని సామాజికులు భావించుట యెంతయు శోచనీయము. 1907-వసంవత్సరము సాంఘికసభకధ్యక్షతను వహించుటకు నేను కుముదవల్లియు భీమవరమును వెళ్లినప్పుడక్కడ బోడి నారాయణరావుగారును మఱికొందఱును మూఢజనుల ముందఱ నింగ్లీషువారి రక్తమును ప్రవాహములు కట్టించవలెనని యుపన్యసించుచుండఁగా వినుట నాకు కర్ణకఠోరముగానుండెను. నాయుపన్యాసమునందేదో సంబంధమును తెచ్చి యీవఱకింగ్లీషువారు మనదేశమునకుచేసిన మహోపకారమునకయి వారి యెడల మనము కృతజ్ఞులమయి యుండవలయుననియు వారిని మనము ద్వేషింపక మన స్వాతంత్ర్య సంపాదనము నిమిత్తమయి ప్రభుత్వమువారికి వినయ

ముతో విన్నవింపవలయుననియు నేను జెప్పితినిగాని నాహితవచనము లట్టివారి చెవులకెక్కినవికావు. తరువాత 1908 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 18-వ తేదిని నేనాంధ్ర పరిశుద్ధాస్తిక మహాసభలో నగ్రాసనాసీనత్వమును వహించుటకు బందరు పురమునకు వెళ్లినప్పుడీ నూతనావేశము మనస్సులో నుంచుకొని యిట్లు చెప్పితిని.—

"నిజమైన దేశాభిమానమునకు మాఱుగా నవీనులలో మనదేశమునం దిప్పుడొక విధమైన దురభిమానము వ్యాపించుచున్నది. ఈదురభిమాన బలముచేత మనదేశమునందలి దురాచారములు సహితము సదాచారములుగా పొగడఁ బడుచుండుటయు నితరదేశములవారి సదాచారములుకూడ దురాచారములుగా తెగడఁబడుచుండుటయు సంభవించి నిజమైన దేశాభివృద్ధికి భంగము గలుగుచున్నది. ఈ దురభిమానము పరదూషణమునకును ద్వేషణమునకును గారణమయి మతధర్మమునకు శత్రువయి దేశాభివృద్ధికి భంగకరమయి యనర్థదాయకమగుచున్నది. ఈయపూర్వదేశాభిమానులు మూఢజనుల మెప్పునకయి స్వదేశీయమైన దానినెల్ల బట్టువలె భూషించుచు విదేశీయమైన దానినెల్ల ద్వేషించుచు దేశాభివృద్ధికయి యాత్మశ్లాఘనలుగాక సత్యమును న్యాయమును ప్రేమమును గావలెనని పలుకువారిని దేశద్రోహులనియు సత్కార్య భీరువులనియు దూషించుచున్నారు. ఇట్టివారు సత్యమత ధర్మమునకు విరోధులు. ఇట్టి దురభిమానుల వాగాడంబరమువలన మనదేశమభివృద్ధిపొంది స్వస్వాతంత్ర్యలాభముల నొందఁజాలదు. దేశాభివృద్ధికి నిజమైన యీశ్వరభక్తులు కావలెను. పరిశుద్ధమైన యీశ్వరభక్తిగలవారుమాత్రమే స్వార్థ పరిత్యాగులయి కార్యశూరులయి సత్యన్యాయకారుణ్యాదులైన యమోఘ సాధనములనుగొని యీశ్వర ధర్మధ్వజమును దాల్చి పోరాడఁ గల్గుదురు. ఈశ్వరభక్తులమన్న నమ్మకము లేక దురభిమాన పూరితులైన వాక్శూరులు స్వార్థత్యాగము కావలసివచ్చినప్పుడు మూలమూలల నొదుగుచు తమ పరదూషణపాండిత్యము కష్టసమయములయందు తమకు తోడుపడక పోఁగా భీరువులయి యదృశ్యులగుదురు. ఇట్టివారి కార్యసాధకత్వమంతయు పరదూషణములతోను స్వశ్లాఘనలతోను ద్వేష

ప్రధానములైన పాటలతోను ధ్వజపటములతోడి యూరేగింపులతోను నిండి యుఱుములతోను మెఱుములతోను పూర్ణమయి చినుకులేని శుష్క మేఘాడంబరమువలె క్రియాశూన్యమయి పర్యవసించును.... . . . . పరిశుద్ధాస్తిక మతావలంబులమని చెప్పుకొనెడు మన మెప్పుడును దేశాభిమానము పేరుచెప్పికాని మఱియే సత్క్రియపేరు చెప్పిగాని యన్యులను ద్వేషింపఁగూడదు.''

పయిమాటలు చెప్పినందునకయి యనుష్ఠానిక బ్రాహ్మలలో నొక రాసభలో నాకు "పిఱికిపంద" యను నూతన బిరుదాంకము ననుగ్రహించిరి. అప్పుడక్కడి మండల కరగ్రాహి శాంతుఁడయి సాగనిచ్చినంతవఱకు వాక్శూరులు విచ్చలవిడిగా విజృంభించిరిగాని క్రొత్తమండలకరగ్రాహి వచ్చి కొంచెము నిగ్రహప్రయోగమునకు ప్రారంభింపఁగానే మంత్రప్రయోగము చేసినట్టుగా వీరందఱును రాజభక్తులుగా మాఱిపోయిరి. సంస్కారాభిమానులు బృందావనపురములో నాకు విందుచేయుటకు ప్రయత్నించిరిగాని శ్రీభోగరాజు పట్టాభిసీతారామయ్యగారిలోపల జరిగిన విందులో నాతిథ్యకర్తయు, ముట్నూరి కృష్ణరావుగారును, రామాచారిగారును, పావకేశ్వరరావుగారును మఱియొకరును పంచపాండవులవలె నయిదుగురు మాత్రమే నాతోఁగలిసి సోదర ప్రీతిభోజనమును గావించిరి.

అనుష్ఠానిక బ్రాహ్మల మనుకొనెడువారు కొందఱు సమాజమునందలి యితరసోదరులయెడఁ జూపెడు సౌభ్రాత్రమును ధనవ్యవహారములోని సారళ్యమును జూపుటకయి యొక చిన్న సంగతి నిందుదాహరించుచున్నాను. నేను చెన్నపట్టణ గృహములను విక్రయించి సొమ్ము తెచ్చిన క్రొత్తలో నాళము కృష్ణరావుగారు మామిడి దేవేంద్రుఁడుగారిని వెంటఁబెట్టుకొని మాతోఁటకు వచ్చి యీయన యింగ్లండునకుఁ బోనున్నాఁడుగనుక రూపాయలుకొన్ని నూఱు లప్పియ్యవలసినదని యడిగిరి. మీవద్ద నేఁబది యిరువదివేల రూపాయలుండఁగా మీరేల యియ్యరాదని నేనడిగితిని. తమ సొమ్ములోనుండి యిప్పుడు తీయుటకు వీలుపడదనియు, అతఁడు ధనవంతుఁడైనందున నింగ్లండు చే

రఁగానే రెండుమాసములలోనే యాయన యన్నగారిచ్చుట సొమ్మిచ్చివేయుదురనియు, సొమ్మునకు భయములేదనియు, చెప్పిరి. నేనీసంబికీయన నెప్పుడును చూచియుండకపోవుటచేత మొగమెఱుఁగనివానికి నేనప్పియ్యఁజాలననియు, కావలసినయెడల మీరడిగినప్పుడిచ్చునట్లు వాగ్దానపత్రమును నాకు వ్రాసియిచ్చి పుచ్చుకొని సొమ్మీయనకు మీరే బదులియ్యవచ్చుననియు, చెప్పితిని. అట్లు చేయుటకు సమాధానములేక మిత్రుని వెంటఁగొని యాయన మాతోఁటవిడిచి వెడలిపోయిరి. అటు తరువాత మఱి కొన్నిదినములకు కృష్ణరావుగారు మరల మాతోఁటకువచ్చి, మిత్రుని వాకిలినిలిపి తాను మాత్రము నాగదిలోనికివచ్చి, మొదట కోరినన్ని రూపాయ లిప్పుడక్కఱలేదనియు, ఇన్నూట యేఁబదిరూపాయలు మాత్రమిచ్చిన చాలుననియు; ఆసొమ్ము బదులీయవలసినదనియు, నన్ను మరలఁ గోరిరి. ఎంత మిత్రమయినను తెలియని వారికి నేను బదులియ్యననియు, మీరు పత్రము వ్రాసియిచ్చి సొమ్ము గొనిపోవచ్చుననియు, నేను మొదటివలెనే చెప్పితిని. ఆయన నేను కోరినప్రకారముగా అడిగినప్పుడిచ్చునట్లుగా వాగ్దానపత్రమును వ్రాసియిచ్చి సొమ్ముఁ గొనిపోయిరి. చెప్పినగడువు ప్రకారముగా రెండుమూఁడుమాసములుమాత్రమే కాక దానికి ద్విగుణత్రిగుణ కాలముకూడఁ గడచిపోయినది; సొమ్ము వచ్చు జాడ కానరాలేదు. ఎన్నిసారు లడుగఁ బంపినను వారిచ్చినప్పుడు సొమ్మిచ్చెదనని యడుగఁబోయిన వారితోఁ జెప్పుచు వచ్చుటయేకాని యంతకంటె వేఱు సదుత్తరము రాలేదు. గడువుపెట్టిన రెండుమాసములును దాదాపుగా రెండు సంవత్సరములయినవి. అడుగుట కాయన నాకు దర్శనమియ్య మానివేసిరి. ఈలోపల దేవేంద్రుఁడుగా రింగ్లండునకుఁ బోవుటయునయినది; పోయి తిరిగివచ్చుటయు నైనది. ఒకనాఁటిరాత్రి నేను తటవర్తి నారాయణరావు నాయఁడుగారి చెల్లెలి వివాహసంబంధమున జరగినవిందులో నాకేము కృష్ణరావుగారిని కలిసికొనుట తటస్థించెను. నేనప్పుడాయనను సొమ్మువిషయమయి గట్టిగా నడిగితిని. సొమ్ము తానువాడుకొన లేదనియు వాడుకొన్నవారిచ్చినప్పుడిచ్చెదననియు వెనుకటి యుత్తరమునే చెప్పిరి. వారిని తొందరపెట్టి

సొమ్ము పుచ్చుకోవలసినదనియు, వారియ్యనియెడల వాగ్దానపత్ర ప్రకారముగా నాకియ్యవలసిన సొమ్ము నాకిచ్చివేసి తరువాత వారివల్ల రాఁబట్టుకోవలసినదనియు నేను చెప్పితిని. వెనుక నొకసారియడిగినప్పుడు వారికి కోపమువచ్చినందున నేనిఁక వారిని సొమ్మడుగఁ దలఁచుకోలేదనియు, తమంత వారిచ్చిన నిచ్చెద లేకపోయిన లేదనియు, ఆయన ఖండితముగాఁజెప్పిరి. ఈ ప్రకారముగా ఘర్షణ జరగినమీఁదట కొన్ని దినములకు నేనాపత్రమును న్యాయవాదివద్దికి పంపి ముందుగా కృష్ణరావుగారికి నివేదనపత్రమునంపి తరువాత న్యాయసభలో వ్యాజ్యము తేవలసినదని యుత్తరము వ్రాసితిని. న్యాయవాది కృష్ణరావుగారి బంధువులతో చెప్పఁగా వారాయనను పెండుగడువులలో నాసొమ్ము నాకుఁ బంపునట్లుచేసిరి.

ఇఁక వితంతు వివాహముచేసికొన్నవారి కథను వత్తము. వారిలో రాజమహేంద్రవరముననున్న కొందఱు నేననుష్ఠానికబ్రాహ్మఁడ నగుటవలని లాభమునుపొంది యందువలన తాము కీర్తిప్రతిష్ఠలను సంపాదింపవలెనన్న యుద్దేశముతో నొక మాయోపాయమాలోచించి నాకు స్వస్త్యామంత్రణము నిచ్చుమిషమీఁదను పరస్పరసమావేశములవలన నన్యోన్యమైత్ర్యాదులు హెచ్చునన్న నెపముమీఁదను వితంతు వివాహముచేసికొన్నవారిని వివిధస్థలములనుండి రాజమహేంద్రవరమునకురాపించి 1907-వ సం॥ డిసెంబరు నెల 27-వ తేదిని నాటకశాలలో నొకసభచేసి నన్నభినందించుచు నీక్రింది పత్రికను జదివిరి.

"మ-రా-రా- శ్రీ రావుబహదూర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు వారికి.—

ఆర్యా

అనాథరక్షణమునకు ధారవోయబడిన మీ జీవిత ఫలమనందగియున్న పునరుద్వాహ సంఘముయొక్క ప్రథమ సభాసమయమున మిముంజేరి కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనము లర్పించుచున్నారము.

మీయెడ మాకుంగల భక్తి ప్రేమా గౌరవంబులు ముప్పిరిగొనుటంజేసి మామనోగతంబగు కృతజ్ఞతావిశేషమును ప్రకాశంబుగాఁ జూపలేకున్నను మా యుద్దేశ్యమే కార్యముగా గ్రహించి మమ్ము మన్నింపఁ బ్రార్థించుచున్నారము.

అంకితము

స్వీయ చరిత్రము

ప్రాచీనకాలంబున ప్రపంచంబునకెల్ల భూషణంబైయున్న అస్మజ్జన్మదేశముయొక్క యభివృద్ధినెల్లను మూలచ్ఛేదము సేయుచున్న దురాచారంబుల దూరీకృతంబులఁ జేసి దేశజనులందరియొక్కయు గౌరవాద్భుతంబుల కర్హుఁడవై యున్నాఁడవు.

హరిశ్చంద్ర నాటకాది స్వతంత్ర గ్రంథంబులును, శకుంతలాద్యాంధ్రీకృతంబులును, పద్య గద్య ప్రబంధంబులును, ప్రహసనంబులును, జీవచరిత్రంబులును, ఉపన్యాసంబులును, వ్యాసంబులును, శాస్త్రగ్రంథంబులును రచియించి ఏకమార్గానుగమ్యమైన ఆంధ్రభాషా ప్రవాహమును పలుమార్గంబులకుం ద్రిప్పి ఫలవంతంబుగఁ జేసినాఁడవు.

ఆత్మగౌరవము, స్వార్థత్యాగము, అంతరాత్మానుసరణము. అను త్రిగుణాత్మకంబైన మీదీర్ఘజీవితము పారతంత్ర్యము, స్వోదరపూరణము, స్తోత్రప్రియత్వము, అను త్రిదోషదూషితులైన మానవులకెల్లరకును ఆదర్శమైయున్నయది. మీరు, ఇప్పుడుద్యమించియున్న వితంతుశరణాలయము, పాఠశాల, రక్షణాలయము, అనాథ బాల పోషణాలయము మున్నగునవన్నియు మీహృదయవైశాల్యమును మీవితరణాతిశయమును, మీ లోకశ్రేయోనురక్తిని చాటుచున్నవి.

మీకార్యాచరణశీలత్వచేతను ప్రేరితులై, మిమ్మనుసరించి, మీతోడ నష్టకష్టములకుం బాలికాపులై యింతవరకును మీవెంటనున్న పునర్వివాహ సంఘమువారి క్షేమము నారయుచుండుమని ప్రత్యేకముగా మిమ్ము ప్రార్థింపనావశ్యకము గన్పట్టదు.

దుఃఖభాజనులనుం బ్రోపును, దీనులనుం బ్రాపును, శరణాగతులనుం గాపును, ఆపన్నార్తులను రాపును నగు తమను తమ సహధర్మచారిణియై తమ యుద్యమములకెల్ల తోడ్పడి స్త్రీసంఘమునకు మహోపకారమునర్చిన శ్రీమతి రాజ్యలక్ష్మమ్మగారికిని భగవంతుఁడాయురారోగ్య ఐశ్వర్యములనొసంగుఁగాక అని ప్రార్థించుచున్నారము.

రాజమహేంద్రవరము,
ది 27-12-1907.

ఇట్లు, భవద్వినేయులు
పునర్వివాహసంఘికులు.

ఇట్లిందఱును సమావేశమైన తరువాత తిరుమేళ్ల వెంకటసుబ్బారావుగారును పుల్లాభట్ల గవరయ్యశాస్త్రిగారును నాయకులుగానుండి యందఱితోను మాటాడి తాము వేఱొకక్రొత్త సమాజమును స్థాపించుట యావశ్యకమని బోధించి యట్లుచేయ నొడఁబఱిచిరి. నాకు స్వాగతపత్రికను జదివిన శాస్త్రియే బందరునుండి యిందునిమిత్తమయివచ్చి మాయింటదిగినవారిని భోజనమునకు వెళ్లినప్పుడు, మాయింట దిగుటచే, రాఁగూడదని మరలఁబంపివేసిరి. అట్లుపంపివేసినవారెవ్వరని నేను విచారింపఁగా నెవ్వరును తామెఱుఁగమని నిందను తిరుమెళ్ల సుబ్బారావుగారిమీఁద త్రోసివేసిరి. నన్ను గౌరవించుటకని వేషమువేసి పిలిపించి మా యింటదిగినవారు తమతోడి పంక్తిభోజనమునకర్హులుకారని వచ్చిన యతిథులను తిరిగిపంపివేసిచేసిన యగౌరవమునకయి నాకెంతో కోపమువచ్చినది. వారు మఱునాఁడునన్ను తమనడుమను గూరుచుండఁబెట్టుకొని ఛాయాపటమును దీయించుకొనెదము రమ్మని యాహ్వానముచేయఁగా నేను రానని మొట్టమొదట తిరస్కారభావముతో నిరాకరించితినిగాని యొకపెద్దమనుష్యుఁడు తనమనవిచెల్లింపవలసినదని మఱిమఱి బతిమాలుకోఁగా తుదకు పోవలసినవాఁడ నయితిని. నన్నుగౌరవించునట్లు నటించుచు నట్లవమానపఱిచిన ప్రబుద్ధులు నాకంటఁబడఁగా నామనస్సునాకు స్వాధీనముగాక కోపాతిరేకముచేత నిటువంటివారితోఁగలిసి ఛాయాపటమును దీయించుకొనుట నేను గౌరవముగాఁ దలఁపక యవమానముగా భావించుచున్నాననియు, ఇటువంటివారి సహపంక్తిని భోజనము చేయుటకంటె చండాలుర సహపంక్తిని భుజించుట యెక్కువ గౌరవదాయకముగా పరిగణించుచున్నాననియు, నిశ్శంకముగా నందఱి మొగములమీఁదను జెప్పితిని. ఈసమాజమునకు ముఖ్యకారకులుగానున్న వారిరువురును తామావఱకెక్కడఁబట్టిన నక్కడభోజనము చేయువారును దేశీయ సంస్కారసభకు చెన్నపురివచ్చినప్పుడు మతాంతరులతోఁగూడఁ గలిసి భోజనముచేసినవారును నయి యుండిరి. పూర్వము జాతిభేదములేక యెల్లయెడలను భోజనముచేయుచుండినవాఁడును కడపట క్రైస్తవమతమును స్వీకరించినవాఁడును నయిన యింకొక నిష్ఠాపరుఁడుకూడ పైయిరువుర

తోనుజేరి నాతో భోజనముచేయఁగూడదని పట్టుదలతో వాదింపఁ జొచ్చెను. వీరిలో పుల్లాభట్లగవరయ్యశాస్త్రిగారు మంచివారేకాని నాతో భోజనప్రతి భోజనములుమాని వేఱుసమాజము స్థాపించినఁగాని వితంతు వివాహపక్షము నశించునని మిత్రులు భ్రమపెట్టుటచేత వారిమాయలోఁబడి యట్లుపనిచేసెను. అతఁడానాఁటికే వ్యాధిబాధితుఁడయియుండి యాకస్మికముగా రోగము హెచ్చు చేసినందునఁ దన్నుఁజూచి పొమ్మని నాకు వర్తమానమంపెను. నేను పోవునప్ప టికే యాతని స్థితి యపాయకరమైనదిగానుండెను. నేనుపోఁగానే యతఁడు నమస్కారముచేసి యేమోచెప్పనారంభించెనుగాని నాలుకతడఁబడి నోటమాట రాకపోయెను. అంతట కాగితమును సీసపుపుడకయు భార్యచేత తెప్పించి "నేను మీయెడ నపచారముచేసితిని. క్షమింపుఁడు" అనివ్రాసి నాచేతికిచ్చెను. నాకవిధ మయిన కోపమునులేదనియు, ఆవిషయమును మనసులో నుంచుకోవలదనియు నేనుచెప్పితిని. వితంతు వివాహసమాజము నేర్పఱిచినందుకు నాకు నిజముగానే కోపములేదు. ఆపనికెన్ని సమాజములేర్పడి వివాహములెంత యెక్కువగ జరిగిన నాకంతసంతోషము. ఆనఁటను తిరుమెళ్ళ వేంకటసుబ్బారావుగారును మఱి యొకరును వచ్చి నన్నడుగఁగా హితకారిణీ సమాజములో చేరవలసినదనియు చేరినయెడల వితంతువివాహములు చేసికొన్నవారి నొక యుపసంఘముగా నేర్పఱిచి వారిచేతనే వివాహములు చేయించుట కేర్పాటుచేసెదననియు చెప్పి తిని. వారు నేనిచ్చినసొమ్మంతయు తమచేతఁబట్టిన నొకమాట యనవలెనని యేకాని హితకారిణీసమాజమువారి యాదరణముక్రింద వివాహములుచేయుము కార్యములనభివృద్ధి చేయఁదలఁచుకోలేదు. అందుచేత హితకారిణీసమాజములో చేరరైరి. స్వతంత్రముగా సమాజము నేర్పఱిచి యేమోపనిచేసెదమని చందాలు పోగుచేసి కాగితములచ్చువేసి రెండుసంవత్సరములు కొంతసందడిచేసిరికాని యిప్పుడాసమాజమేమైనదో చందాలేమైనవో తెలియదు. వారీవఱకొక్క వివా హమునైనను జేసియుండలేదు. మావితంతుశరణాలయములోనే వితంతువులుచేరు చున్నారు. ఏటేటనాలుగును, అయిదును, ఆఱును వివాహములు జరుగుచునే యున్నవి.

ఈ క్రొత్త సమాజము స్థాపింపఁబడిన యల్పకాలములోనే నేనొకసారి కాకినాడకు పోవలసివచ్చెను. కాకినాడలో నేనొక మిత్రుని యింట బస చేసితిని. ఆమిత్రుఁడు వితంతువివాహము చేసికొన్నవాఁడు కాఁడు ; జాతి వివర్జనము చేసినవాఁడును గాఁడు అటువంటి బ్రాహ్మణ కుటుంబము నన్ను పంక్తిని బెట్టుకొని భోజనముచేసి నా కాతిథ్య మిచ్చుచుండఁగాఁజూచి, అక్కడ పునర్వివాహములు చేసికొని యున్నవారు సిగ్గుపడి నన్ను తమయింట భోజనము చేసిపొమ్మని నిర్బంధపెట్టిరి. వారిబలాత్కారముచేత నే నొప్పుకొని యొకరాత్రి యొకరియింటికిభోజనమునకుఁబోయితిని. తక్కినవారినతఁడారాత్రి తనయింటికి విందుకు పిలిచెను. ఆదినమున రాజమహేంద్రవరములో నంతకుముందు నాతో భోజనముచేయఁగూడదని వాదించిన మూఁడవ పురుషుఁడును కాకినాడలోనే యుండుట తటస్థించెను అతఁడు నన్ను భోజనమునకు పిలిచిన వారియింటికిఁ బోయి ముందుగా తనకన్నముపెట్టి పంపివేయవలసినదని యడిగెను. పంక్తిని భోజనమునకువచ్చిన రావలసినది లేకపోయిన పోవలసినదని చెప్పి యజమానుఁడాతనిని పంపివేసెను. అతఁడే తరువాత రాజమహేంద్రవరములో జరగిన నూతన సమాజముయొక్క సభకుఁబోయి యక్కడ నాతోభోజనము చేయఁగూడదని మరల వాదింపఁదొడఁగెను. అప్పుడా సభలోనున్నవారిలో నొకరు "అయ్యా ! మీరు కాకినాడలో నెక్కడ భోజనముచేసితిరి ?" అని యడిగెను. "అందఱును ఆయనతోఁగలిసి భోజనముచేసినవారేయైనప్పుడు నేనెక్కడను భోజనముచేయక చావనా?" అని యతఁ డుత్తరముచెప్పెను. అతఁడు తరువాత నొకనాఁడు మాయింటికివచ్చి నాతో భోజనముచేయుటకు తన కేమియు నాక్షేపణములేదనియు నందఱును కూడదన్నందున వివాహములకు విఘాతము వచ్చునేమోయని తానును నట్లంటినేకాని వే ఱేమియులేదనియు చెప్పి మాయింటభోజనము చేయఁజూచెనుగాని నేనంగీకరింపలేదు. రాజమహేంద్రవరములో నాతో భోజనముచేయని వారిద్దఱుండిరగాని వారిలో నొక్కరీనడుమ కాలధర్మమునొందెను.

చెన్నపట్టణమునుండి నేనిక్కడకు వచ్చునప్పుడు ముద్రాక్షరములు మొదలైన సమస్తపరికరములతోను చింతామణీ ముద్రాయంత్రమును గొనివచ్చి

దానిలో సత్యవాదినీ పత్రికను ప్రకటింపింప నారంభించితి నని యిదివఱకే చెప్పితినిగదా. నేను తోఁటలోనికిఁ గాపురమునకు వచ్చినను విశాలమయిన మాయిల్లంతయు బాలికాపాఠశాల నిమిత్తమును వితంతువుల కాపురము నిమిత్తమును కొంతకాలము పాఠశాలావితంతుశరణాలయాధ్యక్షుని నివాసము నిమిత్తమును నొక యుపాధ్యాయుని నివాసము నిమిత్తమును నుపయోగింపఁబడుచుండుటచేత ముద్రాయంత్రమును పెట్టుటకందు తావు లేక పోయెను. అందుచేత ముద్రాయంత్రము నిమిత్తము కొన్ని నూఱులు రూపాయలు వ్యయపఱిచి యింటిదొడ్డిలో పెద్ద పెంకుటిశాల యొకటి వేయవలసివచ్చినది. వారపత్రికను సకాలములో ముద్రించి ప్రకటించుటకయి పెద్ద భృత్యవర్గమును పెట్టవలసివచ్చెను. నాపుస్తకము లాపాటికే క్రొత్తగా చెన్నపట్టణములో ముద్రింపఁబడియుండుటచేత నా గ్రంథములను ముద్రించు పని లేకపోయెను. అప్పటికి పట్టణములో ననేక ముద్రాయంత్రములు స్థాపింపఁబడియుండుటచేత వచ్చెడు పైపని యేదియు రాకుండెను. పత్రిక నిమిత్తమయి మొత్తముగా కాగితములు తెప్పించి నిలువచేయుటకయి ముందుగా కొంత సొమ్ము పెట్టుబడి పెట్టవలసివచ్చెను. పత్రికను పైవారికి పంపుటకై సహాయము కొంత జీతమియ్యవలసివచ్చెను. ముద్రాయంత్రములో పనియున్నను లేకపోయినను కూడ నేనే పనివాండ్ర జీతములను నెలనెలను నియ్యవలసియుండెను. ఇది యిట్లయి యిట్లుండఁగా పత్రికయొక్క ప్రథమముద్రణపత్రములను నాయంతట నేనే దిద్దవలసివచ్చెను. వృద్ధుండను దుర్బలుండను నయిన నేను పనులన్నిటిని జేయ సమర్థుఁడను గాకపోవుటయే కాక యీవ్యవహారములన్నిటిని నడిపించుట నాకు దుర్భరమయ్యెను. అందుచేత గున్నేశ్వరరావు సోదరులను చింతామణి ముద్రాయంత్రమును విక్రయింపవలసినవాఁడ నైతిని. నాపుస్తకములను విక్రయించు స్వాతంత్ర్యమును గూడ వారికే పదియేండ్లవఱకు నిచ్చితినిగాని కొన్ని యేండ్లయిన తరువాత కొన్ని కారణములచేత వారి యనుమతితో నేనే మరల పుచ్చుకోవలసిన వాఁడనైతిని.

పనియెక్కువగుటచేత సదా రోగపీడితుఁడనయి యుండెడు నా యారోగ్యమంత కంతకు క్షీణింపఁజొచ్చెను. భగవంతుఁడెప్పుడును నాయందు పరిపూర్ణా

నుగ్రహము గలవాఁడగుటచేత నతికాయ కష్టపడవలవని యుపదేశించుటకో యన నాకొక హెచ్చరిక కలుగఁజేసెను. నేనంతకంతకు బలహీనుఁడనగుచు వచ్చుచున్నను కార్యోత్సాహముచేత పనిమానకుంటిని. ఇట్లుండఁగా నొక నాటిరాత్రి నేను వెలుపలికి వెళ్లవలెనని లేచి మంచముమీఁదనుండి దిగి నిలుచుండి యేదో వికారమురాఁగా స్పృహలేక విఱుచుకొని పడిపోయితిని. ఆసద్దు చప్పుడువిని నిద్రపోవుచున్న నాభార్య యులికిపడి లేచెను. నాకు కొంత సేపటికి మరల స్మృతివచ్చి కన్నులు విప్పి చూచునప్పటికి నాభార్య నావద్దకూరుచుండి యేడ్చుచుండెను. తలక్రింద నొక్క తలగడయుండెను. నాభార్యకు ధైర్యము చెప్పి యోదార్చి దుఃఖముడిపి యీదిండు తలక్రిందపెట్టి నన్నిట్లు పరుండఁబెట్టితివాయని యడిగితిని. లేదు మీరు పడుటయే యీలాగునఁ బడితిరని యామె యుత్తరముచెప్పెను. ఆమాట వినఁగానే భగవంతుఁడు నావిషయమయి చూపుచుండిన ప్రేమకును రక్షణమునకును నాకత్యాశ్చర్యము కలిగినది. తోఁటలో మేము వసించెడి యిల్లు మిక్కిలి చిన్నదగుటచేత మేము పరుండు గదిలోనే పెట్టెలు మొదలయినవన్నియు పెట్టఁబడి యుండెను. అప్పటికి నేనిప్పుడు పరుండు మేడయిల్లు కట్టఁబడియుండలేదు. నేను పరుండు గదిలోనే యొక ప్రక్క పెట్టెలును, ఇంకొకప్రక్క బిందెలును దీపస్తంభమును, ఉండెను. వానిలో దేనిమీఁదపడినను తల బద్దలు కావలసినదే. అట్టి స్థితిలో వానినన్నిటిని తప్పించుకొని నేనెట్లు రెండుపెట్టెలనడుమ నెవ్వరో జాగ్రత్తతో పరుండఁబెట్టినట్లు దెబ్బ తగులకుండ పడఁగలిగితినో, గోడచెంతనున్న దిండెట్లు నాతలక్రిందకు వచ్చెనో, యూహించుట కశక్యమయియున్నది. అది యంతయు నీశ్వరరక్షయని నిశ్చయించుకొని పరుండియే ప్రార్థనచేసి యీశ్వరునకు నాకృతజ్ఞతాభివ్యంజకములైన వందనములను సమర్పించితిని. పిమ్మట నాభార్య నన్ను లేవఁదీసి వెలుపలికిఁ దీసికొనిపోయి మరలలోపలికిఁ దీసికొని వచ్చి మంచముమీఁద పరుండఁబెట్టెను.

రామచంద్రరావుగారును భార్యయును మంగుళూరునుండి రాకమునుపు కొంతకాలము గుంటూరునుండివచ్చి ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారును భార్య

యీ పట్టణములోని మాయింటిలోనుండి వితంతు శరణాలయమును జూచిరి
కాని తత్కార్య నిర్వహణ విషయమున వారి యభిప్రాయములకును నాయభి
ప్రాయములకును నేకీభావము కలుగనందున వారు మరల గుంటూరికి వెళ్ళిపో
యిరి. పాఠశాలలో నాలుగురుపాధ్యాయులను ఒక యుపాధ్యాయినిం బెట్టి
విశేషధనవ్యయము చేయుచుంటిని. అట్లయ్యును పాఠశాలవలనఁ గలుగవలసి
నంత ప్రయోజనము కలుగకుండెను. నే నేయుద్దేశముతో పాఠశాలను స్థాపిం
చితినో యాయుద్దేశము నెఱవేఱినది కాదు. ఎంతో కష్టముమీఁద నిద్దఱు
పిల్లలు పండవఫారమునకువచ్చిరి; వారిలో నొకామె కన్యక; రెండవదామె
బాలవితంతువు. వారిరువురనుగూడ తల్లిదండ్రులు బడి మానిపించిరి. మొదటి
యామెను వివాహమయి మామగారు కోడలిని బడికంపఁగూడదని విధించు
టచేత మాన్పఁబడినది; రెండవదామె బడికి పంపుటవలన బంధువులు నిం
దించుచున్నారన్న హేతువుచేత మాన్పఁబడినది. వీరిని చదివించి ప్రవేశ పరీ
క్షకు కాకపోయినను మాధ్యమిక పరీక్షకయినను వీరిని బంపవలెనని యాశ
పెట్టుకొనియున్న నాకీవిషయమున గొప్ప యాశాభంగము కలిగెను. ఈ పాఠ
శాలను క్రమక్రమముగా స్త్రీల యున్నత పాఠశాలను జేయవలెనని మొదట
నా సంకల్పము. ఇట్లు నా సంకల్పమునకు ప్రథమముననే వికల్పము సంభవిం
చెను. దీనినిబట్టి యీపాఠశాలకయి పెట్టెడు సొమ్మంతయు వ్యర్థవ్యయమనియు
యుక్తవయస్సువచ్చిన తరువాత తమ బాలికలను పాఠశాలకునంపి తల్లిదండ్రులు
చదివింపరనియు, ప్రాథమిక విద్యను నేర్పుటకయి పట్టణములో నందఱు
దొరతనమువారి బాలికాపాఠశాలలును కొన్ని క్రైస్తవసంఘ బాలికా పాఠ
శాలలు నుండఁగా దీని యావశ్యకములేదనియు, ఎప్పుడయినను స్త్రీలయున్నత
పాఠశాల యేర్పడవలెనన్న వితంతు శరణాలయములోని వితంతువులవలనను
అగతిక రక్షణశాలలోని బాలికలవలనను నేర్పడవలసినదే కాని వేఱువిధము
గా నేర్పడనేరదనియు, తలంచి యొక యగతికరక్షణ శాలనుగూడ స్థాపింప
నిశ్చయించితిని. సాధారణముగా సద్వర్తనముగల యుపాధ్యాయినులు ప్రస్తుత
స్థితిలో దొరకుట కష్టము. మాపాఠశాలలోని యుపాధ్యాయినులు కొంద

న్నోండ్లోరులతో తగవులాడి యొకరి ఉంతు లొకరు బయలఁబెట్టుచు కాగితములు వ్రాసి పాఠశాలలోను వీధిగోడలకును దీపస్తంభములకును నంటింపసాగిరి. వారిని వదల్చుకొనుటకూడ కర్తవ్యమని నాకుతోఁచినది. అందుచేత మాపాఠశాలను పట్టణమునుండి రప్పించి 1908-వ సంవత్సరము వేసవికాలపు సెలవుల తరువాత మాతోఁటలోని రామచంద్రరావుగారి యింటిలోఁబెట్టితిని. దూరము గుటచేత పట్టణములోని బాలికలక్కడకు వచ్చుటకు మానివేసిరి. అందుచేత తగవులాడిన యుపాధ్యాయినుల నందఱిని దీసివేసితిని. వితంతు శరణాలయములోని వితంతువులు తోఁటలోని యీక్రొత్తయింటిలోనే యుండిరి. వారికి విద్యచెప్పుటకయి ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థులయిన వయస్సు చెల్లిన యుపాధ్యాయులను బెట్టితిని. పాఠశాలను పట్టణగృహమునుండి తొలఁగించిన తరువాత నాయింటి కించుమించుగా నెలకు ముప్పదిరూపాయలద్దె వచ్చుటచే నదియొక క్రొత్తయాదాయముగా నేర్పడెను. తోఁటలో నగతిక శిశు సంరక్షణశాలను (Orphanage) గూడఁబెట్ట నుద్దేశించితినిగాని దానిని శ్రీపిఠాపురపు రాజుగారు పెట్టఁబూనినందున నే నాప్రయత్నము మానివేసితిని.

నేను చెన్నపట్టణమునకు వెళ్లక ముందాస్తిక పాఠశాలా స్థాపనమునకయి ప్రయత్నించి లబ్ధమనోరథుఁడను గాకపోయినట్లు చెప్పియుంటినిగదా ? నేను సంకల్పించిన పనిలో నాప్రయత్నము సాగకపోయినను నేనంతటితో విడిచి పెట్టక మరల మరల ప్రయత్నము చేయుచునే యుందును చెన్నపట్టణముపోకుండు టయే తటస్థించియుండినయెడల మరల కృషిచేసి దాని నీవఱకే స్థాపించియుందు నేమో ! నేను చెన్నపట్టణమునుండి తిరిగివచ్చినతరువాత నాహృదయక్షేత్రము నందడఁగియుండినయాస్తిక పాఠశాలా స్థాపనబీజము మరల నంకురించెను. మన స్సున్న పక్షమున మార్గముండకపోదు. శ్రీచిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు పట్టణములో నొకమాధ్యమిక పాఠశాలను స్థాపించి కొన్ని సంవత్సరములనుండి జరపుచుండిరి. ప్రథమోపాధ్యాయులైన సత్యవోలు లక్ష్మీపతిగారు దానిలో జీతము గైకొనకయే ధర్మార్థముగా పనిచేయుచుండినను దానివ్యయములకై లక్ష్మీనరసింహముగారు కొంతచేతిది పెట్టవలసి వచ్చుచుండెను. నేనాపాఠశాలను హిత

కారిజీ సమాజమున కిమ్మని కోరఁగా వారు సంతోషపూర్వకముగా పాఠశాలను మాకిచ్చుట కంగీకరించి బల్లలు దేశపటములు మొదలయిన సమస్త సామగ్రితోను 1907-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో దానిని మాయధీనముచేసిరి. పాఠశాల మాయధీనము కాఁగానే యానరరుచితముగా పనిచేయుచుండిన లక్ష్మీపతిగారక్కడ పనిచేయుటమాని వేసిరి. తక్కిన మూఁడుమాసములను సరిఁగా సంవత్సరాంతమువఱకును పాఠశాలావ్యయములకయి మున్నూఱు రూపాయలు మాచేతి వియ్యవలసివచ్చినను, లక్ష్మీనరసింహముగారు మాకిచ్చిన యుపకరణములవెలయంతకంటె నెక్కుడుగా నేయుండెను. ఇఁక దాని నున్నత పాఠశాలనుగా మార్చవలెను. పాఠశాల క్రొత్తకార్యనిర్వాహకత్వమును వచ్చుటచేత పాఠశాలనున్నది యున్నట్లుంచుటకే పూర్వాంగీకారము పనికిరాక విద్యాశాఖవారివలన నూతనాంగీకారమును బడయవలసివచ్చెను. నాకు చెన్నపట్టణములోఁ బూర్వపరిచితులును ఉత్తర మండలముల పాఠశాలా పరీక్షకులును అయిన యేట్సుదొరగారి సాహాయ్యమువలన విద్యావిచారణాధికారి మా పాఠశాల నంగీకరించెను. దానినున్నత పాఠశాలనుగాఁ జేయు విషయమునఁ గృషిచేయ నారంభించితిని. ఈవిషయమయి పాఠశాలా పరీక్షకులయిన యేట్సుదొరగారితోను, రాజకీయ కళాశాలాధ్యక్షులగు మాంటుగు దొరగారితోను, మాటాడి రాజమహేంద్రవరములో నింకొక యున్నత పాఠశాలను స్థాపించుట కావశ్యకమున్నదని వారిని సహేతుకముగాఁ జెప్పి యొప్పించితిని. పాఠశాలామందిరమును గట్టించుటకయి యిందునిమిత్తముగా రెండువేల రూపాయలకొకయింటిని, చెరువు సోమయాజులుగారివద్ద కోటసమీపమునఁ గొనుటయే కాక దాని చుట్టుపట్టునిండ్లను గొనుటకుఁగూడ బేరమాడుచుంటిని. మా పట్టణములో నున్నత పాఠశాలలు రెండుండెను; ఒకటి క్రైస్తవమతాచార్యులది, రెండవది దొరతనమువారిది. మొదటిదంత యభివృద్ధిలో లేదుగాని రెండవదియయిన రాజకీయ బోధనాభ్యాసన పాఠశాల మిక్కిలి మంచి పనిచేయుచుండినది. ప్రతిపక్ష పాఠశాలయొకటి బైలుదేఱి నున్నప్పుడు మునుపున్న పాఠశాలవారికి భయమును మాత్సర్యమును గలుగుట యస్వాభావికముకాదుగదా? అందుచేత బోధ

నాభ్యసన పాఠశాలోపాధ్యక్షులయిన మల్లాది వేంకటరత్నముగారు మాపాఠశాల తమపాఠశాలకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగా నుండునని భయపడి మాదానిని విద్యావిచారణాధికారిగా రంగీకరింపకుండఁ జేయవలెనని హంటరు దొరగారితోఁ జెప్పిరి. రాజకీయబోధనాభ్యసన పాఠశాలకు హంటరు దొరగారధ్యక్షులు; వేంకటరత్నముగా రుపాధ్యక్షులు. పట్టణములోని యితరులుగూడఁ గొందఱు మాపాఠశాలకు వ్యతిరక్తముగాఁ జెప్పిరి. అందుచేత మాపాఠశాల నున్నతపాఠశాలనుగా నంగీకరించుటకు మేము విద్యావిచారణాధికారులకు ప్రార్థన పత్రమును బంపినప్పుడు హంటరు దొరగారు వ్యతిరేకముగా వ్రాయుటనుబట్టి వా రంగీకరింపక పాఠశాలయొక్క స్థిరత్వమునుగూర్చి యేవేవో వ్రాసిరి. అందుపైని నేను చెన్నపట్టణమునకుఁబోయి పాఠశాలా స్థాపనము నిమిత్తమయి నాయుద్దేశములను నేనవలంబింపఁ దలఁచుకొన్న మార్గములను వారికి విన్నవించితిని. నామాటలు విన్నపిమ్మట వారు తాము చూపిన న్యూనతలను సరిపఱుచుకొన్న పక్షమున పయిసంవత్సర మంగీకరించెదమని చెప్పి హంటరు దొరగారితోఁగూడ నాయుద్దేశములు చెప్పుమనిరి. నేనాపాఠశాలను, ధనముసంపాదింపవలెనన్న యుద్దేశముతోను నామనుష్యులకం దుద్యోగములియ్యవలెనన్న యాలోచనతోను స్థాపించితిననియు, విద్యాశాఖ వారాపాఠశాల నంగీకరించినపక్షమున విద్యార్థులు చెడిపోవుదురనియు, హంటరు దొరగారితో నెవ్వరెవ్వరో యేవేవో చెప్పిరి. నేనాయనను కలిసికొనిమాటలాడి యాయనకు కలిగిన దురుద్దేశములను కొంతవఱకు తొలఁగించి, పాఠశాలా కార్య నిర్వహణమునకయి నేనొక యుపసంఘమేర్పఱిచెదననియు దానియందాయననుగూడ నుంచెదననియుఁ జెప్పితిని. అందుపైని దొరగారు కొంతవఱకు నాపక్షమునకు తిరిగి, ఉపసంఘములోఁ దానొకఁడుగానుండుట కంగీకరించెను. శాస్త్రపాఠశాలాధ్యక్షుఁడును పాఠశాలా సహాయపరీక్షకుఁడును పాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయుఁడును నేనును మఱియిద్దఱు హితకారిణీ సామాజికులును కాకినాడ కాలేజి యధ్యక్షులయిన వేంకట రత్నమునాయుఁడుగారును గల యొక యుపసంఘము నేర్పాటుచేసి, వేంకటరత్నము నాయుఁడుగారు శ్రమపడిచేసిన విధులాయనకుఁ జూపి

యాయన యంగీకారమును బడసితిమి. ఇట్లేర్పడిన పాఠశాలా కార్యనిర్వాహక సంఘముయొక్క కార్యదర్శి తనకొకభటుండు ప్రత్యేకముగా కావలెనని కోరఁగా, హితకారిణీ సమాజమువారొక భృత్యుని కార్యదర్శియొద్ద పనిచేయుట కిచ్చిరి. అతనికి పాఠశాలతో సంబంధించిన పనియంతగాఁ గనఁబడలేదు. ఒక దినమున హితకారిణీ సమాజముయొక్క పోషణమును బొందు తోఁటలో నొక వితంతు వివాహము జరగనున్నప్పుడు సాయముచేయుటకును నా భృత్యుని వివాహదినమునఁ బంపవలసినదని కార్యదర్శిగారిని కోరితిని. ఆయన వానిని బంపలేదు. ఇంకొకదినమున నేను పాఠశాలను జూడఁబోయినప్పుడు కార్యదర్శిగారిని కలిసికొని హితకారిణీ సమాజము నేరిటఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన సత్యవాదినితో సంబంధించిన యుత్తరములను పరిష్కర్తన ప్రతికలను ఆభటునిచేత పోషణకార్యస్థానమునుండి తోఁటకు పంపుచుండుఁడని యాయనను మిత్రభావముతో నడిగితిని. ఆయన యాభృత్యుని బంపుటకువలను పడదని చెప్పెను. అందుపైని నే నదిసమాజముపనిగాని నా స్వంతపనిగాదనియు, సమాజాధ్యక్షుఁడనైన నాకు విధించుట కధికారమున్నను మిత్రభావముతో వేఁడుచున్నాను గనుక పంపవలసినదనియు, చెప్పితిని. మీరు మిత్రభావముతో వేఁడుచున్నారు గనుక నే నేను పంపనంటిననియు, మీరు విధించి యుండినయెడల పంపియుందుననియు, ఆయన యుత్తరమిచ్చెను. నే నీసంగతిని సమాజముయొక్క కార్య నిర్వాహకసంఘమునకు వ్రాసితిని. ఆయన పాఠశాలోపసంఘమునకు మాత్రమే కాక సమాజకార్యనిర్వాహక సంఘమునకును కార్యదర్శిగానుండెను. నేను వ్రాసినయుత్తర మాలోచన నిమిత్తము కార్యనిర్వాహకసంఘము ముందుపెట్టఁబడినప్పుడు తనకు భృత్యుఁడే యక్కఱలేదని చెప్పి, తరువాత తన కాపనియక్కఱలేదని పరిత్యాగపత్రమును బంపెను. ఇంతకుముందే యీయన ప్రశంసించిన పట్టపరీక్షా సిద్ధుఁడయిన యొక మిత్రుని పాఠశాలాప్రధానోపాధ్యాయునిగా నియమించు విషయమయి యుత్తర ప్రత్యుత్తరములను జరపుచుంటిని. ఇది యిట్లుండఁగా నేను వేసవికాలములో బెంగుళూరికి వెళ్లి మూఁడుమాసములకుతిరిగి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చితిని.

తరువాత రెండు మూఁడు మాసములలో వేంకటరత్నము నాయఁడుగారిని కలిసికొనుట తటస్థించినప్పుడాయన నాతో హంటరుదొరగారు పాఠశాలోపసంఘమునుండి తాము మానుకోఁ దలఁచినట్లు తమ పాఠశాలా పరీక్షాసమయమున యేట్సుదొరగారు తమతోఁజెప్పినట్టు చెప్పిరి. నేనాశ్చర్యపడి నేను విన్న సంగతి నిజమేమో, నిజమైనయెడల కారణమేమో, తెలుపవలసినదని హంటరుగారికి వ్రాసితిని. ఉపసంఘమువారు చేసిన నిర్ధారణములను నేను వ్యవహారములోనికిఁ దీసికొనిరానట్టును, వారి యాలోచనలేకుండ ప్రధానోపాధ్యాయుని నియమించినట్టును, ఉపాధ్యాయులకును పాఠశాలోపసంఘములోని యితరులకునుగూడ నతృప్తికలుగుటచేత కార్యదర్శి తన పనిని మానుకొన్నట్టును, ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు తన పనికిఁ బరిత్యాగపత్రమును పంపినట్టును, చేసిన నిర్ధారణములు చెల్లని యుపసంఘములో నుండనొల్లక తాను పనిని పరిత్యజింపఁదలఁచినట్టును, వారు నాకు పెద్దయుత్తరమును వ్రాసిరి. ప్రధమోపాధ్యాయుని పరిత్యాగపత్రమునుగూర్చి నేనడుగఁగా తానది బుద్ధిపూర్వకముగా పంపినదికాదనియు పనిని మానుకొనుట తనకిష్టములేదనియు నతఁడు చెప్పెను. ఉపసంఘమువారుచేసిన నిర్ధారణములలో నొక్కటితప్ప వ్యవహారమునకు తేఁబడనివేవియులేవనియు, ఆ యొక్కటియు కార్యదర్శి చేయవలసినదతఁడుచేయనందున నేనుత్తరవాదిని కాననియు, ప్రధమోపాధ్యాయుపదము నిమిత్తము కార్యదర్శి నాకు శ్లాఘించి వ్రాసిన యతనితో నాకర్హుఁడను తోఁచినయెడల నుపసంఘమునకుఁ దెలుపుటకయి నేనుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుచుంటినే కాని నేను ప్రధానోపాధ్యాయునిగా నాతనిని నియమింపలేదనియు, కార్యదర్శి మానుకొనుటకుఁగల కారణమిదియనియు, ఉపాధ్యాయులలో నతృప్తి యెంతమాత్రమును లేదనియు, ప్రధమోపాధ్యాయుఁడు పంపిన పరిత్యాగపత్రమొకరి ప్రేరణమువలనఁ బంపఁబడినదే కాని బుద్ధిపూర్వకమయినది కాదనియు, నేను ప్రత్యుత్తరమును వ్రాసి హంటరుదొరగారికి పంపితిని. అప్పుడాయన సత్యమును తెలిసికొని దురుద్దేశముతో స్వార్థపరాయణులు తన్ను భ్రమపెట్టిరని గ్రహించి తరువాత జరగినసభలో నా పక్షమవలంబించి కార్యదర్శి యుద్యోగ

పరిత్యాగ మంగీకరించుటయేకాక మనలను వెఱపింపఁజూచిన ప్రథమోపాధ్యాయుని పరిత్యాగ పత్రమునుగూడ నంగీకరింతమని పలికెను. తత్త్వమును దెలిపి దానిని నేను వారించితిని. పరిత్యక్తోపాధ్యాయస్థానమున కొక్కరిని యీపాఠశాలవిద్యావిచారణాధికారిచేత నంగీకరింపఁబడినపక్షమున తాను చవికోయించుకొనెదనని శపథము పలికినట్టు నాకొక పెద్దమనుష్యుఁడు చెప్పెను. అయినను విద్యావిచారణాధికారి మఱుసటి సంవత్సరము నాలవఫారమును తరువాతి సంవత్సర మయిదాఱుఫారములను నంగీకరించి మాపాఠశాలను సంపూర్ణోన్నత పాఠశాలనుజేసెను.

ఇఁక పాఠశాలా భవనమునుగూర్చి కొంత వ్రాయవలసియున్నది. మంచి పనికెప్పుడును మంచివారిని ప్రేరేపించి దేవుఁడు సాయముచేయుచుండును. ఈశ్వరప్రేరణమువలన శ్రీపిఠాపురసంస్థానాధిపతులైన శ్రీరాజావారు మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరుగారు పాఠశాలాభవన నిర్మాణార్థముగా మొదట నిరువదివేల రూపాయల నిచ్చెదమని దయాపూర్వకముగా వాగ్దానముచేసిరి. ఏహేతువుచేతనో కాని శ్రీరాజావారికి నామీఁద విస్తృతమగు జాయమానానుగ్రహము కలిగినది. ఈ యనుగ్రహముచేతనే నేను మొట్టమొదట తోఁటనుగొని యందు వసింప నారంభించిన కాలములో నాకు రాజమహేంద్రవరము వచ్చినప్పుడు మాతోఁటను దయచేసి నాకు దర్శనమిచ్చిరి. వీరిసాహాయ్యముచేత నేను క్రొత్తగా కొన్నస్థలములోఁ బాఠశాలాభవనమును గట్టుటకుద్యమించితిని. కట్టఁదలఁచిన భవనముయొక్క చిత్రపటమును వ్రాయించి పాఠశాలాపరీక్షకులైన యేట్సుదొరగారికి చూపి వారామోదించిన పిమ్మట నంగీకారార్థముగా విద్యావిచారణాధికారిగారికిఁ బంపితిని. మూఁడు నెలలు దాఁటినది; వారుదాని నంగీకరించినట్టే కనఁబడినది అయినను "శ్రేయాంసి బహువిఘ్నాని" యనున్నట్లు దానికిఁ గ్రొత్త విఘ్నములు రాఁ దొడఁగెను. ఆకాలమునందు "వందే మాతరము" కోలాహలము దేశమునందంతటను వ్యాపించెను. ఈనూతన దేశాభిమాన ప్రకటన మితరస్థలములకంటె మారాజమహేంద్రవరమునందు తక్కువగాఁజూపఁబడలేదు. అవివేకుల ప్రేరణముచేత నేమియు నెఱుఁగని బడిపిల్లల

కును మూఢులకును యూరపియనులు వీధినిబోవునప్పుడు వెనుక వందేమాతరమని కేకలువేయుట యొకయాటయయ్యెను. దీని నాధారముచేసికొని గిట్టనివారు కొందఱు మాపట్టణములోని యుపకరగ్రాహియైన బ్రెడ్డువూడ్డు దొరగారితో నామీఁద నే మేమో చెప్పి పాఠశాలాభవనము నా స్థలములోఁ గట్టనిచ్చినయెడల విద్యార్థులు గుమికూడి యూరపియనులను చప్పటలనుగొట్టి గేలిచేయుదురని చెప్పి యాయనకు నమ్మకము పుట్టించిరి. యూరపియనుల నివాసమునకు సమీపముననున్న యాస్థలములో పాఠశాలాభవనము కట్టఁగూడదని వారు నాతోఁజెప్పిరి. అందు నిమిత్తమయి యాస్థలము కొనఁబడినందున పాఠశాలనందుఁ గట్టింపకుండుటకు వీలులేదనిచెప్పితిని. ఆదొరవారి నావఱకు మా పాఠశాలోపసంఘములో నొక్కరుగానుండవలసినదని గోరియుంటిని. పాఠశాల నక్కడ కట్టకపోయిన పక్షమున తాముండెదమని వారుచెప్పిరి. మీరుండకపోయినను సరే పాఠశాల నక్కడ కట్టకమాననని నేనంటిని. తరువాత దొరగారు నగరపారిశుద్ధ్యసంఘమువారిని పాఠశాలాభవనము నందుఁ గట్టుటకంగీకారమియ్యకుండు నట్లు చేయుటకయి ప్రయత్నముచేసిరి. ఆరోగ్యావహవిధులకుఁ బ్రతికూలముగానుండనప్పుడు నాస్థలములోఁ బాఠశాలనుగట్టనియ్యక వా రేహేతువు మీఁద నిరాకరింతురో చూతమని నేనును పట్టుపట్టితిని. అక్కడను తమ ప్రయత్నముకొనసాగదని తెలిసికొని దొరగారు కడపటి ప్రయత్నముగా పాఠశాల కట్టఁబోయెడుస్థలము యూరపియనుల నివాసములకుఁ జేరువగానున్నదనియు, అందుచేత పిల్లల్లరిచేసి యూరపియనులకు తొందరకలుగఁజేయుదురనియు, పాఠశాల నక్కడ కట్టినయెడల దానికి మీయంగీకారమియ్యవలదనియు, వ్రాసి మండల కరగ్రాహిద్వారమున విద్యావిచారణాధి కారిగారికి పంపిరి. ఇక్కడ వారి ప్రయత్నము సఫలమయినది. ఈ దొరగారు వ్రాసిన హేతువుచేతఁగాక విద్యావిచారణాధికారులు పాఠశాలాభవనము నందుఁగట్టిన పక్షమున బాలురయాటలకు చాలినంతస్థలము లేదన్న వేఱుహేతువుచేత నా స్థలమున పాఠశాలను కట్టుకొనుట కంగీకరింపక వేఱుచోట విశాలమైన స్థలములో కట్టవలసినదని వ్రాసిరి. బ్రెయిడువూడ్డు దొరగారట్లు వ్రాయుట

పిల్లలల్లరి చేయుదురన్న నిజమైన విశ్వాసముచేత నేకాని నాయందలి ద్వేషము చేతఁగాదు. నేను కొన్న గండవరపుతోఁటలోనికిఁ బుంతనుండి తప్ప ప్రధాన రథ్యకు వేఱు దారిలేకపోవుటచేత నా పొరుగువాఁడైన ... మిత్రిగారిని దారికయి తనస్థలములోనుండి కొంత ప్రదేశమున కియ్యవలసినదని నేను కోరితిని కార్యముకాన నప్పుడు ప్రదేశము ఫ్రాంసు గారు ప్రశ్నచేసి స్వయముగా మాతోఁటవద్దకువచ్చిచూచి రివరెండు మి...గారి స్థలమునకొంత వేయించి చూచి కొంతస్థలమును నాక్రమించుకొన్నట్లు కనిపట్టి యందలి బ్రహ్మజెముడు మొదలయినవి కొట్టించి నేను కోరిన స్థలములోనుండి దారి నేసికోవచ్చునని నాతోఁజెప్పిరి. అంతేకాక దాని నంటియున్న పు...ల వేఱుపును నా కోరిక మీఁద హితకారిణీ సమాజమునకిచ్చుటకు యీ కోరనాఁడ నంగీకర గ్రాహికి వ్రాసిరి.

ఇప్పుడు పాఠశాల నిమిత్తమయి క్రొత్త స్థలమును వెదకవలసిన విక్కట్టు సంప్రాప్తమయినది. ప్రాంతపట్టణములో విశాలమయిన స్థలము మఱియెక్కడను లేదు. ఇన్నీసుపేటలో పండుము ... వేలగజముల స్థలమొకటి గజమొకటికి నాలుగురూపాయలకొవ్వన వెలనుదొరకునుగాని యదియు నాటలకుఁజాలదు. ఇట్లు విచారించుచుండఁగా నిన్నీసుపేటకుఁ జేరియున్న యెనిమిది యెకరముల హుకుముపేట పొలమొకటి యమ్మకమునకువచ్చెను. అప్పుడు పాఠశాలల పరీక్షనిమిత్తమయి రాజమహేంద్రవరమునకువచ్చియున్న పాఠశాలాపరీక్షకులగు యేట్సుదొరగారిని రాజకీయశాస్త్ర పాఠశాలాధ్యక్షులయిన హంటరుదొరగారిని నేనాపొలమునకుఁ బిలుచుకొనిపోయి చూపఁగా, వారదికొనవచ్చునని చెప్పిరి. పన్నెండువందల రూపాయలకు నేనాపొలమును గొంటిని. ఆ పొలముయొక్క మధ్యనుండి యినుపదారిపోయినందున దానిగట్టున కీవలనున్న యెకరముపైచిల్లర మాత్రమే యిన్నీసుపేటలోచేరి పాఠశాలాభవన నిర్మాణమున కర్హమైనదిగానుండెను. ఇనుపదారిగట్టున కావలివైపుననున్న నాలుగ్గదెకరముల భూమియు దారిలేకపోవుటచేత వ్యాయామభూమిగా నుపయోగించుటకైన పనికిరాక వ్యర్థమయ్యెను. తరువాత మొదటిపొలము నంటియున్న

యింకొకపాలములో నినుపదారిగట్టున కీవలనున్న యెకరమునర్థభూమిని నన్నూ టయేబదిరూపాయలకు కొని మొదటిదానితోఁ జేర్చితిని. ఈ రెండు పాలములును మొదట నేను చెరువు సోమయాజులుగారివద్ద కొన్న దానివంటి గట్టి భూములుకావు. ఇవి నల్లరేగటి నూనెగడ్డ భూములగుటచేత గృహనిర్మాణమున కంతగా నర్హములయినవికావు. అయినను పట్టణములో నింతకంటె మంచి స్థలము దొరకకపోవుటచేత పాఠశాలాభవనము నిందులోనే కట్టవలసివచ్చెను. పునాదులు మొదలైనవి వేయుటలో నెంత జాగ్రత్తపుచ్చుకొని గట్టిపనిచేయించినను ముందెప్పుడయిన గోడలు బీటలువాఱు నేమోయని నాకిప్పటికిని భయముగానేయున్నది.

మా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు యూరపియనులను గేలిచేసి పరిహసింతురని బ్రెయిను ప్రభువు దొరగారు భయపడినను మా పాఠశాలోద్దేశము విద్యార్థులలో నీశ్వరభక్తియు ప్రభుభక్తియు సద్వర్తనమును పెంపు చెందింపవలయుననియే కాని వేఱొకటికాదు. మా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు ప్రతిదినమును విద్యారంభమునకు ముందుచేయవలసిన ప్రార్థనములో నంత్యభాగమిది—

"ఓ సర్వకారుణ్యా! మేమెల్లప్పుడును శ్రద్ధాభక్తులతో విద్య నభ్యసించుచు, జ్ఞానాభివృద్ధిని జేసికొనునట్లు ప్రసాదింపుము. విద్యవలన మేము వినయవంతులమును, నీతిమంతులమును, అయి సర్వకార్యములయందును నీకుఁ బ్రీతికరముగా వర్తించునట్లు మమ్ము నడుపుము. మేము పొందిన విద్యాలాభమును ఇతరులకుఁ గూడఁ గలిగించుచు, స్వార్థపరత్వమును మాని సాధ్యమైనంతవఱకుఁ బరోపకార పరాయణత్వమును బూని, ఈశ్వరభక్తియుఁ బ్రభుభక్తియు కలవారమయి, మమ్ముఁ గన్నతల్లిదండ్రులకును, మేముచదివిన పాఠశాలకును, మేము జన్మించిన దేశమునకును ఖ్యాతి తెచ్చునట్టి సద్వర్తనమును బడయుటకయి సదా ప్రయత్నించుచుండు బుద్ధిని మాకు కరుణింపుము. ఓం తత్సత్!"

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు పాఠశాలనుంచిన పట్టణములోని గృహము వృద్ధిపొందుచున్న మా పాఠశాలకు చాలనందునను, గృహస్వాములు తమకా యిల్లు కావలెనని కోరినందునను 1908-వ సంవత్సరమునందు ఎడ్వర్డు పాఠశాలనుగూడ మా పాఠశాలలోఁ జేర్చుకొని యాపాఠశాలయున్న గృహమునకు నెలకిరువది రూపాయలయద్దె యేర్పరచుకొని మా పాఠశాలను పట్టణమునుండి యిన్నీసు పేటకుఁ దీసికొని పోయితిమి. దినదినాభివృద్ధినొందుచున్న మా పాఠశాలకా గృహము చాలకపోవుటచేత నయిదారువందల రూపాయలు వ్యయపెట్టి దొడ్డిలో మూడు పెద్దపాకలను వేసి కొన్ని తరగతుల నందుంచితిమి. పిమ్మట నదియు చాలకపోఁగా నిరువది రూపాయల కద్దెకొని యిల్లా సమీపమున నేయద్దెకు పుచ్చుకొని క్రింది తరగతుల నందుంచితిమి. బల్లలు మొదలైనవాని నిమిత్తమును శాస్త్రోపకరణముల నిమిత్తమును పుస్తకభాండారము నిమిత్తమును శిష్యుల వేతనములలో సంభవించు నష్టమును పూర్తి చేయు నిమిత్తమును శ్రీపిఠాపురప్రభువు రాజాగారు తేను వేయిరూపాయలు నిచ్చినందున వారు దయచేసిన యా సొమ్ముతో బల్లలు మొదలయినవి సమగ్రముగాఁ గొంటిమి. ఈ యాస్తికపాఠశాలను మా సమాజమున కత్యంత సహాయకుఁడుగా నుండిన దేశిరాజు పెదబాపయ్యగారిని ప్రధానోపాధ్యాయునిగా నియమింప నిశ్చయించుకొంటిమి. ఆయనయు హితకారిణీసమాజపాఠశాలా నియమమున నెంతో యుత్సాహముతో పనిచేయఁ గృతనిశ్చయుఁడయి యుండెను. ఆయనయే యీ పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడైన పక్షమున నీ పాఠశాల యత్యున్నతస్థితికి వచ్చుటయే కాక పట్టణములోని లోకోపకారక సమాజములన్నియు మహోచ్ఛదశనొందియుండును. అటువంటి విద్యాధికుని సద్గుణసంపన్నుని యుపదేశలాభము పొందు భాగ్యము మా పాఠశాలకు లభించినది కాదు. తానొకటి తలఁచిన దైవమొకటి తలఁచును. ఆయన వార్ధక్యబాధితుఁడయి యావగసేవ నిమిత్తము చెన్నపట్టణము పోయియుండి యక్కడనే 1908-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 9-వ తేదిని యీశ్వర సాన్నిధ్యము నొందెను.

నేను కొన్న హుకుముపేట భూములలో పాఠశాలా మందిరమును కట్టించుటలో శ్రీ కంచుమర్తి వేంకటసీతారామచంద్రరావుగారు నాకత్యంత సహాయులయి పని చేయించిరి. పని నేననుకొన్నంత శీఘ్రముగా జరగినది కాదు. ఎండకాలములో నేను బెంగుళూరికి వెళ్లుటకు ముందు నేను బెంగుళూరినుండి తిరిగివచ్చులోపల పనిని విశేష భాగమును ముగించెదమని శ్రీరామచంద్రరావుగారు సెలవిచ్చిరి. అయినను పనివాండ్రు తగినంత మంది దొరకక పోవుటచేతనో యెండలలో పనిచేయుట కష్టమగుటచేతనో పని విశేషముగా సాగినదికాదు అందుచేత నే నుదయాస్తమానములయందు ప్రతి దినమును పోయి పనిని చూచుచు నెక్కువ చురుకుఁదనముతో పని చేయింప నారంభించితిని. గృహనిర్మాణ సంబంధమునఁ గొన్ని విషయములలో నేనును రామచంద్రరావుగారును నేకాభిప్రాయము గలవారము కాకపోయితిమి. నే నెప్పుడును నామనసు వచ్చినదారిని పోయెడివాఁడనే కాని యితరులు చూపిన దారిని పోయెడివాఁడనుగాను. ఇద్దఱు యజమానుల యాజ్ఞక్రింద కార్యమెప్పుడును సరిగా సాంతము నొందదు. అందుచేత నేను రామచంద్రరావుగారి సాహాయ్యలాభము వదలుకొని స్వేచ్ఛముగా నేనొక్కఁడనే కార్యభారమును పూనవలసినవాఁడనయితిని. ఇటుకలు, రాళ్లు, సున్నము, కఱ్ఱలు మొదలయిన పరికరములన్నిటిని నేను స్వయముగా నే చేరమాడి సాధ్యమైనంత చౌకగా కొని నా పర్యవేక్షణము క్రిందనే పనిచేయించితిని మాపాఠశాలలో సహాయోపాధ్యాయుఁడుగానున్న కొండూరి వేంకటరత్నముగారు పనివాండ్రకు కూలి యిచ్చుట జీతములిచ్చుట యాదానికలు పుచ్చుకొనుట నియమపత్రములను వ్రాయించుకొనుట మొదలయిన పనులలో నాకు మిక్కిలి సహాయులుగా నుండిరి. ఈపనిలో నాకు సహాయులుగా నున్నవారి కందఱికిని నా కృతజ్ఞతాభివందనములను చేయుచున్నాను. మొట్టమొదట నిరువదివేల రూపాయలతో గృహమును నిర్మింపవలె ననుకొంటిమిగాని నలువదివేల రూపాయలతోఁగాని సుందరవిశాలభవన నిర్మాణముకానట్టు కనఁబడెను. మాకోరికలను సఫలముచేయుటకయి కల్పతరువువలె శ్రీపిఠాపురపు రాజుగారు మాపెరటిచెట్టయి

నిలిచిరి. అందుచేత మాయభీష్టములు నిరంతరాయముగా సిద్ధింప నారంభించినవి. వారానలువదివేలరూపాయలు నియ్య ననుగ్రహింపఁగా నలువదివేల రూపాయల యిల్లిరువదివేల రూపాయలయిల్లయ్యెను. ముందువైపున మాత్రమే రెండవయంతస్తు వేయఁదలఁచుకొన్న పక్క వైపులను రెండంతస్తులుగల దివ్య సౌధమయినది. ఈశ్వరానుగ్రహమువలనను రాజాగారి సహాయమువలనను నా యీ పాఠశాలా భవనము పట్టణమున కలంకారభూతమయిన గృహరాజమయినదని చెప్పవచ్చును. మంచివారాలోచించిన పనులు యోగసిద్ధము లగుచుండును గదా? అట్లని విద్యాలయమును కట్టించుటలో వ్యయమయిన ధనమంతయు నా సొమ్మయినట్టు భావించుకొని బుద్ధిహీనుఁడనయి యహంకరించితినిగాని యొరులసొమ్మని యుదాసీనుఁడనయి వినియోగింపలేదు. ఈభవనమును చూచివచ్చిన యొక యున్నతస్థాన నియుక్త వాస్తువిద్యావిశారదుఁడు (Executive Engineer) దీని నిర్మాణమునకు లక్షయిరువదియైదువేల రూపాయలైనవా యని యడిగెను. ఈ పాఠశాలా భవనములో రెండవ యంతస్తుమీఁద వేయిమంది పట్టఁదగిన రెండు సభా సదనము లున్నవి. ఈ పాఠశాలా మందిరము సర్వ విద్యా నిలయమయి సదా శ్రీ రాజాగారి కీర్తిని ప్రకటించుచుండును గాక! ఈ పాఠశాలలో స్త్రీలు వేఱుగా విశ్రాంతిస్థలములో వచ్చి కూర్చుండుటకయి యొక విశాలమైనగది విద్యార్థినుల యుపయోగార్థము కట్టఁబడియున్నది.

తక్కిన పాఠశాలలలోఁ లేని హితకారిణీసమాజమువారి యీపాఠశాలలో రెండు విశేషములున్నవి. అందొకటి పురుషులతోడి పాటుగా విద్యాభిలాష గల స్త్రీలనుగూడఁ జేర్చుకొని ప్రవేశపరీక్షలకును జదివించుట. బాలుర పాఠశాలలలో బాలికలను జేర్చుకొనుట యనర్థదాయకమని ప్రారంభములో కొందఱు భావించి సందేహపడిరి. వారి సందేహమునకు కొంత యవకాశమున్నను పరీక్షించి చూతమని స్త్రీలను గౌరవించెడు సద్గుణమును పురుషులకు చిన్నతనములోనే నేర్పవలెనన్న యాశతోఁ గలిపి స్త్రీలను జదివించెడు పద్ధతికి దారియేర్పఱిచితిని. స్త్రీలు పురుషులతోఁ గలిసి యేకాసనము మీఁదఁ గూరుచుండక వేఱు ప్రక్కను తమకయి యేర్పఱుపఁబడిన బల్లలమీఁద ప్రత్యే